ION PAS

CARTE DESPRE VREMURI MULTE

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

„...Era de subînțeles dreptul celor care s-au aplecat asupra evocărilor mele să-mi atragă luarea-aminte și dacă voi zăbovi prea mult.

Cred că am zăbovit. Să-mi fie cu iertare, dar, precum am mai spus, aceasta este o meteahnă a oamenilor cu un mai îndelung număr de ani în urma lor. Într-un fel, o îndreptățire ar avea-o faptul că nu multora le-a fost dat să se nască în veacul celălalt, al apăsării și întunericului, trecînd apoi în cestălalt, care, pînă aproape de jumătatea lui, a fost tot al robiei. Din aceasta nu se poate trage trufie și cîștig. Din aceasta se poate desprinde însă îndatorirea de-a depune ca martori ai unor vremuri, care, spre a fi osîndite pentru toate lipsurile și înjosirile căşunate de către ele celor mulți, drepți și harnici, trebuiesc cunoscute.

Sînt un martor al acestor vremuri – în acuzare."

I. P.

Ion Pas

Ion Pas

ION PAS

CARTE DESPRE VREMURI MULTE

9 6 3
DITURA PENTRU LITERATURĂ

I

1

Bătrînul era înalt, voinic, se ținea încă destul de drept, avea ochii verzi, mustățile și sprîncenele albe, groase și lungi. Fusese frumos la vremea lui. Era ca bradul și frumos și acum. Își îngropase de timpuriu nevasta, mîhnind-o cu petrecerile pe care le lungea prin cîrciumi și cu lelițele pe care le avea, răpunînd-o cu felu-i aprig de-a se purta. „Un bărbat de-aceea e bărbat, pentru ca femeia să stea roabă în fața lui; să nu pregete cu treaba pe lîngă casă și să nu-l prohodească la cap cînd vine beat spre ziuă, să nu scîncească dacă o înjură și dacă se întîmplă să-i tragă și o palmă. Dacă nu-i lasă bani de trai pentru ploduri și ea, să nu cuteze a-i aduce aminte că el a irosit cu vin și lăutari și femei, într-o noapte, cîștigul muncii pe-o săptămînă". Mai cu seamă despre iubirile lui cu nevestele altora și cu paceaurile tuturora nici pe departe să-i facă vreo mustrare.

Avea, cum am zice în vorbirea noastră de astăzi, principii de tiran ca bărbat și părinte. Copiii, chiar cînd ajunseseră oameni în toată firea, erau îndatorați să-i sărute mîna și să nu crîcnească atunci cînd îi potopea cu înjurăturile. Pînă într-o vreme, adică pînă cînd unul dintre feciori l-a înșfăcat de i-au pîrîit oasele și i-a smintit brațul din umăr, îi plesnea.

Întîmplarea de-atunci l-a cutremurat din rărunchi. A băut trei zile și trei nopți, răcnind că-și va spinteca toată progenitura, că-și va strînge de gît nevasta, că-și va pune și el beregata sub ștreang; apoi a pornit

cu taraful de scripcari și cu plosca de vin spre casa popii, căruia i-a cerut să rostească din ceaslov un blestem cumplit pentru odrasle și cu deosebire pentru feciorul care îl înfruntase. Pe urmă, alinat, a golit, dimpreună cu sfinția-sa, toată băutura din ploscă, cerînd în vremea asta lăutarilor să le spună cîntări lumești.

După aceea nu s-a mai atins de băieți. Mai tîrziu nici pică nu le-a mai purtat. Îi iubea. Nu le-a mai purtat pică nici cînd ei n-au mai vrut să-l aibă staroste, să-i îndure vorbele grele și să înghită în sec, la încheierea socotelilor, sîmbătă seara. Partea leului și-o făcea totdeauna bătrînul, pentru cuvîntul că îi adusese pe lume și le pusese mistria în mînă.

S-a rupt într-o zi unul de el.

— Ia-ți pe altul, tată. Slugă la dîrloagă m-am săturat să fiu.

— La dîrloagă, hai, hristosul tău și-al mă-ti?

I-a glăsuit răspicat altul, la scurtă vreme după întîiul :

— Salahorul, la alți meșteri, se-alege cu mai mult, tată. Mi-am luat valea și eu.

— Du-te în mă-ta și tu. Rămîn cu Marin.

Marin era cel care îi smucise brațul din loc și-i frînsese ciolanele.

— Să n-avem vorbe, moșule, a adus vorba după vreo trei luni și Marin.

— Moș e bunicu-tău!

— Ba ai cam început și dumneata să fii. Ți-e părul colilie, numai că de apucăturile vechi nu te-ai lăsat.

— Nu mă judeca, mă!

— Ba a cam venit vremea să te judec. Mai lasă țuica, vinul și țiganii cu dibla. Mai lasă muierile în pace, c-au să te spurce și ele și-au să te cotonogească bărbații lor. La anii dumitale șade rușine. Ai băgat-o pe mama în pămînt.

— Eu, bașbuzucule? A luat-o ăl-de-sus, că n-a mai avut zile.

— A luat-o pentru că i-ai făcut viața amară.

— Ce mă tot frigi pe jăratic, neruşinatule? I-am cumpărat loc de veci la cimitir. I-am făcut cruce de piatră. Îi fac mereu colive şi parastase — coliva şi parastasul tău!

— Tată!

— Nu te înfoia, capsomanule! Ce ştiţi voi? Cînd mi-aduc aminte de răposata, îmi vine să-mi trag peste obraji cu pumnii. Traiul mi-e pustiu fără ea. Vouă nu vă pasă de un bătrîn ca mine. Aveţi rostul vostru, aţi început să aveţi şi copii. Mă chemaţi la voi numai din an în paşte.

— Dacă te porţi rău cu nevestele noastre...

— Costache şi Niţă m-au lăsat. S-au dus la străini — parcă ei i-a făcut, parcă ei i-a învăţat meşteşugul.

— Te las şi eu. Zicea că te lasă şi Stanciu.

— Aha, v-aţi înţeles cu toţii! Duceţi-vă dracului, răilor, că-mi găsesc eu alţii — maica lor, maica voastră!

Îi iubea, măcar că nu se mîngîia la gîndul destrămării tovărăşiei lor.

Cînd îl prididea lucrul, bătrînul avea grijă să treacă o parte asupra lor, nu fără a le da peste nas că au fost nerecunoscători. „Aşa sînt copiii, fir-ar unde ştiu eu şi pieri-le-ar sămînţa!" Copiii purtau mustăţi mari ca şi el şi aveau, la rîndu-le, odrasle cărora bunicul le dăruia din leagăn, cum dăruise şi feciorilor lui, o unealtă mică, lucioasă, meşterită de el. „Tot mistrie, moşule?" „Mistrie, să le poarte noroc. Să se facă zidari şi ei." „Mai dă-le o teslă, o rindea, un ciocan." „Meseria mea e mai frumoasă şi mai bănoasă." „Dă-le vreun plaivaz, ca să iasă cărturari, conţopişti." „Adică să li se strice mintea? adică, linge-taler şi coate-goale? Phea!"

Întîmpinase venirea fiecărui copil al său, şi apoi a nepoţilor, cu bucuria şi mîndria că neamul lui sporeşte. Îi aştepta petrecînd, la cîrciumă, cinstindu-şi prietenii şi chemînd chiar oameni de pe drum. „Să ne veselim, neică! Îmi mai face nevasta un flăcău. Îmi mai face flăcăul un băiat. Beţi! Plătesc eu!"

2

Băuse și acum și plătise cu dărnicie și altora, așteptînd sosirea altui nepot pe lume. Pentru că, pînă la miezul nopții, făptura nouă a întîrziat să vină, s-a dus îmbufnat să se culce și s-a înființat a doua zi, dimineața, în dugheana Zimciulesei cînd cîrciumăreasa abia ridicase obloanele. Era mahmur.

— Dă-mi o drojdie, să mă dreg, jupîneaso, fi-ți-ar vinul în ocnă! Mă arde. Te-ai prostit la bătrînețe și-o să-ți pierzi mușteriii dacă le dai borhot.

Zimciuleasa era grasă, mustăcioasă, mergea legănîndu-se ca o rață. Avea un neg cu păr, care aducea c-un păianjen, în partea dreaptă a bărbiei. Nu se putea ca necugetatele păreri ale bătrînului cu privire la marfa și la vîrsta ei să n-o facă să sară urzicată. Și-a înfipt, ca atare, mîinile în șolduri, l-a fulgerat din ochi, l-a năpădit cu vorbe de ocară:

— Vra să zică, borhot? Vra să zică, bătrînă? Hodorogule și bețivule și curvarule, care toată viața te-ai ținut după mine!

— Oprește-te, femeie!

— Cum să nu te arză pe mațe dacă ai crăpat ca un căpcăun o damigeană întreagă?

— Ei, parcă numai eu?

— Pleacă din prăvălia mea dacă ți s-a urît la mine! Du-te la Grecu, du-te la Angheluță, du-te la care vrei.

— Huo, moară neferecată, spartă! Așa erai și în tinerețele noastre.

— Să nu-mi mai pomenești de ele, prăpăditule, care umblai și cu mine și cu toate lepădăturile.

— Haide-hai, muiere, că m-ai spurcat de-ajuns. Ți-am zis să-mi dai o drojdie. Nu-mi strica voia bună tocmai într-o zi ca asta, cînd aștept să-mi vie...

— Ți-a venit de vreo două ceasuri, afurisitule. A trecut scîrba de moașe pe aici și mi-a spus.

— Uliuliu, toarnă-mi repede într-o cană mai mare și dă-mi și-o acadea. Am să-l înjur pe închiondurătul de Marin, care n-a venit să mă scoale.

3

Bună-dimineaţa! i-a urat nu lehuzei livide, nu feciorului cu figura trasă de nesomn, nu bătrînei care, aplecată asupra unui lighean, într-un ungher, clătea nişte cîrpe, ci plodului din copaia de lîngă pat.

Stătea aplecat peste albia în care, încotoşmănat zdravăn, se afla un mormoloc vînăt, cu ochii lipiţi. Chicotea încetişor, îi erau privirile aburite, poate de lacrimi, poate din pricina drojdiei de adineauri, se bălăbănea pe picioare, de bună seamă pentru că le ostenise prea mult ieri şi azi-noapte.

— E voinic, mă! E frumos! îl încredinţase pe feciorul-său, retezîndu-i totodată c-o mişcare a braţului încercarea de a-l îndepărta.

Îşi trecuse uşurel un deget gros şi aspru peste chipul cît un măr al copilului care atunci se strîmbase, clipise din pleoape, fusese cît pe-aci să strănute.

— A deschis ochii, mă! i-a strigat feciorului său, mai petrecîndu-şi o dată degetul peste obrazul pruncului şi lunecîndu-l pe sub bărbie, cu gînd să-l gîdile ca să-l facă să rîdă. Uite-l că m-a cunoscut. Uite-l că rîde.

— Ţi se pare, tată.

— Nu mi se pare, prostule!

Plodul iarăşi clipise, iarăşi se schimonosise şi parcă iarăşi vrusese să strănute.

— Hei, trage-te încolo, să nu cazi peste albie! Şi nu-l mai atinge! i-a răcnit cu voce mînioasă, bătrînului, moaşa din colţul ei.

— Taci tu, neagă-rea! a repezit-o el.

Cu o uitătură poruncitoare şi, din nou, cu o mişcare a mîinii, a oprit încercarea feciorului de-a se apropia iarăşi de el şi de a-l trage în lături.

A fost însă vîrtos smucit, apucat de umeri şi pornit către uşă cînd moaşa a strigat: „Ia vezi ce i-a vîrît sub scutec!", iar lehuza a scîncit, cu întipărirea spaimei pe obraz: „Ce i-a băgat în gură?"

Îi strecurase cu repeziciune copilului, în copaie, darul care urma să-i fie purtător de noroc — mistria mititică ticluită de el. Îi turtise pe buze și vrusese să-i împingă în gură acadeaua cumpărată la cîrciumă pentru ca zilele vieții mormolocului să-i fie, toate, dulci.

Nu i-au fost toate dulci.

1

A avut doisprezece copii. A pierdut jumătate din ei cînd erau mici. I-au rămas ceilalţi şase, două fete şi patru băieţi, care au apucat aproape vîrsta lui. Înalţi toţi. Zdraveni toţi. Femeile, deşi nu fuseseră urîte în tinereţea lor, arătau ca nişte bărbăţoi. Nu rămîneau mai prejos de fraţii lor cînd se întîlneau la vreo sărbătoare şi petreceau: mîncau şi beau şi glumeau şi rîdeau gros ca ei.

Se adresau unii altora, în ordinea descrescîndă a vîrstei, cu „nene" şi cu „ţaţo". Aducîndu-şi aminte de părintele lor, îl vorbeau şi de rău, şi de bine, vărsînd din cînd în cînd pe jos un strop de vin din pahare — să se aline şi el pe unde-o fi, că tare i-a plăcut să petreacă. Se înnegurau depărtîndu-se în trecut, căci se ivea atunci, ca învăluită de-un abur, icoana mamei lor, îndelung chinuită. Cugetau despre ea ca despre o mucenică şi aveau atunci grijă să aprindă candela care să-i lumineze mersul şi sufletul pe tărîmul cellalt. „Numai de n-ar da şi-acolo peste moş Pascu!" Rîdeau cu gura cam încreţită cînd unul dintre ei glumea în acest fel. Chibzuiau că era cu neputinţă să li se întîlnească răposaţilor drumurile în cer, aflîndu-se fiecare la locul cuvenit după faptele şi suferinţele traiului pe pămînt.

— Ea ţinea cu toate astea la el şi-l respecta, şi-l acoperea faţă de lume şi de noi cînd ne-am făcut mai mari. Zicea că n-avem dreptul să-l judecăm; că nici ea n-avea dreptul să-l judece, fiindcă bărbatul e stăpînul femeii; că, de bine de rău, ne-a hrănit.

— Asta-i adevărat.

— Că se căia totdeauna o vreme și-i cerea iertăciune după ce-o înjura, și-o bătea, și-o gonea peste gard dimpreună cu noi.

— Da, însă nu trecea mult, și-și dădea iar în petec. Tirizia cîntarului se apleca într-una, cînd spre cîștigul tatălui lor, cînd în paguba lui. Erau, oricum, toți de părere că el fusese om harnic și de ispravă. Treaba era treabă și bairamul era bairam. La lucru nu-l întrecea nimeni, toată săptămîna, în iscusință și vrednicie. De aceea i se dusese vestea și trăgeau de el antreprenorii și-l căutau pînă în bîrlogul lui proprietarii din toate mahalalele și chiar mai-marii de pe la centru.

Pe unde te-ai duce — case ridicate de el și de feciorii lui și de alții pe care, din salahori și din oameni de adunătură, i-a făcut meșteșugari buni. Prin multe case dacă te-ai uita, ai vedea că de el sînt înălțate sobele cu doi, patru și șase stîlpi, cu ciubucărie cum nici *talienii* pripășiți la noi nu se pricep să le împodobească. Antreprenorii cu școală se mirau de priceperea lui.

— Cum de-ai învățat așa de bine, moș Pascule, meseria, că, după cîte se aude, te-ai apucat la o etate destul de tîrzie de ea? Este adevărat că ai fost la început cioban?

Era adevărat. Fusese cioban în copilărie și în tinerețe, pînă cînd, trecînd o dată munții încoace cu turma care nu era a lui (era slugă), l-au împresurat hoții, l-au ciomăgit, lăsîndu-l mai mult mort decît viu, și duși au fost cu ea. Întîmplarea se petrecuse în apropiere de Cărbuneștii de lîngă Jii, unde, o vreme, îngrijit, tămăduit de oameni, ungureanul (nu era ungurean, era romîn transilvănean, dar așa li se spunea celor de dincolo) a făcut treburi de tot felul pe la unii și pe la alții, pînă cînd, desculț, cu traista într-o bîtă, cu o mămăligă în traistă, s-a îndreptat pe jos spre București.

— Este adevărat, răspundea el, am fost cioban la oi. Și m-am apucat de meserie cînd stăteam aproape să împlinesc treizeci de ani. Am fost la-nceput salahor.

Căram cărămida pe schele cu samarul, stingeam varul în varniță, și în vremea asta furam...
— Ce furai, meștere?
— Meșteșugul, ce vreați să fur? Pînă într-un an m-am tocmit lucrător. Pînă într-alt an am început să am eu, sub mîna mea, lucrători și salahori și calfe. Omul, cînd vrea...
Era asta o vorbă a lui: omul, cînd vrea, poate orice să facă. Mai avea o vorbă: neamul nostru duce la tăvăleală.
— E adevărat. A dus-o el și o ducem și noi. Nu l-a-ncovoiat sărăcia, era verde ca bradul și, vorba aceea, tare ca piatra, iute ca săgeata. Fărîma, la vîrsta lui de aproape optzeci de ani, sîmburii de măslină în măsele...
— Ai zis: iute ca săgeata. Aș zice mai degrabă că era ca ardeiul. Să nu-l fi călcat careva pe coadă, că își găsea beleaua.
— Parcă noi sîntem altfel?
— Mda, dar nu chiar ca el. E drept că nici moș Pascu nu-i călca pe alții.
Vorbind de părintele lor, nu spuneau „tata"; spuneau „moș Pascu", așa cum îl numiseră și străinii pe cînd trăia.
— I-a plăcut viața...
Ajunși aici, urmașii aplecau iarăși tirizia amintirilor și judecății lor cînd în sus, cînd în jos. Îi plăcuse.
— Ei și? Nouă nu ne place? Noi sîntem sfinți din cer? Noi nu bem, la o adică, un pahar cu vin, două și nouă?
— El, cînd se apuca, bea nouăzeci și nouă.
— Da, însă nu l-a văzut nimeni adormind cu capul pe masă, ori căzînd pe podeaua prăvăliei, ori împleticindu-se pe uliță. Cînd simțea că se moaie, trăgea de dușcă o drojdie tare, care parcă-i lua damful cu mîna. Alții, care căutau să facă la fel, abia adormeau întru domnul. Mai găsea putere, în zori, să treacă și pe la vreo ibovnică de-a lui. Dacă era văduvă, mergea cu taraful după el, să-i facă mai întîi o cîntare la geam. Dacă ea avea bărbat, se furișa ca pisica în bătătura ei, ba sărea și pîrleazul. Aveau vorbele și semnele

lor, așa că matracuca simțea cînd să se dezlipească de lîngă mototolul ei și să iasă afară.

— Așa făcea moașa Sultana.

— Parcă și Zimciuleasa nu făcea tot așa?

— Ei, cu Zimciuleasa era altfel, căci moș Pascu zăbovea în prăvălie pînă se ducea Zimcea la culcare și-și lăsa nevasta să-l slujească. Atunci își făceau semne din ochi și prietenii lui, care mai cereau moșului un rînd de băutură și-o luau din loc.

— Cu Sultana și cu Zimciuleasa s-a ținut moș Pascu, fie-i iertat, pînă ne făcusem noi mari și trecuseră și ele de anii tinereții și-și îngropaseră bărbații, cum o îngropase și el pe mama. S-a ținut cu-amîndouă...

— Se ținea în vremea asta și cu altele.

— S-a ținut cu amîndouă, și ele aflaseră una de alta, așa că, pe unde se vedeau, se bălăcăreau ca la ușa cortului. O dată s-au luat și de păr. Murise bătrînul, se băbiseră amîndouă, abia se mai urneau pe picioare, nu mai aveau un dinte în gură, și, cu toate astea, cînd se întîlneau la biserică, își aruncau uitături otrăvite.

— Moșul, pe cînd trăia, se simțea fălos ca un cocoș că ele se iau în spangă pentru el. Însă, cînd îl mai lăsaseră băierile, își scoteau paraponul, viespile, batjocorindu-l c-a ajuns un hodorog și că ce-a fost verde s-a uscat. Cînd a murit, vă aduceți aminte cum își smiorcăiau ochii vreo zece babe din alte mahalale. Fuseseră și ele, la vremea lor, țiitoarele lui, care se fereau mai la o parte de Zimciuleasa și de Sultana, să nu le-mpungă ochii. Astea boceau mai tare. Și mai tare decît ele bocea o nepoată a moașei.

— Oare să fi fost adevărat că moșul trăise și cu ea?

Frații hohoteau tare, învoioșați de încrîncenarea surorilor și de crucile pe care ele le băteau pe piept. Erau mîndri că au avut un astfel de părinte, căruia, din această pricină, îi ieșise și porecla de Pașă. Porecla se întindea și asupra lor, căci, cînd se vorbea despre ei, lumea spunea: feciorul sau feciorii lui Pașa. Altminteri, dacă-i călcau pe urme pentru cele bune și dacă nu se dădeau în lături, la anume zile, de la

un pahar ori mai multe, au fost feriţi de patima cealaltă.

Cîntarul judecăţii se oprea în loc. Nu mai punea în cumpănă care şi cîte au fost faptele bune şi năstruşnice şi cu adevărat vinovate ale pomenitului de către ei, aduşi de el pe lume, atunci cînd se adunau laolaltă. Poate că unele şi altele şi celelalte atîrnau deopotrivă.

Nu întotdeauna şi-a mîhnit el nevasta şi-a făcut-o să plîngă. A lăsat-o uneori fără pîine şi căldură în casă, pe ea şi pe copii, dar nu pentru că totdeauna cîştigul lui luneca în dughene de cîrciumi, în buzunare de lăutari sau pe sulimanurile şi gătelile femeilor iubeţe. Cu două braţe, oricît de tari, de meştere şi de neostenite, nu se poate strînge agonisita pentru o casă cu făpturi multe cînd meseria ta încremeneşte din toamnă pînă în primăvară. Pe ploi lungi, pe zăpadă şi ger nu poţi pune cărămidă peste cărămidă căci îngheaţă varul. Binaua rămîne aşa cum a apucat-o vremea rea. Rămîne acoperită cu rogojini şi saci şi tablă. Rămîn şi zidarii, şi salahorii, şi dulgherii, şi tinichigiii, şi vopsitorii fără lucru, tăifăsuind prin cîrciumi, meremetisind pe la casele lor, nesimţind împintenarea sărăciei cît nu se isprăvesc lemnele în bătătură şi proviziile de pe prispă, din pod. Ele se isprăvesc îndeobşte cam după Bobotează, iar la urmă, pînă în preajma Paştilor, trag mîţa sau pe dracul de coadă. Atunci se înrăiesc, răcnesc la nevastă şi la copii, fac datorie la cîrciumarii care le dau cu mînă mai largă băutură decît mălai şi pîine, merg cu nasul în jos pe la antreprenorii lor să capete ceva în contul trudei din vara viitoare. Antreprenorii sînt năzuroşi, se lasă greu („Mde, să vedem cum o fi!"), îi arvunesc la preţurile care le convin lor şi-i încarcă la catastif.

Lipsurile îl pridideau şi pe moş Pascu, măcar că vara dădea în brînci cu lucrul şi, ca meşter, cîştiga mai mult. Dar avea mîna spartă şi, chiar dacă n-ar fi avut-o, încă nu era lesne să duci casa cu-o spuză de copii care tot mulţi se cheamă că rămăseseră, deşi jumătate din ei pieriseră, ba la un an, ba la cinci,

ba la șapte. Nu numai vinul care fierbea în el, învălătucindu-i mintea, îl făcea să fie arțăgos cu ai lui, dar și supărarea căşunată din sărăcie.

Ierte-l Domnul, care i-a drămuit faptele cu mai multă dreptate poate decît lumea, el cunoscîndu-i firea mai bine decît oamenii. Nu e păcat să petreci cînd poți, mai cu seamă dacă traiul este pentru tine de-atîtea ori hapsîn. Popa Bradu, care îndruga în altar că lumea pămîntească e o vale a tînguirilor, era un fățarnic și-un mincinos, fiindcă, după ce-și scotea odăjdiile, se înfrupta cu îndestulare din toate bunătățile şi nu-i rămînea mai prejos lui moş Pascu atunci cînd se găseau și se apucau să deşerte pahare. Nu degeaba îi ieşise numele și de popa Clondir.

Ierte-l Domnul pe robul care și-a chinuit fără vrere nevasta și și-a luat apoi osînda plîngînd-o cînd nu-l vedea și cînd nu-l auzea nimeni, pînă la bătrînețe, singur ca un cuc, între patru pereți ai lui pustii, și beat și-n ceasuri de trezie. I-au dat ghes pețitoarele și țiitoarele fără bărbați, cînd a rămas văduv, vrînd să-i pună iarăși pirostria pe cap. Le-a alungat.

A fost aspru cu copiii lui, i-a lăsat uneori și flămînzi, a sărit cu gura și cu brațul asupra lor, dar i-a iubit în felul lui, astfel că, dacă s-ar fi atins cineva de ei, ar fi făcut moarte de om. Cînd au venit pe lume ei și copiii lor le-a dăruit tuturora, dacă erau băieți, o unealtă micuță. Și lor, și fetelor căuta, spre înfricoşarea celor din juru-i, să le turtească pe buze, să le vîre în gură un lucru dulce, pentru ca la fel să le fie și viața.

Domolească-i, acolo unde e, neastîmpărul firii! Iar dacă nu-i va fi cu putință să-l rînduiască printre cuminții și tăcuții pămîntului, facă-și bunătatea să-l lase a-și duce traiul așa cum l-a dus și-n viața de aici: cu lelițele pe după gît, cu vin înspumat în ulcele, cu lăutari alături. Să-l lase cu învolburările și învoioşările lui, tuturor cunoscute, cu tristețile-i știute doar de el.

III

1

Printre cuminţii şi tăcuţii pămîntului va fi fost rînduit, la scurtă vreme după săvîrşirea din viaţă a bunicului dinspre tata, bunicul dinspre mama, care şi el era meşter, dar dulgher, nu zidar. Se deosebeau la apucături şi la chip cum se deosebeşte ziua de noapte. Clădit din material tare întîiul, şubred, firav celalt. Lumina minţii îi venise lui Pascu Pelendreş din născare — destulă ca să-i îndrume traiul cel îndelung astfel încît, dacă mai călca prin hîrtoape, ştia şi avea tăria să apuce iarăşi pe drumul neted. Lumina cestuilalt, pe care îl chema Ispas Gheorghe, fusese sporită şi de ştiinţa cărţilor — lucru foarte rar pentru vremea de atunci şi pentru lumea lui.

Cînd se întîmpla ca moş Pascu să fie luat în derîdere de prietenii săi cu privire la darul pe care li-l făcea feciorilor şi nepoţilor, spunîndu-i-se: „Mai dă-le şi-un plaivaz", iar el răspundea, printre altele, cu dezgust mare: „Vreţi să li se strice mintea?", gîndu-i mergea către meşterul dulgher încă înainte de a ajunge neamuri, iar de părerea sa erau întrucîtva şi alţii.

Meşteşugar — şi să umble în traistă, cînd vine la bina, cu bucoavne, ba chiar şi cu jurnale, stînd cu nasul în ele şi cu ochelarii pe nas la ceasul de prînzire? Meşteşugar care face mai departe politichie, cu toate că odată, la nişte alegeri, i-au fost frînte trei coaste şi a rămas de atunci costeliv? Care nu face alişveriş cîrciumarilor, deşi în tinereţea lui a ţinut şi el cîrciumă? Carte cînd a învăţat şi cum? — căci mai

bătrînii își aduc aminte de el că, pe vremea cînd ţinea dugheană, se pricepea să facă numai crestături pe răboj și să tragă linii cu tibişirul?

Mahalagiii, afară de babe şi moşnegi şi copii, nu erau evlavioşi. Aveau doar superstiţii, și ele îi îndreptau spre biserică sau îi sileau să respecte săptămînile de post. Mergeau la biserică mai mult de gura spurcată a popii Clondir, care-i înjura și-i amenința cu urgiile iadului sau că nu le va mai boteza pruncii, nu le va cununa fetele și flăcăii, nu le va da împărtăşania din urmă cînd au să moară. Vor să-l incondeieze protopopul la Mitropolie că nu-și face slujba cum se cuvine printre enoriaşi? „Vă dau dracului! Şi-aşa au mai-marii ochii pe mine, anticriştilor!" „Nu ne mai afurisi, popo, că te băgăm în mă-ta. Au ochii pe tine, că te știu păcătos. Să poftești să te mai cinstim c-un pahar!"

Mergeau și cînd murea careva din ai lor.

Mergea din an în Paşte și moş Pascu, însă, dacă nu era afumat, îl pirotea somnul ascultînd mormăielile popii, iar dacă avusese grija aghesmuirii i se părea că sfinţii din icoane îşi fac supăraţi semne şi au ochii mustrători îndreptaţi către el. Pentru aceasta, ori pentru că alteori îl cuprindea o toană de rîs văzînd cum se tot mişca barba lui popa Bradu, se trăgea mai spre uşă.

Credincios bisericii, păstrător de reguli sfinte, călcîndu-i pragul în fiece duminică şi în ajunurile și în zilele de sărbători mari, era Ispas Gheorghe, fără ca totuşi între el și preot să existe prietenie. Cît ţineau slujbele, spînatecul și uscăţivul nu se uita la bărbosul îndesat, roşcovan, care se bălăbănea şi blogodorea în altar. Părea că nu-l vede. Părea că nu-l aude. Îl ocolea, într-adevăr, privirea ochilor săi albaştri şi nu răzbătea nimic din molfăiala glasului hodorogit, ieşit ca din butoi, al popii, în urechile lui. Nu vedea nici pe alţii din biserică, deşi îi erau cunoscuţi și chiar neamuri, nu schimba cu ei o şoptire măcar. Zîmbea cu prietenie, dar şi cu bună-cuviinţă, sfinţilor, dădea fiecăruia partea cuvenită de respect, printr-o aplecare a capului şi un semn al crucii întru-

chipat pe piept, iar de ascultat asculta, în adîncă reculegere, o cîntare lăuntrică, a sa.

Unii din juru-i își dădeau coate: „Ia uite la Ispas!" Adăugau în taină, cu-o clipire vicleană: „Să știți că ăsta o să intre în rai". „Ați văzut că a întors iar capul într-o parte cînd popa a trecut pe lîngă el? Să fii drept-credincios și să-ți fie silă de preot? Oricîte păcate o avea popa Clondir, oricît ne luăm noi la colț cu el în afară, aici e slujitorul Domnului." „Nu se suferă unul pe altul. Popa zice despre Ispas că ar fi papistaș."

Popa zicea despre meșterul dulgher că ar fi și din sectă sîrbească și rusească. Adică din cei care nu vor să știe de preoțime, precum că Dumnezeu te ascultă și fără ea. Pe uliță se face că nu-l vede. Cînd vine la el acasă cu zintîiul, se trage în fundul curții prin bălării. La biserică e cu gîndul în altă parte cînd popa slujește în altar și cu ochii pe pereți cînd sfinția-sa trece cu cădelnița. Popa Bradu o să se facă o dată că-i scapă sfînta cădelniță, cu tăciuni aprinși, în căpățîna lui. Știe de multă vreme că spînul nu-l are la stomac și că vorbește peste tot despre el ca despre unul care face parohia de rîs. Își arată nedumerirea că sfînta mitropolie nu-l trimite la mînăstire să se hrănească acolo numai cu borș cu știr, sau nu-i dă barba jos.

Poate că din pricina ponegririlor lui l-au luat pe popa Bradu cuvioșii mai mari la ochi. Poate că l-a încondeiat prin vreo jalbă, căci știe să scrie.

Îl va alunga într-o zi din biserică.

Nu-l alungă, pentru că nu are dovada, și n-ar putea s-o aibă, că sîrbul e eretic. Abia atunci ar da de naiba cu stăpînii lui din Dealul Mitropoliei și și-ar ridica, pe de altă parte, mahalaua în cap. Are el, Ispas Gheorghe, ciudățeniile lui, dar e gospodar blînd, așezat, care nu-și iese niciodată din cumpeni. Nu s-a încontrat, nu s-a certat cu nimeni. E scump la vorbă, însă asta nu înseamnă trufie. La o strîmtoare, vecinii găsesc un ajutor la el, cu toate că are o droaie de copii, mai toți bolnăvicioși, pe care trebuie să-i crească.

Neputînd să ţină casa numai din meşteşugul lui, îi vine în sprijin şi nevasta, care se tocmeşte spălătoreasă pe la cucoane, iar în sărbători vinde lumînări şi prescuri la biserica Mavrogheni. Ea e neastîmpărată, vorbăreaţă şi aspră în măsura în care el e tăcut şi domol. Meliţatul ei nu-l tulbură nici dacă sloveneşte o carte sau o gazetă, lungit în pat. Simte nevoia să stea lungit în pat cînd vine de la lucru sau în zilele de odihnă, căci i-au lăsat beteşuguri nelecuite ciomăgelile bătăuşilor dintr-o zi de alegeri.

Pe moş Pascu îl înveseleşte înverşunarea lui popa Bradu împotriva dulgherului, care are păreri atît de rele despre un obraz al bisericii. Parcă-parcă, dreptatea ar fi de partea lui Ispas, căci, deşi e prieten la toartă cu sfinţia-sa, nu se poate împiedica să nu-şi spună că, într-adevăr, cuvioşia-sa, lua-l-ar ciorile, îşi dă poalele anteriului peste cap. Dar îl stîrneşte:

— Ce faci cu sîrbul, preacuvioase? Tot aşa trece pe lîngă tine şi e fudul?

— Trece, trecea-l-aş în pomelnic! Numai dacă nu m-o băga el în pămînt pe mine cu vrăjmăşia lui.

— N-aş crede chiar că te vrăjmăşeşte. Dar i-e silă de tine, că, zice el, un păstor trebuie să fie pildă de dreaptă purtare credincioşilor.

— Şi nu sînt, mă? Şi, la urma urmei, ce-i pasă belzebutului? Pe mine mă judecă Dumnezeu, nu păcătoşii de pe pămînt.

— Ce spui, sfinte Sisoe?

— Ia nu mă lua peste curea şi tu, că te dau dracului!

— Aferim! Dă-mă, şi-ai s-auzi şi tu cum te bag şi eu în vorba aia!

Şugubăţ, Pascu încerca să-l aţîţe şi pe dulgher, fie cînd lucrau laolaltă, fie cînd îl întîlnea şi-l oprea la răscruce de uliţă. Dar cu el nu-i mergea.

— Zicea popa Bradu că...

— Bine-bine!

O încreţitură a nasului lung şi subţire, un zîmbet al buzelor tivite arătau că Ispas i-a dibuit gîndul.

— Cum, măi cumetre, el...

— Haide să schimbăm vorba.

— Nu vrei o ţuiculiţă, un vinişor? Te cinstesc eu...

— Ai tu oamenii tăi cu care să te argăseşti.

— De-aia eşti uscat, neică! De-aia eşti ca o scovergă! Poate că eşti fudul, cumetre!

— Cu bine şi să fii sănătos!

— Păi, sînt sănătos, că ştiu cum să trăiesc. Eu nu ţiu toate posturile. Pînă şi pe lumea ailaltă zicea popa Bradu că se petrece. Petrece care a petrecut şi-n viaţă. Ăilalţi se hrănesc şi acolo cu fasole, cu urzici, cu ştevie, ca tine, şi se-adapă cum se-adapă caii, cu apă chioară. Phea!

Bucurie mare moş Pascu n-a avut cînd unul din feciori i-a spus că se însoară.

— Însoară-te, mă, că ai ajuns flăcău tomnatic şi n-o să te mai ia decît vreo văduvă sau baba Neacşa.

Baba Neacşa era cea mai bătrînă din mahala: avea vreo nouăzeci de ani.

— Şi pe cine ai găsit, haiducule, care să te adune de pe drumuri?

— Pe una din fetele lui nea Ispas. Pe-a doua.

— Alta nu mai găseai, nerodule?

— Ce ai cu ea? E bună, e cuminte, e tînără.

— Cam prea crudă pentru tine.

— Dacă mă vrea...

— Nu mi-e de ea. O fi. Este, că o cunosc. Dar aş fi vrut să am şi eu un cuscru mai altfel, nu un slăbănog ca el, cu care să m-adun la o petrecere. Patru feciori am — şi toţi au fost care mai de care mai afurisit.

— Asta e vorba dumitale cînd vreau să-mi încropesc şi eu un căpătîi?

— Toţi v-aţi însurat fără să mă întrebaţi şi pe mine, dacă-mi convine cuscrul ori cuscra. Aţi făcut după capul vostru, spînzuraţilor!

— Au făcut după capul dumitale fetele, că le-ai dat după bărbaţi beţivi şi au şi socri tot aşa de beţivi.

— Puşchea pe limbă, neobrăzatule! N-am să-ţi viu la nuntă.

— Nu veni.
— Şi nici cînd o să-ţi fete nevasta un copil...
— Nu vorbi aşa!
— ...nici atunci n-am să viu.

Şi-a ţinut cuvîntul întîia oară, îmbătîndu-se cătrănit, singur, în prăvălie la Zimciuleasa.

Nu şi l-a mai ţinut a doua oară.

IV

1

Mi-a trecut prin mînă unealta zidarului, a fierarului, a culegătorului și legătorului de cărți la o vîrstă care pentru alții a fost mai întîi a jocurilor și pe urmă a învățăturii la școlile mai mari. Nu e pagubă mare. M-a învățat parcă mai bine, mai temeinic, viața cu lecțiile ei. Am rămas pe urmă cu o unealtă în a cărei folosire mă simt, după cincizeci de ani, încă începător.

S-au ridicat și se ridică blocuri și s-au tăiat artere noi, largi, luminoase, în orașul care era cel puțin pe trei sferturi al cocioabelor și-al ulițelor înghesuite, strîmte.

Familiari mi-au fost, în copilărie, oltenii ambulanți, care, în vîrful cobilițelor, purtau spînzurate trei categorii de mărfuri, rînd pe rînd, într-o singură zi: coșurile cu zarzavat și fructe dimineața, iaurtul la jumătatea zilei și petrolul pe înserate. Pe sub ochii mei s-au perindat sacagiul și birjarul de lux, privirea mea a păstrat imaginea felinarelor chioare, a cirezilor care străbăteau bulevardul și a transbordărilor cu barca de la o încrucișare de străzi la alta, cînd ploua și cînd domnișoarele de la mahala, vînzătoare de prăvălie sau lucrătoare, venind din Lizeanu pînă în strada Viitor sau Teilor cu o pereche de ghete bărbătești în picioare, le schimbau aci cu pantofii ținuți în jurnal.

Acestea erau, se înțelege, numai unele din aspectele orașului. Fiindcă el avea și alt obraz. Fiindcă pe vremea aceea — am știut mai tîrziu — în cafenelele

literare simbolismul era dezbătut aprig, Marghiloman arbora la curse un plastron impecabil, iar de la Paris soseau cu promptitudine trufandale pentru magazinul Ciobanu, femei de consumaţie pentru varieteuri, monocluri pentru snobi.

Pînă cînd chipul Bucureştilor mei va să devină în întregime altul, stăruiesc încă locuri cu înfăţişare aidoma aceleia din vremea cînd le cutreieram la început de veac şi-n întîiul pătrar al lui. Erau la fel, sau aproape, în pătrarul şi în chiar jumătatea veacului celuilalt.

Tot ca acum şi cu aceeaşi denumire de floare delicată de cîmp, arată şi astăzi strada copilăriei mele. Nu mai sînt oamenii de atunci şi mi se pare că nici urmaşii lor. Aidoma străzile învecinate. Oarecum aidoma întreaga mahala a bunicilor, a părinţilor, a neamurilor lor şi a celui ce povesteşte. A rămas intact într-o parte a oraşului un crîmpei din Şoseaua Basarab, şi am identificat acolo, bătrînă, burduşită, casa unei mătuşi pe care am evocat-o cu duioşie într-o altă împrejurare.

Să fiu tras de mînecă, şi în orice caz să nu mi se ia în nume de rău, dacă din cînd în cînd se va strecura impresia că anume întîmplări, momente şi figuri vi se par cunoscute. Este o meteahnă a vîrstei revenirea la ce a mai fost spus, dar cartea de faţă nu vrea să repete, ci să completeze cartea cealaltă, în ale cărei pagini, deşi destul de multe, n-au încăput totuşi toate zilele vieţii celui pornit din nou pe panta aducerii-aminte.

Oricum, să nu fie aşezată sub semnul trufiei înşiruirea lor. Cînd, sub treizeci de ani, un scriitor al timpurilor noastre se mînjeşte pe mîini răscolind prin cronici şi arhive zdrenţuite şi prăfuite pentru a se documenta asupra vieţii, să zicem, a lui Mihai Viteazul şi a-i reconstitui viaţa, el face o treabă neconformă vîrstei şi îndatoririlor sale. El trăieşte un prezent şi are în faţă un viitor cum puţini din trecutul mai îndepărtat ori mai apropiat s-au încumetat să viseze.

La aproape şaptezeci de ani îi poate fi îngăduit însă altcuiva (şi — este o părere a mea — i s-ar putea

chiar cere) să zugrăvească, pe temeiul trăirii proprii, tabloul unor vremuri care oferă, prin contrast, preț mai mare și semnificație mai adîncă marii noastre epoci.

Nu am nici un merit că le-am putut străbate. Este meritul vieții că m-a purtat prin ele și mi-a fost dascăl bun, dojenindu-mă cînd i s-a părut că mă încearcă descurajările și că nu mă împotrivesc îndeajuns lor, dojenindu-mă cu asprime cînd pașii au șovăit și au vrut să apuce pe drumuri lăturalnice. Mi-a adus dinaintea ochilor umbrele alor mei, multtrudiții de muncă grea, fără pîine și căldură în cămin pentru ei și ai lor. Ca ei era întreaga lume dimpreună cu care își duceau traiul. „Neamul nostru duce la tăvăleală", adică la greu, era părerea aprigului bunic dinspre partea tatălui meu. „Chiar și asta va trece", era filozofia, scoasă poate din vreuna din multele cărți pe care le citea, a blîndului părinte al mamei mele, cînd se grămădeau peste el necazurile bolilor și ale sărăciei.

„Fii ca ei în tot ce-au avut bun!" a fost îndemnul vieții.

„Bună dimineața!" a sunat urarea bunicului voios cînd am venit pe lume.

Cu „bună dimineața!" am întîmpinat și întîmpin răsăritul de soare și începutul de zi.

Este meritul vieții că m-a învățat să găsesc bucuria în culorile și în mireasma florilor, în umbra și verdele pădurilor, în albastrul înalt al cerului, în gravitatea calmă a munților, în susurul izvorului, în gingășia obrazului și ochilor copilului, în traiectoria de fulger a zborului de rîndunică și în cea lentă și elegantă a stolului cocorilor, în tulburătorul cîntec al privighetorii și în ciripitul gureș al vrăbiei pe gard, în continua descifrare a tîlcului și voluptății din slova așternută în carte.

Este meritul ei, mai cu seamă, că a sădit în mine încrederea în oameni.

N-am venit pe lume cu alcătuirea trupească a lui Pascu Pelendreș și-a feciorilor lui. Eram, în privința

aceasta, urmaşul pirpiriu al bunicului dinspre mama şi-al odraslelor sale.

Cu vreo cincisprezece ani în urmă, după un examen mai pe-ndelete, l-am auzit pe medic punîndu-mi întrebarea: „Aţi avut T.B.C.?" „Nici vorbă! Vă-nşelaţi" „Radiografia arată că aţi avut. Placa nu înşală." Punînd la încercare memoria, trecînd în revistă bolile copilăriei, adolescenţei, tinereţii, maturităţii, hai să zicem: şi ale începutului bătrîneţii (pojar, amigdalită, răceli — căci alte beteşuguri au venit mai tîrziu), m-am oprit la ceea ce astăzi s-ar putea numi gripă; gripă virotică. „Într-adevăr, ştiu că boala a fost de mai lungă durată; că eram într-o stare de mare istovire şi toropeală. Dar de-atunci este mult; eram copil; aveam vreo doisprezece ani. Nu poate să fie din cauza aceea." „Ba, fără supărare, este din cauza aceea. Atunci aţi făcut o tuberculoză, pe care, spre norocul dumneavoastră, organismul în creştere a lichidat-o. Vîrful calcinat al plămînului stîng constituie dovada."

Spre norocul meu, dar cu sprijinul vieţii, n-am rămas în pămîntul Moldovei în întîiul război. De atunci datează socotelile mele — în fond, ale poporului meu — cu militarismul german şi cu imperialismul luat în totalitatea lui. Aş putea spune că eu şi generaţia mea avem temeiuri personale de răfuială cu duşmanii de alaltăieri, de ieri şi azi ai vieţii şi ai fericirii omului.

Care era vîrsta noastră cînd, prin anul 1911, a început să se scrie şi să se vorbească tot mai stăruitor despre „o conflagraţie balcanică" la început şi, curînd, despre una europeană? Pe urmă, am luat cunoştinţă de războiul pe care Italia l-a declarat Turciei, de notele tot mai întărîtate pe care guvernele marilor puteri le schimbau între ele. Înţelegeam şi nu înţelegeam tîlcul lor şi tot astfel cuvintele din depeşile pe care le publicau cu titluri mari ziarele: debuşeuri, hegemonie, o nouă împărţire a lumii. Pe urmă, am luat cunoştinţă de războiul balcanic.

Pe urmă...

Într-o zi, porneam în convoi, pe jos, pe drumurile triste ale Moldovei. Mai mult de jumătate din ţară

era cotropită și pustiită. Sute de mii de vieți tinere zăceau în pămîntul înghețat și întărit ca piatra. Cu aproape patru luni în urmă, ele zîmbiseră cerului, florilor, femeilor iubite. Avuseseră un cămin sau visaseră să-și clădească unul. Dar în vremea asta, în trecători de munți, la Dunăre, pe întinsul Olteniei, Munteniei și Dobrogei, le-njunghiase fierul, le străpunsese plumbul, le zdrobise ghiuleaua, călcaser peste ele roți de tunuri și copite de cizme.

Nu mai uit ziua aceea de 6 decembrie 1916, cînd sfărîmăturile regimentului meu erau urnite de la Brăila, pe punctul de-a cădea — se-auzeau tot mai deslușit detunăturile tunurilor în Dobrogea — și trimise în opinci și vestoane, cu hrană doar pe-o zi, în Moldova. Drumul pînă la Vaslui, locul așa-zis de refacere, a ținut două săptămîni, rămînînd în urmă, în voia soartei, pe margine de șanțuri, două duzini de ostași degerați.

Are fiecare dintre noi, în inimă și-n minte, un calendar cu întîmplări a căror amintire nu se mai șterge de-a lungul vieții. Ce este astăzi? Astăzi, în urmă cu un an, cu zece, cu treizeci, am trecut printr-o anume împrejurare, s-a produs în existența noastră un eveniment a cărui evocare aduce lumina bucuriei în ochi sau negura mîhnirii pe figuri.

Eu și generația mea ne vom aminti totdeauna, oricît de cald ne-ar fi acum căminul, iarna din acel an. Se leagă de ea suferința atroce a populației și-a armatei, fără hrană, adăpost și veșminte, iar din pricina aceasta secerată de tifos. Mai mult de trei sferturi din numărul ostașilor regimentului meu, împlinit cu recruți noi, n-a mai răspuns la apelu care se făcuse înainte de plecarea pe front. Muriseră. Era, la Ibănești, pe-un dîmb, cînd sosisem în apropierea Anului nou, un cimitir părăginit, sărac. Am lăsat, în preajma Paștilor, unul cu cruci multe, albe, frumos orînduite.

Era, s-ar fi putut spune, țara întreagă un cimitir, căci coloanele în marș întîlneau în acele zile de primă-

vară cum parcă de mult nu mai fusese atît de triumfală, pretutindeni, pe coline, în văi, de-a lungul drumurilor, cruci albe de brad și de mesteacăn.

Cînd ne aflam pe front am fost împresurați, într-un baraj de artilerie, cu proiectile asfixiante. Au rămas din întreaga baterie, nesfîrtecați de bombe, un cal, un tun, trei oameni, printre care și eu.

Într-o zi cînd întregul sector era liniștit întru totul, iar noi dormitam tolăniți lîngă tunuri, a scăpat, din greșeală probabil, un obuz din poziția inamicului, s-a spart destul de departe, dar o schijă mi-a străpuns casca, pe care o păstram peste ochi. Ardea soarele tare, astfel că ea-mi slujea de streașină. Un milimetru — și îmi intra în țeastă.

Prin 1930, vrînd să plec la Sovata, am încurcat în gară garniturile, am pierdut trenul și am fost, cum era și de priceput, supărat. A doua zi dimineață am citit în ziare că trenul care îmi scăpase de sub ochi a suferit o deraiere, cu multe vagoane sfărîmate și cu victime multe.

Au brăzdat, începînd cu ziua de 4 aprilie 1944 pînă în ajunul Eliberării, cerul țării noastre și cu deosebire al Capitalei și al Ploieștilor, bombardiere americane și englezești, chipurile pentru a lovi puterea inamicului, a-i distruge bazele și a-i slăbi moralul. Au așternut în realitate covor de moarte de-a lungul Căii Griviței, și-au aruncat încărcătura prin cartiere fără nici un obiectiv militar, au ucis și mutilat oameni nevinovați. În Valea Prahovei au făcut scrum Ploieștii, dar au ocolit și cruțat rafinăriile și toate instalațiile de petrol — sursa adevărată a prelungirii rezistenței vrăjmașului. Da, dar ele însemnau capital american, britanic, belgian și francez, care trebuia păstrat în vederea continuării exploatărilor cu beneficii și mai grase după război.

A fost vara cînd privirile se îndreptau spre cer, dar nu pentru a-i contempla seninul, și cînd revenirea unui simțămînt de anxietate îi îndemna pe oameni să se grăbească în rezolvarea treburilor lor. Apoi, se

îndreptau spre căminul pe care nu ştiau altădată să-l preţuiască, simţindu-se mai bine în hoinăreli pe asfaltul trotuarelor din centru ori în palavre la bodegă sau cafenea.

Citadinul era un tîrîie-brîu, un intoxicat de zgomot, de fum şi trăncăneală. Se plictisea acasă. Ţinea să se lase aşteptat cu masa. Pe urmă, evada iarăşi, singur sau însoţit de-ai săi, cutreierînd bulevardele, sălile de spectacol sau făcînd vizite, cu iluzia că la alţii se amuză mai bine.

Împrejurările i-au silit să rămînă mai mult sub acoperămîntul propriu, cu-ai lor, lîngă ai lor, şi găseau atunci căminului o atracţie pe care o uitaseră de mult sau pe care nu o cunoscuseră niciodată. Se simţeau, cu membrii familiei, celulă unitară şi rezistentă, în stare să înfrunte încercările. Transmiteau şi li se transmitea sentimentul securităţii.

De altminteri, peisajul tot mai sterp al oraşului strecura în sufletul celor care, cu sau fără voie, nu-l evacuaseră înfiorarea melancoliei şi a singurătăţii. Întîlneai tot mai puţine figuri cunoscute şi rareori aveai cu cine schimba un gînd. Cînd voiai să baţi la poarta unei rude, observai lacătul pus. Cînd căutai la telefon un prieten, nu mai răspundea nimeni. Plecaseră. Şi ştiai, erai prevenit, că vor pleca şi alţii. În cetatea cu ferestre care aveau obloanele coborîte şi uşile zăvorîte umblai tu dimpreună cu cei care ca şi tine nu vruseseră sau nu putuseră să plece. Te înduioşai de tine, de ceilalţi şi de oraşul tău. Te asalta atunci mustrarea că n-ai ştiut preţui şi iubi Bucureştii.

Fuseseşi sever şi uneori nedrept cu cetatea între ale cărei ziduri te-ai născut şi-ai trăit. Dar întru apărarea ta puteai invoca dorinţa de totdeauna ca ea să se ridice la nivel de viaţă civilizată, ca progresul să nu-şi oprească mersul numai la centru, ci să-şi îndrume paşii şi spre periferie. Cînd te gîndeai mai bine, vedeai că dreptatea era pe de-a-ntregul cu tine, fiindcă o veche şi perpetuă concepţie urbanistică îşi limita strădaniile în raza principală a oraşului, lăsînd părţile mărginaşe în grija Domnului, căruia i

se conferise demnitatea de primar permanent al săracilor.

A fost vara cînd îți îndreptai pumnul spre albastrul bolții, cînd luai în nume de rău nopților că sînt luminate de lună și de puzderia stelelor, mai numeroase parcă și mai strălucitoare decît oricînd. Ai fi vrut să se rupă toate cataractele cerului și să se dezlănțuie ploi potopitoare, să fie întunericul așijderea catranului, pentru ca blestematele păsări să nu mai poată răzbi pînă prin tragicele tărîmuri ale noastre.

Casa în care locuiam, construită cu economie de către speculanți, zvîcnind ca în friguri în iernile cu vînzoliri mai tari, ar fi putut nădăjdui că raidurile nu se vor abate prin apropierea ei. Ce o învecinau? Un liceu, un azil de bătrîne, o grădiniță de copii, o hală de carne, un spital. A, da, mai era o fabrică de textile, însă aceea fusese evacuată. Gara Obor se afla mult departe. Și, cu toate acestea, pe acolo dădeau tîrcoale, ca liliecii, avioanele ori de cîte ori își făceau arătarea. Lumea era nedumerită, le blestema, avea părerea că piloții sînt ori turmentați de *whisky*, ori idioți. Aruncau uneori un proiectil, care cădea ori peste vre-un loc viran, ori la o răspîntie, stricînd un felinar, linia tramvaiului și sfărîmînd, prin presiunea aerului sau din cauza schijelor, cîteva geamuri. Cînd au nimerit ceva mai bine, au avut de suferit daune grele azilul de bătrîne, grădinița de copii și liceul.

Blocul în care mă aflam se cutremura, trosnea din toate încheieturile-i prost întocmite. Era, printre casele mărunte care-l înconjurau, bătător la ochi.

La întîiul bombardament au venit să se refugieze în „adăpostul" lui locatarii din clădirile celelalte. Cînd și-au dat seama că el era propriu-zis o pivniță pentru lemne, cu o intrare foarte îngustă, că înlăuntru-i se stătea ca sardelele și cînd au simțit scuturăturile convulsive ale hardughiei, au plecat înainte de încetarea alarmei.

Acolo am trăit în nopțile și în zilele cînd, după vestirea „atenției mărite", puteam să ajung pînă acasă. Acolo dădeau buzna colocatarii mei în miez de noapte,

la prima alarmă a sirenei, cu figuri descompuse, în toaletele cele mai comice: unul cu cravata la gît, însă fără papuci, altul arborînd pălăria de pai, în timp ce-o cocoşneaţă nu se despărţea de-un evantai şi de-o umbreluţă de soare. Frica e un sentiment omenesc, şi nu o detestăm decît pentru motivul că provoacă situaţii inestetice şi pentru că prin ea îşi fac loc urechile de măgar ale egoismului.

De aceea vecinii mei se îmbrînceau pe scări şi se priveau ostil. După un timp de tăcere grea — răgaz pentru observaţii răutăcioase în legătură cu ţinuta grotească a fiecăruia — căutau pricină de ceartă, aducîndu-şi reciproc învinuiri pe tema lipsei de amenajament a bîrlogului. Fiecare precupeţise contribuţia materială pentru înzestrarea adăpostului cu cele necesare, dar fiecare căuta să facă din celalt un ţap ispăşitor.

De aceea nu era auzit uneori semnalul de încetare a alarmei, astfel că şederea laolaltă se prelungea inutil încă un sfert de ceas.

E drept că, peste patruzeci şi cinci de minute, cînd erau sculaţi iarăşi din paturi, expresia de stupoare se vădea mai puţin accentuată pe figurile lor. Erau mai puţin nervoşi, cu toate că ţinuta exterioară trăda panica intimă a primului moment: aceeaşi fantezie în alegerea obiectelor, cu adaosul că un bărbat coborîse acum şi cu bastonul, iar o femeie bătrînă îşi luase pisicuţa.

A scăpat mastodontul cu trei etaje şi am scăpat şi noi. A sunat ceasul mult aşteptat al îngenunchierii asupritorilor.

Eram cu toţii, în sfîrşit, liberi pe vrerea noastră, pe soarta noastră.

În dimineaţa acelei zile însorite de august, privirile mohorîte ale omului anonim erau solicitate de afişele ispititoare ale spectacolelor care aveau loc în capitala tristă a Romîniei. Zîmbete profesionale îndrepta Alida Valli asupra lui, încredinţîndu-l: „*Te voi iubi mereu*!" Nu se lăsa mai prejos Danielle Darrieux, îmbiindu-l la un *Club al femeilor*, iar amîndorura le făceau concurenţă *Quartetul vienez* şi *O fată rătăcită*. Alte afişe îl pofteau la un teatru care juca revista *Adăpostul Gio-*

condei, la al doilea unde era vorba de *O raită prin rai*, la al treilea în al cărui spaţiu i se dădeau asigurări că-i *Linişte deplină*.

Gazetele publicaseră în dimineaţa aceea, ca şi în zilele celelalte, ca de trei ani la rînd, pe două-trei coloane, numele căzuţilor pe fronturile unde un regim de tîlhari trimisese oastea romînească să se bată sub steagul cu încîrligata cruce a celui mai mare dintre tîlharii lumii. Se apropia funia de grumazul cotropitorilor, ale căror comunicate, oricît de mincinos ticluite, nu mai puteau tăinui nici pentru slăbănogii de minte sfîrşitul foarte apropiat.

Cu avînt, eroism şi mînie nestăvilite, armatele sovietice izbeau fiarele, alungîndu-le spre bîrlogul de unde, cu cinci ani înainte, se năpustiseră asupra omenirii.

„Le-au venit de hac ruşii!" îşi spusese cetăţeanul de rînd al Romîniei îngenuncheate parcurgînd, în drum spre treburile lui, proza comunicatului şi trecînd apoi cu un simţămînt de silă peste alte ştiri din jurnal: se remaniase guvernul din Atena; căpătase mareşalul Mannerheim, din partea lui Hitler, o decoraţie; concursuri sportive, sub patronajul de onoare al vicepreşedintelui guvernului fascist, Mihai Antonescu, se ţinuseră la Predeal; întocmea direcţia Teatrului Naţional un tablou cu „artişti inoportuni", adică evrei, care urmau să fie eliminaţi.

Omul zărise o patrulă, se întorsese pe călcîie şi apucase grabnic pe altă stradă. Poposind să-şi aprindă ţigara, îşi abătuse privirea asupra placatelor spînzurate pe un gard, iar pe urmă pornise mai departe, indiferent la surîsurile stelelor de film, la umerii lor goi şi la titlurile comediilor care-i făgăduiau două ceasuri de bună-dispoziţie. Pînă-n seară puteau să zboare iarăşi asupra oraşului păsările morţii şi să-şi arunce ouăle monstruoase; puteau să-l surprindă sirenele alarmei chiar la un cinema în clipa cînd vedeta i-ar fi repetat, pe ecran, declaraţia de iubire amăgitoare, ori la teatru, în adăpostul enigmaticei Mona-Lisa; s-ar fi putut ca, în timpul zilei, să cadă în plasa unei razii şi să ajungă în beciul prefecturii, laolaltă

cu zeci și zeci de cetățeni, tuturora găsindu-li-se o pricină sau alta: n-au prestat muncă obligatorie, n-au predat la „Patronaj" bani și lucruri de îmbrăcăminte pentru front, nu au, aplicate pe hîrtii, o ștampilă și-o viză de la Cercul de recrutare, de la Apărarea pasivă, de la percepție, de la circumscripția de poliție; au zăbovit în grup de doi sau trei pe o margine de trotuar și și-au vorbit în șoaptă.

Despre ce au vorbit?

S-ar fi putut să-l coboare cu îmbrîncituri din tramvai un ins vînjos, mustăcios, în civil, agent al Siguranței sau numai „patriot": de ce, pe platformă, citind o gazetă, a mototolit-o și a bodogănit: „De s-ar isprăvi odată!" Cu ce să se isprăvească odată? Cu guvernul domnului mareșal Antonescu, cu „războiul sfînt", cu fuehrerul Germaniei? De ce a schimbat o anume uitătură cu alt individ cînd în vagon s-au urcat cîțiva ostași naziști?

„De s-ar isprăvi odată!" bombănise și acum cetățeanul, înciudat nu din cauza anunțurilor de spectacole, ci pentru că, între ele sau peste ele, zărise lipită o nouă ordonanță: „Noi, mareșalul Antonescu, decretăm... Noi, prefectul Capitalei, hotărîm..."

Însă pînă în seara acelei zile, truda, bravura, jertfa celor mai buni dintre fiii poporului muncitor, în ajutorul cărora venea înaintarea vijelioasă a armatelor sovietice, pusese capăt suferințelor țării. Pînă în seara acelei zile, forțele patriotice arestaseră și puseseră la loc sigur guvernul trădătorilor.

Atunci, omul din mulțime a dat buzna în stradă și s-a îmbrățișat, sub cerul înstelat de vară, cu prieteni și cu necunoscuți, cu întreaga mulțime transfigurată de fericire.

Strada — liberă; patria — liberă; viața — eliberată din încleștarea spaimei, a apăsării și umilinței!

În grupuri care staționau, străbătute de fiorii emoției, la răspîntii de drumuri, sau care se reuneau și porneau în cortegii entuziaste, el s-a împărtășit din bucuria obștească de a fi auzit sunînd în sfîrșit ceasul ispășirii grele pentru toți răufăcătorii lumii care batjocoriseră chipul și noțiunea de om și omenie;

care otrăviseră suflete și uciseseră milioane de vieți; care înecaseră globul în lacrimi și în sînge. Cruzimea rece, metodică, ridicată la rang de dogmă, caracterizase războiul dezlănțuit de ei și toate faptele lor de dinaintea lui.

Dar peste două zile, corbii cu svastică pe aripi au izbutit cam în ultimele minute cît s-au mai putut roti asupra Bucureștilor, zvîrlindu-și cele din urmă încărcături, care au culcat la pămînt Teatrul Național, clădirea Radioului, alte edificii de cultură și au retezat alte cîteva sute de vieți, au izbutit, zic, să lovească și blocul în care locuiam eu — din fericire, doar lăturalnic, altminteri s-ar fi ales din el un morman de moloz.

Am scăpat teafăr, teferi, ieșind cu anevoință, ca șoarecii, dintre dărîmături.

Am încercat atunci simțămîntul celei mai încrîncenate răzvrătiri împotriva absurdității împrejurării și a vitregiei destinului. Să închei cu viața — cum și cînd? Mai ales, cînd?

N-am încheiat cu ea.

V

1

Aci, lîngă Sfîntul Gheorghe, pe Calea Moşilor, au fost atelierele de legătorie şi cartonaje ale lui Sfetea. Li se spunea „stabiliment". Un stabiliment mult mai mare era tipografia, editura şi librăria „Minerva" de dincoace, din bulevardul Republicii, fost bulevardul Academiei. Mai departe, peste drum de Cişmigiu, era „Monitorul Oficial". Dincolo de podul Şerban Vodă, cam faţă în faţă cu Institutul medico-legal, se ridica imensă, din cărămidă roşie, bătînd şi azi la ochi prin masivitate şi înălţime, dar bătînd la ochi şi mai mult în urmă cu cincizeci de ani, fabrica fostă pe vremuri a lui Prymm şi Bochori. Întreprinderea avea capital german şi confecţiona pentru ţara întreagă, ba chiar pentru Germania şi alte pieţe, ace şi copci. Da, numai aceste mărunte lucruri trebuincioase totuşi croitorilor, croitoreselor de meserie şi oricărei gospodine. Ele rentau. Produceau firmei beneficii mari, ţinînd seamă de faptul că, mereu-mereu, erau aduse alte maşini şi mereu creştea numărul braţelor de muncă. „Braţele" erau mai mult ale femeilor, fetelor şi copiilor, căci costau ieftin şi puteau fi găsite uşor. Lucrau acolo şi bărbaţi, dar ei, foarte puţini la număr, aveau calificare de strungari, de fierari, de mecanici. Maistrul lor era tot german.

Renta fabrica judecînd şi după felul de trai, pe picior mare, al domnului Bochori. Pe domnul Prymm nu-l ştia nimeni. El se-afla cu domiciliul la Berlin şi nu-şi cunoştea întreprinderea, nu avea habar, decît poate numai cercetînd harta, unde e Bucureştiul, unde

e Romînia. Se punea întrebarea dacă, la urma urmei, „domnul Prymm" e un om, sau o societate pe acţiuni. În cazul cînd era o făptură, ni-l închipuiam ca pe domnul Bochori, cu un trabuc gros, nelipsit în gură, cu îmbrăcăminte şi ciupac (pălărie melon) ca de la Taica Lazăr, adică de la hala de vechituri din strada Sfînta Vineri. Ni-l închipuiam de-asemenea nervos, aspru, cu ochi suri-vineţi, lipsiţi de gene, încercănaţi de un tiv roşu, şi care băgau de seamă dintr-o dată, cînd proprietarul lor se furişa într-o hală, dacă unele femei sau fete palavragesc, dacă unii băieţi se zbenguiesc, dacă pe jos a căzut din jgheabul maşinilor sau de pe mese o copcă sau un ac; ochi care împreună cu nasul (era gros, plin de vine şi bubuliţe) iscodeau prin privăţi — nu cumva niscaiva derbedei mici joacă barbut acolo, nu cumva vreo scîrbă de fată se sărută cu vreo haimana de băiat. Dacă se întîmpla să descopere vreo culpă de un fel sau altul, patronul îi trăgea de urechi, înroşindu-le, şi apoi îşi examina atent degetele mîinii — să nu fi luat vreo insectă cumva.

Oricum, de două-trei ori pe an, domnul Bochori pleca în Germania pentru a se întîlni cu nevăzutul sau nevăzuta Prymm (dacă era într-adevăr o societate, şi nu unul ca el), iar după ce se întorcea ştiam că va trebui să mergem, cei mai răsăriţi dintre noi, dimpreună cu vreo patru vlăjgani, care îi erau şi paznici, şi rîndaşi, şi vizitii, la Antrepozite, pentru a încărca în camioane tot felul de piese şi maşini.

Întreprinderea prospera şi, ca atare, se dezvolta, astfel că din nou apăreau la Mica Publicitate, în *Universul*, anunţuri cum că „Se caută băieţi, femei şi fete la fabrica Prymm şi Bochori. Se plăteşte bine."

Se plătea, pentru douăsprezece-treisprezece ore de lucru pe zi, între 40—80 de bani.

Că domnului Bochori îi mergea tot mai bine se vedea nu din înlocuirea hainelor înverzite, roase, cu altele mai bune şi nici a ciupacului, despre care cîte o lucrătoare mai slobodă la gură spunea că nu l-ar întrebuinţa nici ca oală de noapte (ea avea altă denumire pentru oala de noapte). Bunăstarea se exprima prin cumpărarea altor imobile învecinate şi prin faptul că schim-

base o brișcă răpănoasă, deocheată, cu care mergea pe la clienți și bănci, printr-o trăsură de lux, cu roți de cauciuc, asemenea acelora care treceau numai pe Calea Victoriei și la Șosea.

În vreo trei ani cît am lucrat acolo — am plecat, mi-am încercat norocul în alte locuri, am revenit — trecuse de la trăsură la cupeu, apoi mai cumpărase unul, își construise în curtea care da spre strada Radu Vodă, unde-și avea locuința, un grajd mare, mai mare, mai luminos, mai arătos decît locuința lui, și, de la doi cai, pe care îi vînduse unor lăptari, ajunsese la vreo patru perechi. Erau cai robuști și de rasă.

Din zgîrcenie, nu-și înțolise și vizitiii, astfel că, după înfățișare, locul acestora ar fi fost mai degrabă pe o saca decît pe capra unui cupeu. După înfățișare, n-ar fi fost nici locul stăpînului în el.

Cînd dădea raita pe la prăvăliile din Lipscani și de pe Smîrdan, să încheie comenzi, să facă socotelile, negustorii ieșeau, după plecarea lui, în prag, și rîdeau. Cînd pietonii căscau ochii la trecerea unei trăsuri așa de luxoase și zăreau înlăuntru-i, într-o margine, speriat parcă, un roșcovan în straie amărîte în loc să descopere vreun grangur cunoscut, își dădeau, plini de nedumerire, coate.

Cupeul celălalt era rezervat cucoanei lui pentru vizite și copiilor, o fată și-un băiat între 8—10 ani, spre a-i duce la o școală nemțească.

De trăsură se folosea părintele său, un bătrîn ca de optzeci de ani, înalt, frumos, de loc încovoiat și, spre deosebire de fiu, foarte îngrijit, ba chiar elegant îmbrăcat. Cine se pricepea băga totuși de seamă că veșmintele-i erau după o modă veche. Avea și o barbă albă, nu scurtă, nu prea lungă, care-i sporea distincția. Fusese bancher.

Deși orb, ieșea în fiecare zi la plimbare, înainte de amiază, iar trăsura îl oprea fie la Tripcovici pe Calea Victoriei, fie la Ritz în strada Carol, bodegi de lux, cu aperitive și vinuri și alte băuturi fine, cu o clientelă „aleasă". Cînd intra, vînzătorii și persoanele prezente îl întîmpinau cu tot respectul, îl pofteau să se-așeze pe un scaun. El refuza politicos, rămînea în

picioare lîngă tejgheaua de marmoră, cerea un sandviş cu icre negre şi un pahar, uneori cu vin negru, alteori cu vermut. La un semn discret al său, i se dădeau şi însoţitorului două chifle. Muşca şi mesteca încet din sandviş, sorbea uşurel din pahar, schimbînd cîteva cuvinte despre vreme, despre bursă, despre politică — fie cu patronul, fie cu vreo cunoştinţă — apoi dibuia cu mîna bastonul pe care îl lăsase lîngă el şi-l chema cu o mişcare a degetului arătător pe însoţitor, care aştepta lîngă uşă, să se apropie şi să-l sprijinească de braţ. Înainte de a ieşi, ducea mîna, cam tremurătoare, spre joben (avea un joben înalt, lucios) şi saluta în juru-i.

Însoţitorul era un băieţaş destul de jerpelit, dar nu mai mult decît vizitiul lîngă care se aşeza. Eram eu. Nu mi-e nici astăzi îndeajuns de lămurit cărei cauze datoram cinstea de a-l duce de braţ pe domnul Bochori-senior. Poate pentru că eram totuşi ceva mai puţin zdrenţuit decît alţii de seama mea din fabrică; poate pentru că nu umblam desculţ, cum umblau cei mai mulţi; poate pentru că mă tundeam, astfel că nu arătam lăţos ca ei; ori poate pentru că trecusem în atelierul de mecanică, vrînd să învăţ o meserie; poate pentru că nu mă înjuram şi nu mă încăieram cu ceilalţi băieţi şi pentru că aveam în buzunarele bluzei, totdeauna, o carte, o revistă sau o gazetă.

Îmi spunea la un anume ceas meşterul, îmi spunea secretarul: „Hai, spală-te pe mîini şi şterge-o la plimbare!"

Desprindeam din vorbele lor o anume ironie, care mă durea. Eram pus să fac în fond treabă de servitor, deşi bătrînul se purta cu blîndeţe şi, din politeţe, se credea îndatorat să mă întrebe în fiecare zi cum mă cheamă, ce vîrstă am.

O dată am simţit că-mi dogoare obrazul de ruşine cînd, aflîndu-mă ca un popîndău pe capră, m-a văzut un prieten din mahalaua mea. Într-alt rînd m-a zărit o verişoară, ucenică la un atelier de mode, şi m-a înţepat în duminica următoare, cînd ne-am întîlnit la cofetărie, precum că nu ştia dacă o să-i mai fac tra-

taţie cu un cataif acuma, după ce m-am boierit şi din trăsură nu mai cobor.

O întîmplare caraghioasă a stîrnit ciuda mea cea mai mare împotriva patronului, determinîndu-mă să nu mai vreau să fac treaba umilitoare la care mă silea, chit că îmi voi lua tălpăşiţa. Pe cînd ieşeam într-o zi din localul lui Tripcovici, cu bătrînul de braţ, şi parcurgeam cu paşi mărunţi distanţa pînă la bordura trotuarului unde se afla trăsura, un golăneţ s-a îmbulzit în noi. Bătrînul s-a clătinat, gata să-şi piardă cumpătul şi eram pe punctul de-a mă împletici şi eu. Am vrut să exclam cu supărare: „Hei, eşti chior, mă?", dar m-am oprit la timp, să nu-l jignesc pe orb. În clipa aceea am observat frămîntare în preajma noastră şi-a răsunat un strigăt: „Puneţi mîna pe hoţ! A băgat mîna în buzunarul dumnealui." Cineva arăta spre bătrînul care începuse a se pipăi. „Nu, nu mi-a luat nimic", a şoptit el apoi. În vremea asta, hoţul îşi făcuse vînt pe partea cealaltă, trecuse colţul, apucase pe altă stradă. M-am pipăit fără vrere şi eu. Ei da, golanul lung ca o prăjină, cu picioarele goale, nebărbierit, băgase mîna într-un buzunar, ţintindu-l de bună seamă pe al bătrînului. Din greşeală, îi scăpase într-al meu şi îmi furase chiflele.

Nu ştiu cum a povestit el acasă întîmplarea care atunci, după ce i-a fost lămurită, îi stîrnise un rîs blajin ca un scheunat de căţel. Se considera obligat chiar să mă consoleze: „Nu e nimic. Mîine vei căpăta patru". Dar a doua zi dimineaţă, m-am pomenit cu domnul Bochori lîngă forjă, unde năduşisem mînuind foalele să se-aprindă cărbunii. Era şi meşterul meu prin apropiere. Meşterul ţinea la mine, fiindcă se brodise să avem acelaşi nume de familie, iar eu ţineam la el atît pentru că voia să mă înveţe meseria, cît şi pentru că îl chema, cu numele întreg, ca pe tata. Singura îndoială a meşterului în legătură cu mine, era că, deşi încercasem să-i intru în voie, nu-i puteam ţine hangul la petrecere, sîmbăta seara, cînd luam salariul, al meu de vreo cinci lei pe săptămînă, al lui, cum era şi firesc, de vreo patru ori pe atîta. Bea de-mi stîrnea admi-

rația. Îmi stîrnise admirația și după ce-i văzusem și-i numărasem ibovnicele la care mă trimitea cu bilețele.

Cînd patronul m-a întrebat cum a fost în ajun, mi s-a părut că întîmplarea îi prilejuise și lui, și familiei lui buna-dispoziție cu care o primise bătrînul. Mi s-a părut că gura i se lărgește într-un rînjet de cal.

Am socotit că se cuvenea să zîmbesc și eu cu bună cuviință, dar, cînd am deschis gura ca să-i explic, domnul Bochori mi-a închis-o, răcnind:

— Unde ți-au fost ochii? Ești o haimana și un bou! Dacă-l trîntea pe domnul mare? Dacă-i fura portmoneul și ceasul?

Împrejurarea aceea și altele despre care am mai amintit m-au făcut să părăsesc fabrica pentru a doua oară — și pentru totdeauna.

2

Căror cauze am datorat, cînd eram ucenic la „Minerva", cinstea ca patronul să mă aleagă pentru a merge cu el dimineața la piață, unde-și încărca, trecînd de la o tarabă la alta, cu toate trufandalele, două coșnițe pe care trebuia să le transport acasă? Coșnițele atîrnau greu, gîfîiam ca un măgăruș, le mai lăsam o clipă jos ca să-mi trag răsuflarea și să-mi șterg fruntea și nasul cu dosul palmei. „Haide-hai!" mă îndemna stăpînul, care, băgînd de seamă că m-am oprit, se oprea și el. Noroc că, fiind obez și fiind încărcat la rîndu-i, în brațe, cu un curcan ori niscai găini sau rațe, mergea cu pași mărunți și simțea nevoia cîte unui popas.

Bogat cum era, ar fi putut să se-ajute cu slugi, să aibă o trăsură a lui, să închirieze o birjă. Era zgîrcit și el, ca și domnul Bochori. Ca și acesta, umbla prost îmbrăcat. În afară de-o guvernantă care-i servea și de bucătăreasă, treburile casnice și le făcea cu servitorii, cu măturătoarele tipografiei, cu ucenicii.

Poate că-mi încredința coșnițele cu provizii fiindcă, spre deosebire de ceilalți ucenici pe care-i încercase, nu șterpeleam din ele.

—Haide-hai!

Gîfîiam amîndoi. Acasă, după ce lăsam poverile în pragul bucătăriei, îmi dăruia cîteva cireșe sau un măr, alegîndu-l pe cel mai zbîrcit și mai mic, apoi îmi făcea vînt:

— Hai, șterge-o la atelier!

O dovadă mai mare de încredere mi-o arăta trimițîndu-mă uneori, cînd lipsea guvernanta ori avea alte treburi, să merg cu copiii lui la plimbare, în Cișmigiu. Pentru respectarea cronologiei, menționez că la Minerva am lucrat înainte de-a intra la fabrica de pe cheiul Dîmboviței și că, prin urmare, aveam numai vreo doisprezece ani. Am început, deci, prin a fi dădacă la copii — cum mă luau la vale ucenicii, lucrătorii și chiar șeful atelierului. Copiii domnului Filip erau, ca și ai domnului Bochori, tot un băiat și-o fată, însă mai mici, între șase și șapte ani. Diferența de clasă o aveau prin instinct ori le fusese infiltrată prin educație — fapt e că îmi îndepărtau, schimonosindu-se, mîna cînd o apropiam de ei, aveau grijă să se șteargă îndată dacă îi atingeam, scoteau limba cînd le vorbeam.

Eram conștient de răspunderea care îmi revenea căci domnul Filip și mama copiilor îmi puseseră cu asprime în vedere să am grijă de ei ca de ochii din cap cînd parcurgeam bulevardul, cînd treceam de-a latul Căii Victoriei și străzii Brezoianu; să am grijă de ei să nu se rătăcească în mulțime sau pe aleile grădinii, să nu se apropie de lac și să cadă în apă, să nu-i las să alerge prea tare, ca să nu nădușească și apoi să răcească.

Părintele mișca pe dinaintea nasului meu, a luare-aminte și a amenințare, un deget păros, negru, gros ca un cîrnăcior, mama îmi vorbea strepezit și mă însulița cu ochii.

Mai lesne mi-ar fi fost să port patru coșnițe în mîini, căci aș fi gîfîit doar mai mult și aș fi nădușit mai tare. Cu dracii de copii treceam prin răcorile spaimei, iar ei, ca și cum și-ar fi dat seama, căutau să mă sperie

și mai zdravăn. Acolo unde era îmbulzeala mai mare se desprindeau de lîngă mine, se smuceau, chiar dacă îi țineam de mîini, și se pierdeau printre picioarele drumeților. Căutam să-mi fac loc, dar îmi era mai greu, fiind mai mare, astfel că mă alegeam uneori cu cîte o bruftuială: „Unde te vîri?" Bruftuiala răsuna mai aspră cînd se constata, după înveșmîntare, că sînt un ucenic.

Temerea cea mai mare o aveam cînd era vorba de traversarea Căii Victoriei, cu șirul nesfîrșit de trăsuri, de cupeuri, de automobile. Dincolo, pe Brezoianu, treceau camioane și căruțe. Mi-au scăpat de vreo două ori de sub pază și, ajunși pe trotuarul celălalt, se opriseră și rîdeau de mine că mi-era frică să mă furișez printre cai, printre roți.

În Cișmigiu făceau exact ce-mi puseseră în vedere părinții că nu trebuie să le îngădui: goneau ca zănaticii, se-aplecau cu jumătatea corpului peste pod, gata-gata să cadă în lac, se fugăreau tot pe marginea apei. Călcau, împotriva reglementelor, iarba și turteau florile, astfel că într-o zi un gardian i-a înhățat. Îi cuprinsese tremuriciul spaimei; fata plîngea.

— Ai cui sînt copiii ăștia? întreba în juru-i păzitorul.

— Ai mei, am spus apropiindu-mă.

Cîțiva oameni au rîs. El m-a măsurat, m-a cîntărit din ochi, închipuindu-și că-l iau peste picior, s-a burzuluit:

— Cum ai tăi, urecheatule?

— Eu eram cu ei.

— Și de ce nu i-ai oprit să calce *ordinanța*? Te înșfac și pe tine. Ai cui sînt, te întreb.

I-am explicat. S-a grăbit să le dea drumul, trăgîndu-mi încă un refec, deoarece, după chibzuința lui, vinovatul adevărat eram eu.

O plăcere specială a lor era să se tăinuiască pe după copaci sau după un tufiș, lăsîndu-mă să-i caut pînă amețeam și ivindu-se deodată cînd nu mă așteptam. Strigau atunci, fericiți: „Bau"!

3

Tipograful, librarul, editorul C. Sfetea, rudă, cumnat mi se pare, cu poetul George Coşbuc, era un bărbat frumos, cu bărbuţă neagră, cu îmbrăcăminte distinsă, cu aer de intelectual. Deşi, asemenea mai tuturor patronilor, îşi avea locuinţa laolaltă cu întreprinderea, socotind probabil că e bine ca ochiul stăpînului să fie cît mai apropiat şi ca oamenii care-i muncesc să ştie că mai-marele îi poate controla, nu l-am văzut niciodată prin ateliere. El conducea de mai departe, adică de peste drum, unde îşi avea una din librării şi birourile. Treaba mergea cu şefi, peste care era un şef mai mare, iar peste acesta un director. Lucrătorii şi lucrătoarele nici n-ar fi ştiut cum arăta la înfăţişare dacă nu l-ar fi zărit din cînd în cînd, prin ferestruicile atelierelor, ţinînd consilii scurte în curte, lîngă poartă, cu dregătorii lui, care stăteau respectuoşi în juru-i, cu şepcile în mînă; dacă, o dată pe an, vara, n-ar fi fost scoasă toată lumea afară să-l întîmpine cu urări de bunăvenire cînd se înapoia de la băile din străinătate. Doi ucenici, o fată şi un băiat, aveau atunci misiunea să le ofere cîte un buchet de flori, lui şi cucoanei lui.

Cînd am fost acolo mi-a revenit şi mie cinstea să-l întîmpin aşa, după ce şeful legătoriei unde lucram a avut grijă să mă înveţe cînd să înaintez din rînduri, cum să dau din cap, cum să-i întind buchetul.

El a luat florile cu un zîmbet absent, apoi, băgînd de seamă că uitasem să-mi scot şapca de pe cap, a apucat-o uşor cu două degete şi mi-a pus-o în mînă. A zîmbit încă o dată, ceva mai deschis, uitîndu-se în juru-i cu tîlcul că lecţia nu fusese predată sau învăţată bine. Au zîmbit la fel, nici nu se putea altfel, toţi cei prezenţi.

Pe urmă, în atelier, şeful mi-a răsucit urechile şi mi-a aruncat vorba pe care mai tîrziu mi-a spus-o şi Bochori.

VI

1

Unul dintre autorii mei cei mai apropiaţi a fost, pe cînd aveam 11—12 ani, Panait Macri, care istorisea în paginile unor fascicule săptămînale mari, sub titulatura generală *Din fundul ocnelor* isprăvi înfricoşătoare săvîrşite de tîlhari la drumul mare, de falsificatori de bani, de femei care îşi otrăveau bărbaţii sau îşi sugrumau pruncii. Întîmplările descrise erau adevărate — povestitorul, ziarist de meserie, nefăcînd decît treabă de reporter care le mai lungea şi le mai umfla pentru a-şi ţine cititorii cu suflarea tăiată. Privitor la acele grozăvii care se petrecuseră mai demult, autorul cercetase arhivele tribunalelor şi locurile unde ispăşeau vinovaţii. Păstrez amintirea că regimul din ocnele de atunci pricinuia răzvrătirea anchetatorului şi în acelaşi timp compătimirea lui pentru traiul nefericiţilor care, osîndiţi să taie sare, nu mai vedeau niciodată lumina soarelui, nu mai scăpau, decît cînd mureau, din lanţuri şi cătuşe. Păstrez amintirea denunţării de către el, nu ştiu cu ce rezultate, a unor monstruoase erori judiciare.

Alt autor a fost N. D. Popescu, povestitor de întîmplări cu haiduci, pe care l-a evocat în mai multe rînduri cu înduioşare Mihail Sadoveanu, cititor la vremea lui şi el al multpopularului scriitor. Cărţile lui N. D. Popescu nu aveau onoarea să stea în vitrine şi în rafturi de librării, îngălbenite de soare, acoperite de praf, punctate cu autografe de muşte. Scriitorul nu se bucura, cum s-ar zice, de prestigiu. De prestigiu se bucura un scriitor în măsura în care avea mai puţini

cititori și care, datorită acestui fapt, considera, dimpreună cu admiratorii săi, că e „neînțeles". Cărțile lui N. D. Popescu aveau norocul de-a nu sta, ci de a circula în ediții într-una repetate. Le cumpărau și se desfătau, citindu-le, trecîndu-le dintr-o mînă în alta, copilandrii, oamenii maturi de la margine de orașe, țăranii. Limba în care autorul se exprima era nemeșteșugită, neînzorzonată de prisos. Era limba poporului. Și eroii lui, haiducii, unii care existaseră în realitate, alții inventați de imaginația lui, erau de asemenea oameni din popor, mai ales de la sate, care se ridicaseră împotriva împilărilor, alcătuindu-se în cete, înarmîndu-se cu flinte și buzdugane grele, strămutîndu-se în codri („Codrul, frate cu romînul"); acolo, și pornind de acolo, ei slobozeau plumb fierbinte în pieptul ciocoilor prădalnici sau al poterașilor, slugi de asupritori, atunci cînd nu le sfărîmau țeasta cu buzduganul sau nu-i spintecau și nu le jupuiau pielea cu iataganul, sau nu-i pîrjoleau ca pe berbeci în jar. Fiecare dintre cumpliții răzbunători avusese o pricină anume să ia calea pădurilor: birul, sărăcia, caznele crude, necinstirea femeii lor. Dar unii, cum era cazul lui Iancu Jianu sau al lui popa Cătănuță, rupseseră de bunăvoie cu tagma din care făceau parte, întovărășindu-se cu necăjiții de jos, fiindcă îi călăuzea simțămîntul dreptății.

Cred că aparțin ultimei generații (au fost multe) care a citit povestirile acestui autor, cu înfrigurare și delectare, cu satisfacția că opresorii își căpătau pedeapsa cuvenită. Pe urmă, ele au căzut în uitare.

L-am cunoscut, ducîndu-i niște corecturi — pare-se că editura „Minerva" i-a tipărit o culegere din cele mai bune scrieri ale sale — și-am avut o decepție. Mi-l închipuiam nu chiar aidoma plăsmuirilor sale, dar mai nu știu cum, mai tînăr, mai voinic, mai arătos. Am dat cu ochii de un bătrînel gras, burtos, într-o cămașă lungă țărănească (era vară), sub o boltă de viță, într-o curte îngustă, cu o casă măruntă, veche, din apropierea bisericii Icoanei. Părea un cîrciumar de mahala, un geambaș. „Nu te mușcă!", m-a încre-

dinţat mahmur, neurnindu-se de la masa de sub adăpostu-i umbrit, cînd m-a lătrat un cîine bocciu, păros.

— Ce vrei? m-a întrebat apoi neprietenos, coborîndu-şi ochelarii pe vîrful nasului.

Am văzut că avea dinainte-i o farfurioară cu urme de dulceaţă, o ceaşcă din care îşi sorbise cafeaua şi vreo două jurnale. Era ceasul lui de tabiet în amurg.

— V-am adus...

— Aha, dă-le încoace! Mda!

Cînd să plec, m-a lătrat iarăşi cîinele cel urît, de astă dată cu pornirea mai agresivă.

— Nu te muşcă! m-a asigurat el tot aşa de ursuz şi mi-a recomandat: Închide poarta!

2

În afara lor cred că am consumat o tonă de romane de senzaţie, palpitante, care apăreau în fascicole zilnice sau în subsolurile *Dimineţii* şi *Universului*. Cititoarea lor devotată era mama, care le păstra pe urmă legate în pachete, sub dulap şi sub pat, unde umezeala lutului de pe jos le mucezea, unde noaptea şoarecii le rodeau. Într-o vreme, cînd era strîmtorarea mai mare, le-a vîndut, nu fără părere de rău, cu toptanul, la băcănie.

Editorii de literatură în fascicole zilnice sau săptămînale au fost Heller şi Ignatz Hertz, acesta din urmă procopsindu-se mai mult decît celalt, deoarece, cu mijloace mai mari şi cu simţ de afaceri mai dezvoltat, mergea la „lovituri". Loviturile constau în faptul că îşi lansa romanele cu publicitate zgomotoasă, costisitoare, că oferea gratis prima şi a doua fascicolă, iar tirajul de pornire se urca la 400.000 – 500.000 de exemplare, împînzind cu ele ţara întreagă. Apoi le reducea, prin sondaj zilnic, treptat, rămînînd la 100.000 – 150.000. Cîştiga enorm, aşa că s-a îmbogăţit, mărindu-şi tipografia, cumpărîndu-şi proprietăţi.

Concurentul său a fost învins, astfel că a trebuit să se angajeze ca funcţionar mărunt într-o administraţie de ziar.

Dacă un anume roman îşi păstra interesul faţă de cititori după un număr de 100 fascicole, Ignatz Hertz poruncea traducătorilor să-l lungească.

— Da, dar vedeţi, în original este pe terminate. Au murit aproape toţi eroii.

— Înviaţi-i! poruncea editorul. Nu e şi în interesul dumneavoastră?

Era desigur şi în interesul lor, fiind remuneraţi cu fascicola. Erau remuneraţi ca hamalii, ca salahorii. Avea doi robi, un scriitor de calitate şi reputaţie, Ion Gorun, şi altul, în felul lui de asemenea scriitor şi corector la ziare, A. Nora. Ei i-au trudit timp de peste douăzeci de ani, stricîndu-şi ochii şi limba literară pentru o plată ruşinoasă.

Alţi scriitori a căror muncă era exploatată la fel au mai fost A. Toma şi Victor Eftimiu, acesta în prima tinereţe.

Cînd se întîmpla ca alt roman să înceapă a avea retururi din ce în ce mai multe, editorul dădea altă comandă traducătorului:

— Omoară-i!

Adică să răpună, prin stilet, prin ştreang, prin otravă, prin glonte, pe prinţ, pe prinţesă, pe conte, pe contesă, cu întreaga lor progenitură, pe cardinal, pe nebuna din Turn.

— Vedeţi, mi-ar trebui o săptămînă. Acţiunea e în plină desfăşurare, firele sînt foarte complicate.

— În trei zile, domnule, nu mai mult! Vrei să pierd şi să dau faliment?

— Mai lungeşte-le! mi-a spus şi mie A. Nora prin 1925, cînd eram cu el coleg la *Adevărul*. E poruncă de la jupînul. Merge!

Adică romanul pe care mi-l încredinţase pe sub mînă să continuu cu traducerea lui, Nora fiind prididit în momentele acelea cu o altă comandă, avea succes.

— E greu; mi l-ai dat spre sfîrşit. Nu ştiu ce naiba a mai fost înainte.

— Nici nu este nevoie. Parcă cititorii mai țin minte cum era începutul? Întinde cît mai mult dialogurile. Mai introdu o intrigă de amor, un duel, două, cîteva crime.

A. Nora fusese proprietarul revistei *Dumineca*, la care, dimpreună cu *Veselia*, îmi făcusem debutul. Îi păstram gînduri bune, deoarece, cînd i-am trimis prima înseilare a mea, îmi răspunsese ceremonios și încurajator printr-o carte poștală. Mi se adresa cu „mult stimate domn" (aveam vreo paisprezece ani), cu: „bucata dumneavoastră mi-a plăcut f.f. mult", cu: „mai continuați" și „distinsă considerație".

Revista *Dumineca* publica literatură de începători care, în majoritatea lor, cum era și firesc, scriau versuri cu intenții și adrese precise, dedicate fiind anumitor domnișoare al căror nume sau ale căror semnalmente nu lăsau loc nici unei îndoieli. O mostră ar putea-o alcătui strofa aceasta, care — curios! — îmi revine și astăzi în memorie:

Cînd pe cer răsare falnic
Mîndra nopții, vagabonda,
Nu știu cum, dar gîndu-mi tainic
Se îndreaptă înspre blonda.

Cînd ne-am cunoscut în aceeași redacție și i-am împărtășit bucuria pe care mi-o prilejuise atunci, a clipit din ochii-i obosiți, căutînd să-și aducă aminte. Desigur, ar fi fost cu neputință să-și aducă aminte, mai cu seamă pentru că, probabil, în aceleași forme răspundea tuturor colaboratorilor săi — și erau numeroși. Ca să-mi facă plăcere, mi-a destăinuit că, da, n-a uitat; își amintește perfect de bine și, dacă vreau, poate să-mi spună și despre ce „bucată" era vorba.

Ziarist bătrîn, cu funcție modestă de corector, continua să scrie și literatură originală — schițe, nuvele, ale căror subiecte se învîrteau toate în jurul femeilor, pe care le încondeia ca pricinuind nefericiri bărbaților.

— Eu sînt un misoghin! se definea.

— De ce, domnule Nora? Dumneata ai avut aventuri galante cu duiumul, după cîte se spune.

i făcea plăcere auzind că reputaţia lui nu se stinsese încă.

— Le mai am şi acum, dar nu are-a face. Ca om iubesc femeile, însă ca scriitor sînt un duşman al lor. Chestie de concepţie filozofică.

Era trecut de şaizeci de ani, întruchipa, cu nasul lui de papagal, cu ochii săi istoviţi de efortul citirii şpaltelor îmbîcsite şi al hamalîcului ca traducător de romane proaste, interminabile, urîţenia în persoană. Dar era neastîmpărat, vorbăreţ şi, după încredinţările pe care le dădea, continua să aibă „aventuri" şi succese. O aventură îi era cunoscută în făptura casieriţei voluminoase, oxigenate, cam de-o vîrstă cu el, de la cafeneaua „Princiar", pe care o frecventau samsarii, prostituatele de pe străzile Belvedere şi Brezoianu, proxeneţii şi reporterii cu „faptele diverse".

3

Apăreau, se înţelege, reviste ca *Viaţa romînească*, *Semănătorul*, *Viaţa literară*, *Viaţa nouă* şi altele. Reviste care, cu un cuvînt, ar putea fi denumite ca serioase. Dar nu ajunsesem, cu gustul de nimeni cultivat şi cu înţelegerea de nimeni îndrumată, pînă la ele. Curiozitatea mea, căscînd ochii la chioşcuri sau tutungerii, era solicitată de publicaţii ca *Veselia*, în paginile căreia Marion, un versificator foarte cunoscut pe atunci, lua în tărbacă soacrele, de *Kikirezul*, *Fetiţa*, *Guriţa mahalalei*, *Spanacul*, *Bibiloiul*, reviste plăpînde, mizere, efemere, care se subintitulau ca fiind „de familie" sau „literare şi umoristice", dar care erau mai mult scabroase, pornografice. Pe o treaptă oricum mai ridicată se situau revista lui A. Nora şi *Universul literar*.

Am rămas, un timp, la acestea din urmă.

VII

1

Cînd am intrat în mişcarea muncitorească trecuseră doar şapte ani de la moartea lui Neculuţă. Amintirea lui era vie. Vorbeau despre el, mereu, militanţii care îi fuseseră prieteni şi tovarăşi. Poetul era cel dintîi care se ridicase din rîndurile clasei muncitoare şi continuase a-şi cîştiga, pînă în ultimul ceas, traiul ca muncitor. Constituia mîndria ei şi cu deosebire a membrilor sindicatului cizmarilor, căci fusese cizmar.

Vasile Anagnoste, veteran încă robust, deşi trecut de 85 de ani cînd scriu aceste rînduri, lucrase cu el în acelaşi atelier şi îi păstra un adevărat cult. Îmi povestea, ne povestea nouă tinerilor, amănunte înduioşate din viaţa lor comună, împletită din trudă grea, dar şi din credinţa nestrămutată în izbîndirea cauzei; ni-l dădea ca pildă pentru rîvna cu care se instruia, pentru migala pe care o punea în şlefuirea versurilor lui, străbătute de revoltă clocotitoare împotriva nedreptăţii sociale, pentru pasiunea pe care o nutrea muzicii. Poetul-cizmar stăpînea şi tainele arcuşului viorii.

La înmormîntarea lui, poliţia s-a împotrivit trecerii cortegiului pe Calea Victoriei, fiindcă astfel ar fi trebuit să treacă pe lîngă Palatul Regal şi nu trebuia văzută prin ferestrele lui coloana muncitorilor. A confiscat şi steagul roşu, îndoliat.

„Mişcarea" inspira supărare şi nelinişte stăpînitorilor, deşi atunci ea era încă foarte firavă. Nu-şi revenise de pe urma trădării, în urmă cu 4–5 ani, a con-

ducătorilor ei trecuţi în tabăra burgheză de unde veniseră.

Cu toate acestea, la cimitir, interesîndu-se cîte fundulițe roșii au fost împărţite participanţilor şi răspunzîndu-i-se: două sute, Frimu şi-a frecat obrazul uscăţiv, ţăcălia subţire, blondă şi a spus cu mirare, cu accentul încrederii în glas:

— Atît de multe? Aceasta înseamnă că stăm bine, că mişcarea a început să crească. Viitorul este al nostru.

A început într-adevăr să crească din ziua aceea, altminteri tristă, şi a crescut mai avîntat o dată cu anul următor, sub semnul întîii revoluţii din imperiul învecinat.

Adunate într-un volum, *Spre ţărmul dreptăţii*, de către Alecu Constantinescu, alt prieten şi admirator al poetului, versurile lui Neculuţă vibrau în sufletul nostru şi erau pe buzele noastre, şi le rosteam cu patos la şedinţele culturale.

Un alt poet al clasei muncitoare, dar mult mai tînăr, aproape copilandru, ucenic şi în meseria-i de zi cu zi (era tipograf) şi în literatură, murise cu un an înainte de a mă înscrie la Cercul Tineretului Muncitor, al cărui unul dintre întemeietori fusese. Îl chema Ştefan D. Păunescu şi era mîndria noastră, a tineretului. Era de asemenea mîndria sindicatului tipografilor. Cunoşteam pe dinafară şi poeziile lui, atîtea cîte oftica îi îngăduise să scrie, în care, mai cu seamă, zugrăvea condiţia de viaţă a copiilor muncitori, şi i le declamam cu aceeaşi înflăcărare la şedinţele noastre.

Nădejdi îşi puneau şi tîmplarii că vor avea în Stelian Vasilescu, prietenul cu care intrasem cam în aceeaşi vreme în mişcarea tineretului, poetul lor. Cred încă, după atîta vreme, că era înzestrat cu daruri care ar fi făcut din el un scriitor cu drept de a pătrunde şi a rămîne în literatură, dacă un glonte nimerit drept în frunte, la Mărăşeşti, nu-i curma existenţa. Era deocamdată tributar, prin accent, lui Neculuţă şi, prin factură, lui Coşbuc.

Împreună cu el, prin 1912, am scos, adunînd ban cu ban, două numere dintr-o revistă de format minuscul, cu un titlu care voia să exprime năzuinţele noastre şi ale altora ca noi: *Spre lumină*!

Îmi întemeiez părerea că, trăind şi instruindu-se (nu prea citea) ar fi fost în măsură să se realizeze, pe un ciclu de *Cîntece de leagăn* tipărite de el într-o plachetă, în ajunul războiului. Sînt într-însele şi ecouri din St. O. Iosif, dar şi vibraţii proprii.

Aveam, precum se vede, poeţii noştri. Aveam un repertoriu în care intrau şi alţii — e drept, nu prea bogat, aşa că-l repetam cam des, dar nu avea a face. Ne încălzeau şi ne răscoleau totdeauna imprecaţiile din *Noi vrem pămînt*!, poezia celebră a lui Coşbuc, din *La icoană* a lui Vlahuţă, din anume versuri ale lui Haralamb Lecca. Ne învăluiau duioşia şi tristeţea poeziilor lui Traian Demetrescu şi ale lui Păun Pincio, despre care ştiam că fusese în mişcarea veche. Mereu, mereu recitam imnul de 1 Mai al celui dintîi:

În Mai, cînd rozele-nfloresc
Scăldate-n aurul din soare,
Popoarele sărbătoresc
A Muncii sfîntă sărbătoare.

Ne era apropiat poetul B. Nemţeanu care, cîndva, ţinuse o conferinţă la Clubul Muncitorilor şi care îşi trăia zilele tinereţii mai mult la sanatoriul de tuberculoşi din Dealul Filaretului. Ne era drag Heine pentru lirismul şi sarcasmul strofelor lui, cunoscute nouă din tălmăcirile lui Iosif şi Nemţeanu. Ne era dragă Elena Farago şi de asemenea poeta italiană Ada Negri pentru gingăşia şi zvîcnirile de revoltă din poeziile ei publicate în revista *Lumea nouă*. Ne era cu atît mai apropiată, cu cît citisem că este chiar „de-a noastră", cu alte cuvinte că e socialistă.

Aveam în iubirea şi preţuirea noastră, în afara poeţilor, în primul rînd pe Gorki, ale cărui pagini le citeam cu nesaţiu; aveam pe Tolstoi, pe Cehov, pe Turgheniev, pe Gogol, pe Balzac, pe Zola şi pe Mau-

passant, pe care îi cunoşteam prin tălmăcirile din „Biblioteca pentru toţi", fără să ştim şi, de altminteri, fără să ne intereseze prea mult, că ele erau incomplete şi imperfecte.

2

Nu bănuia Vasile Pop, scriitor căruia la vremea aceea începuse a i se retrage creditul literar pentru caracterul tot mai coborît al nuvelelor şi romanelor sale, că la Clubul din Piaţa Amzei el era admirat şi iubit. Fireşte, nu datorită prozei scrise la comandă pentru gustul domnişoarelor şi cucoanelor, ci pentru schiţele-i umoristice cu care debutase şi, de asemenea, pentru că aflasem că în tinereţe a fost muncitor la „Lemetru" şi a activat în mişcarea veche. Pentru că, adică, fusese „de-al nostru".

Schiţele lui, semnificativ grupate în culegeri intitulate *Din ocna vieţii*, *De dragul celor mici*, *Rîs şi plîns*, prezentau cu ascuţime, cu o vervă în care intrau deopotrivă şi amărăciunea şi revolta, situaţii din mediul în care trăise el şi în care continuam să trăim noi.

La debutul său s-a spus: a apărut un Mark Twain romînesc.

Era cam exagerat spus, şi tînărul scriitor a avut de pătimit din pricina aceasta, fără să fie vinovat. A pătimit şi mai mult, de asemenea fără să fie personal vinovat, din cauză că, într-o apreciere exagerată şi pătimaşă, N. Iorga, consemnînd două intrări în literatură, a lui Vasile Pop şi a lui Mihail Sadoveanu, a prezis carieră glorioasă celui dintîi şi a exprimat rezerve faţă de al doilea.

L-am cunoscut tîrziu, într-un loc de odihnă, la Sîmbăta-de-Sus. Era bătrîn, însă nu într-atîta (cred că abia trecuse de cincizeci de ani) cît arăta răvăşita lui făptură încercată de împrejurări vitrege. Din circuitul literaturii ieşise — în legătură cu el, fie păs-

trînd cei mai mulţi tăcerea, fie pomenindu-l alţii din cînd în cînd ca pe un scriitor care îşi nesocotise talentul, tipărind, pentru gusturile inferioare ale unei anumite pături, povestiri dulcege cu titluri care glăsuiau de la sine ca: *Fericirea se cucereşte, Iubirea e biruitoare, Cum să iubim, O dragoste din ochi, Vîndută de propria-i mamă* etc.

Erau reamintite cu ironie judecăţile formulate cu privire la primele-i lucrări. Sînt amintite şi azi. A făcut apicultură. A băgat de seamă că are însuşiri de inventator, strădaniile sale în această privinţă rezumîndu-se la confecţionarea unor cutii de chibrituri care se închideau cu un arc, la capcane pentru şoareci, la mijloace mai eficiente decît cele cunoscute pînă atunci şi de atunci încoace pentru prinderea muştelor. Părerea binevoitorilor lui era că se amuză. El îşi lua născocirile în serios, nădăjduind că măcar una din ele va putea să-l izbăvească de lipsurile traiului.

Şi-a încercat norocul şi în America.

Revenise la meseria scrisului, aşternînd, sub nume propriu şi sub pseudonim, romane aşa-zise istorice, pentru partea de subsol a ziarelor.

Spre fericirea lui, decepţiile şi nevoile nu-l copleşiseră. S-ar fi putut spune, cunoscîndu-l, tăifăsuind cu el, că era omul care ştia să facă haz de necaz. Rîdea uşor, voios, chiar cînd istorisea, privitor la el şi viaţa lui, întîmplări în fond triste. Avea un păr bogat, blond cîndva, bătînd în cenuşiu pe vremea cînd l-am cunoscut, ochi albaştri, şugubeţi şi un nas cîrn.

Neuitînd că a fost umorist cîndva, se ţinea de calambururi pe care le cam trăgea de păr.

La Sîmbăta-de-Sus erau dimineţi, zile şi amurguri pline de farmec. Se îmbrăcau munţii Făgăraşului în culori cu nuanţele cele mai variate şi delicate. Aerul ozonat primenea, dezintoxica plămînii orăşenilor de zgura nicotinei. Musafirii căminului, „castelanii", cum îşi spuneau şi li se spunea, făceau băi în apa rece, repede a Sîmbetei, se plimbau prin comună, întreprindeau excursii prin pădure, luau pieptiş cărările care urcau spre culmi. Între ei, la cămin, stăteau

la taclale, organizau jocuri, se cinsteau, seara, uneori cam mult şi cam pînă după miezul nopţii, cu palincă şi cu vin de Tîrnave. În răstimpuri, aducîndu-şi aminte că nu erau acolo numai pentru odihnă, dar şi pentru „creaţie", poeţii mai ciocăneau un vers, pictorii mai zugrăveau un cap de copil — erau copii foarte frumoşi prin partea locului — un colţ de peisaj. Venind şi revenind, N. N. Tonitza, Ştefan Dimitrescu şi alţii au realizat lucrări şi, cu ele, expoziţii mult şi elogios comentate la vremea aceea.

Singurul care nu se împărtăşea din plăcerile celorlalţi, neieşind din odaia lui decît pentru a veni, sumar îmbrăcat, ciufulit, nebărbierit, la masă era Vasile Pop.

— Ce face domnul Pop toată ziua în cameră?

— Lucrează! era lămurirea nevestei lui, care punea în cuvîntul de răspuns emoţie, respect şi resemnare.

— La ce?

Dădea de înţeles că nu ştie sau că nu are voie să divulge secretul.

— Nu e nici un secret, mi-a spus el rîzînd înveselit. Scriu pentru foiletonul *Dimineţii* un roman pe care mi l-a comandat. Mi-a cerut să-i dau pînă într-o lună cel puţin jumătate din el ca să înceapă să-l anunţe, dar eu mă grăbesc să-l termin cît stau aici. Am luat două mii de lei arvună şi mi se mai cuvin cinci. Cu ei, tocmai bine mă asigur de lemne, de provizii pentru iarnă, mai ne îmbrăcăm. Dacă o să-mi ajungă să cumpăr şi un porc, domnesc pînă în primăvară.

Ca un semn de prietenie deosebită, mă primise în odaia lui, unde erau două paturi răvăşite — îşi evacua, de cum deschideau ochii, nevasta şi copiii — şi sumedenie de hîrtii împrăştiate pe jos.

— Eu aşa scriu, îşi dădea aere: la cămaşă (avea o cămaşă naţională, cu petec la un umăr), şi cînd isprăvesc o pagină, îi fac vînt unde se nimereşte. Le culeg seara. Aşa scria şi Dumas, căci eu scriu acum în genul lui. Peltele!

Avea simţul autoironiei.

— Şi va fi lung romanul?

— E în interesul meu să iasă cît mai lung, căci mi-l plăteşte cu rîndul, cu pagina, cu metrul, cu ocaua. De-aceea dau pe brînci. Poate că o să iau, în loc de cinci, chiar şase-şapte mii.

— Cam cît scrieţi pe zi?

— Cincizeci-şaizeci de pagini. E puţin? Nu. Mai mult nu s-ar putea, oricît le meşteresc eu de repede. Una peste alta, în treizeci de zile, înseamnă cam vreo mie şi cinci sute. Este cît trebuie.

— Care e subiectul romanului dumneavoastră?

— Mihai Viteazul. Scriu o Viaţă a lui Mihai Viteazul.

— Subiect greu!

— De ce?

— Eu ştiu? Chestiune de intrare în epocă, de atmosferă, de adevăr istoric... Probabil că v-aţi documentat înainte, v-aţi făcut fişe...

— Ei, cine nu ştie din şcoală cînd a trăit domnitorul? Cine nu cunoaşte chestiile lui cu Sinan-paşa la Călugăreni, cu Turda, Alba-Iulia, *etîcî*, *etîcî*? Se trezea iarăşi umoristul într-însul. Trăgea iarăşi gluma de păr. Dar cu deplină convingere m-a încredinţat că, spre a nu greşi datele, se documentează pe măsură ce înaintează cu acţiunea.

— Uite!

Şi a scos la iveală, după ce a căutat printre filele învălmăşite pe masă, o cărţulie subţire dintr-o colecţie populară.

— Găsesc în ea ce-mi trebuie. Dacă ar cuprinde mai mult, m-ar încurca, ar pune piedici imaginaţiei, şi un scriitor, ştii matale, trebuie să aibă imaginaţie. I se părea hazlie situaţia în care ne găseam noi acolo.

— Trăim din pomana Porcului, ne-a spus într-o seară cînd zăbovise mai mult în sala de mîncare şi se înveselise cu un pahar.

— Cum vine asta, domnule Pop? l-am întrebat miraţi.

— Păi cum să vină? Vine aşa că...

Şi venea într-adevăr oarecum aşa cum ne-a lămurit el. „Porcul“ era porecla celui mai venal politician,

fost în repetate rînduri ministru. Îl chema Alexandru Constantinescu, dar de numele lui stătea agățată porecla care-i definea și ființa și caracterul. A fost cel mai lacom și mai cinic potlogar. Ca dregător la Domenii, avînd în patrimoniul ministerului său Castelul Brîncoveanu, de lîngă Făgăraș și neștiind ce întrebuințare să-i dea, a fost sfătuit, poate în derîdere, să facă din el un cămin pentru oamenii scrisului, ai scenei și paletei. Castelul, propriu-zis, ținea de-o herghelie de stat din comuna învecinată, iar hergheliile erau și ele sub oblăduirea sa.

— Cai, în orice caz, nu poți să bagi în el, coane Alecule.

— Asta ar mai trebui, ca să mă spurce țara că profanez istoria. Îi bag pe măgarii de jurnaliști, care poate n-au să mai cuteze să mă înjure.

— Bagă-i și pe alții, ca să-ți iasă numele că ești om al artei și culturii.

— S-a făcut!

S-a făcut — mai cu seamă că iscusința lui găsise mijlocul de-a nu încărca bugetul cu un capitol nou la cheltuieli. Îi trecea pe protejați în compartimentul hergheliilor și în tainul cailor.

— Ei, nu este adevărat? ne strîngea Vasile Pop, înveselit, cu ușa.

— Cam este! răspundeam strîmtorați.

— Nu știu de ce nu ne hrănește și pe noi cu ovăz. Poate că o fi cam scump. Ce ne-am mai îngrășa atunci și ce-am mai necheza în semn de recunoștință pentru conu Alecu, pentru guvern!

Peste cîțiva ani a ieșit la iveală că administratorul hergheliei, care era totodată și administratorul casei de odihnă și creație, săvîrșise matrapazlîcuri, încurcînd gestiunea celor două specii avute sub răspunderea sa. A fost închis. Multă vreme, pe urmă, a rămas și căminul închis.

La vreo zece ani după moartea scriitorului, am scris, mișcat, un articol în care am căutat să arăt vicisitudinile vieții lui. Intenția și scrisul (mi s-a mai întîmplat asta și cu bunul meu prieten George Mihail Zamfirescu) mi-au fost înțelese pe dos de fiul său,

care pe vremea cînd îi cunoscusem părintele era copil. Spunea că am umbrit memoria tatălui și am știrbit din prestigiul familiei.

Fost marinar, tînărul Pop a scris, la rîndu-i, cîteva cărţi cu întîmplări din cutreierările-i pe mări și pe oceane.

În anii vremii noastre a venit cîndva la mine și mi-a spus că, recitind articolul pe care-l consacrasem părintelui său, și-a dat seama că-l interpretase greșit. A cerut scuze și a destăinuit că rîndurile mele „îl servesc".

A murit nu de mult.

VIII

1

Preţ mare se punea, în rîndurile noastre, pe scriitorul-ţăran I. C. Vissarion. Îi publicase *Romînia muncitoare* în foileton cîteva zguduitoare tablouri care înfăţişau episoade din răscoalele de la 1907. El, de fel din Costeşti (Dîmboviţa), luase parte la ele, fusese arestat, n-a lipsit mult să fie împuşcat. Rămîn aceste schiţe ale lui printre cele mai convingătoare documente în legătură cu suferinţa robilor de la sate, cu deznădejdea lor, cu cruzimea jandarmilor, cu monstruozitatea represiunilor. Sînt scrise şi cu un remarcabil talent, pe care l-au confirmat, mai tîrziu, celelalte povestiri ale sale. Schiţele despre care vorbesc i-au fost republicate în anii noştri, cînd încă el trăia, şi bine s-a făcut.

Îi publicase *Romînia muncitoare* şi o piesă de teatru, *Lupii*, zugrăvind aceleaşi tragice întîmplări, dar piesa era construită naiv.

L-am văzut întîia oară la Club, în straie care nu erau nici de plugar şi nici de tîrgoveţ, cu o pălărie pleoştită, cu ochi vioi, şireţi, rotindu-i iepureşte în juru-i, afectînd oarecare timiditate şi ţărănie. Muncitorii îl înconjuraseră cu interes şi dragoste, îi strîngeau mîinile plini de căldură, îl felicitau pentru scrierile lui, îl întrebau ce mai e pe la sate. Răspundea cam cu zgîrcenie:

— Păi, ce să fie? De! Cam aşa, cam aşa... A plouat...

— Nu de ploaie te întrebăm. De traiul de pe-acolo...

— Aha! Păi, cum să fie?

Şi rîdea.

Avea o desagă în mînă.

Într-o vreme a întrebat:

— Nu e pe aici prietenul... nu știu cum îl cheamă, că l-am uitat.

Se interesa de Panait Istrati, care a condus într-un timp librăria și rudimentul de editură socialistă. Voia să-și vadă povestirile tipărite de editura care abia era în stare să scoată cîteva broșurele și *Calendarul muncii*; care, ca să poată edita *Mama* de Gorki, a umblat cu pantahuza printre muncitori și s-a îndatorat peste cap. Spre a nu-l descuraja, era amînat, era, cum s-ar spune, purtat cu vorba:

— Vezi, frate, prietene, tovarășe, acum nu putem. Mai tîrziu. Mai scrie dumneata.

Revenea după cîteva luni, cu aceeași traistă, însă ceva mai plină. În ea își purta manuscrisele.

— Am mai scris. Ce s-aude?

Făcîndu-se a nu auzi întrebarea, „prietenul nu știu cum îl cheamă" se interesa:

— Ai mai scris? Bravo! Mult?

— Păi, ca vreo două chile. N-am stat degeaba.

Era un fel de țăran care nu prea trudise la coarnele plugului. Trebăluise pe la primărie, fusese agent al regiei de tutun, socotitor la moară, făcea cînd cărăușie, cînd hamalîc la gară. Din pămîntul lui, puțin, lucrat împreună cu nevasta și copiii mai răsăriți, scotea cît îi trebuia pentru hrană, și nu totdeauna pe îndestulate.

Pentru multe pricini, oamenii din comună își priveau consăteanul ca pe unul cam într-o ureche. Nu numai că-l știau că scîrțîie cu pana pe hîrtie, dar dăduse celor vreo șapte copii ai săi nume ciudate: Edison, Garibaldi, Giordano, Galileu și altele cam de același soi. Apoi se ținea de născociri năstrușnice, socotindu-se, ca și Vasile Pop, înzestrat cu geniu de inventator. S-au înfricoșat țăranii din Costești și și-au făcut cruce cînd l-au văzut că a construit un aeroplan din lemn și și-a dat drumul cu el de pe acoperișul casei, scrîntindu-și un picior. Vrusese să zboare din turla bisericii și a fost spre norocul lui că popa s-a împotrivit.

Cu această invenție, Vissarion se mîndrea pînă la bătrînețe, declarînd că i-a luat-o înainte lui Vlaicu.

De sprijin hotărîtor i-a fost C. I. Dicescu-Dik, al cărui nume și a cărui imagine figurează în Muzeul de Istorie a Partidului, printre întemeietorii batalioanelor revoluționare romîne de la Odesa. El și l-a apropiat pe povestitorul-țăran, apreciindu-i talentul literar, și totodată pentru că Vissarion, care citise o sumedenie de scrieri ateiste, sub influența cărora își botezase cum am mai spus copiii, se declara liber-cugetător. Exista pe atunci o astfel de mișcare, determinată de executarea în Spania a lui Francesco Ferrer, iar conducătorii curentului erau doctorii Zosîn și Leon de la Iași. Favorizau mișcarea și scandalurile care izbucniseră atunci în rîndurile tagmei bisericești: mitropolitul caterisit, doi episcopi dovediți imorali și, în sensul direct al cuvîntului, hoți. Faimosul Popa Iapă stîrnea, cu deosebire, verva corosivă a condeiului lui Cocea și Arghezi în *Facla*. Dicescu era liber-cugetător și el, și, cu voia partidului, înființase o revistă, *Rațiunea*, care ducea campanie, prin articole de popularizare științifică, împotriva superstițiilor și a obscurantismului.

Entuziast, dinamic, el înjghebase o editură modestă, care publica mici broșuri cu același conținut, și pusese bazele cîtorva cercuri în orașele din provincie.

Cunoștința lor se făcuse la Clubul Muncitorilor, prietenia se închegase și se întărise pe urmă. În Dicescu, Vissarion găsise un prețuitor entuziast, care însă îl și îndruma și-i corecta greșelile de gramatică și de ortografie (nici chiar cînd devenise autor consacrat, Vissarion nu știa că, de exemplu, „proprietar" nu se scrie „propietar"); care-i împrumuta cărți și publicații pentru a-și spori cunoștințele; care-l găzduia totdeauna la el acasă cînd venea la București și-i plătea de cele mai multe ori masa la birt, cu toate că și Dicescu trăia cu eroism dintr-un corn și un iaurt pe zi.

Deși revista nu avea spațiu pentru literatură, au apărut în paginile ei niște amintiri calde, frumos scrise, ale lui Vissarion, despre Caragiale și Dela-

vrancea. Caragiale arătase țărănușului cu veleități de scriitor multă solicitudine și îl încurajase.

La nu multă vreme după aceea, Brătescu-Voinești, așteptîndu-și trenul în gara Titu, a auzit o chemare din rîndurile unui pîlc de țărani care descărcau pe peron niște saci: „Măi Vissarioane, unde ești?" Numele rămăsese în mintea prozatorului, care, pînă a-și merita caracterizarea de „canalia duioasă" pentru aderarea lui, în pragul ultimei bătrîneți, la antisemitism și fascism, era considerat ca apărătorul categoriei învinșilor în viață.

Oprindu-l pe țăranul care alerga din capătul celălalt al peronului, i-a pus întrebarea:

— Dumneata ești Vissarion, I. C. Vissarion care scrie?

— Eu.

— *Domnul Vissarion*?

— Mda!

— Ți-am citit ceva cu privire la Caragiale și domnul Delavrancea într-o revistă care nu mi-e pe plac. Paginile dumitale, însă, mi-au plăcut. Te rog să poftești la mine, la Tîrgoviște, cu niscaiva lucrări, dacă mai ai.

Avea berechet, nu numai într-o traistă, ci în mai multe.

Din mîinile lui Brătescu-Voinești manuscrisele au trecut la *Viața romînească*, la *Flacăra*, care s-a grăbit să le publice cu elogii. Din paginile revistelor, au intrat sub teascurile editurii „Minerva".

„Stați, că am destule", a răspuns Vissarion și altor editori care s-au grăbit să-l solicite.

Descoperirea lui cădea într-o vreme cînd se simțea nevoia găsirii și lansării unui nou „urmaș" al lui Creangă.

Revistele și criticii erau în permanentă căutare de urmași ai lui Eminescu, Vlahuță sau Coșbuc, pe care îi găseau în persoana unor imitatori. Comparația „scrie ca..." nu avea un caracter de mustrare, ci de laudă și echivala cu o consacrare.

Pînă și moderniștii căutau și dibuiau urmași ai lui Verlaine, Baudelaire, Mallarmé și Albert Samain

prin cafenelele de pe malul Dîmboviței sau chiar ale Bahluiului.

Cel dintîi continuator al povestitorului de la Humulești fusese identificat de către Mihail Dragomirescu în persoana lui Ion Dragoslav. Era bine că este moldovean și că-l descoperea un critic și un profesor bucureștean, pentru ca astfel belferii și criticii din Iași s-o lase mai domol, precum că numai ei se pricep să găsească talente din popor. Uite, le-a răpit un astfel de talent și, mai cu seamă, un adevărat urmaș al lui Creangă.

În ciuda analizelor alambicate ale mentorului și a laudelor lui ditirambice, Dragoslav, povestitor puțintel ca și făptura sa, cu o desagă mică de amintiri golită repede, a fost un timp, de altminteri destul de scurt, obiect de controverse — dacă scrie sau nu în felul înaintașului glorios și etern. Peurmă, s-a descurajat și Mihalache Dragomirescu. Descumpănit, improvizînd povestioare fără semnificație, tot mai greu primite de redacții, Dragoslav a sporit cu încă unul boema Capitalei.

L-am cunoscut, cu figura-i galbenă și zbîrcită de babă, cu ochii-i alburii, cu gingiile văduve de dinți, vorbind și făcînd cu mîinile mișcări de unul singur cînd mergea pe stradă sau cînd stătea melancolic, singur, la Terasă. De cele mai multe ori, cu un capuținer și o chiflă dinainte-i, hrana poate pe-o zi întreagă, scria. Scria, mișcînd din buze și din cap, fără să-l deranjeze nici chelnerii, nici clienții ceilalți, care se deprinseseră cu scriitorii și artiștii statorniciți aici.

După un număr de file înnegrite, se ridica, le strîngea, le băga în buzunar și-și făcea cu mers încovoiat, șoldit, loc printre scaune și mese. Pleca. Revenea după o jumătate de ceas, după un ceas, își relua locul. Dacă pe buzele-i palide, încrețite, mijea un zîmbet, dacă din buzunar nu apărea un colț de manuscris, dacă pe masă, la o cerere șoptită, chelnerul depunea un alt capuținer, cu mai multe chifle sau cornuri, cu-o porție de unt, era semn că schița sau istorioara

ticluită mai înainte îi fusese acceptată și onorată cu cinci, cu șapte lei, de-o revistă, de vreun ziar.

Cu I.C. Vissarion, cercul *Vieții romînești*, care-l ignorase pe Dragoslav cu toate că era moldovean, a plătit polița *Convorbirilor critice*, adică lui Mihalache Dragomirescu. Adevăratul Creangă fusese descoperit de ieșeni — și încă în persoana unui muntean.

2

— Merge, frate-miu, merge! îmi spunea cînd ne întîlneam, și rîdea.

Adică, îi era cerută colaborarea, i se edita carte după carte. Unele i se reeditau.

— Are balta pește, neică Ioane!

Cu alte cuvinte, cîștiga bine.

— Mai scrii?

— Păi, de ce să mai scriu deocamdată? M-am gîndit să deșert întîi traistele pîn' la fund, că mai am. Acu' îmi văd de ale mele. Îmi cumpărai niște pămînt, ca să fie, că tot nu-l muncesc eu, îl muncesc alții, îmi făcui casă nouă și mare. M-am socotit: de ce să scriu, dacă nu mă silește nimeni? Cărți, slavă Domnului, pot să mai scot vreo șase. Pe urmă, m-oi apuca din nou. Păi, da! Mi-am zis: ia mai șezi și tu, vericule, și te-ntinde la soare dacă ai cu ce trăi — și am! Păi, nu?

Hohotea voios; clipea cu înțeles din ochi.

Nu umbla în straie mai ca lumea, nu avea o pălărie mai puțin pleoștită. Făcea caz de țărănia lui.

I se rotunjise pîntecul, pe care și-l mîngîia cum își mîngîie o mamă pruncul:

— Acu' se hrănește și el, săracu'!

După război — e vorba de întîiul război — l-am ciupit într-un articol, nu mai știu pentru ce. M-a pîrît lui Constantin Mille, patronul meu.

— Nu a fost frumos ce-ai făcut, nene, i-am reproșat cînd l-am întîlnit. Credeai că sînt copil, școlar, și o

să mă pună la colţ? C-o să mă dea afară? Aveai alte căi, căci doar sîntem prieteni, nu?

— Ce-am făcut, neică?

Clipea din gene, repede, se prefăcea mirat. Era stînjenit şi de întrebare şi de faptul că a căutat să mă ocolească fără a izbuti. Rîdea strîmtorat.

— Păi, uite, aşa şi aşa...

— Asta mi-e crucea dacă am ştiut că ai scris ceva despre mine — ce scriseşi, frate-miu? — şi dacă m-am plîns lui Mille. Îmi vine să-i zic ceva de vorba aia dacă...

Ne întîlneam de trei-patru ori pe an, cu toate că el se vîntura destul de des prin Bucureşti cu treburi prin redacţii şi pe la edituri; cu treburi de-ale lui, de gospodar cuprins.

— Pe unde mai lucrezi, frate-miu? Mă, pe-acolo, pe la tine, e rost de-o colaborare, ceva?

Chiar cînd era tras în toate părţile, asta îi era vorba. Începea de la o vreme să devină îngrijorat.

— Nu mă mai cheamă, ca altădată, neică. Trebuie să-i trag de mînecă. Şi editorii s-au făcut năzuroşi. Cînd îmi scot o carte parcă-mi fac un hatîr. E drept că îmi am rostul meu, aşa că nu mai depand, cum s-ar zice, de nimeni.

— Mai are balta peşte?

— Ce vrei să spui, măi frate?

— Era o vorbă a dumitale...

— A, da, n-ai uitat-o? Mai are, dar s-a mai împuţinat. Partea proastă e că mi s-au împuţinat şi manuscrisele din traistă. Încă vreo două cărţi — şi gata.

— Apucă-te şi scrie alte lucruri.

— Crezi că n-am încercat, neică? Dar nu-mi mai *vine*. Parcă sînt ca o desagă goală, ca un puţ care a secat. Cum îţi explici, frate Ioane?

Îi apărea la intervale rare cîte un volum nou. Îi apărea şi cîte unul reeditat. Dădea ghes publicaţiilor să-i primească o povestire.

— Pe unde mai lucrezi, frate-miu? Pe-acolo, pe la tine, ar fi rost de ceva?

I se făcuse pîntecul şi mai mare, arătînd ca o pernă tăinuită sub gherocul care era totuşi destul de larg.

Într-o zi, în plin dezmăț huliganic, i-am găsit un articol în cea mai abjectă foaie de îndemn la ură: *Porunca vremii*. Trăgea vîrtos în evrei și în democrație, slăvea pe Hitler, pe Mussolini, pe Cuza, pe Codreanu.

— Ce e, neică? Nu mă vezi, ori te faci? Ha-ha-ha!

Rîdea și stînjenit, dar și pus pe gîlceavă.

— Ori poate mi-ai citit articolul și nu ți-o fi plăcut?

— De loc!

— Măi, frate-miu, noi ne cunoaștem de mult — hă-hă, de cînd! — să rămînem prieteni. Ce e dacă l-am scris? E vremea romînismului. S-a dus cu ovreii și francmasonii. Aleluia! Ha-ha!

Vorbea tare, ca și cum ar fi ținut să-l audă și alții.

— Mde! Tu poate că ai alte păreri, măcar că ești romîn.

— Le aveam amîndoi, la Club, la *Rațiunea* lui Dik, și mai tîrziu...

— Mda! Se mai schimbă omul, se mai dă pe brazdă. Treaba ta, treaba voastră, care ați rămas la ideile vechi. Ia stai, frate-miu, că mi-ai pomenit de Dicescu. Mă, tu știai că ăla s-a făcut bolșevic și a rămas la ei? Poate că știai și n-ai vrut să-mi spui. Mde, poate că aveai motivele tale. Cînd mi-aduc aminte și de el — phea! Voia el să mă-nvețe romînește, să-mi puie o virgulă, un punct, mie, romîn get-beget coada vacii?

La vreo trei ani după Eliberare a venit să mă vadă acolo unde îmi duceam munca. În pragul ușii a clipit din ochi, repede, a adulmecat parcă aerul încăperii, a tușit încurcat. Atîrnau straiele ceva mai largi pe el, se mai încovoiase.

— Ce faci, nene Vissarioane? Nu ne-am văzut de mult.

S-a înveselit. Am avut totuși impresia că bunăvoia îi este cam forțată.

— Să trăiești, frate-miu. Adevărat, neică, nu ne-am văzut de mult. E drept că și tu cu ale tale, și eu cu ale mele, mai cu seamă că abia din an în Paște dacă mai calc prin București. Stau la Costeștii mei, mde, ca țăranul. Păi, nu? P-aici mai mă calcă unul pe gheată, se mai uită altul încrucișat, mai poate să dea un tramvai peste mine. Vorba aia...

Nu găsea vorba aia, căci îi stăteau pe limbă altele.

— Măi neică, spune drept, mai eşti supărat pe mine?

— Mi-a trecut.

— Ei, îmi pare bine. Cum să fi rămas tu supărat, mi-am zis cînd m-am hotărît să te văz, care noi ne cunoaştem de mult, de la Clubul din Piaţa Amzei, cînd tu erai aproape copil, şi pe urmă ne întîlneam la fratele Dik şi am rămas, cum s-ar zice, toată viaţa prieteni. Ce-o mai fi cu el, am uitat să te întreb. De treabă, mă! De mare ajutor mi-a fost. Păi, da! Şi aşa, frate-miu, cîte s-au mai schimbat pe lume...

Nici vorbele acestea nu erau acelea care îl aduseseră.

— Ştii că, atunci cînd a fost cu luarea pămînturilor, l-am dat pe al meu — aveam şi eu nişte fîşii — mai înainte ca să vie ăia să le ceară. Vedeam cum bate vîntul, şi în contra lui nu poţi ca să te pui. Mi-au zis unii mai bătrîni, că ăi tineri cam strîmbă nasul cînd dau ochii cu mine: „Să trăieşti, vericule! Ai mai umblat tu şi pe alte cărări, dar arătaşi acum că tot de-al nostru eşti." „Păi, am fost totdeauna, măi mîrlanilor; la '907 nu m-au închis, nu erau să mă culce în şanţ? N-am scris eu despre voi?" Ei, şi acum se cheamă că am rămas numai cu un locşor pe lîngă casă. Îl lucrăm eu cu baba şi scoatem pentru noi o legumioară, o fasolică, un cartofior, că mai mult nu ne trebuie.

După o tăcere scurtă, o frecătură pe scaun şi încă o rotire a ochilor iscoditori prin încăpere, îmi spuse, rîzînd silit, cu aerul că-şi face mustrări, singur, că îmi adresează mustrări şi mie:

— Mă, dar tot despre mine ţi-am vorbit şi nu te-am lăsat să deschizi gura. E drept că nici tu n-ai deschis-o decît din cînd în cînd şi că mai mult te-ai uitat la mine şi ai zîmbit. Îţi citesc în gînd, că te ştiu; nu e aşa că îţi spui: „Unde vrea s-ajungă neica Vissarion?"

— Ai cam ghicit.

— Păi, uite, frate Ioane, ca să nu te mai ţiu, că-mi închipui că eşti ocupat: cu ăştia nu e de făcut, de căpătat ceva-cumva?

— Care ăştia?

— Cu ai tăi, neică; nu te supăra, dar aşa se zice cînd vine vorba de voi. Altădată mai făcea scriitorul

o cerere pe la un mai-mare al zilei, îi spunea că are nevasta bolnavă, că trebuie să cumpere copiilor cărţi pentru şcoală, că e strîmtorat, şi punea mai-marele o aprobare la colţul ei. Să-ţi las şi eu o jalbă — o am pregătită — şi s-o dai cui crezi tu? Ce zici?

— Dacă mai bine ai scrie ceva şi ai publica?

— Aha! Am înţeles. Păi, ce să scriu, că ţi-am spus o dată că nu-mi mai vine. Şi chestiile vechi s-au isprăvit de mult. Pe urmă, mde, ştiu eu ce v-ar conveni, ce v-ar trebui vouă? Am să încerc, frăţie.

IX

1

De multă vreme, prietenii mei sînt, aproape toţi, mai tineri decît mine. Dacă ar urma să fac socoteala acelora cu care am pornit în viaţă şi pe care îi păstrez încă, aş ajunge la constatarea care mă mîhneşte că numărul lor este mai puţin de-o duzină. Cei mai mulţi au murit, unii în pragul adolescenţei, alţii în întîiul război, alţii de-a lungul vremii.

Pe alţii i-am pierdut prin înstrăinare sufletească, prin direcţiile potrivnice pe care au apucat drumurile noastre.

Au rămas aceştia, asupra cărora anii şi-au pus amprenta în moduri diferite. Deoarece, în afara simţului critic, îl avem pe-al humorului, nu ne putem împiedica să constatăm, noi între noi, cu haz, ravagiile vieţii: era careva subţirel ca trestia şi e acum burtos; este altul cam tare de ureche; au căpătat vreo doi nişte ticuri de care sînt conştienţi, dar pe care nu şi le mai pot reprima; parcă, printr-o ironie a soartei, cine avea părul mai frumos, mai bogat, arată un cap ca un genunchi; alţii dintre cei care şi-au păstrat mîndria capilară a tinereţii o au albă acum; vreo doi cu părul în care mai stăruiesc răzleţe fire negre sînt bănuiţi că umblă cu vopsele prin el.

Toţi laolaltă avem amintiri care coboară cu patruzeci, cincizeci de ani în timp. Surprindem în jurul nostru, cînd le evocăm — s-ar părea că le evocăm cam des — priviri care se schimbă cu o anume semnificaţie. Cu o anume semnificaţie schimbam, la rîndu-ne, priviri cînd eram foarte tineri şi chiar mai puţin tineri,

ascultînd înșiruirea amintirilor unor oameni pe care, fiindcă aveau 10—15 ani mai mult decît noi, îi socoteam bătrîni. „Bătrîni mai sînt unchii, prietenii, tovarășii aceștia — vor să spună clipirile din ochi, fluturările zîmbetului, atingerile discrete ale coatelor — dacă ei au fost contemporani cu întîmplări și oameni dintr-o epocă atît de îndepărtată; dacă vorbesc despre războaiele care au prefațat întîia conflagrație mondială; dacă zugrăvesc, în cunoștință de cauză, atmosfera din anii așa-ziși ai neutralității..."

Cei mai mulți prieteni ai mei de astăzi au ca vîrstă un sfert de veac mai puțin decît mine. Tovarășii mei de lucru au cam jumătatea anilor mei și sînt mai tineri decît ar fi fost fiul meu dacă nu s-ar fi stins încă din leagăn sau decît nepotul meu cel mai apropiat, căzut în luptele din Vest, în toamna lui 1944. S-ar părea că ne înțelegem destul de bine. Oricum, caut eu să-i înțeleg pe ei, așa cum mi-au arătat înțelegere, cînd aveam anii lor, prietenii mei mai vîrstnici decît mine.

Fiindcă, în adolescență și în tinerețe, am căutat prietenia lor și m-am împărtășit din ea.

Cînd l-am cunoscut pe C.G. Costa-Foru, eu aveam 18 ani și el 60.

În legătură cu el n-am spus încă tot binele pe care îl merita atașamentul său pentru cauza celor mulți, cu toate că am făcut în mai multe rînduri referire asupra lui și pe cînd trăia și după ce-a murit. A fost o conștiință frumoasă, o prezență curajoasă, activă, cu deosebire în presă, militînd pentru ideile progresului și ale dreptății sociale.

Se născuse bogat, era fiu de ministru, îl așteptau onorurile clasei și toate desfătările vieții. A renunțat la ele și a rupt pentru totdeauna cu tagma sa atunci cînd, luînd apărarea victimelor unei înscenări polițiste și ale unui verdict judiciar infam, a întîlnit în piepturile alor săi inimi de piatră. Avea atunci 31 de ani. La aproape 70 de ani arunca din nou totul în cumpănă, luînd, ca secretar general al Ligii Drepturilor Omului, apărarea muncitorimii martirizate, denunțînd ororile din beciurile Siguranței și procesele, însoțite de con-

damnări masive, înscenate în contra comuniştilor; contribuind, cu prestigiul numelui său, la iniţierea pe plan internaţional a unor acţiuni de înfierare a nelegiuirilor rînduirii burgheze.

Trecuse de 70 de ani cînd huliganii i-au zdrobit trupul şi i-au făcut capul ţăndări în gara Cluj, plătindu-i pentru curajul cu care le veştejea ideile şi faptele mîrşave. Autorităţile, bucuroase în fond şi, după toate aparenţele, ajutătoare ale atacului, au considerat întîmplarea un simplu incident, iar Sindicatul Ziariştilor, la a cărui conducere se afla un renegat al democraţiei, prieten cu el de-o viaţă întreagă, Constantin Bacalbaşa, a folosit prilejul pentru a-l exclude ca... trădător de patrie.

Costa-Foru a închis ochii în vara anului 1935, la vîrsta de 80 de ani. Dezmăţul fascist era în plin. În capela crematoriului erau prezenţi aproape numai muncitori, foarte mulţi muncitori, care îi aduceau omagiul tăcut al respectului şi al recunoştinţei.

2

Tot binele nu l-am spus încă nici în legătură cu V. Demetrius, deşi am făcut în repetate împrejurări referiri şi la el, mărturisind de fiecare dată, cu întreaga căldură pe care am putut-o transmite scrisului meu, afecţiunea pentru om şi consideraţia pentru poet, pentru povestitor, pentru romancier.

Cînd l-am cunoscut, mă aflam cam la jumătatea anilor pe care îi avea el în momentul acela şi, găsindu-ne faţă în faţă, am gîndit unul despre celălalt — el, că-i păream mai tînăr decît presupunea; eu, că-mi făcea impresia a fi mult mai în etate decît mă aşteptam. În realitate număra numai 36 de ani (eu aveam 19) dar, pe un trup robust doar în aparenţă, purta un cap frumos, cu ochi albaştri înrouraţi, cu păr bogat, buclat, încărunţit înainte de vreme.

Îmi citise istorioarele și o schiță dramatică pentru copii, îl interesase faptul că ele se desfășurau în lumea pe care o zugrăvise și el în romanul *Tinerețea Casandrei*, în mai toate povestirile și poeziile pe care le publicase pînă atunci. Pare-se că îi plăcuseră într-o oarecare măsură, cel puțin după aprecierea pe care a exprimat-o față de Costa-Foru, cînd i-a comunicat scopul vizitei la redacție, și față de mine cînd i-am fost prezentat. Pe urmă, timp de aproape trei decenii, adică pînă în anul 1942, cînd l-am însoțit dimpreună cu alți prieteni la cimitir, am rămas buni prieteni, cu întîlniri și zăboviri la vorbă prin librării, redacții și în biroul strîmt, fără aer, pe care îl ocupa la editura Alcalay, ca director al Bibliotecii pentru toți, revizuindu-i cu simț de scriitor calificat și retipărindu-i cele mai multe din traducerile de mîntuială apărute pînă atunci; îmbogățindu-i colecția cu numeroase alte lucrări reprezentative, universale și romînești.

Am simțit totdeauna căldura zîmbetului și-a cuvîntului său blînd, cumpănit. Era un timid și un neînstare să se lupte cu oamenii și viața.

Deși scriitor înzestrat cu merite remarcabile din punctul de vedere al talentului și hărniciei — mărturie în această din urmă privință stînd cele vreo douăzeci de volume originale, cărora li se pot adăuga alte multe zeci de tălmăciri — prietenul meu n-a avut parte decît de satisfacții mici. L-am socotit, și-l socotesc și astăzi, un nedreptățit. Expresia „un nedreptățit", e cam ieftină, cam uzată, ea servind foarte adesea ca expedient pentru a justifica trecerea oarecum inutilă prin lume a cuiva care ar fi putut să ne fie drag pentru alte motive. Nu acesta e cazul, aș vrea să vă conving, cu V. Demetrius.

Mai mult de patruzeci de ani de activitate sîrguincioasă, probă, n-au putut să facă din el decît un scriitor „stimat", ceea ce e ceva, dar prea puțin. Prozator îndreptățit să ajungă, prin felul de a scrie și prin subiectele asupra cărora se plecase cu solicitudine, la inima cît mai multor cititori, el nu a putut deveni ceea ce se cheamă un scriitor cu popularitate.

Şi, totuşi, Demetrius a fost cel dintîi care a înfăţişat mahalaua, privind-o altfel decît prin prisma carageleascã. În meşteşugarii şi micii slujbaşi de la periferiile Capitalei şi ale provinciei el descoperise o lume de care nici un alt scriitor nu se apropiase decît cu intenţii de persiflare.

Într-o vreme cînd peisajul literaturii era aproape exclusiv rural, Demetrius deschidea drumuri spre cunoaşterea altor domenii şi cerea drepturi de cetăţenie pentru alte făpturi. După el, pe drumurile de el desţelenite, au venit, aşa cum se întîmplă, alţii, şi au scris cărţi poate mai izbutite sub raportul formei, dar nu mai bogate în observaţie. Aşa cum se întîmplă de multe ori, critica literară a uitat să consemneze faptul că lui V. Demetrius i se cuvenea cel puţin recunoaşterea de a fi scris, în spirit realist, generos, cele dintîi pagini inspirate din traiul cartierelor mărginaşe.

Conducător de editură, a lăsat ca volumele lui să nu cunoască circulaţia pe care alţi scriitori caută s-o asigure cărţilor lor. A lăsat ca, epuizate în ritm încet, greoi, ele să nu fie retipărite şi readuse înapoi în vitrină.

Cîndva, sînt peste douăzeci de ani de atunci, desprinsesem din gazete o notiţă concepută cam astfel:

„D-l (urma un nume oarecare) se prezintă cu un volum de versuri, estetic tipărit, şi căruia i-a găsit un titlu nimerit (urma titlul mai mult sau mai puţin nimerit). În adevăr, în cîteva poezii, impecabile ca formă, autorul trece în revistă diferite genuri lirice cu deplin succes".

Şi în încheierea notiţei:

„Sîntem îndreptăţiţi să credem că vom avea ocazia de a revedea numele acestui talentat poet".

Deoarece împrejurările, vîrsta şi alte pricini nu izbutiseră să înstrăineze, cum n-au înstrăinat nici astăzi interesul meu pentru literatură, informaţia m-a surprins. Iată, mi-am spus, un poet cu versuri fără cusur ca formă, care scoate un volum estetic tipărit, trecînd în paginile lui în revistă diferite genuri lirice cu un deplin succes şi care, cunoscut ziarelor, nu-mi era cunoscut cîtuşi de puţin mie. Îmbătrînesc, m-am deplîns, şi, oricît aş avea pretenţia că mă păstrez în

actualitate, uite, apar poeţi despre care nu am habar şi cărora nu le pot face, măcar în gînd, urări de noi şi mari izbînzi în viaţă şi-n creaţia literară.

Simţămîntul de mîhnire şi pornirea spre autodojană m-au părăsit cînd, întîmplător, privirea mi-a căzut asupra unei cifre care, perfidă, înlocuia semnătura notiţei. Era o cifră de înregistrare administrativă, trădînd caracterul adevărat al celor cîteva linii admirative trecute pe la ghişeul publicităţii. Prin urmare, poetul îşi scrisese elogiul singur şi îl plătise după tarif, pentru ca, în felul acesta, omenirea să ia cunoştinţă de îndoitul eveniment al ivirii unui nou scriitor şi al unei noi cărţi de poezii.

Mă grăbesc să adaug că descoperirea nu m-a contrariat. Poetul cu titlul nimerit se pricepea să facă un lucru de a cărui necesitate unii dintre noi nu sînt convinşi, iar dacă sînt convinşi, refuză să-l adopte: reclama cărţii.

În categoria acestora se afla şi V. Demetrius.

Persiflînd, poate, concepţia noastră de catîri filozofici că o operă de artă îşi urmează destinul şi că nu e decent ca, după ce am realizat-o, să ne transformăm în toboşari ai ei, îndrăzneţul confrate era de acord cu un alt poet, mai bătrîn decît el cu mai bine de o sută de ani şi care era, se înţelege, de un calibru cu totul diferit. Este vorba de L a m a r t i n e, care, apărîndu-se pentru elogiile ce şi le turna singur, declarase că dacă este pe dreptate, şi Dumnezeu are nevoie de reclamă, din moment ce pune să se tragă clopotul la biserici.

Revenind la Demetrius, menţionez că scrisul lui n-a satisfăcut niciodată exigenţele judecătorilor săi literari. Excepţie cu totul onorabilă au făcut numai Ion Trivale şi Perpessicius. Am avut o critică, sclavă stilului lustruit, afectat, care ignora conţinutul lucrului cercetat şi mai cu seamă strîmba din nas cînd acest lucru oglindea laturi noi de viaţă şi cînd, mai cu seamă, autorul manifesta compătimire pentru eroii săi. Se spunea: literatura aceasta este tendenţioasă, subiectele acestea nu depăşesc importanţa faptului divers, autorul nu este obiectiv, şi se trecea mai departe la

cartea cu nimicuri, cu subiecte distinse, cu personaje inutile prin existenţa pe care o duceau.

Demetrius a avut într-adevăr stilul aspru şi cuvîntul bolovănos. Tot atît de adevărat este că opera construită de el are în primul rînd o valoare de document, fiind cronica unei lumi în rîndurile căreia, pînă la el, nu descinsese încă nici un scriitor. Viaţa aceasta era sumbră, populată de exemplare umane lipsite de interes şi atractivitate pentru consumatorul de literatură cu subiecte ciugulite din cuprinsul saloanelor sau din al satelor văzute ca în pastelurile lui Alecsandri.

Prieten, precum se ştie, cu Arghezi, Galaction şi Cocea, Demetrius a pătruns, dimpreună cu ei, prin poarta veacului din care mai mult de jumătate s-a scurs, aducînd în cîmpul literaturii şi vieţii sociale o voinţă de luptă. El nu era, însă, înzestrat cu temperament combativ, şi în această deosebire structurală stă, poate, farmecul unei prietenii care s-a prezentat permanent solidară. Dar, dacă ţinem seama că toţi patru năzuiau să pună în scrisul lor un accent de protest şi de compasiune şi dacă examinăm opera lui V. Demetrius, vom găsi tîlcul prezenţei lui în grupul prietenilor săi.

3

E cu totul uitat astăzi numele scriitorului N. Pora, cel dintîi coleg al meu de redacţie la revista pentru copii, scoasă de Costa-Foru. Ne despărţeau vreo cincisprezece ani. Ne despărţea şi faptul că, în vreme ce eu eram începător în literatură, el avea o notorietate bine stabilită, colabora cu povestiri, schiţe, cronici muzicale şi plastice la revistele şi ziarele principale, îi apăruseră cîteva cărţi. Cultiva în proza lui, scrisă, aş zice, cu destulă acurateţă, genul fantastic-lugubru, aşa că se făceau comparaţii între el şi Poe. Aveam şi un Edgar Poe romînesc! Se înţelege că pe N. Pora aprecierea îl măgulea, astfel că foarte rar se abătea de la subiectele cu morţi care conversau

ei între ei sau cu groparii lor în decorul adecvat al miezului de noapte.

Își compusese și o ținută corespunzătoare oarecum felului său de-a scrie, căci purta în jurul obrazului palid o barbă care, la vremea aceea, era cum e catranul, avea lavaliera neagră și îmbrăcămintea de aceeași culoare. Nu l-am văzut, timp de mai bine de douăzeci de ani, într-o altă prezentare vestimentară.

Altminteri, fără a-l putea caracteriza ca pe-un om jovial, nu era de loc sumbru. Dimpotrivă, îi plăcea să discute, să glumească, să rîdă, însă totdeauna cu gura strînsă, parcă pentru a-și tăinui buzele livide sau dinții înnegriți de tutun. Fuma cumplit de mult, aprinzîndu-și, spre marea mea uimire (nu începusem încă să-i calc pe urme), o țigară de la cealaltă. Spre marea mea uimire, îl vedeam de asemenea bînd, în redacție sau la cafenea, în timp ce scria, o cafea după alta.

Mă uimea și felu-i accelerat de-a așterne, cu slove foarte mărunte și în rînduri înghesuite, frază după frază, pe bucăți înguste de hîrtie. Se poticnea la cîte un cuvînt, îl ștergea, îl înlocuia cu altul și pornea mai departe, cu viteză sporită ca și cum ar fi vrut să recupereze sfertul de secundă pierdut și timpul cheltuit cu aprinderea altei țigări.

Două ceasuri, trei ceasuri lucra în redacția *Revistei copiilor și tinerimii*, citind și îndreptînd în vremea asta un maldăr de manuscrise, corectînd un număr de șpalturi, traducînd din italienește porția reglementară a unui roman pentru copii care era publicat capitol după capitol în revistă, localizînd din aceeași limbă sau din franceză o istorioară, înseilînd încă una, cum s-ar zice, originală.

Băuse în răstimp trei-patru cafele mari și amare, umpluse o scrumieră cu mucuri de țigări, își ciufulise barba trecîndu-și cu nervozitate degetele subțiri prin ea, avusese răgazul să povestească și vreo întîmplare, să asculte sau să spună el însuși vreun lucru cu haz.

Gata! Se uita la ceas, schița o tresărire ca și cum ar fi fost în întîrziere undeva, își ștergea degetele pătate de cerneală pe-un petec de hîrtie, își trecea din nou degetele prin barbă, de data asta spre a o netezi,

spunea: „Mă iertaţi, trebuie să plec", şi pleca zorit, strîngîndu-ne cu efuziune mîinile, de parcă ne-am fi despărţit pentru o durată îndelungată.

Pleca la o expoziţie, spre a scrie apoi, pentru un ziar, o cronică, sau se pregătea să meargă la un concert pentru a da altui ziar „Carnetul muzical". Pleca la cafeneaua Macedonia sau la cafeneaua Bulevard, unde, în faţa unui şvarţ, la un colţ de masă, în zgomotul care nu-l tulbura, al clienţilor de tot soiul, broda înfrigurat, pe aceleaşi petece de hîrtie, cu slove strînse, mici, fie un articol, fie chiar o schiţă literară.

Gata! Se uita la ceas, îşi băga filele înnegrite în buzunar, ofta uşurat, îşi netezea barba, se lăsa pe speteaza scaunului. Treaba pe ziua aceea era îndeplinită. Putea să mai bea un şvarţ, de data asta pe îndelete, şi să fumeze încă o ţigară. Putea să privească prin fereastră mişcarea de pe stradă. Putea să se prindă la vorbă cu prieteni ziarişti şi scriitori.

Îi port o caldă amintire, deoarece, din întîiul ceas, a pus în relaţiile dintre noi semnul egalităţii; deoarece mi se adresa exact cum mă adresam şi eu lui: cu „dumneavoastră", „domnule"; deoarece mi s-a părut că arăta scrisului meu stîngaci un interes necontrafăcut; deoarece îmi dăruia cărţile lui punînd pe ele dedicaţii măgulitoare; şi deoarece m-am iniţiat, prin el, în migala meşteşugului de redacţie.

Îl cunoscuse pe Caragiale. Fusese prieten cu Ilarie Chendi, cu D. Anghel şi St. O. Iosif. Despre destinul tragic al ultimilor trei îmi vorbea cu tremur în voce şi în barbă, cu licăriri de lacrimi între pleoape. Era prieten cu numeroşi alţi scriitori şi gazetari, unii reputaţi, alţii obscuri, cărora mă prezenta în întîlnirile la cafenea, ca pe-un tînăr şi talentat confrate. (Erau vorbele lui.) N-au auzit de mine? (Se arăta mirat.) Public la diverse reviste. Sînt coleg de redacţie, cu el, la revista domnului Costa-Foru.

Celebritatea mea n-ajunsese la cunoştinţa prietenilor săi, care mă examinau totuşi cu bunăvoinţă şi-mi făceau loc între ei, continuîndu-şi apoi, fără să se mai preocupe de mine, dezbaterile lor.

4

Cred că desenatorul Bărbulescu B'Arg nu e mai mare ca mine decît cu vreo opt ani. Cînd ne-am cunoscut, diferența însemna mult. Era și el „bătrîn". Era pictor, desenator și caricaturist consacrat. I se primeau lucrările în expoziții, colabora la *Furnica* și *Adevărul*, apreciat fiind în genul caricaturii politice asemenea lui Iser, lui Mantu, lui Murnu, lui Șirato. Colabora deopotrivă, număr cu număr, la *Revista copiilor și tinerimii*, ilustrîndu-i paginile cu desene despre care se spunea că amintesc, prin redarea gingășiei chipului și sufletului celor mici, măiestria liniei lui Poulbot.

Ce-l poate mîhni pe un copil, ce-l poate jigni pe un adolescent, pe-un tînăr? Cînd mai-marii îl țin la distanță, îl tratează de sus, adoptă față de el atitudini superioare.

Mai tîrziu, vremea a nivelat diferența de vîrstă care stătea între mine și B'Arg. I-am purtat și-i port, ca și lui Costa-Foru, lui V. Demetrius, lui N. Pora și altora (nu au fost mulți la număr), sentimente de afecțiune și recunoștință, pentru că, rănit încă de bruftuiala împrejurărilor prin care trecusem pînă atunci — nu știau aceasta, astfel că în conduita lor nu intrau intenții caritabile — m-au tratat ca pe o făptură deopotrivă cu ei.

Pentru C.G. Costa-Foru eram, cînd mă prezenta cunoștințelor sale respectabile: domnul cutare, colaboratorul, redactorul meu. Pentru Demetrius: colegul. Pentru Pora: confratele. Pentru Bărbulescu B'Arg: prietenul, amicul.

Cu B'Arg intram în lumea posesorilor de plete și lavaliere mai mari decît ale scriitorilor. Îl citisem pe Murger și dibuiam în unii dintre colegii săi de breaslă personaje din *Viața de boem*.

Mă purta prin expoziții, unde, cu aerul că îmi cere părerea asupra lucrărilor de pe pereți, mă introducea cu discreție în meandrele artei.

Mă uimea, în redacția revistei, iscusința cu care, mai mult de-a-n-picioarele, plecat asupra mesei, dă-

dea întruchipare, cu ajutorul cîtorva linii, în cîteva minute, personajelor şi situaţiilor hazlii sau înduioşătoare ale unei istorioare, unui basm, unei anecdote, unei poezioare. Folosea cărbunele, creionul, iar cînd, uitîndu-mă cu coada ochiului spre masa lui de lucru, îmi închipuiam că desenul e terminat, îl vedeam cum trece cu un ghemotoc de miez de pîine peste contururi, cum, prin frecătură, ele se îmbîcsesc şi pe urmă se şterg, cum coala de hîrtie devine iarăşi albă. Nu izbutise; nu-l mulţumise treaba. O relua. Un desen, două, trei, patru, şapte, mai multe. Publicaţia avea 16 pagini şi toate trebuiau să fie ilustrate.

Trăgînd cu privirea spre masa lui, observam uneori cum, în locul unor copii sau feţi-frumoşi sau zmei, apărea chipul regelui Carol cu coroana strîmbă pe cap, sau familia Brătianu în forma unor şobolani, sau figurile altor dregători.

În ziua sau în zilele următoare îi întîlneam desenele politice în ziarul lui Mille sau în revista de humor şi satiră a lui Ranetti.

— Mergem?

Îşi mîntuise lucrul pentru ziua aceea. Îmi pusese în braţe pozele destinate revistei. Le înfăşura pe celelalte, care urmau să fie predate *Adevărului* sau *Furnicii*. Mă grăbeam să bag hîrtiile în sertar, căci începea să dea semne de impacienţă. Părea totdeauna grăbit, preocupat. Era totdeauna distrat. Mă lua de braţ şi mă purta pe bulevard, pe străzi, cu mers repede, fără ţintă precisă. Vorbea, apoi tăcea, mă trăgea către o vitrină fără să se uite la articolele dinăuntru, îmi spunea brusc: „Să mergem!“ pentru ca după cîţiva paşi să se oprească, să mă întrebe despre ce-mi vorbise mai înainte şi să reia subiectul sau să treacă la altul. Cînd mă fixa într-un loc, îmi dădea drumul braţului, dar mă apuca de nasturele hainei, pe care-l învîrtea între degete.

— Poate că dumneata ai alt program...

— N-am, domnule B'Arg.

— În cazul acesta, ne mai putem plimba. Sau, dacă eşti de acord, să intrăm undeva...

— Cum vreţi dumneavoastră...

Ne aflam în sus, pe Calea Victoriei. Era la doi paşi cafeneaua Imperial. Intram, dădea o raită prin local, continuînd să mă ţină de braţ, schimba saluturi cu diverşi cunoscuţi, făcea scurte popasuri la masa unora, mă prezenta, refuza invitaţia de a lua loc pe scaun sau pe banchetă, mă trăgea afară.

— Poate că e mai bine să mergem la Bulevard. Mi-am adus aminte că aveam o întîlnire cu cineva.

Eram de acord, se-nţelege. Însă în dreptul Terasei îmi punea întrebarea:

— Vrei să intrăm aci?

Intram, ne-aşezam la o masă, spunea chelnerului: „Fii drăguţ, dă-ne...", se oprea, medita dacă să comande bere, capuţiner sau şvarţ, iar după ce făcea comanda şi chelnerul pleca, îşi amintea că nu m-a întrebat şi pe mine ce preferinţă am. Îmi cerea scuze, jenat, contrariat.

În timp ce N. Pora simţea o voluptate să-şi lungească şederea la cafenea, după terminarea salahoriei din timpul zilei, B' Arg stătea ca pe ghimpi. O dată cu ultima sorbitură a berei sau cafelei, îmi propunea:

— Să mergem!

Reluam plimbarea cu-aceiaşi paşi zoriţi, cu opriri nemotivate în dreptul unei prăvălii, pe o margine de trotuar, la o încrucişare de străzi, unde, fără să traversăm, privea atent în dreapta şi în stînga, ca şi cînd s-ar fi temut să nu dea vreun vehicul peste noi. Aborda un subiect, altul fără nici o legătură cu cel dintîi, însă pentru mine toate interesante, apoi se cufunda în tăcere.

— Dacă n-ai alt program, te-aş invita la mine...

Stătea pe undeva nu departe de centru, pe o stradă sucită, într-o casă bătrînă, unde ocupa o cameră mobilată.

Răvăşeala era cumplită pe masa lungă rezervată lui, în redacţia noastră. Reviste, ziare, testele de hîrtie, desene începute, creioane, cocoloaşe din miez de pîine, rigle, borcane cu lipici, sticle cu cerneală zăceau claie peste grămadă — femeii care făcea curăţenie nefiindu-i îngăduit să se-atingă de ele.

Răvășeală cumplită era și în odaia lui, unde gazda asculta de același categoric consemn, astfel că desenele, pînzele, cărțile, ziarele acopereau patul, scaunele, masa, podeaua.

— Ia loc, te rog!

Constatînd de fiecare dată că nu puteam să dau urmare invitației, se izbea ușor cu mîna peste frunte, zîmbea stînjenit, strămuta un teanc de hîrțoage de pe-un scaun pe altul, ca să m-așez, apoi de pe scaunul acela pe pat, ca să aibă și el unde să stea.

5

Prin Bărbulescu B'Arg l-am cunoscut la vremea aceea pe Iosif Steurer, pictorul a cărui viață și muncă s-au împletit cu-o sărăcie cruntă, îndurată statornic și eroic pînă la adînci bătrîneți. A îndurat-o, adică, pînă în zilele noastre, cînd o pensie și o locuință încăpătoare i-a pus, în sfîrșit, pe el și pe soția sa, blînda, permanent suferinda, multtalentata pictoriță Maria Ciurdea, la adăpost de griji.

Steurer n-a știut niciodată că, ori de cîte ori de-a lungul existenței mele nevoile de ordine materială mă încolțeau, exemplul puterii lui de răbdare nedescurajată, neîncruntată, mi-a fost de mult folos. O duceau greu și alți scriitori și artiști. Mai curînd, mai tîrziu, fie prin consacrare, fie datorită altor împrejurări, izbuteau să-și încropească un trai ceva mai bun. Pictor consacrat devenise și Steurer, cu toate că, un număr de ani, s-a lovit de-o ostilitate neghioabă. Deși se statornicise la noi încă de prin 1905, totuși în preajma întîiului război se țesuse în juru-i păienjenișul unor suspectări care îl dureau. Cum de s-a pripășit neamțul ăsta cu barbă stufoasă, blondă, cu luleaua nelipsită pe buze, în Romînia? — se spunea. Nu cumva, nu cumva l-a trimis Kaiserul cu anume scopuri, aci? Și apoi, nu sîntem noi destui și prea destui care nu găsim cumpărători pentru tablourile noastre? Uite-l că se înghesuie și el cu lucrările lui, vrînd să-i

fie primite în expoziţii. Dă tîrcoale prin redacţii, să i se publice cîte ceva. Trage de mînecă pe unul, pe altul, prin berării, să-i ia un tablou, la un preţ cît de mic.

În atmosfera otrăvită a anilor neutralităţii, cu instigări şovine, cu manifestări patriotarde regizate de politicieni demagogi şi veroşi, nu i-a mers de loc bine lui Steurer ai cărui ochi albaştri, naivi, al cărui nelipsit zîmbet rătăcit printre firele bărbii arătau nedumerirea că poate fi făcut răspunzător de-o anume politică, mai cu seamă că el era austriac de obîrşie; mai cu seamă că acum devenise cetăţean romîn. Nu i-a fost cu atît mai puţin bine în vremea războiului, cu toate că împărtăşea dimpreună cu ostaşii romîni mizeriile şi riscurile frontului.

Dacă, după aceea, nu s-a mai agăţat nimeni de numele, de barba şi de luleaua lui, dacă i s-a făcut loc în viaţa artistică, dacă a fost remarcat în expoziţiile oficiale şi în cele, nenumărate, pe cont propriu, pe care le-a deschis, n-a rezolvat în schimb niciodată problema traiului pentru el şi ai lui.

Aş vrea să atrag luarea-aminte că avea o putere de muncă pe care anii şi grijile n-au putut-o împuţina. Dacă ar fi să se treacă în revistă manifestările plastice ale epocii dintre cele două războaie, s-ar constata că Steurer a participat la mai toate. La fel a participat şi soţia lui, ale cărei desene şi picturi cu subiecte în special din lumea copiilor erau nu o dată apreciate, prin gingăşia lor, ca egale operei lui Tonitza.

Şi cu toate acestea, un adăpost în care să stea altfel decît strîmtoraţi n-au găsit. Cu toate acestea, pîine pe masa lor şi căldură în casa lor n-au avut niciodată cît ar fi trebuit.

Într-o iarnă, demult, în ajunul unui Crăciun, pornise la drum cu un teanc de pînze şi cartoane, de-ale lui şi-ale nevestei lui, hotărît să se facă luntre şi punte spre a găsi niscai muşterii pentru ele. Îi era sufletul necăjit la culme şi îl stăpînea o descurajare cum nu-l mai încercase nicicînd. Acasă, de trei zile, soba era fără foc, hrana era pe sponci. Veneau alte trei zile — de sărbătoare, de voie bună şi ghiftuire pentru mai

toată lumea. Trebuia neapărat ca, în schimbul lucrărilor luate la nimereală, vîndute cu toptanul oricui, la preţ fără tocmeală, să se aleagă cel puţin cu atîta cît să asigure a lor săi pentru cîteva zile bucuria căldurii în odaie şi-a alinării foamei. Dacă va izbuti să cumpere şi un brad cît de mic, pe care să-l poată găti cu cîteva lumînări, jucării şi cofeturi pentru copii, se va simţi fericit ca în anii copilăriei proprii din patria pe care a schimbat-o de dragul colegei lui romînce, întîlnită în anii tinereţii şi-ai studenţiei la Academia de pictură din München.

Pe cine să întîlnească, însă, în ceasurile cînd vacanţa începea să se-aştearnă? Pe cine îl interesau nişte desene, nişte picturi tocmai cînd preocupările mergeau spre agonisirea de lucruri pentru încîntarea stomacului?

A acostat la un colţ de stradă, într-o berărie, într-o cafenea, cîteva persoane cunoscute, propunîndu-le tîrgul. S-a simţit umilit de răspunsurile vesele care i-au fost date: „Asta e bună! De asta ne arde acum nouă? Nu zău, neamţule, ai brodit-o ca Eremia!"

Pe cine să mai oprească în cale? Care e uşa unde ar putea să bată? Nu concepea să se întoarcă acasă cu mîna goală. Îl răzbise frigul, căci avea pantofii sparţi în picioare, iar pardesiul vechi din spinare îi era subţire ca o foaie de ceapă.

În descumpănirea lui, l-a luminat un gînd: să încerce la Bogdan-Piteşti, a cărui reputaţie de escroc, dar şi de amator de artă cu toane generoase era bine statornicită. Şi-a adus aminte că la expoziţia Tinerimii Artistice, trecînd de la o lucrare la alta şi scoţînd exclamaţii, cînd admirative, cînd injurioase, la adresa fiecăreia dintre ele şi a autorului lor, aventurierul se oprise în dreptul unui tablou micuţ, reprezentînd un cap delicat de copil. A strîmbat din nas, a pufnit pe nări, a întrebat plin de indignare: „Scîrba asta de lucrare a cui e? De ce-aţi atîrnat-o aici?" Era un fel al lui de-a aprecia cartoanele sau pînzele cu adevărat bune. Era pe de altă parte un mijloc de-a le achiziţiona la preţuri de nimic şi cu ghiotura. „De ce aţi spînzurat porcăria asta aici? a simulat el încă o dată indignarea-i cumplită. Trebuia s-o puneţi în faţă,

ageamiilor! La loc de onoare, zugravilor! Nu vedeți că a întrecut toate infamiile voastre? Cine e măgarul care a făcut-o?" „E o femeie, una..." „Aha! Nu mă interesează! Și ce preț are în catalog? Nu-mi mai spuneți; nu mă interesează prețul." A scos o carte de vizită, a înfipt-o în rama tabloului și a plecat pufnind, fără să mai rețină, cel puțin în ziua aceea, altceva.

Steurer a bătut la ușa casei lui — casă mare, boierească, escrocul fiind nu numai proprietar șantajist de gazetă la București, dar și moșier prin Argeș. Își compusese un cap cu barbișon ca al lui Cuza, iar în tinerețe, cînd își depusese candidatura pentru deputăție la Slatina, se pretindea vlăstar — bineînțeles, din flori — al domnitorului.

S-a arătat un fecior în uniformă cu fireturi, l-a măsurat sever din cap pînă-n picioare, a strîmbat din nas, a pufăit pe nări, asemenea stăpînului, l-a întrebat plictisit (era deprins cu astfel de calici la ușa boierului său) ce poftește.

— Aș vrea să...

— Doarme!

— Cînd să vin? s-a mai încumetat solicitatorul să întrebe.

— Cînd te va chema!

Era în preajma prînzului.

A umblat brambura pe drumuri, a intrat iarăși prin mai multe localuri ca să se încălzească, a ciocănit din nou peste vreo două ceasuri la aceeași ușă. „Nu mă las! își spunea cu îndîrjirea disperării. Ce-o să-mi facă? O să mă dea feciorul în brînci pe scări. Ei, și? Am să mă întorc din nou, pînă m-o primi."

De data asta fără uniforma ca de husar, însă în frac, feciorul s-a ivit din nou, s-a posomorît de-a binelea, a avut o pornire de violență. „Acum mă împinge în jos, a gîndit Steurer, dar și eu am să strig atunci, ca să mă audă stăpînul lui. Ce-o să-mi facă?"

N-a fost împins în jos, nu i s-a răspuns răstit la repetarea dorinței: „Aș vrea să vorbesc cu...", ci încet, șuierat, cu un deget la buze:

— Mănîncă!

Destăinuirea era făcută cu un ton solemn, misterios și aproape implorător, echivalînd cu un: „Sst! Nu-l deranja; este în rugăciune."

— Aștept pînă isprăvește masa!

Cu același ton, plus o clătinare din cap, i s-a răspuns:

— Nu, pe urmă se culcă...

Atunci a răcnit el cu voce răgușită, urcînd încă o treaptă și proptindu-se în fața valetului:

— Vreau să-l văd, domnule!

Probabil că izbucnirea lui, figura lui bărboasă, schimonosită de suferință, l-au înfricoșat pe fecior, care s-a tras înapoi, îngăimînd:

— Te rog, te rog nu striga așa...

— Vreau să-l văd! a urlat omul de dinaintea lui, în neștire, mai tare.

Dinăuntru a răsunat o voce tunătoare: „Ce e acolo?", apoi ușa a zvîcnit în lături și, în prag, cu șervetul la gît, cu sfîrcurile trufașe ale mustăților mînjite de mîncare, a apărut omul în puterea căruia și de toanele căruia depindeau cîteva zile cu pîine și căldură, cu-o fărîmă de bună-dispoziție.

— Mizerabile! Anarhistule! a continuat Bogdan-Pitești să-l bruftuiască în sufrageria cu masa încărcată de rarități care i-au pricinuit lui Steurer, lihnit cum era, amețeală. Tu și alții ca tine dați năvală așa, în case onorabile, ca în codru, ca la stînă, ca pe maidan... Care cînd sînteți la aman — buzna la mine. „Hai la escrocul, ziceți, că el are bani, să-i mănînce cu lingura! Hai la el, că-i cîștigă fără să muncească!" În față mă lingușiți cum că vă sînt Mecena, dar pe la spate din șantajist și pungaș nu mă scoateți. Ce ești tu? Ce poftești? Cum te cheamă? N-am auzit de tine.

În încăperea cu tablouri multe și de preț, Steurer zărise deasupra căminului, într-o ramă, un cap delicat de copil.

— Ce te zgîiești la porcăria aia? a fost apostrofat. Îți place? E o lucrare strașnică.

— E de nevastă-mea.

— Aha! A mai fost în stare să facă ceva la fel de bun?

— Am aici cîteva și de ea, și de mine. Am expus și eu atunci la Tinerimea.

— Nu-mi aduc aminte. Ia, desfă-le și înșiră-le la perete! Na, mi s-a răcit mîncarea, trogloditule! Mda, bun!

Se-așezase la masă și își reluase prînzul întrerupt din pricina trogloditului, a mizerabilului și anarhistului, care, în vremea aceasta, lipit de perete, lîngă tablouri, aștepta cu emoții verdictul. În timp ce se ospăta, Bogdan-Pitești cîntărea cu privirea lucrările.

— V-au plăcut? a întrebat Steurer, apucînd din zbor exclamația de la urmă, aprobativă.

— Ce să-mi placă? a răcnit întrebatul. Mi-a plăcut vinul pe care l-am sorbit. Astea pe care mi le-ai adus sînt niște infamii, niște... Pleacă de-acolo! Nu te-atinge de ele! Cît?

Steurer ar fi dat bucuros cele vreo șase bucăți pentru o sută de lei. Le-ar fi dat și pentru cincizeci de lei. A primit pe ele două sute de lei.

Peste vreo două ceasuri a sosit acasă, rupt de oboseală, pătruns de frig în toate mădularele, dar cu brațele încărcate de cumpărături, cu un băiețaș de la băcănie încărcat de asemenea cu pachete, cu altul care tîra după el un brad, cu un om care împingea o roabă încărcată de lemne.

Le era, nevestei și copiilor, suflarea tăiată de uimire. Nu le venea să-și creadă ochilor. Nu găseau cuvinte spre a-și tălmăci bucuria. Îi era și lui, în timp ce aprindea focul în sobă, așeza masa și împodobea bradul — nu-i lăsa pe ai săi să-i vină în ajutor — suflarea tăiată de emoție. Gîlgîia în el fericirea. Se răzbunau tot atunci încercările cumplite ale zilei, ostenelile și ofensele. Îi venea să cînte și îi venea să plîngă. Îi rîdeau ochii, și totodată lacrimile se prelingeau din ei în barba răvășită.

Cînd a ajuns la capătul pregătirilor, cînd, în odaia caldă, masa îndestulată cum nu mai fusese nicicînd zîmbea, cînd a aninat și a aprins pe-o ramură a bradului gătit ca o mireasă ultima lumînare, l-a cuprins un vîrtej și abia a mai avut răgazul să se lase moale, cu vorbirea pierită, pe-o margine de pat.

Țin să spun că, în ciuda atîtor necazuri, om care să răspîndească în juru-i, cum răspîndea Steurer, mai

multă bunăvoie, n-am cunoscut. A fost şi el unul dintre prietenii vîrstnici ai tinereţii mele dintîi şi-i păstrez o bună amintire tocmai pentru că era optimist, voios, pentru că atunci cînd spunea o vorbă de duh şi cînd se pornea pe o hohotire de rîs, la un colţ de stradă sau la o masă de berărie, mă simţeam cel puţin cîteva ceasuri reconfortat.

Nu l-am întîlnit, timp de treizeci de ani, decît cu unul sau mai multe tablouri subsuoară, în căutare de clientelă. Nu se tocmea, le dădea şi în rate oricît de mărunte, oricît de multe. Făcea toate concesiile, cu excepţia uneia singure: demnitatea. N-am văzut om care să se fi zbătut cu atît de mari şi de perseverente lipsuri, fără ca, totuşi, să arate o figură abătută şi să exprime o tînguire.

X

1

În afara *Vieții românești*, *Flacării*, *Vieții noi*, a bătrînelor *Convorbiri literare* și a *Convorbirilor critice*, revistele celelalte aveau o existență necăjită, scurtă, nebăgată în seamă. Cu toate acestea, dacă dispărea una, răsărea alta, răsăreau chiar mai multe, publicînd totdeauna un *Cuvînt înainte* care tindea să exprime intenții programatice.

„Ne propunem să...", „Vrem să...", „Afirmăm cu tărie că..."

Pe un ton ridicat, grupul din jurul publicației afirma cu tărie că atmosfera literară stagnează, că se impune de urgență înviorarea ei, dar că ea nu va lua alt curs și nu va cunoaște o strălucitoare înflorire decît cînd, în drumul spre afirmare a tinerelor talente care au cu adevărat ceva de spus, nu vor mai sta opreliști. De aceea, publicația își propunea să pornească o luptă, oricît de grea și lungă, însă necruțătoare, împotriva... În mod ocolit sau de-a dreptul, uneori în forme agresive, bătălia se ducea împotriva „bătrînilor" care nu erau totdeauna bătrîni, însă care își făcuseră un nume și ocupau un loc în viața literară.

Pînă pe la douăzeci de ani mi s-a propus și mie să mă alătur acțiunii de eliminare a fosilelor, care numai ele se lăfăiesc în revistele mari, cărora numai lor le tipăresc editorii volume sau le joacă teatrele piese. Pentru aceasta se impunea să contribui cît de cît la crearea fondului care să asigure apariția a măcar două numere de revistă și, în afară de proza literară, să scriu dacă nu epigrame usturătoare la

adresa babacilor, cel puţin notiţe prin care să-i înjur. Nu m-am alăturat. „Ei da, mă rog, eşti cu ei, le iei partea!“ mi se spunea cu mustrare de către prietenii pe care începusem să mi-i fac.

Unii dintre ei şi alţii pe care i-am avut mai tîrziu m-au dojenit de-a lungul anilor că nu dau urmare îndemnului lor de a merge la un cenaclu — respectiv, pe vremea aceea, la cenaclul lui Lovinescu.

Macedonski murise, Mihalache Dragomirescu se ramolise, astfel că nu-i mai călca nici un începător pragul, scriitorii care îi fuseseră discipoli înainte îl părăsiseră. Ingraţi, ei îşi băteau joc de teoriile cu multe compartimentări estetice ale profesorului de literatură, şi de asemenea de scrisu-i agramat, arătîndu-se recunoscători numai în legătură cu sarmalele care le erau oferite seara la masă, după lungi, sălcii, plicticoase şedinţe în desfăşurarea cărora maestrul vorbea de unul singur, bătînd apa în piuă.

Trona după război Eugen Lovinescu. El înfiinţase revista *Sburătorul* şi cenaclul cu aceeaşi denumire, care îşi ţinea reuniunile în fiece duminică după amiază. Ospitalier, amfitrionul primea în cuprinsul nu prea mare al camerei sale de lucru pe orice scriitor, şi tînăr şi din generaţii mai vechi, precum şi cîteva cucoane, unele scriitoare, altele numai, ca să zic astfel, auditoare. Cu cît veneau mai mulţi musafiri şi cu cît, deci, stăteau mai înghesuiţi, în picioare, de-a lungul pereţilor, cu atîta criticul se simţea bucuros.

Era politicos, distant. Nu transmitea căldură.

„Într-un fel, parcă fusese mai bine la Mihalache, spuneau prin colţuri, pe şoptite, unii musafiri mai în vîrstă. El, cînd veneai în casa lui, te îmbrăţişa, te pupa, te bătea pe umeri şi pe pîntec, te decreta, indiferent de bazaconia pe care o citeai, genial, şi pe urmă te îndopa cu toate bunătăţile, aşa că, trei zile, făceai economie. Pe cîtă vreme şeful (arătau cu coada ochiului spre gazdă) îţi dă ca trataţie o bomboană fondantă şi un pahar cu apă. Ascultă de la biroul lui, ca un dascăl cu gîndul în altă parte, lecturile, şi pe urmă apelează la părerea celorlalţi, în special la părerea duduilor şi

doamnelor. Abia apoi se pronunţă şi el cu băgare de seamă, în doi peri, fără să ştii dacă lucrul ascultat i-a plăcut ori nu."

Fără să mînuiesc toroipanul, mi-a fost străină marea sau mica strategie literară a cafenelei şi a „salonului". Cu atît mai mult adularea *maeştrilor*, a căror atitudine aparent binevoitoare şi fals protectoare era deseori de natură să rănească şi să descurajeze. Maeştrii puteau să fie pisălogi sau blazaţi; mai totdeauna, cu aerul că stăteau la dispoziţia valorilor tinere, le întrebuinţau pentru interesele proprii. Am fost mîhnit cînd, în redacţia unde lucram, veneau din cînd în cînd scriitori tineri să strecoare notiţe pentru opera nouă a îndrumătorului pe care-l frecventau. Uneori informaţiile erau întocmite de ei, alteori recunoşteam însuşi scrisul pontifului.

Îmi spuneam că bătălia trebuie dată prin mijloace proprii şi că dascălul cel mai potrivit este viaţa. Fiindcă dascălii ceştialalţi se făceau culpabili şi de uşurătate atunci cînd nu retezau cu brutalitate elanuri. Ei nu proiectau înaintea ochilor cu neastîmpăr într-înşii perspectivele deopotrivă sumbre şi luminoase ale unei meserii, nici mai grea şi nici mai lesnicioasă decît altele. În mod greşit dădeau numai exemplele acelora ce au căzut înfrînţi, sau numai ale unor privilegiaţi ai soartei.

Într-adevăr, s-au poticnit mulţi la începutul sau la jumătatea drumului. Au avut parte alţii, din primul ceas, de satisfacţii care au întrecut cele mai cutezătoare ambiţii ale lor.

Istoria vieţii literare e plină de toate specimenele şi de toate destinele.

Invidia, goana precipitată după glorie, mistuie şi îndepărtează din arena scrisului pe cei care, la un moment dat, constată că n-au atins notorietatea dobîndită de alţii. Un scriitor francez declara cîndva că depune armele, întrucît îşi fixase ca termen vîrsta de 40 de ani pentru a cuceri un loc de prim plan în literatură. Constatînd, la împlinirea celor patru decenii

de viață, că nu-și realizase țelul, voia să fie consecvent cu hotărîrea pe care o luase.

Nu-și au locul scadențele într-un domeniu de activitate care cere încredere nezdruncinată în posibilitățile proprii și răbdare. Mai mult decît în orice altă carieră, nu tu și uneori nici cei din preajma ta puteți fi judecători cu verdicte fără drept de apel. Opera cea mai bună e desigur aceea pe care încă n-ai încredințat-o hîrtiei, dar se poate întîmpla ca ea să încolțească în creier și să lunece sub condei în ceasul cînd te-așteptai mai puțin sau cînd alții n-o mai credeau posibilă.

Pînă la 60 de ani, un scriitor onest a dat la iveală nuvele și romane de pe urma cărora culesese bucurii mediocre. Atunci, cu sau fără calcul, a abordat un gen nou, cel dramatic, și nu după multă vreme înregistra o celebritate care s-a întins pretutindeni.

Cazul lui Pirandello este, într-un sens, concludent. Dar instructive ar putea fi și altele.

Un biograf al lui Zola a înfățișat patetic debutul în viață și în literatură al celui care, pînă să cîștige glorie și bani, tremura de frig prin mansarde și-și astîmpăra foamea cu vrăbii vînate prin fereastră.

Începătorului ar trebui să i se împărtășească aceste exemple. Ar trebui să i se dea și altele, din care să desprindă lecții de încredere și eroism într-o carieră cu perspective de satisfacții printre care cea mai de preț rămîne în orice caz aceea că a semănat cîteva gînduri bune și că s-ar putea ca unele să rodească odată.

2

Revenind la prietenii adolescenței mele, menționez că unii dintre ei purtau încă uniformele de liceu. E drept că, atunci cînd ne întîlneam la cafenea, îmbrăcau haine civile care le veneau pe corp ori prea largi, ori prea strîmte. Dacă lavalierele ar fi putut să le confere calitatea de tineri scriitori, dacă șvarțurile sorbite cu nesinceră plăcere (în realitate li se păreau amare) și halbele de bere date peste cap

cu bravură forțată ar fi fost în măsură să acrediteze impresia că nu mai sînt puștani, identitatea de școlari le-o trăda părul retezat scurt, în conformitate cu regulamentele ministerului și cu severitatea profesorală. Oh, de-ar trece timpul mai repede — să ajungă studenți, să-și lase plete mari, să nu se mai teamă că la Carul cu Bere sau la Terasă, cînd le era lumea mai dragă și dezbăteau cu mai multă pasiune probleme literare, îi putea vedea și încondeia în catalog vreun belfer!

„Atenție! Să schimbăm masa! Uite c-a intrat Crocodilul..."

Crocodilul era directorul sau dascălul de romînă al vreunuia dintre confrații mei de geniu și de posteritate. Era de cele mai multe ori poetul Alexandru T. Stamatiad, care cumula funcția de amant al muzelor simboliste cu aceea de profesor.

Ce bărbat frumos era autorul poeziilor pe care le reunise în volum sub titlul în perfectă potrivire cu timbrul lor sonor: *Din trîmbițe de aur!* Cît de superbă era ținuta capului său, cît de bombat pieptul și cît de mîndru mersul!

„Știți voi cine sînt eu?"

Era poetul Alexandru Teodor Maria Stamatiad — și această realitate cu patru nume, printre care unul feminin, era amintită cu glas detunător de el, în toiul disputelor literare, pentru ca astfel confrații să nu cuteze a-i drămui talentul; era pusă în vedere chelnerilor cînd ei nu se grăbeau să-l servească și birjarului care pretindea o băncuță mai mult. În ajutorul glasului iritat veneau brațul care spinteca aerul ca o sabie și bastonul care bătea supărat în podea, pe pietrișul grădinii sau pe caldarîmul străzii.

În urmă cu vreo zece ani l-am văzut dinaintea unei tarabe cu fructe și legume. Se mai împuținase la trup. Se mai încovoiase. Cam înverzită redingota, cam destrămați în partea de jos pantalonii dungați. Cam mototolită și cam ofilită cravata.

Așteptam vagonul de tramvai în stația lîngă care se afla taraba, cînd auzul mi-a fost lovit de-o voce mînioasă:

— Știi *tu* cine sînt eu?

Era poetul. Bălăbănea cu o mînă punga cu mere. Bătea cu cealaltă bastonul în trotuar. Îl nemulțumise negustorul, poate în privința prețului, poate în privința alegerii, ori poate a cîntarului.

Neștiind, de bună seamă, că are în fața sa o glorie a trecutului literar, un autor de imprecații erotice și mistice, un tălmăcitor din scriitori subțiri ca Wilde și Maeterlink, presupunînd că are de-a face cu un pensionar bătrînel, certăreț, cu ifose burgheze, omului îi sărise pînă la urmă țandăra, mai ales că mușteriul continua să-l ia din scurt repetînd întrebarea: „Știi *tu* cine sînt eu?"

— Mai slăbește-o, boierule! Ce tot te rățoiești la mine? Crezi că mă sperii, tovărășelule? Dacă-ți convine — bine; dacă nu — du-te cu Dumnezeu încolo!

S-a dus îmbufnat, rușinat — mai ales observînd că-l văzusem.

În urmă cu mai bine de treizeci de ani de la întîmplarea aceasta, poetul crea, în calitate de profesor, situații penibile adolescenților pe care-i recunoștea printre clienții cafenelei literare Terasa, ca fiind elevi travestiți ai școlii unde preda el, sau chiar ai altor școli. Îi admonesta cu glas tare, astfel că dojeniții se înroșeau pînă-n sfîrcul urechilor, ori deveneau albi ca foaia de hîrtie. Unii, mai timizi, se strecurau din local, alții, mai dîrji, rămîneau ca bătuți în cuie pe scaunele lor și-l sfidau în tăcere, nutrind gînduri de răzbunare cruntă în viitor.

Se răzbunau deocamdată contestîndu-l în cercul lor, împungîndu-l sub pseudonim în vreo publicație, recitindu-i în derîdere unele poezii care se pretau la efecte hilare, ca, spre pildă, aceea în al cărei cuprins figurau teribilele versuri:

A mea ai fost, întreagă din tălpi și pînă-n creștet,
A mea ai fost, de-acuma poți fi a tuturora!

Existau și pe atunci, prin licee, cercuri literare. Existau și profesori care, fără să fie scriitori, încurajau năzuințele și sprijineau vocația unora dintre elevii lor.

Ar fi fost natural ca în Al.T. Stamatiad elevii săi să aibă un prieten şi un îndrumător. Aveau, şi nu numai ei, dimpotrivă, un prigonitor. „Sîntem şi aşa destui poeţi — era părerea lui. Nu mai e nevoie de alţii, care să ne uzurpe locul."

„Uite c-a intrat Crocodilul!"

Noroc că avuseseră gîndul bun să se aşeze la o mare distanţă de locul preferat celui ce băga frica în ei. Noroc că în jurul lor mesele erau ocupate, astfel că nu puteau să fie luaţi la ochi.

Simţămîntul inspirat lor de scriitorul vîrstnic era aidoma aceluia pe care-l încercau sublocotenenţii şi locotenenţii sclivisiţi cînd, pe Calea Victoriei, îi făcea de ruşine colonelul Boboc.

Descendent, s-ar fi zis, de-a dreptul din moş Teacă, el era comandantul oraşului, iar pe temeiul funcţiei sale veghea ca ofiţerii din garnizoană să aibă ţinuta reglementară. N-o aveau toţi. N-o aveau cu deosebire cei tineri, care dădeau tunicii o croială mai strînsă şi pantalonului una mai largă; care, mai cu seamă, se abăteau de la instrucţiunile privind forma chipiului. În amurg, vînturîndu-se în sus şi în jos pe trotuarul dinspre Palat şi Capşa, strînşi ca în corset în uniformă, cu cizme înalte, împintenate, lăcuite, care le veneau pe picior ca turnate, cu mustăcioara blondă ori neagră răsucită uşor, cu un strat subţirel de pudră pe obraz, cu chipiul căruia se pricepuseră să-i dea un uşurel aer de chipiu franţuzesc, adus puţintel pe-o sprînceană, sublocotenenţii şi locotenenţii călcau mîndri, siguri de ei, trimiţînd ocheade discrete cuconiţelor şi primind, la rîndu-le, omagiul acestora, discret admirativ.

„De nu ne-am întîlni cu..."

De nu s-ar întîlni cu Zbirul, cu Burtosul, cu Vagmistrul, cu Elefantul, cu Hipopotamul, cu Crocodilul; adică, de nu ar avea ghinionul să iasă la vînătoare, astăzi, colonelul Boboc, şi să se proptească în faţa lor, să-i măsoare sever din ochi, să-i priponească în loc, să le şuiere o dojană dimpreună cu porunca de a-l urma pînă în gangul cel mai apropiat. Acolo dădea drumul muştruluielii, neobservînd sau fiindu-i indiferent dacă e observat sau căutînd cu dinadinsul să

aibă cît mai mulţi martori în jurul său. Asta e ţinută de ofiţer romîn? Aşa se prezintă un ofiţer rromîn? Are în faţa sa un ofiţer rrromîn? Poftim — pantaloni bufanţi, ca ăia de la circ! Poftim — tunică gata să plesnească în spate! Poftim — cozoroc la chipiu, mai îngust sau mai lat cu trei centimetri! Nu crîcni, camarade! Vrei să scot *santimetrul* să ţi-l măsor? (Uneori scotea chiar un metru din buzunar.) Poftim — cu pudră pe obraz, ca Miţa Biciclista! (Miţa Biciclista fusese o celebră demimondenă a Bucureştiului.) Stînga-împrejur, domnule! Te-am consemnat pentru două săptămîni în cazarmă!

3

N-aş vrea, în nici un caz, să rămînă impresia că atitudinea unora dintre cei de o seamă cu mine faţă de scriitorii consacraţi îmbrăca altă formă decît aceea a unei fronde şi impertinenţe uşoare, caracteristică, în fond, tinereţii din totdeauna şi de toate categoriile. Părerea că mai-marii prin ani şi prin situaţie stăteau ca o piedică în calea noilor-sosiţi se destrăma şi se pulveriza curînd, începătorii convingîndu-se că „bătrînii", departe de a-i privi cu indiferenţă, neîncredere sau potrivnicie, le arătau bunăvoinţă şi simpatie. Scriitori care să se teamă că începătorii ar putea să le ia locul alcătuiau o excepţie zeflemisită de înşişi cei mai vîrstnici.

Şi apoi, anii cuminţeau. Cine avea cu adevărat ceva de spus, şi ştia cum să spună, îşi făcea pînă la urmă drum. Pe unii îi cuminţeau prea mult, fie în sensul deprimării şi abdicării atunci cînd întîlneau greutăţi care trebuiau şi puteau să fie, prin perseverenţă şi tărie, înlăturate, fie în sensul căutării unor protecţii pentru care plăteau birul renunţării la demnitate. Deveneau, cu alte cuvinte, şi-şi închipuiau că postura îi onorează, „discipolii", „ciracii" maestrului cutare, în măsură să-i introducă la o revistă sau să-i (aşa li se părea lor) *lanseze* cu-o prefaţă.

Chestiune de caracter.

„Problema generaţiilor" a apărut, manifestîndu-se prin alcătuire de grupe agresive, intolerante, abia între cele două războaie. Am avut „generaţia tranşeelor" întîiului război, apoi a aceleia de-ndată după el, pe urmă generaţiile de 30, de 25, de 20 de ani. Rînd pe rînd, ele s-au ridicat, s-au detestat, s-au contestat, au fluturat steaguri şi au lansat lozinci. Vorbeau la început despre suflet, despre trăire şi despre alte suavităţi. Căutau, dînd din coate şi înlăturînd prin discreditare pe cei din jurul lor, să obţină o trăire într-un sens practic, adică aranjîndu-se la ospăţul bunurilor vieţii.

Se proiecta din frămîntarea lor, concretizată în proclamaţii, pamflete şi lucrări, chipurile de creaţie, un dezolant bărăgan sufletesc, o lipsă de orizont şi generozitate, o grăbită şi aprigă sete de parvenire.

Ani şi ani, viaţa literară şi, în genere, intelectuală a prezentat spectacolul îmbrîncelilor şi sudalmelor între bisericuţe care-şi tăgăduiau una alteia autoritatea morală a susţinerii ideilor şi idealurilor absolute. Dreptul de a le proclama aparţinea cu exclusivitate generaţiei celei mai tinere. Dar, mutînd jaloanele an cu an, arhanghelii trîmbiţaşi ai celor mai înflăcărate năzuinţe şi monopolizatorii acestora se vedeau, rînd pe rînd, eliminaţi din ea. Tinereţea nu permite posibilitatea de eternizare într-însa şi poate că într-asta e frumuseţea ei.

Se excludeau reciproc şi din alte motive. De exemplu cînd, din masa compactă a mediocrităţilor, cu atît mai orgolioase, mai exclusiviste şi mai ahtiate după satisfacţii cu cît nu le sprijinea talentul, careva se impunea consideraţiei mai largi prin merite reale.

A fost cîndva un duel între doi scriitori, tradus, din fericire, în împrejurarea aceea numai prin încrucişarea condeielor şi risipirea unei anume cantităţi de cerneală din călimări (nu rareori „discuţiile" degenerau în jigniri şi în încăierări). Amănuntele nu sînt în sine interesante. Fapt este că unul dintre combatanţi îl învinuia pe celălalt de trădarea credinţelor mai vechi, adică a acelora exprimate în zona tinereţii dintre 20 şi 25 de

ani. Pe vremea aceea, fluturînd steagul nu mai știu căror revendicări de ordine morală, acuzatul formulase declarația hazardată că o chezășie a păstrării crezurilor generației sale va fi... insuccesul în carieră. Numai cînd și cîtă vreme realizările lor vor rămîne fără ecou în cercurile mari ale publicului se va putea trage încheierea că nu au făcut concesii gustului comun.

I s-a întîmplat, însă, imprudentului exponent accidentul de a deveni posesorul unei parcele de notorietate prin cîteva cărți care au fost acceptate de critică și cumpărate de cititori. Desigur, că de la exprimarea semețelor teorii de izolare în turnuri inaccesibile și pînă la scrierile care au atras luarea-aminte, trecuseră mai mulți ani, în intervalul cărora autorul a putut să coboare de pe Everestul intransigenței, concepută în felul lor de el și de ai săi, aci pe pămînt, printre oameni. Renunțînd la o atitudine și la o activitate care echivalau cu exercițiul sfărîmării apei în piuă, fixîndu-se pe linia bunului-simț, lăsînd altora locul înrolării în generația al cărei sediu era la cafenea sau într-un salon de familie, dacă nu prin bodegi, tînărul se apucase pur și simplu de muncă, fiindcă o carte nu se naște doar prin pipăitul tîmplei cu un deget, ci prin contactul mai întîi cu viața și apoi prin acela al condeiului cu hîrtia.

Mai întristător decît caracterul teribilist și de căpătuire al acestor manifestări a fost lunecarea pe pozițiile gîndirii retrograde și, pe urmă, în mlaștina fascismului. „Generațiile", în succesiunea lor, puteau să-și tragă unele altora scaunele pe care se așezau și de care se cramponau. Suprasolicitîndu-se și expulzîndu-se, ele se aflau, însă, permanent pe aceeași platformă a repudierii noțiunilor de libertate, democrație și progres social.

Un exemplu concludent în această ordine de idei l-a oferit — și el nu a fost singurul — acel așa-zis filozof cu suflet de animal inferior care cerea botnița și gîrbaciul pentru sine și alții. El avea sufletul, în același timp, asemănător unei mansarde care se vrea dată cu chirie și eventual cumpărată. Cîțiva ani zbîrnîise, prevalîndu-se de vîrstă și creîndu-și o mică

reputaţie de cugetător al disperărilor pe marginea neantului, de logodnic frenetic al confuziei, de admirator şi propovăduitor al violenţei, pentru ca, în sfîrşit, să facă apologia nazismului şi să treacă făţiş de partea lui.

Nu l-am cunoscut, dar îi citisem proza şi-l ştiam purtătorul de cuvînt al altora de-o seamă cu el, a căror tinereţe se desfăşurase pe linii strîmbe. El şi ei afirmau, pretinzînd în chip arogant să fie crezuţi pe cuvînt, că, de-a lungul timpurilor, „muritorii n-au iubit cu pasiune decît pe cei ce le-au pus cătuşe“, că, după constatările lor, „nimeni nu mai voia (în acea epocă) să fie liber“ şi atribuiau tuturor intelectualilor vremii „o furie ciudată de supunere, o necesitate a orbirii, o voluptate a îngenuncherii“.

Se înţelege că, în ceasul care avea să fie al clarificării şi socotelii, s-au mistuit, aidoma liliecilor speriaţi de lumină, prin alte locuri, unde continuă să se împărtăşească (primind pentru aceasta, mai departe, simbrie) din voluptăţile pe care le cîntau şi le recomandau.

XI

1

Deşi discipol al lui Macedonski, Stamatiad nu era de acord cu solicitudinea pe care marele înaintaş o arăta scriitorilor în faşă, în special poeţilor, uitînd că şi el căpătase, cînd era tînăr, o porţie copioasă de complimentări. Şi el fusese decretat de către maestru — genial, super-genial, astru de întîia mărime, o glorie vrednică să intre şi să rămînă în Panteonul literaturii. Primise şi el, cînd debutase, un sărut ceremonios pe frunte, în semn de consacrare şi binecuvîntare.

Acum îl cam lua în răspăr pe considerentul că, îmbătrînind, maestrul pierduse simţul discernămîntului. În realitate, Macedonski nu pierduse nimic, fiind aşa cum fusese viaţa întreagă: un entuziast fără control, un dăruitor pînă la risipă de elogii — toate la superlativ. Înainte măcar de a fi citit o pagină din caietul cu înseilări al tînărului care venea în casa lui ori care îl aborda la Terasă, maestrul se înduioşa şi se extazia, lansînd proclamaţia ivirii unui nou meteor poetic.

Unii prieteni ai mei fuseseră la el şi se bucuraseră, la rîndu-le, de cinstea aşezării într-un jilţ înalt ca un tron, ceea ce constituia un ritual solemn — jilţul acordînd consacrare definitivă geniilor prezente, sau, în orice caz, în curs de devenire.

L-am văzut în repetate rînduri în localul despre care am mai amintit, intrînd marţial, răspunzînd cu un gest larg, mărinimos, elegant unor saluturi care uneori erau reale, iar alteori numai închipuite. Pălăria

sa cu boruri late, în culoarea oului de rață, răspundea în același chip și pe Calea Victoriei trecătorilor cînd i se părea că ei întîrziau cu privirea asupra lui, fie că știau cine este, fie că-i izbea extravaganța înfățișării sale. Gîndea: „Admiratorii mei!“ Își spuneau unii dintre clienții cafenelei sau dintre pietonii arterei principale a Capitalei: „Uite-l pe Macedonski“. Își spuneau alții întorcînd capul în urma lui: „Cine-o fi bătrînelul care...“

...care călca solemn și cam nesigur pe picioare, sprijinit într-un baston subțire cu mîner de argint, așa cum numai poetul Stamatiad purta; care era îmbrăcat cu o redingotă și un pantalon de aceeași culoare cu pălăria; care avea o cravată amplă cu un ac mare de aur, sau presupus a fi de aur, împlîntat în ea; care, peste pantofii de lac, purta ghetre albe, muiate parcă-n lapte; al cărui nas ascuțit, vulturesc, suporta la rădăcina lui o pereche de ochelari cu tiv de asemenea auriu; ale cărui mustăți subțiri aveau sfîrcurile ridicate trufaș, arnăuțește.

La cafenea stătea singur, picior peste picior, într-o atitudine căutată, superbă, consumația rezumîndu-i-se îndeobște la o dulceață de zarzăre. Chelnerii îi știau preferința, încît nu-l mai întrebau ce poftește. Uneori, lîngă el, stătea poetul blond, tînăr, frumos și delicat, Oreste, aghiotantul discret și devotat din momentul acela al maestrului. Cred că nu l-am văzut niciodată la mesele lungi, așa-zise oficiale, unde, cu glasuri cîteodată ridicate și furtunoase, perorau scriitorii și pictorii celebri ai epocii.

Avea pe atunci 60 de ani, dar de multă vreme trăia numai din faima trecutului poetic. Era autorul *Rondelurilor* și al *Nopții de mai*. Se ținea scai de el încă o reputație — aceasta tristă, constituind calvarul existenței lui. Mereu, într-o formă sau alta, era amintită greșeala grea a tinereții sale, în legătură cu epigrama adresată lui Eminescu. Suferea, simțind în juru-i o atmosferă apăsătoare. Suferea și din pricina condițiilor precare ale traiului niciodată la adăpost de griji. Dincolo de aparențele care nu-i puteau amăgi decît pe cei cu totul necunoscători ai vieții sale personale se găseau

lipsurile. Căuta să le acopere cu preţul unor abdicări grele de la demnitatea-i de om şi scriitor, solicitînd prin petiţii redactate patetic ajutor oficialităţii, persoanelor din protipendadă, negustorilor şi bancherilor, organizînd la răstimpuri, în sala Ateneului, cîte un matineu literar, al cărui program era alcătuit din pagini ale creaţiei sale, citite de el singur – piesa de rezistenţă fiind, se înţelege, poemul închinat acelei luni a anului cîntată cu precădere de poeţi şi adorată de toţi îndrăgostiţii.

La un astfel de matineu am fost şi eu, constatînd cu părere de rău că sala era mai mult de jumătate goală şi că poetul nu-şi servea de loc opera, căci era un lector fără vocaţie; remarcînd totodată, atunci cînd, la urmă, a citit admirabila-i *Noapte de mai*, intenţia de a sugera într-un mod mai cert mireasma pe care o împrăştie floarea evocată în laitmotivul fermecător:

Veniţi, privighetoarea cîntă şi liliacul e-nflorit!

În clipa aceea, într-adevăr, publicul a aspirat minunatul parfum şi s-a transpus în cadrul potrivit, pe urmă a zîmbit, înţelegînd că dintr-o parte mai ferită a scenei cineva, tocmit de poet, răspîndea, cu un pulverizator, apă de colonie.

Într-o împrejurare tristă, adică atunci cînd Mihail Sadoveanu şi-a găsit locul de veşnică odihnă alături de prietenii săi întru eternitate, Eminescu, Coşbuc, Caragiale, am făcut popas şi la mormîntul lui Macedonski. Repauzează şi el acolo de mai bine de patruzeci de ani, dimpreună, în acelaşi cuprins, cu întreaga-i familie. O familie cu membri mulţi la număr. Numele lor îmbracă pe-o parte şi pe alta piatra care străjuieşte mormîntul părăsit.

Mi-am adus aminte cu mîhnire atunci de ipostaza cea mai dureroasă în care l-am văzut pentru ultima oară. Era prin 1915, în vremea neutralităţii, cînd partidele politice se declaraseră pentru una sau cealaltă dintre taberele europene beligerante. Erau unele de partea Antantei, altele de partea Puterilor Centrale şi nici unul de partea ţării proprii. Prin presă şi în întru-

nările urmate de manifestații turbulente urla cu deșănțare demagogia. Bîntuia, fără stavilă, corupția.

Într-un amurg, ieșind din Cișmigiu, am văzut pe ușa sălii „Amiciția" din Intrarea Zalomit un afiș vestind cu slove lăbărțate, scrise de mînă, o întrunire chiar pentru ziua aceea, chiar în ceasul acela. Termenii convocării erau cam aceștia (nu i-am uitat): „ROMÎNI! Marele avocat și patriot (urma numele patriotului) vă cheamă la o mare întrunire pentru a protesta împotriva trădătorilor care vor să rupă neamul romînesc de legăturile lui cu Puterile Centrale și deci de Dinastie".

Avocatul, om de duzină al lui Marghiloman, era înfierat la rîndu-i, în ziarele adversarilor, ca vîndut nemților. Avea, în orice caz și pe bună dreptate, o faimă proastă de trepăduș politic și de afacerist.

Cu uimire și strîngere de inimă am citit în continuare: „Va lua cuvîntul și marele poet al romînismului Alecsandru Makedonsky."

Numele îi era scris cum îl redau.

Am intrat și am plecat după o oră și ceva, stăpînit de o sumbră și apăsătoare tristețe.

În sala cu nu mai mult de două sute de locuri, se aflau mai puțin de patruzeci de inși, aproximativ jumătate dintre ei agenți de club (îi trădau portul, mutrele și bastoanele), iar cealaltă jumătate oameni de strînsură, probabil înșfăcați de pe aleile grădinii Cișmigiu sau cînd treceau pe dinaintea sălii.

Sala — prost luminată, cu scaune invalide, cu pereții murdari. În așteptarea oratorilor, oamenii fumau, căscau, mîncau semințe.

— Ura! Ura! au răcnit agenții cînd a apărut la tribună avocatul, în dreapta cu Macedonski și în stînga cu nu știu mai cine.

Cînd l-a prezentat adunării ca pe cel mai mare poet al neamului — a ținut să precizeze: mai mare decît Eminescu! — avocatul a pronunțat numele lui Macedonski stropșit cum era pe afiș, de unde am dedus că autorul compoziției era chiar el.

— Să trăiască! au strigat cetățenii cu mustăți și cu bastoane groase, făcînd semne încruntate și celorlalți,

care erau ageamii în materie de politică, să se alăture urării lor.

S-au alăturat cam în silă şi oricum cu nedumerire, nepreaînţelegînd, cum nu înţelegeau în definitiv nici agenţii, cine e bătrînul înalt, uscat ca vrejul, cu îmbrăcăminte aşa de ciudată şi cu un geam la ochi. (Pentru solemnitatea momentului şi locului, Macedonski îşi pusese monoclu.) Cine e el, cine-a fost Eminescu?

N-au priceput mai nimic din ce a spus cu voce hîrşîită, într-o limbă care li se părea pestriţă, oratorul. O fi el cine o fi bătrînelul cu aer de boiernaş scăpătat, franţuzit, dar e departe de a-l ajunge pe avocat. Au reţinut că li se adresa cu vorbe frumoase, ca: onorabili domni, cinstită adunare, şi că trebuie să mergem, precum îndemnase şi respectabilul domn preşedinte, gloria baroului romînesc, alături de... pentru că... tron... dinastie... Bismarck... majestatea-sa împăratul Germaniei...

— Ura! Ura! i-au luat, plini de zel, simbriaşii avocatului vorba din gură, astfel că ultimele cuvinte n-au mai fost auzite.

— Ura! Ura! s-au asociat, fără însufleţire, ceilalţi, prinşi cu arcanul.

În vremea asta, vorbitorul făcea semne din cap, în chip de mulţumire, cinstitei adunări şi-i adresa bezele, iar gloria baroului, adică respectabilul preşedinte şi celălalt, care moţăise tot timpul la tribună, îl îmbrăţişau.

A doua zi, în foile care susţineau că trebuie să „mergem" cu tabăra cealaltă, apăreau notiţe veninoase, insultătoare, decretîndu-l pe poet nemţofil, susţinînd că pentru participarea şi cuvîntarea la mascarada jalnică din sala „Amiciţia" a căpătat din partea epavei politice cutare, stipendiatul lui von dem Busche, două sute de lei. Notiţele nu uitau să dezgroape chestia cu epigrama îndreptată împotriva lui Eminescu şi ameninţau că vor mai reveni.

XII

1

Slujbaşul cimitirului ne-a dat de cîteva ori tîrcoale, apoi s-a apropiat de noi (ne cunoştea), s-a recomandat comunicîndu-şi numele şi declinîndu-şi cu aer oarecum important funcţia de răspundere pe care o ocupă în întinsul imperiu al cavourilor, al lespezilor grele şi al crucilor simple. Pînă cînd *vine*... (punctele în suspensie cuprind pauza discretă, respectuoasă pe care o face, socotind că nu e necesar să precizeze la cine se referă, ştiind că aceeaşi tristă împrejurare ne adusese acolo şi pe noi) stă la dispoziţia noastră cu orice informaţii şi explicaţii care ar putea să ne intereseze.

I s-a părut că zăbovisem cu privirea în direcţia unui mausoleu, a unui mormînt cu o statuie ale cărei dimensiuni ar fi îndreptăţit-o să stea într-o piaţă publică sau la o largă răspîntie de străzi. Ne-a lămurit, deşi nu manifestam nici o curiozitate: familia generalului cutare, familia fostului prim-ministru cutare. Dincolo, unde e o alegorie de marmoră? Mormîntul de acolo închide o dramă din lumea societăţii înalte (se corectează, pentru ca nu cumva să-i atribuim o mentalitate învechită: din lumea burgheziei). E vorba de o tînără doamnă (din nou se corectează: de o femeie tînără) care s-a sinucis descoperind că, fără să bănuiască, săvîrşise un incest. Soţul ei, pe care îl cunoscuse la Paris şi în legătură cu originea căruia nu ştia nimic, era fratele ei. Da-da, aparţineau aceluiaşi părinte, însă din două căsătorii. La vremea respectivă întîmplarea a produs o mare senzaţie şi o mare emoţie în

societatea... (se oprește la timp) în societatea care s-a dus. Luni și luni în șir a scris presa pagini întregi, pasionante. Dacă ne interesează, ca scriitori, putem găsi colecțiile ziarelor de atunci la Biblioteca Academiei. Ar fi un subiect de roman care...

Se întrerupe, moțăiala noastră din cap strecurîndu-i bănuiala că întîmplarea ne-a emoționat într-un mod relativ și că, de bună seamă, nu vom profita de „subiect".

Cu toate că puțintel dezamăgit, rămîne în continuare politicos și ne întreabă „cu ce anume ne-ar putea servi". Mulțumim, cu nimic! Ba nu; în funcția pe care o ocupă și cu bagajul intelectual pe care îl posedă, vrea să stea cu plăcere la dispoziția mai cu seamă a literaților și artiștilor. Ne poate conduce la mormîntul lui Millo — e în stare de părăsire — la cavoul lui Hașdeu și-al fiicei sale; e și acesta cam neglijat. Vedeți dumneavoastră, ar trebui ca ministerul, Sfatul, Uniunile să se îngrijească de ele și de altele... Administrația cimitirului n-are mijloace... (s-a uitat la ceas). Pînă în zece minute *sosește* cortegiul cu...

N-a pronunțat nici acum numele. Se scuză că este obligat deocamdată să ne părăsească.

După săvîrșirea înhumării, îndatoritorul funcționar a apărut din nou.

— A decurs bine, nu?

Păstra figurii un aer contractat, grav, dar glasul său trăda satisfacție și mîndrie că lucrurile s-au desfășurat în ordine perfectă.

— Ce să decurgă? l-am întrebat oarecum cu bruschețä.

A părut încurcat:

— Știți, în astfel de ocazii, cu lume foarte multă, cu personalități de marcă, nu e lucru ușor să se păstreze ordinea, pentru a nu se produce învălmășeală, pentru a se rezerva familiei și oficialităților locul în față, pentru a nu se deteriora celelalte morminte...

Prietenii mei l-au lăsat fără să termine, fără un bună ziua, ceea ce l-a deconcertat și, evident, l-a mîhnit. Am căutat să repar situația, exprimîndu-i în numele lor și al meu mulțumiri. A fost mișcat și, în

chip de recunoștință, mi-a făcut invitația să vin cu alt prilej, desigur cînd îndeletnicirile îmi vor permite și nu va fi o zi umedă ca aceasta, spre a-mi arăta pe îndelete mormintele ilustre și, în genere, *viața* cimitirului. (A rostit cu toată seriozitatea cuvîntul pe care îl subliniez.)

Nu voi da urmare amabilei poftiri. A trecut de mult vremea cînd plimbările de acest fel mă transpuneau în dispoziții poetice. Veneam singur, sau cu prieteni care, ca și mine, trăiau sub înrîurirea unor lecturi pesimiste. Veneam cu o fată sau alta deopotrivă romantice. Veneam la Bellu, dar cutreieram și cimitirele celelalte, plimbîndu-ne în înserarea calmă, într-o blîndă reculegere pe alei, spunînd mai mult în șoaptă versuri de Traian Demetrescu și tot ce era mai suav și mai trist din poezia lui Eminescu, învoioșindu-ne cu decență la descifrarea unor epitafuri naive, filozofînd cu ajutorul erudiției pe care o agonisisem pînă atunci asupra vieții, în deplin acord cu Vlahuță, al cărui cunoscut vers îl rosteam declamator, sentențios:

Nu de moarte mă cutremur, ci de veșnicia ei...

Nu știu de ce, cînd să mă despart de slujbaș i-am pus întrebarea dacă, printre cei care vin să fie găzduiți pentru totdeauna aci, au atins unii vîrste înaintate.

— Scriptele noastre, m-a informat el, consemnează destule cazuri de persoane care au depășit suta de ani; altele care s-au apropiat de ea. Nu demult l-am *primit* pe poetul Lérésty. Închipuiți-vă, avea 92 de ani. L-ați cunoscut?

• 2

Cum nu!

A fost o figură foarte interesantă a cafenelelor și trotuarelor din centrul Bucureștiului, căruia nu-i lipseau multe alte făpturi originale. A fost prietenul adolescenței mele și-a rămas ca atare timp de mai bine de

treizeci de ani, adică pînă la ultima întîlnire, prin 1947; pe urmă, nu l-am mai văzut și n-am mai auzit despre el. Îmi închipuiam că a murit curînd după aceea, în timp ce el continua să trăiască — unde și cum, n-aș putea să aflu, chiar dacă ar fi să întreprind cercetări. La urma urmei, n-am știut niciodată, noi, care zăboveam cu el numai pe Calea Victoriei și prin localuri, unde își avea cuibul și prin ce mijloace își ducea existența.

Lung, scheletic, cu obrajii smochiniți ca de babă, cu ochi adînciți sub arcada sprîncenelor, lăsa impresia unui actor bătrîn fără angajament, însă pălăria cu boruri mari, pletele și lavaliera îi îndreptățeau pe pietonii care întorceau capul după el, ori de cîte ori îl vedeau (și-l vedeau de ani și ani), să creadă că au de-a face cu un poet. Nici vorbă, un poet cufundat în gînduri melancolice, judecînd după cum mergea cu mîinile la spate și după înfățișarea-i tristă.

Nu-mi închipuiam că ne întrecea atît de mult prin vîrstă și cu atît mai puțin că va dura atîta. Din uscat, devenea an cu an mai uscat, din livid mai livid, îi intrau ochii și mai adînc în scorbura frunții, îi era mersul tot mai strîmb, îi albiseră pletele; de mult îmbrăcămintea, neagră cîndva (aceeași pe care o purta de cînd l-am cunoscut, prin anul 1914), se înverzise, iar lavaliera se ofilise. Venise, trecuse un război; venise și trecuse și al doilea. El continua să rămînă o figură aparte, alte și alte generații întorcîndu-se, privindu-l, întrebîndu-se, zîmbindu-și: Cine o fi?

Demult de tot, pe cînd purta alt nume, numele său real, foarte comun, avusese o îndeletnicire care îi asigura existența. Pe urmă, s-a lăsat de ea, n-a mai făcut nimic. Și totuși a trăit — cum? din ce? (nedumeririi nu-i voi găsi răspunsul niciodată) — fără să ceară cuiva un singur leu, fără să accepte măcar o cafea sau un corn. Haina îi era totdeauna călcată, pălăria periată, cămașa, manșetele curate. Cine îl îngrijea? Unde își odihnea trupul slăbănog și trudit după cutreierările fără noimă din timpul zilei?

Dacă e vorba să fac un calcul simplu, rezultă că atunci cînd a intrat în grupul nostru avea 45 de ani,

adică încă o dată, plus vreo şapte ani, faţă de cît număram noi. Îl luasem la început peste picior, nu-l mai scoteam, ironic, din „maestre", stabilind cu ipocrită seriozitate o comparaţie între el şi Eminescu, poetul scump inimii lui, pe care-l pastişa cu totală candoare. Ne-a dezarmat, pînă la urmă, prin blîndeţă şi politeţă. Ne-a devenit, pînă la urmă, drag. Cînd citea o poezie nouă, nu ne mai adresam semne din ochi, nu ne mai îmboldeam pe sub masă. Îl felicitam: bravo; ne-a plăcut; este bună.

— Vă mulţumesc! ne spunea el mişcat după ce, privindu-ne atent, se convingea că n-am avut intenţii de persiflare.

Ne încerca, pentru a se încredinţa că nu ne fusese gîndul în altă parte în răstimpul lecturii:

— Vă aminteşte ceva opera mea?

— Mda, maestre, parcă ar aduce cu...

Ne încolţea, zîmbind:

— Cu ce?

— Cu *O, mamă, dulce mamă, din negură de vremi*...

— Aţi ghicit, rostea satisfăcut. M-am inspirat din ea.

Unele producţii ale lui au fost publicate prin revistele de a doua, a treia mînă, dar şi acolo cam pe la coadă. Nu-l deranja. Cumpăra un teanc de exemplare şi le împărţea prietenilor. Cu timiditate şi ploconeli punea la cafenea, dinaintea uneia sau alteia dintre somităţile vremii, un număr din revistă:

— E tipărită într-însa una din operele mele; vă rog să mi-o citiţi; ar fi pentru mine o onoare.

Din păcate, nu-l onorau.

De cînd, printr-o întîmplare, am aflat povestea lui (altora n-am mai destăinuit-o), i-am purtat simţăminte de înduioşată compătimire. Dar am reprobat şi reprob şi acum fapta rea a celui care, cu uşurătate şi gînduri vinovate, l-a scos de pe făgaşul existenţei ce-şi aşternuse, sporind cu încă unul numărul dezaxaţilor şi al nefericiţilor.

Cu doi-trei ani înainte ca noi să îl cunoaştem, el trăia în alcătuirea cuminte a slujbaşului mărunt de minister care îşi îngăduia, o dată, de două ori pe săptămînă, să meargă cu nevasta (avea o nevastă

mult mai tînără, uimitor de frumoasă) la un local, unde puteau să consume o friptură, să bea un pahar cu bere, să vadă lume, eventual să întîlnească niscai prieteni, să asculte orchestra. Cea mai renumită orchestră în al cărei repertoriu figurau de preferinţă valsuri legănătoare, era la restaurantul Carpaţi. Mergeau de preferinţă acolo.

În vreo două rînduri, chelnerul le-a găsit locuri în apropiere de o masă mare, unde, înconjurat de şapte-opt persoane tinere, un bărbat cu obraz măsliniu, cu ochi negri jucăuşi, cu părul creţ, cărunt, cu un cioc la fel de creţ şi de cărunt, perora toată vremea spre admiraţia partenerilor săi. Spunea desigur şi lucruri foarte serioase, dovadă atenţia încordată cu care era ascultat, dar şi lucruri hazlii, punctate cu hohotiri zgomotoase de rîs. Bună-dispoziţia generală creştea pe măsura halbelor de bere ce se succedau.

Era poetul Mircea Demetriade, însoţit de ciracii săi, care-i arătau respect pentru ceea ce reprezentase în literatură cîndva, pentru amintirile pe care le depăna, pentru teoriile cam încurcate pe care le făcea. Totodată îl admirau pentru cuvintele-i de spirit (în terminologia actuală ar fi căpătat denumirea de „bancuri") şi pentru că îi iniţia în voluptatea deşertării paharelor.

Avea numai cincizeci de ani, dar ieşise de mult din actualitatea literară. Se ştia că făcuse în tinereţe parte din mişcarea socialistă şi că era, mai bine zis că a fost, „macedonskian" (îşi renegase mentorul, pe a cărui seamă istorisea baliverne răutăcioase). Nici măcar feeria *Visul lui Ali*, jucată cu oarecare succes de public la Naţional, nu-l readusese în circuitul vieţii contemporane.

Vorbind, ascultîndu-se cu plăcere vorbind, poetul a băgat de seamă că, în afara ciracilor săi, îl urmăreau cu încîntare şi zîmbete, de la o masă învecinată, un cetăţean uscăţiv şi urît, cu aer de arhivar, şi-o femeie frumoasă. Aha! A dat drumul vervei, mai tare, abătîndu-şi tot mai des privirea spre perechea de-alături, ţinta rămînînd, bineînţeles, femeia. Îşi mîngîia în acelaşi timp ciocul de Belzebut. Aveau încă o dată

prietenii săi tineri prilejul să constate că își merita reputația de berbant.

A ridicat într-un moment anume halba în semn de înclinare spre vecini, primind din partea burghezului o aplecare emoționată a capului, iar din partea cetățenei (rămăsese cu felul de gîndire și exprimare al Cercurilor socialiste pe care le frecventase cînd era tînăr), un surîs plin de grație. „Cam vulgară, însă cu lipici, individa!" a categorisit-o poetul, cu experiența pe care o avea în materie de femei. Pînă într-o jumătate de oră, mesele au fost împreunate, prezentările au fost făcute.

— Eu sînt...

— Știm, maestre, a îngăimat respectuos burghezul. Cine nu vă cunoaște aici în local?

— M-ai citit?

— Încă nu. Sînt deocamdată la Eminescu.

— Aha!

— Dar chiar mîine am să caut operele dumneavoastră la librărie.

— N-ai să le găsești. Sînt vîndute de mult.

— Îmi pare rău.

„E un ignorant", a cugetat cu dispreț maestrul.

— Vă rog să-mi dați voie să mă recomand și eu, a socotit de cuviință să spună omul care fusese categorisit cu atîta asprime. Popescu! Popescu de la... A completat, rostind numele ministerului unde își avea slujba.

„Poftim! Popescu! Madam Popescu!" a gîndit iar maestrul frecîndu-și indispus ciocul, în timp ce devotații își dădeau coate.

El i-a chemat cu-o privire la ordine, deoarece, examinînd-o mai cu luare-aminte pe cetățeană, și-a întărit părerea că, într-adevăr, ea e cu vino-ncoa'.

Absolut în toate ale sale, probabil, nu era încă de mai-nainte modestul funcționar de la ministerul unde, pentru identificare, purta desigur în coada numelui o cifră: Popescu I, II, III, IV sau V. Ca în toate instituțiile mari, Dumitreștii, Ioneștii și mai ales Popeștii erau mulți la număr. Altminteri, nu i-ar fi fost atît de ușor poetului cu faimă de craidon ca, pentru atin-

gerea unui scop întru totul blamabil, să-i înşurubeze în cap o idee fatală.

— Dumneata n-ai scris niciodată o poezie, domnule? Nu mi-ar veni să cred. Se ştie, doar, că romînul este născut poet.

Spre uimirea nevestei, slujbaşul a răspuns:

— Ba da!

Minţea.

— Adu-mi, domnule, să-ţi citesc şi eu compoziţiile. Am lansat multe genii în viaţa mea. Uite, şi pe dumnealor îi lansez. Au să devină glorii naţionale.

Le făcea semne din ochi prietenilor tineri să fie serioşi. Pe urmă, poetul a copleşit-o cu atenţii şi complimente pe burgheză. În felul acesta nu-i mai vorbise femeii nimeni. I se colora, ca zmeura, obrazul, îşi lăsa, intimidată şi fericită, ochii în jos. O persoană atît de însemnată care, într-un minister, ar fi avut cel puţin gradul de director general, nu-şi oprise niciodată asupra ei privirile. Unde mai pui că era o persoană mai cultă, poate, decît un ministru.

În ziua următoare, bărbatul ei nu s-a dus la birou.

— Ce faci, dragă?

— Rămîn acasă fiindcă trebuie să scriu nişte poezii, să le arăt maestrului. Cine ştie, poate să-mi reuşească. N-ai auzit ce zicea? Că romînul e născut poet... A fost frumos aseară, nu e aşa? Ai văzut: nu ne-a lăsat să plătim nici consumaţia. Ţie, ţi-a cumpărat flori.

— A fost frumos! a îngînat ea, făcînd în gîndu-i comparaţie între bătrînelul atît de înfocat, de cult şi bărbatul ei, care i s-a părut mai urît şi mai fără sare decît oricînd.

Seara, perechea a fost primită cu manifestări de bucurie de către poet, care se afla singur în local. Îşi concediase admiratorii, temîndu-se, între altele, de-o eventuală concurenţă din partea lor.

— Formidabil, domnule! a exclamat el parcurgînd în grabă filele pe care, emoţionat, i le pusese dinainte nefericitul. Extraordinar!

Întorcîndu-şi capul spre femeie:

— Încîntătoare doamnă, te felicit! Ai un soţ care nu şi-a dat seama cît de talentat e! Păcat că şi-a irosit

anii într-o instituţie infectă, pentru o leafă mizerabilă. Ştiu eu cum sînt plătiţi funcţionarii din ministere. Aur şi glorie va culege dacă se va ţine numai de poezie. Atîta doar, că trebuie să-şi schimbe numele; să-şi aleagă unul care să sune frumos, să fie cît mai rar. În analele literaturii n-ar putea să intre o persoană, oricît de genială ar fi, pe care să o cheme Popescu. Domnule, am să-ţi găsesc un pseudonim.

Pînă într-o lună, victima a renunţat la slujbă, pentru a se consacra cu exclusivitate vocaţiei nebănuite pînă atunci de el. „Ai înnebunit, nene?" l-au apostrofat colegii. „Ai înnebunit, domnule?" au exclamat, înmărmuriţi, superiorii lui.

Pînă în vreo trei luni l-a părăsit nevasta, care începuse să trăiască cu maestrul.

Pînă în vreo doi ani a răposat maestrul.

Murea un poet, dar se ivise, pe arterele şi prin cafenelele din centrul Capitalei, altul. Purta plete, lavalieră şi o pălărie cu boruri largi. Purta un nume foarte ciudat, aşa cum foarte ciudată era înfăţişarea lui. Îl chemase Popescu. Ion Popescu. Popescu zburase; Ion se transformase în Jean. „Din ce loc eşti, domnule?" a fost întrebat de naşul său literar, Mircea Demetriade. „Din Lereşti, Muscel." „Perfect. În transcriere şi pronunţare mai rară, Lereşti arată şi sună Lérèsty. Nu uita accentele şi ygrecul din coadă. Numai viaţă lungă să ai (îl vedea prăpădit); că vei fi cineva — garantez eu."

A avut viaţă lungă; în felul lui a fost, evident, cineva.

3

În felul lor, alte exemplare ieşite din comun au reţinut luarea-aminte a trecătorilor, cu deosebire după primul război.

Superior, senin, distins, elegant, îşi făcea pe înserate promenada Magnificenţius. A fost, zeci de ani, figura, aş putea spune, cea mai originală a Capitalei.

Era înalt, plin de robustețe, purta o jachetă lungă, azurie; pantalonul, pălăria mare cît o roată de car, cravata, mănușile, îi erau de aceeași culoare. Nu se despărțea de un baston cu mîner de argint și de o crizantemă uriașă la butonieră (cînd nu era anotimpul crizantemelor îi confecționau florarii una artificială). Flutura necontenit pe buze un zîmbet care arăta cît de împăcat și mulțumit este cu sine, cu viața și cu lumea.

Îl chema Niculescu și atașase numelui său denumirea cealaltă, care era mărturia opiniei sale despre persoana sa. În conversații se recomanda cu tonul cel mai natural, și scrisese și pe cărțile-i de vizită, „geniu al Romîniei". Nu rezulta de loc, prezentîndu-se astfel, că-i un infatuat și nu trăda nici o indispoziție cînd observa pe figura interlocutorilor un anume surîs, iar în vorbirea lor îndoială sau ironie.

L-am cunoscut mai îndeaproape din vizitele pe care mi le făcea la redacția unde lucram pentru a-mi expune de fiecare dată marele său proiect de construire a unui pod peste Ocean. Planurile și chiar devizele erau întocmite în toate amănuntele, rămînînd numai ca Ministerul Finanțelor să înscrie în buget fondurile trebuitoare. Alți membri ai guvernului, precum și guvernatorul Băncii Naționale (mă încredința) le aprobaseră.

Avea pentru mine, după asigurările pe care mi le dădea, o foarte mare considerație și multă simpatie, căci, spre deosebire de alți colegi de la alte ziare (cutreiera toate redacțiile), îl ascultam cu luare-aminte și (îi lăsasem impresia) cu toată competența. Mă întreba chiar dacă nu sînt inginer. Ceilalți, ori îl luau peste picior într-un mod care-l descumpănea, ori i-o retezau de cum apărea în ușa biroului lor, cu sulul de hîrtii la subsuoară: „Altădată, coane (sau șefule, sau nene Niculescule), acuma nu avem timp". Îl durea, fără să riposteze totuși, felul jignitor în care i se adresau. Unii de la redacția de peste drum îl îndrumau: „Du-te dumneata vizavi, la gazeta cealaltă. E acolo unul care se pricepe mai bine decît noi."

Aveau grijă ca, pînă cînd el străbătea strada, să mă cheme la telefon şi să mă înştiinţeze: „Inspectore, vezi că ţi-am trimis muşteriul!"

Cînd intra, spunea ceremonios: „Am onoarea!", înainta, îşi scotea pe-ndelete mănuşile, depunîndu-le pe marginea mesei, îşi rezema bastonul de spătarul scaunului, căuta un loc pălăriei, rostea după aceea, fără să ştiu de ce, „mersi!", apoi desfăcea cu meticulozitate planurile şi anexele lor îmbîcsite de cifre scrise cu mai multe cerneluri în verticală şi în orizontală. Desenele erau de asemenea executate cu creioane de mai multe culori.

— Am mai avut cîteva idei de cînd nu am mai fost la dumneavoastră — mă lămurea; vedeţi, am mai făcut cîteva modificări.

— Văd.

— Mersi! Ştiam că veţi observa. Aşa va arăta acum podul.

Desfăcea cu solemnitate şi emoţie o coală mai mare, mai groasă, pe care se desfăşura în toată amploarea lui extraordinarul mijloc de legătură dintre un ţărm şi altul al Oceanului. Nici un pilon şi nici un şurub nu era uitat. La un capăt al podului flutura tricolorul francez, la capătul celălalt drapelul cu mai multe stele al Americii şi statuia grandioasă a Libertăţii. La jumătatea lui tricolorul romîn.

— El ce caută aici, maestre? (îi spuneam maestre sau magistre; această din urmă apelaţie îi făcea o plăcere mai mare şi-mi răspundea tot printr-un „mersi" ori de cîte ori o rosteam).

Îmi explica, binevoitor, mirat întrucîtva că nu-i înţelesesem semnificaţia:

— E steagul ţării noastre, deoarece un fiu al ei, adică eu, este inventatorul.

Pe pod circulau, într-un sens şi într-altul, ca pe un bulevard, omuleţi. Printre ei se observa unul mult mai înalt, cu exact îmbrăcămintea şi trăsăturile magistrului. Văzînd că am remarcat, zîmbea spunîndu-mi: „Da, da, persoana mea!" Circulau şi trăsuri, şi cupeuri, ca pe Calea Victoriei. Dedesubt se încrucişau, venind din direcţii opuse, două vapoare, ale căror

coşuri foarte înalte răspîndeau un fum alburiu punctat de cîteva scîntei.

— Aşa cum se prezintă costă mai ieftin. Guvernul ar putea să suporte cheltuiala dacă ar vrea ministrul de finanţe şi Banca. Vă rog să scrieţi la gazetă. Sînt dispus să-i viu în ajutor şi pentru partea financiară, numai să fie de acord. Dar nu e!

Răzbătea din exclamaţia de la urmă nedumerire şi părere de rău.

Aci se ridica o problemă deosebit de gingaşă. Maestrul era înzestrat cu un talent de desenator atît de extraordinar încît, confecţionînd o hîrtie de o sută de lei şi prezentînd-o Băncii Naţionale, conducătorii ei s-au speriat, într-atît de bine era executată. L-au surchidit: nu cumva a mai făcut şi altele? nu cumva le-a strecurat pe piaţă? L-a cercetat, cu alte mijloace, şi poliţia. A rezultat din candoarea lui că exemplarul pe care îl arătase era unicul, că îl realizase cu peniţa, că nu exista acasă la el nici o maşină de copiat, că nici prin gînd nu-i trecuse să devină falsificator de bani. Au respirat uşurate şi forurile Băncii, şi ale Ministerului, şi ale Prefecturii. După aceea l-a chemat la el guvernatorul, felicitîndu-l, oferindu-i chiar o cafea, comunicîndu-i că bancnota va rămîne un obiect de muzeu, dar cerîndu-i, aproape implorîndu-l, să nu mai facă alta.

— Uite, vei avea de la noi o leafă de atîta, leafă de director, cu condiţia să renunţi la arta dumitale. Pe onoare?

— Pe! a dat Magnificenţius, cu toată sinceritatea, asigurări.

Acum, cînd umbla cu măreţu-i proiect de traversare a Oceanului şi cînd se întîmpla ca unele oficialităţi la care pătrundea să încerce a-l convinge că ţara este mică şi guvernul prea sărac pentru o astfel de epocală înfăptuire, el oferea, plin de bunăcredinţă, soluţia: să fie lăsat să vină în sprijinul Vistieriei.

— Nu, domnule, aşa ceva nu se poate! i se răspundea cu-n simţămînt de panică. Să nu cumva să te apuci de o treabă ca asta!

După felul cum unii, pe lîngă care stăruia, erau mai violenţi, mai aprigi, căpăta avertismentul că dacă se apucă din nou de-o treabă ca aceea, va fi băgat la închisoare sau la casa de sănătate.

4

Am mai avut (vorba colegilor mei de presă din Sărindar) doi muşterii — unul care voia să dea alt nume şi altă înfăţişare Bucureştiului, altul care găsise leacul însănătoşirii economiei ţării. Aveau şi ei memorii, planuri desenate (nu cu măiestria lui Magnificenţius), grafice, devize. Umblau, ca şi „magistrul", prin redacţii pentru ca ziarele să scrie cu privire la proiectele lor şi să ceară guvernelor să le îmbrăţişeze.

— Eşti a patra putere, domnule! striga şi se holba la mine financiarul, fost slujbaş de percepţie. Îţi dai seama? A patra putere în stat!

Modest, încercam să-i arăt că rolul meu nu era chiar atît de mare şi de hotărîtor, ceea ce îl scotea şi mai mult din fire, bănuindu-mă ori un nătărău, ori unul care nu voia să-i susţină ideea. M-a învinuit şi de lipsa simţămîntului patriotic, întrebîndu-mă de la obraz dacă sînt romîn.

Mergea cam greu cu el, căci era furios şi nu ştiu cum se făcea că mă nimerea totdeauna singur în redacţie, încît uneori, mărturisesc, mă cam cuprindea teama. Nădejdea îmi stătea în omul de serviciu, un flăcău zdravăn, cu umeri laţi, care nu se depărta de uşa biroului şi-şi făcea apariţia ori de cîte ori vizitatorul răcnea mai tare. Aveam, pe de altă parte, grija ca, atunci cînd îl vedeam pe musafir gata de-a se dezlănţui, să apăs ca din greşeală pe butonul soneriei de masă, tăinuită sub ziare sau manuscrise.

La ivirea străjerului meu, care, pentru a salva aparenţele, mi-aducea fie un ziar vechi, fie o foaie de hîrtie, un creion sau un pahar cu apă, nervosul se

potolea ca prin farmec, îl măsura din cap pînă-n picioare, aştepta cu abia înfrînată nerăbdare să iasă. Bănuise într-un fel stratagema şi ne arunca amîndorura priviri piezişe, trăgîndu-se totodată de-un capăt al mustăţii, pe care o avea lungă. Prinsese, pînă la urmă, şi manevra cu soneria, astfel că, atunci cînd apăsam pe ea, icnea ca pentru sine: „Aha!" şi se domolea mai înainte ca omul de afară, căruia sînt sigur că-i nutrea gînduri ucigaşe, să se înfiinţeze.

Era în permanentă stare de surescitare, căci nu voia nimeni să-i ia în considerare planul care, pus în aplicare, ar fi redresat în douăzeci şi patru de ore Vistieria zdruncinată a ţării.

— Nu, nu, citeşte-l de la A la Ygrec şi la Ze! mă apostrofa remarcînd că răsfoiesc de mîntuială filele. Ori poate că nu ai habar de ce înseamnă economie şi chestii de finanţe? Dă-te în fapt!

Genialul Magnificenţius avea o părere exagerat de bună despre cunoştinţele mele în materie de poduri uriaşe. Cestălalt, i-am uitat numele, mă strivea sub dispreţul şi compătimirea lui.

Mă dădeam în fapt.

— Şi mai zici că eşti a patra putere! mîrîia clătinînd din cap.

— N-am zis eu!

— Cu toate astea, eşti!!! mă înfunda (am înşirat trei semne de exclamare pentru ca astfel cititorii să deducă intensitatea şi violenţa tonului).

Făcea o concesie ignoranţei mele, invitîndu-mă să contemplu numai tabloul pe care l-ar putea prezenta situaţia ţării atunci cînd vor fi luate în seamă soluţiile lui. Era o imagine într-adevăr feerică, întruchipată prin o puzderie de mogîldeţe grămădite în jurul unei puzderii de măsuţe, înfulecînd unii, de zor, din tăvi cu tot felul de bunătăţi, iar alţii dînd peste cap halbe de bere. Neavînd talentul lui Magnificenţius, iar desenele lui, foarte stîngace, putînd da loc la nedumeriri, reformatorul le însoţise de explicaţii: „restaurant", „berărie", „grădină de vară" ; era menţionat

pe o tavă cuvîntul: „friptură", pe alta: „sarmale", pe alta: „caltaboşi"; stacanele, deşi se recomandau de la sine prin conţinut şi formă, îşi aveau, şi ele, trecută denumirea.

Pentru realizarea operei fuseseră şi aci puse la contribuţie creioane avînd toate culorile.

Celălalt, mai bătrîn, rotunjor la trup, mărunţel de statură, jovial, se ploconea, intrînd, nu numai în faţa mea, dar şi, ca la o icoană, dinaintea portretului din perete care-l arăta pe patronul ziarului. Rostea, în chip de bună ziua: „doamne-ajută!". Era mistic (fusese dascăl de biserică) şi naţionalist, căci la cheotoarea hainei lustruite, scămoşate, purta o cocardă mare tricoloră.

— Am venit iar, mă înştiinţa zîmbind cu sfială şi linguşire. Nu e cu supărare? Dacă nu e — Domnul să vă aibă în seamă. N-aţi publicat încă despre — ştiţi dumneavoastră... (arăta cu un deget spre hîrţoagele de la subsuoară). Nu e nimic; aştept. Romînul a fost dăruit de la preasfîntul cu răbdare... Eu sînt romîn...

Ideea care i se introdusese de ani şi ani în cap era mult mai modestă decît a celorlalţi. El voia numai să dea o altă alcătuire şi o altă denumire Bucureştiului. Din moment ce oraşul era capitala Romîniei, trebuia să fie botezat Romîneşti.

I se ferfeniţiseră şi i se îngălbeniseră hîrtiile de cînd umbla cu ele pe la toate mărimile. În fond, aşa cum rezulta din tabloul pe care îl desenase şi colorase cu mîna ca de copil, cetatea lui Bucur ar fi urmat să aibă toate casele — tricolore. În roş-galben-albastru ar fi trebuit s-arate şi copacii. Însă originalitatea şi mai mare a Capitalei stătea în faptul că în jurul ei, asemenea unui brîu, se întindeau numai vespasiene. Aveau forma gheretelor de soldaţi, şi pe fiecare din ele scria: W.C.

— Înţelegeţi, e nevoie să fie aşa de multe pentru că, prin mila preasfîntului, oraşul se măreşte; e nevoie să fie la margine din motive de igienă.

Înţelegeam.

5

Pe Calea Victoriei, multă vreme, în fiecare zi cam la aceleaşi ore, se încrucişau trei tulburătoare făpturi: un poet, un fost profesor şi încă unul cu barbă de rege asirian, cu mîini mici, albe, de femeie frumoasă.

Poetul (este vorba de nefericitul Artur Enăşescu) se plimba agale, absent, în veşminte cumplit de zdrenţuite, cu un galoş rupt într-un picior, cu un şoşon într-altul. Buzele lui, în mişcare continuă, numărau probabil silabele unui vers. Profesorul călca foarte grăbit, deşi nu avea nici o ţintă, străbătînd în trei-patru minute distanţa dintre Ateneu şi Capşa, pentru ca, în alte trei-patru minute, strecurîndu-se cu dexteritate de iepure prin mulţime, să ajungă din nou la punctul de pornire. Nu-l stînjenea, poate, în cursele-i zorite decît haina-i prea strîmtă, cu mîneci prea lungi, pe care şi le sufleca mereu, precum şi pălăria prea largă, care-i cădea pe ochi şi care aducea cu o găină ale cărei aripi erau închipuite de borurile blegi. Celălalt, al treilea, cu o barbă ciudată, cu mîini fine, avea parte şi de pantaloni prea scurţi, şi de o haină prea strîmtă, şi de o pălărie care-i venea numai pe vîrful capului; doar ghetele-i erau excesiv de largi şi, dacă nu le-ar fi legat cu sfori în jurul gleznelor, le-ar fi pierdut. Pe el nu-l interesau şi nu-l amuzau, pare-se, decît ceilalţi doi cu care se întîlnea şi în urma cărora privea cu mirare, ba chiar cu discretă batjocură.

Umblau, cam tot pe-atunci, doi inşi care declarau că vor întreprinde ocolul lumii, unul pe jos, altul pe bicicletă. Nu erau escroci; îţi lăsau o carte poştală cu fotografia care îi arăta sub forma de străbătători ai globului şi treceau mai departe, refuzînd ajutorul, dar mîndri, bucuroşi cînd li se părea că te-au convins de cutezanţa planului lor.

Unul îmbrăcat milităreşte, cu capul gol, cu pieptul plin de decoraţii, călca în pas de defilare şi lua poziţia ori de cîte ori trecea un ofiţer. Fusese rănit la cap în timpul războiului, fără a avea şi norocul să sfîrşească

atunci. Din cînd în cînd ducea mîna, pîlnie la gură: era gornist. Alteori se posta peste drum de o autoritate militară, își îndrepta bastonul, scotea din buzunar o bască de vînător și o punea pe cap, iar o nuia ținea locul de pușcă. Făcea de santinelă; dădea onorul.

Reglementa altul circulația mașinilor, tramvaielor, trăsurilor, pentru ca, după ce producea încurcături formidabile, să se depărteze senin și să facă, plin de seriozitate, aceeași treabă, la o altă răspîntie.

O persoană cu înfățișare corectă și aparent normală arborase în iarna unui an o pălărie de pai.

Vindea unul bilete pentru nu se știe care loterie, convingîndu-și clientela că el era singura bancă în măsură să mai plătească (ne aflam în epoca marilor falimente). Dacă, întîmplător, un bilet ieșea cîștigător — cîștigul se ridica la suma de doi poli — se-arăta fericit și ținea cu orice chip să-l ducă pe norocos la fotograf.

Localurile de petrecere cunoșteau un consumator care, cînd devenea dispus, imita animalele, scotea limba și, repede, în spațiul îngust dintre două mese, făcea un salt mortal.

Nu l-am uitat pe bătrînul cu geanta doldora, spînzurată într-un toiag pe umăr. Era omul cu cele mai multe procese de pe glob. Chemase în judecată Patriarhia, Ministerul de Finanțe, pe primar, pe toți bancherii din București, pe un rabin, pe guvernatorul Băncii Naționale. Îl cunoșteau aprozii și grefierii la tribunal ca pe un cal breaz, iar citațiile și termenele care i se dădeau erau fictive. Cu aceste hîrtii îndopa geanta, pe care o purta ca pe-o traistă în băț.

Mi s-a întîmplat într-un singur ceas, pe stradă, să întîlnesc vreo patru inși care mișcau din mîini și vorbeau singuri. Am întîlnit, într-o seară, pe cineva care însemna pe-o bucată de hîrtie numerele caselor de pe-o stradă. Pe altul l-am văzut ciocănind cu degetul burlanele, parcă să le încerce rezistența, lipindu-și urechea de ele și ascultînd atent.

Sporise îngrijorător numărul acelora care căpătaseră marota cifrelor purtătoare de noroc sau de nefericiri. Era un semn dacă le bătea ochiul stîng, și altul dacă

le bătea ochiul drept. Sensuri diferite aveau unele zile din săptămînă: de exemplu, marţea, vinerea, sîmbăta.

Încrederea în ei începea să se stingă. Se considerau jucăria împrejurărilor. Li se părea că puteri nevăzute hotărau din umbră asupra soartei lor. Pierzînd încrederea într-înşii, o pierdeau şi în semenii lor.

Superstiţii de babe şi de trib cultivate într-adins de ziare, de oficialităţi şi de aşa-zişi slujitori ai ştiinţei. Nu oare pe atunci presa publica, zi la zi, horoscopuri, iar la sfîrşit de an prezicerile catastrofice ale unor şarlatani? Nu oare pe atunci am avut Maglavitul — întîmplare căreia biserica îi găsea temeiuri divine, organizînd, cu sprijinul însufleţit al guvernului, procesiuni în satul ciobanului cretin care susţinuse că a stat de vorbă cu Dumnezeu? Nu după aceea, multă vreme, popii lipeau pe geamurile bisericilor lor imaginea stăpînului din cer şi a Maicii Domnului şi a tuturor sfinţilor, contribuind la scrîntirea completă a unor minţi care fuseseră şi mai-nainte slabe?

Pornind de la constatarea înmulţirii făpturilor cu o meteahnă sau alta, un ziarist scrisese un articol pe care îl intitulase *Oraşul cu nebuni*.

Îmi aduc aminte că eu şi alţii am avut un sentiment de nedumerire şi nelinişte cînd, într-o sală de teatru, un spectator a izbucnit într-un rîs homeric. E drept că se juca o comedie reuşită, la care ar fi fost normală eliberarea cascadelor din piept, dar de multă vreme condiţia de viaţă a cetăţenilor cu stare umilă sau chiar mijlocie asasinase rîsul.

Numai spectatorul acela îşi clătina abdomenul şi îşi scutura guşa, în gîlgîiri născute dintr-o voioşie necenzurată. Nedumerirea sălii s-a transformat, o clipă, într-o avalanşă de hohotiri, contagioase ca strănutul, apoi a încremenit, sugrumată de un simţămînt straniu.

Poate că zgomotosul fusese cuprins de-un acces de demenţă. Cred, după atîta trecere de timp, că, într-adevăr, omul era nebun. Fiindcă, pînă atunci, nu-mi fusese dat să întîlnesc altă faptură care să se lase purtată, ca el, pe toboganul veseliei dezlănţuite. Ei da, împrejurările caracterizate prin lipsuri şi incertitudine pen-

tru cei mai mulţi uciseseră voioşia. Oamenii cei mult zîmbeau, schimonosit, amar, ca în urma îngurgitării unei linguri mari cu ricină. Acela care, din ansamblul deprimant, evada într-un moment anume în lagărul veseliei fără constrîngere, era în cele mai multe cazuri un evadat din zona judecăţii pe care, în genere, o denumim normală.

XIII

1

Am mîncat, cum se zice, pîine făcînd meseria de gazetar timp de peste treizeci de ani. Pîinea era cam amară şi în orice caz neîndestulătoare, astfel că, pentru a o mai rotunji, am fost nevoit să îndeplinesc şi alte treburi lăturalnice legate într-un anume fel de călimară şi de condei, să mă transform şi în „negru", scriind articole, broşuri şi chiar cărţi de tot soiul, pe care le publicau alţii — bineînţeles, iscălite de ei.

Statornic, adăugînd orelor din redacţii alte cîteva perechi, pe care le prestam acasă, noaptea, pînă la cîntatul dinspre zori al cocoşilor, am făcut muncă de traducător. Cred că trece de o sută numărul lucrărilor, bune şi proaste, pe care le-am tălmăcit, uneori mai bine, alteori mai rău, mai de mîntuială, în conformitate cu principiul: la un preţ ca acela, o marfă ca aceea. Puteai să trudeşti oricît de mult la o carte, editorul rămînea indiferent, neplătind nici o sută de lei mai mult faţă de suma convenită. Convenită este un fel de-a spune, căci tariful ţi-l impunea el, o dată pentru totdeauna, la oricîte ediţii ar fi tras. Dacă-ţi place, desigur; dacă nu, se oferă Giurgea cu preţ mai ieftin, se roagă George Em. Rareş la preţ mai pe nimic şi la un termen de-o săptămînă chiar, fiindcă el rupe cartea în patru, dînd fiecărui membru al familiei cîte o porţie din ea. George E. Botez (Rareş) a început prin a scrie literatură, pe urmă nevoile vieţii l-au îndepărtat de ea şi s-a apucat de meseria de traducător. Are o casă grea, mai simte şi plăcerea paharului (îi luceşte nasul

ca un felinar aprins, noaptea), astfel că bate mereu pragul editorilor să-i dea de lucru. Tocmeală nu încape. Acasă, cap la cap, el, nevasta, copiii, trag meşteşugăreşte, grăbiţi la carte, înnădesc apoi părţile componente ale lucrării, fără s-o mai revizuiască, să asigure o unitate stilului sau măcar transcrierea uniformă a denumirilor de oameni şi de locuri. Pe urmă, el şi ai lui au o înclinare spre autohtonism, astfel că descrierile, exprimările personajelor franţuzeşti au o puternică amprentă moldovenească (Rareş e moldovean).

Dacă în loc de-o plată forfetară, eu şi Rareş am fi căpătat măcar doi la sută din cîştigurile pe care le realiza editorul de pe urma tirajelor mari şi a ediţiilor repetate eram oameni ajunşi.

O situaţie privilegiată dobîndise în cele din urmă Iuliu Giurgea (Bradu), devenind, nu se ştie prin ce mijloace, reprezentantul cu drepturi exclusive al editorilor din Anglia şi Statele Unite. Ridicase pretenţiile, dicta el acum, editorilor noştri, condiţiile sale pentru tipărirea literaturii anglo-saxone. Deveniseră o modă romanele stufoase, grele cît cărămida, americane şi englezeşti. Traducătorul era el, remunerat nu cu o sumă fixă, cu drepturi eterne pentru editor asupra tălmăcirilor. Nu — cu procente, în raport cu tirajul şi cu fiecare ediţie. Dacă îi convine lui Ciornei — bine; dacă nu, îl trag de mînecă Socec şi Delafras; dacă le convine acestora — bine; de nu, îl aşteaptă cu zîmbete ademenitoare, cu trei procente în plus, Mecu sau ceilalţi negustori de literatură, care, într-o vreme, se înmulţiseră ca ciupercile.

Nu două mîini i-ar fi trebuit lui Giurgea să poată săvîrşi treaba de traducător al cărţoaielor care apăreau cam în număr de una sau de două pe lună, ci aproximativ o duzină, mai cu seamă că el avea şi funcţia de director la un minister. Mîinile celelalte erau, se spunea, ale unor funcţionare în subordinea lui, cunoscătoare de limbă engleză, plătite cu atît cît credea şeful lor de cuviinţă. Tot ca şi Rareş, Giurgea sfîşia romanul în cinci, în şase porţii, şi le repartiza „negreselor", care lucrau pentru el, în orele de birou. Era o favoare a lui. El aduna tranşele, intervenea ici-colo,

îndreptînd o greşeală de dactilografie, punînd în corectarea unor pasaje, unor dialoguri pecetea-i personală.

Era ardelean şi se întîmpla ca, pe-alocuri, personajele romanelor englezeşti şi americane, lorzi, ladyes, trustmani, gangsteri, vampe, cow-boys, să vorbească în felul eroilor lui Popovici-Bănăţeanu sau ai lui Slavici, ai lui Agîrbiceanu, aşa cum acelea din literatura franceză foloseau, prin mijlocirea lui Rareş, limba lui Creangă, a lui Sadoveanu, a lui Calistrat Hogaş.

Giurgea-Bradu a realizat de pe urma acestei industrii cîştiguri însemnate, mai cu seamă că păstra pentru sine şi drepturile cuvenite autorilor pe care-i traducea. Se încurcaseră lucrurile în viaţa internaţională, se aştepta războiul, izbucnise războiul, legăturile exterioare erau rupte. Cine ştie cînd şi cum se va încheia războiul! Să fie sănătoşi editorii şi romancierii anglo-saxoni! Să aştepte mult şi bine regularea conturilor cu împuternicitul lor din Romînia, care în vremea asta a avut grijă să treacă în lumea drepţilor, unde nu se mai lichidează socotelile strîmbe.

— Dacă-ţi place...

Nu aveam încotro cînd mi se cerea să trunchiez un roman mai mare, pentru ca astfel să nu consume prea multe coli şi să reclame un preţ de vînzare mai ridicat, ceea ce ar fi încetinit epuizarea ediţiei.

— Dumneata nu vezi că şi francezii fac tot aşa? mă înfunda editorul care începea să fie iniţiat în secretele negustoriei. Uite la cît au redus *Anna Karenina* şi *Crimă şi pedeapsă*. Cine se poate supăra?

Într-adevăr, nu se producea supărare din partea nimănui.

Nu aveam încotro nici cînd îmi impunea să traduc o mizerie literară sau alta.

— Asta cere publicul, domnule! Dumneata îmi tot vii cu Anatole France şi cu alţi autori care or fi ei somităţi, cum spui, dar nu se vînd. Bun! Tipăresc din cînd în cînd şi cîte o lucrare a lor, pentru prestigiul firmei, dar *baza* sînt ceilalţi.

După un timp, Delafras nu-şi mai numea întreprinderea — firmă; o numea — instituţie. Din motive de

economie, traducea şi el cîte o carte, care ieşea ca vai de ea. Nu se supăra nimeni. Pe urmă, s-a deşteptat în el veleitatea de scriitor şi de ideolog (bine înţeles, de dreapta).

Eram bucuros cînd îl convingeam pe el sau pe Ciornei să-mi accepte propunerea de a traduce şi din Tolstoi, din Gorki, din Anatole France. Am fost bucuros cînd am putut plasa *Cimentul* lui Gladkov. Acceptau, dîndu-mi să înţeleg că-mi făceau un hatîr.

N-am reuşit vreme de douăzeci de ani, deşi am stăruit în repetate rînduri, să-i cîştig pentru editarea romanului *Jean Christophe* al lui Romain Rolland, operă scumpă inimii mele.

— Zece volume! Vrei să ne ruinezi, domnule? Cîte o să se vîndă din ele şi în cît timp?

2

Se discută din cînd în cînd asupra legăturii dintre genul gazetăresc şi cel literar; dacă unul vine în sprijinul celuilalt, dacă un scriitor, făcînd ziaristică, izbuteşte să-i ridice nivelul sau îşi dăunează sieşi, stilului său, dacă meseria de gazetar ajută la cunoaşterea vieţii.

Aş vrea să lămuresc, întru cît mă priveşte, dar aş fi mîhnit dacă s-ar întîmpla să las impresia prezumţiozităţii şi a ingratitudinii, că ea nu a fost pentru mine determinantă în a cunoaşte viaţa, în a stabili, cum suna acum cîţiva ani chestionarul unei anchete, „legături directe cu poporul".

Eu — de unde veneam dacă nu din rîndurile poporului şi ce cunoscusem, în condiţiile venirii pe lume, dacă nu viaţa, în tot ce avea mai adînc, mai greu, mai plin de învăţăminte?

Copilăria, care n-a fost copilărie, traiul împletit cu al clasei muncitoare, apartenenţa la mişcarea clasei muncitoare, experienţa a doi ani de război care au ulcerat întîia tinereţe, a mea şi-a altora ca mine, alcătuiau un capitol cuprinzător de viaţă şi creaseră

în orice caz „legături directe", destul de trainice, cu poporul meu pentru a mai fi avut nevoie de ajutorul gazetăriei, înţeleasă ca profesiune.

Mă refer la activitatea pe care, în condiţiile de viaţă din trecut a mişcării şi a presei muncitoreşti, am fost nevoit s-o desfăşor — paralel cu aceea de la *Socialismul*, de la *Lumea nouă*, de la foile sindicale — în redacţiile presei democrate burgheze.

Cunoaşterea altor aspecte, şi anume ale vieţii societăţii stăpînitoare, ale minciunii şi dezmăţului ei, ale politicianismului fără scrupule, ale vrăjmăşiei pe care această societate o nutrea poporului meu—da, această cunoaştere mi-a fost înlesnită prin prezenţa şi munca în aceste redacţii.

În măsura posibilităţilor, căutam, eu şi alţi „profesionişti" cu aceleaşi convingeri sau cu orientare apropiată, să dăm expresie simţămintelor noastre; căutam să introducem doleanţele asupriţilor, să pledăm pentru ele. Izbuteam uneori, chit că apoi ne atrăgeam reprimanda patronilor ale căror interese politice sau negustoreşti aveau de suferit. Eşuam alteori, dar reveneam în forme ocolite.

Şcoală scriitoricească?

Da, în sensul că ziaristica oferă putinţa unui contact viu, nemijlocit, cu problemele şi manifestările vieţii înconjurătoare.

În acest înţeles, munca de gazetar a venit în sprijinul activităţii mele pe planul literar atunci cînd mi-am propus să oglindesc o societate pe care altminteri n-aş fi fost în măsură s-o cunosc. Am scris articole de redacţie, am fost şi secretar de redacţie, dar, cu deosebire la începuturile carierii, intrau în îndatoririle mele şi funcţii de reporter. Am făcut reportajul parlamentar, am cules ştiri politice din cluburi şi de prin cafenele, am făcut reportaj judiciar la tribunal şi la curţile marţiale.

Pe de altă parte, condiţiile istovitoare ale muncii gazetăreşti aşa cum era dusă în trecut nu puteau fi prielnice desfăşurării activităţii literare. Acesta nu a fost numai cazul meu, ci şi al altora. Ne rămînea timp prea puţin. O realizam printre picături, cum s-ar

zice, astfel că ea se resimţea nu numai cantitativ, dar şi calitativ.

Înainte de a fi siliţi să-şi cîştige traiul din gazetărie, unii colegi ai mei avuseseră un stagiu literar serios: colaboraseră la reviste cu proză, versuri, cronici; tipăriseră volume. Alţii, dintr-o serie cu mine, constituiau promisiuni remarcabile. Toţi cu un bagaj de cultură pe care îşi propuseseră să şi-l îmbogăţească. Nutreau nădejdea că profesiunea care le asigura oricum un mijloc de existenţă pentru a fi astfel scutiţi să recurgă la expediente degradante nu-i va împiedica, pe unii, să continue activitatea începută de mainainte, pe alţii să se realizeze potrivit năzuinţelor şi vocaţiei.

Îşi făceau iluzia că trecerea prin presă nu va fi de lungă durată şi că, folosind cea dintîi conjunctură prielnică, vor reveni la uneltele preferate.

Amăgire!

Trebuia, pentru atîta cît primeau din partea patronilor, să trudească fără precupeţirea timpului. Trebuia să facă nu numai ce ar fi preferat. Comentarii privitoare la manifestările vieţii culturale? Cronici, însemnări despre teatru, cărţi, expoziţii, concerte? Nu era loc pentru ele decît atunci cînd lipseau alte „subiecte“ — o crimă, o criză politică, un scandal în lumea „bună“. Însă astfel de evenimente se produceau frecvent, dîndu-li-se totdeauna caracter de senzaţie, lungindu-le, lăţindu-le, pentru ca alimentul oferit cititorilor să fie cît mai picant. Era loc pentru ele numai dacă se întîmpla ca reclamele şi Mica publicitate să fie într-o zi mai reduse, ceea ce punea pe gînduri administraţia.

— Lasă-ne, domnule, cu chestiile dumitale! Nu din ele trăieşte o gazetă, glăsuia plictisit stăpînul sau secretarul de redacţie. Astea sînt floricele. N-ai fost angajat pentru astea. Găseşte ceva, o *bombă*.

Sau:

— Nu merge, domnule; prezenţa dumitale nu se face simţită. Bine-bine, scrii dumneata frumos, dar cam încet; la gazetă trebuie să-i tragi repede din condei. Spaţiul trebuie umplut, linotipiştii cer manu-

scris. Şi apoi, materialele dumitale sînt aşa, pentru numerele de duminică şi pentru cînd e criză de chestii palpitante. Ce-ar fi să le mai laşi? Ia fă-ne ceva din culisele politice, iscodeşte, inventează nişte cancanuri. Du-te pe la Capşa, pe la cluburile partidelor şi trage cu urechea.

Ori:

— *Fă* nişte ministere; sau piaţa; sau faptele diverse. Mă rog, asta ne trebuie. Dacă-ţi place, dacă-ţi convine...

Puteau să răspundă: „Nu!", ori să trîntească uşa în urma lor. Ei şi? Patronul, secretarul redacţiei, şeful redactor n-ar fi alergat în urma lor ca să-i ţină de mînecă. Pentru un loc liber în redacţie se prezentau îndată cu proptele, cu temenele, cinci redactori sau reporteri, unii cu bună calificare, alţii improvizaţi. Erau pline cafenelele cu ei. Unii nici nu pretindeau salariu, mulţumindu-se cu remiza la publicitatea pe care se angajau s-o aducă administraţiei, avînd relaţii la toate instituţiile, la bănci şi în lumea comercială. Că erau agramaţi nu avea importanţă: aduceau ziarului venituri. Că practicau şantajul — nimic grav, cu condiţia să facă partea cuvenită, şi anume a leului, gazetei. Sub rezerva, în acelaşi timp, de a nu cădea pe mîna procurorului şi de a-şi ţine gura.

Venea resemnarea, şi în cele din urmă adaptarea la mediu.

3

Se numărau pe degete privilegiaţii presei — ziarişti cu prestigiu vechi, care îşi scriau articolele acasă şi veneau cu ele la redacţie sau le trimiteau printr-un servitor al lor sau al ziarului. Cînd veneau — stăteau de vorbă, la cafea şi trabuc, numai cu patronul sau cu şeful redacţiei. Primeau, nu atît pentru *ce* şi *cum* scriau, ci pentru semnătură, onorarii de şapte ori mai mari decît ale redactorilor de rînd. Făceau uneori parte din consiliul de administraţie al ziarului. Erau membri şi în alte consilii. Se

găseau în relații de intimitate cu șefii de partide și cu ceilalți oameni de marcă ai lumii politice. Interesul tuturora era să-i cultive. Cîte-odată li se rezerva un loc pe listele parlamentare — ca independenți, ca personalități.

Mă simt dator să-i trec în altă categorie pe Alexandru Ciurcu, Ion Teodorescu, Iosif Nădejde, B. Brănișteanu, Constantin Graur, Millian-Maximin, ziariști de convingeri statornic democrate, alături de care am lucrat în redacție la intrarea în profesiune — eu la vremea aceea începător, ei cu stagiul de zeci de ani. Nu-i pot așeza alături de cei despre care am vorbit mai sus, fiindcă, deși aflîndu-se pe o treaptă de vîrf și deci la adăpost de nevoile traiului, nu se simțeau rupți de interesele celorlalți. Cu ultimii pàtru m-am împrietenit mai tîrziu și am rămas în strînse relații cît au trăit.

Aș vrea să mă opresc asupra lui Constantin Graur, despre care Barbu Lăzăreanu scria că a fost „una din cele mai originale, mai pline de personalitate figuri ale ziaristicii romînești".

Desfășurase, timp de mai bine de patruzeci de ani, o activitate neîntreruptă, cheltuind muncă și risipind talent grefat pe o cultură bogată și mereu înnoită, înființînd gazete și reviste, colaborînd la altele, dînd tuturora substanță și prestigiu. Scrisul lui învedera resurse de ironie și observație, precum și un dar de portretizare datorită căruia izbutea să fixeze în cîteva linii o figură și o psihologie. În sprijinul părerii pe care o emit vin paginile de memorialistică din două volumașe, care își păstrează valoarea de document al epocii trăite de el cînd era tînăr: *Cîțiva inși* și *Portrete socialiste*.

4

Revin la masa mare a profesioniștilor care duceau existență mediocră și necăjită. Cîștigul pentru munca la gazetă era totdeauna sub cerințele existenței, astfel că trebuiau să găsească alte mijloace.

Cum?
Lucrînd şi pentru alte gazete cărora le dădeau aceleaşi ştiri, multiplicate cu indigo, culese de la prefectură, de la primărie, din ministere, de la calea ferată. Pentru a cuprinde o rază cît mai largă de informaţii, se cartelau între ei, trecîndu-şi reciproc noutăţile.
Cum?
Devenind, la rîndu-le, achizitori de anunţuri mai mari şi mai mărunte, de bilanţuri ale băncilor şi-ale marilor întreprinderi.
Cum?
Avînd totdeauna pregătite în buzunar cîteva petiţii prin care cereau instituţiilor, oamenilor de afaceri, oamenilor politici ajutoare motivate de-o boală sau de un deces în familie, de necesitatea achitării taxelor şcolare pentru copii, de „serviciile" pe care le-au adus ori făgăduiau să le aducă celor solicitaţi.
S-au dus pe apa gîrlei veleităţile literare. Fără noimă ar mai fi fost aerele de superioritate pe care şi le dădeau cînd au intrat în presă cu foiletoane în care tratau probleme de artă, de cultură. Neîmprospătat, neîmbogăţit, bagajul intelectual s-a împuţinat şi s-a ferfeniţit. Fără sens ar fi fost să-şi mai dea ifose. Ziua, hamalîc în redacţie sau alergătură prin ministere şi alte locuri, aşteptări umile prin tot felul de anticamere, plecăciuni în dreapta şi în stînga: Te salut, coane! omul dumitale, boierule! Seara, şederi cu prelungire prin cafenele, berării sau bodegi. Discuţiile aveau mai mult un caracter de bîrfeală, intimitatea îmbrăca forme triviale. Îşi spuneau ei între ei: colega, şefule sau inspectore. Cu privire la confraţii absenţi declarau că sînt şnapani, şantajişti, ciubucari, periuţe. Glumele pe care le lansau unii pe seama celorlalţi erau de prost-gust. Îşi făceau renghiuri, care apoi circulau dintr-o redacţie în alta. Haz mare stîrnise complotul urzit împotriva lui Leontin Iliescu de la *Universul*. Din pricina vîrstei înaintate, a vederii slăbite, din a obişnuinţei, el umbla c-un baston. Careva dintre colegi a avut ideea să i-l scurteze, fără ca el

să bănuiască, dar cu ştiinţa colegilor, în fiecare zi cam cu un centimetru, astfel că, sprijinindu-se, bătrînul se-apleca tot mai mult într-o parte. După cîteva luni mersul îi devenise şoldiu şi aşa i-a rămas.

5

S-a pus şi se mai pune şi în zilele noastre problema stilului literar şi a celui gazetăresc.

Dacă aş spune că o pagină de literatură şi un articol de ziar trebuie scrise cu aceeaşi grijă, fără alambicări şi zorzoane inutile, evitînd totodată şablonul, autorul inspirîndu-se din acelaşi respect faţă de cititorul de carte care e totodată şi cititor de gazetă, cred că întrebarea ar primi răspunsul cuvenit.

Mai categoric decît oricare alt patron de gazetă reacţiona Stelian Popescu, stăpînul *Universului*, venal în măsura în care era ignorant, cînd în ziarele lui citea un articol, un reportaj, o cronică scrise — faptul se întîmpla foarte rar — cu o mai atentă preocupare a gramaticii şi a stilului. „Astea *e* floricele, neică! declara supărat. La mine nu merge. Gazeta mea e populară. Să se scrie cum vorbesc eu, fără abţibilduri."

El vorbea, într-adevăr, fără abţibilduri, cu neică şi cu *este* în loc de *sînt*.

Mai puţin decît în oricare alte redacţii, nefericitul cu veleităţi scriitoriceşti făcea purici la el.

Pe de altă parte, a existat (există şi acum) prejudecata unor critici şi recenzenţi care strîmbă din nas cînd au sub ochi o pagină de literatură scrisă fără mofturi, direct. „Stil gazetăresc!" proclamă ei într-un fel care li se pare distins.

Dacă despre autor au cunoştinţă că este sau a fost ziarist, cartea e din capul locului socotită ca una pentru care nu se găseşte loc în compartimentele de farmacie ale judecăţii lor estetice — sau i se află unul, undeva, mai jos, mai într-o parte.

6

Stăpînul *Universului* se îmbogăţise, ziarul său avînd tirajul cel mai răspîndit şi numărul cel mai mare de pagini îndopate cu mare şi cu mică publicitate. Înfrînsese, de-a lungul anilor, strădaniile celorlalte ziare de a-l concura. Nici nu puteau, de altminteri, instituţiile de stat, băncile, negustorii mari sau mărunţi să-i ocolească ghişeele, să-i refuze agenţii de reclame, căci într-o formă ori alta, patronul găsea ac pentru cojocul lor. „Saltă, saltă comerţul!" declara el celor din preajma sa, frecîndu-şi palmele, cînd vedea întinzîndu-se în unele pagini bilanţuri lungi şi late, iar în altele reclame ca plăcintele. Era sensibil urmărind coloanele cu anunţuri prin care şomerii căutau de lucru, întreprinderile căutau braţe de lucru, proprietarii de locuinţe căutau chiriaşi, fetele mai tinere, mai bătrîne, văduvele şi burlacii tomnateci căutau „partide".

„Saltă, saltă comerţul!"

Îl bucurau *faire-part*-urile vestind logodne şi căsătorii. Îl bucurau citaţiile de divorţ. Cu deosebire îl bucurau *faire-part*-urile care vesteau decese şi care, cînd era vorba de trecerea în altă lume a unor granguri ai societăţii, membri în multe consilii de administraţie, în comitete şi, vorba personajului caragialesc, comiţii, acopereau cîteva coloane.

„Au să moară de necaz palestinienii!"

Palestinienii erau concurenţii lui, patronii ziarelor din vecinătate, adică de pe strada Sărindar. Pe ei îi gratifica şi cu alte epitete, mai tari, nu numai în cerc restrîns, dar şi în scris, la o supărare mai mare. E drept că atunci cînd interesele comune erau în joc, adică atunci cînd guvernul, oricare ar fi fost, voia să scumpească hîrtia, cerneala sau taxele poştale, dar mai cu seamă cînd lucrătorii tipografi formulau revendicări legate de majorarea salariului, de reducerea zilei de lucru, făceau front solidar. În acţiunea lor atrăgeau pe conducătorii tuturor celorlalte ziare, abstracţie făcîndu-se de divergenţele ideologice şi poli-

tice. Apăreau comunicate, semnate de ei toți, prin care se cerea opiniei publice și organelor „în drept" să ia atitudine — se înțelege că împotriva unor agitatori și unor elemente care, prin cerințele lor, conștient sau inconștient, cu plată sau în chip onorific, ajută bolșevismului. Cînd, după întîiul război, în atmosfera pe care o crease avîntul mișcării organizate a muncitorilor, ziariștii profesioniști au săvîrșit o acțiune memorabilă — singura, din păcate, în analele meseriei — pretinzînd dreptul la repaus duminical și aliindu-se întru înfăptuirea acestui obiectiv cu muncitorii tipografi și cu vînzătorii din magazine (egal interesați), a bătut în rîndurile patronilor și directorilor de ziare un vînt de neliniște și indignare. Au declarat *locaut*, au scos un ziar colectiv, incitînd la luarea unor severe măsuri de represiune.

Ce înseamnează această acțiune? Ce înseamnează mai cu seamă alăturarea aceasta dintre ziariști, tipografi și funcționarii comerciali?

Răspunsul — unul singur: bolșevism!

Au pierdut. Dreptul de odihnă al salariaților din cele trei sectoare a rămas cîștigat.

Apele retrăgîndu-se și despărțindu-se, fiecare îndrumător de opinie publică revenea pe pozițiile detestării și concurenței. În toiul polemicilor zvîcneau ca din pușcă vorbe de reciprocă ponegrire și caracterizare: rechinul din fruntea ziarului cutare; șnapanul; peștele bătrîn; șacalul; șantajistul; înstrăinatul.

„Peștele bătrîn" era Stelian Popescu, căruia porecla în directă legătură cu faima sa (ajunsese proprietarul gazetei după ce intrase în grațiile bătrîne ale văduvei fondatorului și o deposedase) nu-i aducea nici un prejudiciu moral sau material. Din bogat devenea, zi cu zi, mai bogat; fusese chiar ministru; era purtătorul de drapel al naționalismului.

Mai mult de douăzeci de ani a pescuit el în apele tot mai tulburi ale intoleranței și asmuțirii. Retrăgea cu de la sine putere calitatea de patrioți unui tot mai mare număr de cetățeni, declarîndu-i străini sau în slujba străinilor. Antisemit fusese totdeauna, dar prin 1935 se întrecuse, dezlănțuind o campanie cum-

plită împotriva evreilor — cu deosebire împotriva evreilor din presă — publicîndu-le zi la zi, pe două coloane, sub o rubrică intitulată cu tîlc: „Cine sînt și ce vor?“ numele dimpreună cu pseudonimul. De la proprietar şi director pînă la cel mai modest reporter sau corector, erau toţi laolaltă denunţaţi ca pervertitori ai sufletului naţiei. Hangul i-l ţineau noii săi angajaţi: Brătescu-Voineşti, C. Bacalbaşa, Batzaria. Pentru nevoile cauzei, erau puşi în aceeași categorie chiar publicişti sută-n sută autohtoni, dar cu convingeri democratice, și, ca atare, în raţionamentul său, comunişti.

S-a întîmplat un lucru care, într-un sens, amintea de schiţa lui Şalom Alehem. Baţi tu evreul meu? Îl bat şi eu pe-al tău. Ca urmare, a fost publicată o listă cu gazetari semiţi, mai mari și mai mărunţi, colaboratori ai cumplitului patriot.

Dacă lupta pentru viaţă e grea și nu îngăduie celor nevoiţi să trăiască din munca lor alegerea stăpînului, acesta are latitudinea să se înconjoare numai de cine vrea.

Dar dacă inconsecvenţa s-ar fi redus la atîta, uimirea n-ar fi fost poate atît de mare. S-a întîmplat ca adversarii asmuţitorului să facă alte două descoperiri. La conducerea unei mari exploatări (aceasta nu de presă), mîncătorul de evrei avea un om de încredere, Haimovici, iar în consiliul întreprinderii sale de presă, dirijată în spiritul urii de rasă, număra printre alţii pe un domn Finkels, acţionar important și deci cu cuvînt la fel de important în fixarea directivelor ziarului (cel puţin era de presupus).

„Şacalul“ era porecla dată lui Pamfil Şeicaru pentru voracitatea şi ferocitatea lui. Voise, îndată după întîiul război, să se chivernisească repede, cît mai mult. A izbutit. Voise să se facă temut. A izbutit. Purta un steag tricolor mai mare decît al lui Stelian Popescu, pe care de altminteri îl detesta, cu o prăjină mai lungă, pe care, ca pe un toroipan, o răsucea în dreapta și în stînga. Îi era scrisul fioros, cum îi era figura cu un ochi mare, ca un albuş de ou, care stătea gata în orice clipă să se rostogolească. „Un etaj —

un șantaj", vorba aceasta a fost spusă de Iorga, și a rămas. După Șeicaru, cu drapele pe care începeau să se întrezărească svastica hitleristă și „gardul" legionar, căutînd, fără a reuși în aceeași măsură, să-i adopte metodele, au venit Nae Ionescu, Ilie Rădulescu, de al cărui nume atîrna ca o tinichea porecla „Lăptărie", în amintirea unor coțcării săvîrșite pe cînd era consilier al Municipiului, și alții.

Toți laolaltă exprimau un dezgust profund pentru acea democrație, care printre alte păcate ale ei, îl avea desigur și pe acela că le îngăduia să uneltească în contra ei. Intrau în intimitatea vieții adversarilor, îi excomunicau, așa cum făcea și patronul *Universului*, ca trădători ai marii familii a romînismului, unde nu era loc decît pentru naționaliștii care îl cădelnițau pe Mussolini și se prosternau la genunchii lui Hitler.

Imitatori în țeluri și metode, aduceau în cuvîntul scris cu ciomagul vehemența, reaua-credință, infamia care se lăfăia în paginile publicațiilor fasciste de aiurea. „Inamicul" trebuia desființat prin toate mijloacele, începînd cu defăimarea și continuînd cu îndemnul direct la suprimarea fizică.

Însă îndîrjiții apărători ai demnității naționale, pe care o vedeau în tot ceasul ultragiată, își nutreau, ei între ei, sentimente de desconsiderare și vrăjmășie. Se cunoșteau bine — și deci nu aveau motive să se stimeze. Își aroga fiecare dintre ei dreptul la monopol asupra patriotismului și voia să fie singurul în serviciul fascismului. De aceea, învinuirile de nesinceritate, necinste, francmasonerie, complicitate cu evreii zburau din cînd în cînd dintr-o tabără în cealaltă. Se decretau traficanți ai ideii naționale, capabili, pentru bani, de orice; își spuneau: derbedei, clienți de bodegă și lupanar.

Urmau momente de dezmeticire: „Se bucură dușmanul". Încheiau deci un pact pentru amînarea răfuielii pînă după... victorie. Dar angajamentul era, curînd, călcat; trînta iar începea.

XIV

1

Chiar cînd nu mai era un debutant, cînd, cu alte cuvinte, își făcuse un nume, scriitorul nu scăpa de corvoada „căutării" unui editor. Tînăr, el putea să înfrunte situația gingașă a deschiderii unor uși dincolo de care i se cîntăreau din ochi și ființa, și manuscrisul. Tînăr, mai putea să înghită șopîrla unui refuz sau a unei tranzacții oneroase. Pe urmă, treaba îl obosea, îl dezgusta și-l descuraja. Scosese o carte, două, sau mai multe, obligat de fiecare dată să încerce a capta bunăvoința unuia sau mai multor negustori și să întîmpine rezistențe.

Într-un rînd, evocîndu-l pe Zola, citasem amănuntul legăturilor lui cu editorul Charpentier. Începător în cariera care avea să fie pe urmă strălucită, fecundă, tînărul i-a spus fără ocol celuilalt:

— Am în cap ideea mai multor romane. Asigură-mi, timp de șase ani, cîteva sute de franci pe lună, să pot trăi, și-ți voi da cîte două lucrări pe an.

Că Charpentier n-a făcut o afacere proastă, s-a văzut mai tîrziu. Că, înțelegîndu-și meseria, a acceptat și riscurile ei, faptul nu putea să constituie decît un certificat de merit pentru el. Și că, după aceea, cînd Zola devenise un autor de succes, editorul a modificat din pornire proprie clauzele unui contract mult prea favorabil pentru sine, gestul era de natură să-l situeze în stima autorului și-a lumii literare.

Recomandasem atunci editorilor noștri să rețină exemplul încrederii lui Charpentier în destinul unui

scriitor care nu de la întîia carte a însemnat o „afacere bună".

Nu i-am convins — dovadă că situația a rămas așa, pentru carte și pentru autori, pînă în ceasul marii cotituri care a transformat în țara noastră totul. Pătruns de respect pentru cultură și de simțămîntul îndatoririi pentru răspîndirea ei, aproape nici un editor nu era. Iubire pentru carte și respect pentru plăsmuitorul ei, aproape nici unul nu avea. Cum să aibă, cînd nu socoteau cartea decît un articol de comerț care trebuia să aducă venituri certe, fără zăbavă și cît mai mari? Cum să aibă, cînd îl vedeau pe autor în postură de solicitant care nu pune, ci acceptă condiții, și a cărui existență precară îi era cunoscută? Alta era atitudinea lor, se înțelege, în raporturile cu acei scriitori (atît de puțini, încît puteau fi numărați pe degetele unei singure mîini) care ocupau poziții de prim plan. Pe aceștia îi cultivau și căutau să și-i „sufle", în interesul, cum spunea Delafras, al prestigiului firmei, nu pentru că în calculele lor financiare operele autorilor cu adevărată trecere la public ar fi însemnat un cîștig superior aceluia pe care îl realizau de pe urma articolelor de papetărie (unii erau librari), a imprimatelor (aveau alții tipografie), a geamantanelor, patefoanelor, lucrurilor de modă pentru femei (cazul proprietarilor întreprinderii Lafayette, fostă Socec), a traducerilor pe care le tipăreau cu precădere și cu toptanul.

Care era tirajul cel mai mare acordat scriitorilor din categoria amintită? 5 000. Și în cît timp se vindea el? În doi-trei ani. *Ion* al lui Rebreanu a avut nevoie de douăzeci de ani ca să ajungă, după cîteva ediții spațiate în timp, la cifra, socotită record, de 25 000 de exemplare. (Orice autor, astăzi, chiar debutant, e nemulțumit și se ceartă cu editura cînd i se fixează un tiraj de 15.000). Cu mult înaintea lui Sadoveanu, a lui Rebreanu, a lui Cezar Petrescu și chiar a lui Ionel Teodoreanu, care a avut „voga" lui, se situau în registrele contabilicești Victor Margueritte, Lawrence, Dekobra, Pitigrilli.

— Nu se vinde, domnule! suna cu plictiseală în gura editorului justificarea cauzei pentru care nu accepta o lucrare originală. Vrei să facem sacrificii şi să dăm faliment? Să facă statul sacrificii, dacă vrea; noi nu putem.

În cazul cînd mai scosese o carte a aceluiaşi scriitor, îi putea dovedi cu scripte şi cu volumele rămase în depozit că încheiase o afacere proastă, neacoperindu-şi nici după doi-trei ani cheltuielile. Uite, au fost trase 2 000 de exemplare. Se găsesc în librării 1 235; sînt în rafturile magaziei vreo 200; probabil celelalte au fost vîndute, cu toate că librarii n-au făcut decontările. Tiparul, hîrtia, legătoria, expediţia reprezintă cam 50 la sută din preţul de cost; 20 la sută din preţul de vînzare ia librarul; 20 la sută — autorul; 10 la sută ar urma să-i revină editorului. E mult? E chiar foarte puţin. Ca să recupereze cheltuielile ar fi trebuit să desfacă mai mult de jumătate din tiraj. Pare-se că nu s-a vîndut nici un sfert. Este? Restul — cînd va vrea Dumnezeu. Dreptul de autor? Ceva-ceva autorul a căpătat la semnarea contractului. Că nu mai există nici un exemplar la librării? La care? La acelea din centru? Există şi acolo, prin fundurile rafturilor. Există şi mai multe la periferie. Dar în provincie autorul a controlat? A, vrea să le vadă pe acelea din depozitul de la pod. Mă rog, la dispoziţie! Aşa sînteţi dumneavoastră, scriitorii: bănuitori. Bănuitori că am tipărit un tiraj mai mare; că măsluim registrele; că păstrăm într-adins un număr de volume, ca să nu lichidăm conturile şi să nu vă achităm drepturile. Ne luaţi în răspăr cîteodată şi prin gazete sau prin reviste că ne îmbogăţim pe seama dumneavoastră. Mă rog, nu este cu supărare. De ce nu face societatea dumneavoastră, a scriitorilor, o editură cu subvenţie, de la stat, căci altfel ar ajunge la pepeni? De ce nu înmulţeşte statul bibliotecile? Uite, să vă dau o idee: să facă trei mii de biblioteci şi să cumpere cîte o carte din cele ce apar, pentru fiecare bibliotecă. Atunci nu ar mai fi discuţie: am tipări cîte trei mii de bucăţi din orice lucrare cu care aţi veni la noi — chiar cu nuvele

şi poezii, care ştiţi bine că nu se *caută* — iar statul ar achita întregul tiraj. De ce nu puneţi chestia aşa?

„Publicul vrea romane", declara alteori editorul, scriitorului, cîntărindu-i manuscrisul în palmă, uitîndu-se la titlu şi în special la subtitlu. Dacă dedesubt scria *roman* şi dacă, aşezată pe o tirizie imaginară, echivala în greutate cu un pietroi, lucrarea avea şansa de-a fi acceptată.

O culegere de nuvele era însă înapoiată autorului, care primea sfatul s-o înnădească, povestire cu povestire, astfel ca toate să se înşire sub formă de covrigi pe-un baston sau pe-o sfoară, covrigii închipuind capitolele genului care urma să fie introdus pe gîtul cititorului.

Apăreau, foarte rar, şi culegeri de versuri în volume anemice, în cîteva sute de exemplare. Apăreau fără indicaţia pe copertă a unei edituri, ceea ce arăta că poeţii le tipăriseră pe cont propriu. Apăreau uneori şi cu girul unei firme editoriale, dar tot pe socoteala autorului.

Pe socoteala autorilor apăreau chiar şi volume de proză (nuvele, povestiri, schiţe care, vorba aceea, nu se *căutau)*, editorul nepierzînd nimic, ci, dimpotrivă, putîndu-se lăuda la nevoie că sprijină literatura autohtonă.

2

Într-un fel şi într-o foarte mare măsură, editorii aveau dreptate cînd spuneau scriitorilor: „Să se ocupe statul de dumneavoastră!" Problema culturală, sub toate aspectele şi cu toate implicaţiile ei, intra în îndatoririle lui: să facă şcoli mai multe, pentru ca ţara să nu mai fie printre cele de la coadă în privinţa învăţămîntului, aşa cum era şi în privinţa sănătăţii publice; să recruteze mai multe cadre didactice şi să le creeze condiţii elementare, pentru ca ele să-şi poată îndeplini misiunea; printre acestea, să aibă un salariu cît de cît îndestulător şi

să fie plătit la timp; să desfiinţeze taxele şcolare, sau măcar să le reducă, şi tot astfel să facă în ce priveşte manualele, rechizitele; să ridice cămine; să înmulţească bibliotecile şi să le înzestreze cu un număr cît mai mare de cărţi (unele existau pe hîrtie, altele aveau dulapurile goale); să mai taie din unghii trustului de hîrtie, pentru ca, în felul acesta, preţul de vînzare al abecedarului, al caietelor, în sfîrşit, al cărţii literare să fie mai redus.

E drept că, într-o vreme, oficialitatea s-a apucat să întreprindă cîteva acţiuni, grămădite însă toate în cuprinsul lunii mai, care, prin tradiţie, era şi a inaugurării Tîrgului Moşilor şi a bătăilor cu flori. Am avut, prin urmare, săptămîna mamei, a copilului, a laptelui, a cărţii. A mai fost una, ştearsă din seria preocupărilor protipendadei, înainte de a fi începută: a ... bunătăţii.

„Săptămînile" consacrate mamei, copilului şi principalei hrane a acestuia se rezumau la mascarade pe Calea Victoriei, cu placarde comice, ţipătoare, cu un discurs la Ateneu al multguralivei doamne Cantacuzino, cu o conferinţă la radio sau un articol în *Universul* despre superioritatea laptelui nebotezat cu apă.

„Săptămîna cărţii", înfiinţată prin 1933 şi reluată în următorii doi sau trei ani (pe urmă s-a renunţat la ea), însemna pur şi simplu organizarea unui bazar unde editorii vindeau cărţile cu un rabat de 20%, alegîndu-le de preferinţă pe cele care zăceau de mai îndelungă vreme prin podurile lor, şi unde scriitorii dădeau autografe.

Anunţarea evenimentului se făcea într-adevăr cu oarecare tămbălău în presă, iar la deschidere participa, înconjurat de-o suită civilă şi militară, încorsetată în fracuri şi în uniforme scînteietoare, Carol II, care aducea o contribuţie de oratorie caracterizată prin stîlcirea oribilă a cuvintelor, prin rostirea lor cu voce hîrşîită de alcoolic şi de fumător de trabuc. Se băteau, în împrejurarea aceea, cucoanele să capete invitaţii pentru a putea să facă, în toalete care mai de care mai elegante, ochi dulci regelui buzat, a cărui

aventură cu Lupeasca i-o cunoşteau; pentru a vedea cu această ocazie şi cum arată acele fiinţe ciudate, scriitorii romîni, ale căror cărţi nu le citeau, ele delectîndu-se numai cu romane franţuzeşti.

Încă vreo două zile mai era un fel de du-te-vino, pe-acolo. Veneau cu deosebire femei, dar nu din elită, ca acelea care fuseseră la inaugurare, şi de asemenea şcolari şi şcolăriţe de liceu, solicitînd autograful unui anume autor pe care-l preferau.

Se putea întîmpla ca scriitorul să fi făcut, ca omul, noapte albă, pierzînd socoteala paharelor şi fiind în ziua aceea, cînd venise la stand, mahmur, cu ochii cîrpiţi, cu obrazul neras şi cu cravata strîmbă. Începînd, cu tragerea de inimă a unui tăietor de lemne, operaţia distribuirii de complimente admiratorilor şi admiratoarelor, el îşi punea desigur, plictisit, întrebarea dacă e scriitor, sau e număr de circ. Mă rog, acesta era publicul lui? Lui îi datora el reputaţia literară?

Decepţii încercau, în clipa aceea, şi admiratorii săi de ambe sexe. Acesta era scriitorul pe ale cărui pagini s-au plecat şi-au oftat — romancierul care-i plimbase pînă atunci într-o lume unde se iubea frumos, aerian? În eroii eleganţi, melancolici, sau, dimpotrivă, svînturateci, sportivi, tipi de film şi de jurnal de mode, cititorii îl bănuiseră pe autor. Cînd colo, iată-l, ursuz, nebărbierit, mai bătrîn decît şi-l închipuiau şi în nici un caz interesant.

Din întîmplarea aceasta, evident neplăcută, ambele categorii puteau să rămînă totuşi cu un cîştig. Ar fi fost de dorit ca învăţămîntul cel mare să-l tragă autorul. Năzuise a fi un scriitor ale cărui cărţi urmau să dobîndească un succes imediat, concret. Dar, prin temele pe care le aborda şi prin felul cum le trata, nu putea să aibă decît cititorii pe care-i merita. I-a văzut.

Nu era pentru aceasta, însă, un motiv să se simtă descurajat. Nu avea, în orice caz, dreptul să cugete ireverenţios despre publicul său.

În această ordine de idei se insinuează uneori întrebarea tulburătoare: cine sînt cititorii noştri? Mi-am

pus-o cîndva şi eu, dimpreună cu alţii. O anchetă asupra numărului lor nu este concludentă, ea oferind un simplu rezultat de contabilitate. Curiozitatea intimă, într-alt fel lămuritoare, nu poate fi satisfăcută prin cifre, pentru că tu ai vrea să ştii nu cîţi, ci care anume oameni au fost atraşi de cartea căreia i-ai dat drumul, pentru ce anume au cumpărat-o şi ce-au găsit în ea. În ipoteza că te respecţi pe tine, că ai năzuit să dăruieşti altora o emoţie pură, o mîngîiere sufletului lor, un îndreptar căutărilor lor, un sentiment de încredere sporită, permanentă, în viaţa şi-n resursele proprii, legată de dragostea de oameni, de ataşamentul pentru progres şi pace în lumea întreagă, cititorii tăi nu te pot lăsa indiferent. Le porţi preţuire, îi consideri prieteni şi ai vrea să-i cunoşti.

În condiţiile vieţii noastre de astăzi există, printre alte mijloace de contact şi cunoaştere, acela al consfătuirilor. Ar mai fi unul pe care îl preconizam în urmă cu peste douăzeci de ani; pe care îl sugerez şi astăzi: anume ca el, cititorul, să comunice direct scriitorului, prin corespondenţă, impresia pe care i-a lăsat-o o carte. Contractezi, în calitate de cititor, un drept şi-o datorie. Te-a nemulţumit scriitorul; opera lui este neizbutită; ţi-a răpit din timpul pe care l-ai fi putut întrebuinţa cu plăcere mai multă şi cu folos mai mare. Înştiinţează-l, cuviincios, iar un semn al bunei-cuviinţe este, printre altele, şi asumarea de către tine a răspunderii: motivează-ţi opinia şi pune dedesubt semnătura. Fereşte-te să-l ofensezi şi să-l descurajezi — e doar unul dintre militanţii frontului literar; este un prieten, un tovarăş. Cu aceste îngrădiri, care poate nu mai trebuiau amintite, îi vei face autorului un serviciu, în sensul că-l vei îndemna să depună pentru realizarea operei viitoare o sforţare mai mare. Dar s-a întîmplat ca o carte să fie pentru tine un dar de mare preţ; te-a învăluit, te-a pătruns; te-a desfătat şi te-a instruit; a fost o cheie pentru bolţi zăvorîte. Dă-i scriitorului satisfacţia meritată: scrie-i şi mulţumeşte-i.

Merg pînă la a propune editurilor intercalarea în paginile lucrărilor literare tipărite a unei cărţi poştale, pe care să fie trecută adresa autorului: petec de carton îndestulător, prin dimensiuni, pentru împărtăşirea către cel ce a scris cartea a impresiilor celui ce a citit-o.

3

Mă-ntorc, după un ocol cam lung, la aşa-numitele, pe vremuri, „săptămîni" ale cărţii, care în fond nu aveau şapte zile, ci numai trei sau patru. Nu mai călca aproape nimeni prin expoziţie, editorii îşi încărcau stocurile, prea puţin micşorate, de cărţi, ducîndu-le din nou în magazii, unde vor mai mucegăi un timp, după care erau ori desfăcute şi vîndute ca hîrtie de împachetat, ori date, la preţuri de nimic, vînzătorilor ambulanţi. În afara lamelor de ras, a mersului trenurilor, a bricegelor şi, în preajma sărbătorilor, a răvaşelor de plăcintă, „ambulanţii" dispuneau de încă un articol. Tristeţea nu stătea în faptul că ea, cartea, era purtată în braţe prin localuri de noapte şi de zi. Într-un fel, retrăia vremea romantică a începutului, cînd era dusă în desagi şi vîndută la bîlciuri. Tristeţea era alta: că, încredinţîndu-se de nerentabilitatea comerţului literar, colportorii reveneau la specialitatea lor. „Nu se vinde", răspundeau editorilor, aşa cum şi editorii răspundeau scriitorilor.

Cu privire la rezultatele „săptămînilor" amintite, preşedintele Societăţii Scriitorilor din vremea aceea, Caton Theodorian, căruia nu i se putea aduce nici elogiul, nici dojana cutezanţei părerilor, dăduse, pare-mi-se prin 1934, cam în aceşti termeni expresie dezamăgirii sale şi a celor pe care îi reprezenta: „Acum, la ziua a treia, cînd standurile se închid, o spun: fastul a fost minunat; doamnele ne-au onorat; zîmbetele ne-au copleşit, dar bilanţul... o defilare de curioşi,

de nedumeriţi, de snobi. Nici măcar convingerea de la Moşi, de unde pleacă o lume încărcată cu turtă dulce, oale şi păhărele, ştiind, cel puţin, ce-a cumpărat."

4

Începînd cu Moliére şi sfîrşind cu de la Fouchardière, verva marilor sau mai puţin marilor satirici s-a exercitat cu deosebire asupra acelor slujitori ai medicinii, incapabili să găsească natura unei racile. Problema, pe planul sănătăţii fizice, a fost şi continuă să fie aceea a diagnosticării bolii care dă asalt organismului şi-l pune în pericol, ea fiind determinată de cauze multiple şi manifestîndu-se în forme variate, viclene. Din moment ce însă e aflată, leacul nu mai poate fi prescris eronat, afară doar de cazul cînd medicului competent i s-a substituit un impostor sau un zevzec.

Situaţia se prezenta, în epoca de care mă ocup, cu totul răsturnată în materie de cultură. Unanimi, sau aproape, în recunoaşterile de fapt, cei interesaţi (îi am în vedere, aci, pe scriitori) se despărţeau atunci cînd era vorba de găsirea soluţiei. Se găsea şi ea (nu era greu, de altfel), dar, cînd erau preconizate luările de atitudine, precumpăneau ezitarea şi laşitatea.

Ani în şir, Tudor Arghezi, îmi amintesc, s-a străduit să imprime conducerii Societăţii Scriitorilor o poziţie combativă, şi celor de o breaslă cu el, una de demnitate. Scrisul şi cuvîntul său vehement au stîrnit panică. Îndemnurile lui au părut subversive. Predomina părerea că, în raporturile cu forurile conducătoare, coloana vertebrală şi pălăria trebuie să se plece cît mai adînc; se făcea teoria mielului blînd, care suge de la mai multe oi.

Pe cînd eram tînăr de tot, citeam în *Flacăra* pagini de adulare a ministrului instrucţiunii publice, Arion, prieten şi, mai mult decît atîta, *protector* al lumii scriitorilor. I s-a organizat şi un banchet, la care s-au

rostit discursuri şi s-au improvizat madrigaluri. Ministrul arăta o figură extrem de măgulită în fotografia care a fost luată şi publicată cu prilejul acela, iar în cuvîntul de mulţumire a dat încredinţări tuturora că uşa ministerului său le va fi deschisă totdeauna. Un timp şi-a respectat făgăduiala şi şi-a pus avizul aprobativ pe cererile de ajutoare care îi erau prezentate. Pe urmă, s-a plictisit. Prea îi veneau pe cap multe petiţii, unele repetîndu-se.

Pînă să se supere scriitorii pe el şi să-l învinuiască de ingratitudine, s-a schimbat guvernul. A venit alt dregător, căruia i s-au făcut aceleaşi temeneli şi de la care, unii-alţii, au mai căpătat cîte ceva. Apoi, a închis şi-acela robinetul.

Cînd nu-şi întocmeau jalbele cu motivări pe care le foloseau şi unii ziarişti (boală sau moarte în familie, cărţi şi taxe pentru copii), solicitatorii rugau să li se aprobe cumpărarea a 20, 30, 50 de exemplare, de către Casa Şcoalelor, chipurile pentru biblioteci. În realitate, ele erau osîndite să rămînă, să zacă, să mucegăiască, să le roadă guzganii în depozit.

După 23 August 1944 au fost scoase de acolo două vagoane de tipărituri pestriţe, degradate.

„Nu merge aşa, domnilor, cum credeţi dumneavoastră! erau puşi la locul lor acei scriitori, care îşi mai ieşeau din sărite în adunări, de către preşedinţii care se întîmpla să fie Caton Theodorian, moşier, generalul Condeescu, aghiotantul regelui, sau fascistul Herescu. Noi sîntem factori de ordine. Doleanţele noastre nu pot să îmbrace forme protestatare, ultimative. Noi trebuie să adresăm numai apeluri respectuoase către înţelegerea înaltelor cercuri conducătoare".

Cînd Emil Gîrleanu şi Liviu Rebreanu au fost numiţi, respectiv, unul director iar celălalt secretar literar al Teatrului Naţional de la Craiova, s-a spus că faptul reprezintă un eveniment care merită să fie sărbătorit şi pentru care trebuia exprimată recunoştinţă înaltelor foruri oficiale. Mai înainte fusese numit Mihail Sadoveanu la conducerea Teatrului Naţional ieşean.

„Ni se acordă o onoare deosebită, domnilor!" li se comunica, în chip de admonestare, nemulţumiţilor. „Nu se mai poate vorbi că politicianismul guvernează în ţara noastră. Uite, sîntem chemaţi şi noi. A venit rîndul scriitorilor, adică al elitelor".

Alte semne de cinstire n-au mai fost dăruite. Acei scriitori care ocupau slujbe mărunte prin unele ministere şi instituţii rămîneau totdeauna în coada avansărilor, ştiindu-se că nu-şi prea fac datoria şi că scriu, pentru ei, mofturi literare în orele de birou.

În condiţiile precare ale existenţei lor, într-un climat atît de neprielnic manifestărilor literare, ar fi fost de dorit ca scriitorii să se simtă alături unul de altul, să se încurajeze şi să se sprijinească. Cei mai mulţi trăiau împărţiţi în grupuri, formau aşa-zise bisericuţe, îşi tăgăduiau unii altora talentul, invidiau succesul unuia, se bucurau de eşecurile altora. Nu se citeau ei între ei, pe considerentul că dacă ar sta să citească lucrările confraţilor, n-ar mai avea cînd să şi le scrie pe ale lor. Necazurile traiului, irosirea vremii la cafenea le lăsau prea puţin răgaz pentru a-şi primeni şi a-şi lărgi cunoştinţele. Se exprima chiar temerea că un bagaj prea mare de cultură ar putea să altereze personalitatea.

Cîndva, pledînd pentru cît mai strînse şi mai calde raporturi între scriitori, Duhamel afirma că rămîne pe terenul interesului propriu. O lucrare nereuşită îl mîhnea atît pentru insuccesul confratelui, cît şi pentru că ea putea să înstrăineze literaturii cititori neîndeajuns de formaţi. Dimpotrivă, o carte bună îl bucura, avînd sentimentul că, indirect, rămînea de pe urma ei, deşi scrisă de altul, c-un cîştig personal. Mai întîi pentru că el însuşi era un cititor; apoi, pentru că, la lectura cărţii bune, simţea dorinţa imperioasă de a lucra şi el mai bine.

Îndemnul lui Duhamel era întru totul valabil pentru moravurile vieţii literare mai vechi. Pentru unii scriitori, chiar şi de la noi, ar fi şi azi valabil. Într-adevăr, din numai înţelegerea interesului personal ar trebui să se renunţe la atitudinea de superbă indiferenţă şi desconsiderare a producţiei altora.

O trăsătură caracteristică multora dintre scriitorii, şi în genere creatorii de altădată, era felul cum reacţionau atunci cînd o carte, o piesă de teatru, un tablou nu obţinea rezultatul scontat. Potrivit temperamentului, unii se băteau cu criticii, cu actorii, cu spectatorii, cu publicul cititor şi cu acela din expoziţii; alţii purtau în lume figuri triste de mari neînţeleşi. Declarau solemn că nu vor mai scrie, nu vor mai lucra; în orice caz, nu vor mai oferi mărgăritarul talentului lor unor contemporani care n-au pricepere şi nici bunăvoinţă. Dacă demonul le va pune din nou în mînă condeiul sau penelul, opera lor va fi hărăzită sertarelor, atelierului şi, într-un tîrziu, posterităţii răzbunătoare.

De la agresivitate la descurajare — acestea erau stările prin care trecea o categorie irascibilă atunci cînd aşteptările îi erau înşelate, fără să se întrebe dacă nu greşea denunţîndu-şi contemporanii ca pe membri ai unei conspiraţii tenebroase de distrugere sau apreciind că au devenit imbecili peste noapte.

După ani de glorie şi satisfacţii cum puţini au avut, Pirandello (am mai amintit despre el) evoca, melancolic, oribilul eşec pe care îl înregistrase în seara debutului său de autor dramatic. Un răufăcător n-ar fi avut o atmosferă mai duşmănoasă şi nici nu s-ar fi văzut obligat să se strecoare cu mai multă fereală din sala ostilă şi ironică. Dar a doua zi el n-a împrumutat armele polemistului şi nu s-a înfăşurat în veşmîntul martirului. S-a aşezat la masa de lucru şi a scris altă piesă, pentru acelaşi public, pe care nu l-a strivit nici sub insulte, nici sub dispreţ.

1

Şi eu şi prietenii mei de la Cercul Tineretului Muncitor eram audienţii nelipsiţi ai conferinţelor Ateneului Romîn şi ai prelegerilor Universităţii Populare, înjghebare generoasă, pusă la cale de Ion Teodorescu şi Victor Anestin, care veneau din cînd în cînd să vorbească şi la clubul din Piaţa Amzei. Fie că subiectele se refereau la ştiinţele naturii, la domeniile artei şi culturii, la astronomie şi superstiţii, le urmăream cu tot interesul, dornici să agonisim în felul acesta cunoştinţele pe care nu le putusem dobîndi în şcolile pentru noi zăvorîte.

Îndrumători ca Frimu, Ştefan Gheorghiu, Dimitrie Marinescu şi alţii, ei înşişi muncitori care îşi formaseră, în condiţii grele, un frumos bagaj de cultură, ne îndemnau în orice împrejurare să le urmăm exemplul, cultivîndu-ne. Îi vedeam uneori şi pe ei la Ateneu cînd erau conferinţe. Îi vedeam totdeauna cu ziare, reviste, broşuri, cărţi de tot felul, înghesuite în buzunare. Umblam, asemenea lor, şi noi cu buzunarele îndopate de tipărituri.

De atunci, întemeiat pe experienţa mea şi-a altora ca mine, am rămas la punctul de vedere că, în interesul trezirii gustului pentru lectură, slova scrisă, chiar de calitate mai scăzută, poate îndeplini o funcţie utilă. În cîntărirea valorilor există, se înţelege, lucrări bune şi lucrări proaste, dar nu, neapărat, din această pricină, vătămătoare. Cînd vrem să cîştigăm pentru literatura de calitate cît mai mulţi cititori este o

greşeală să interzicem circulaţia acelor scrieri cărora nivelul nostru ridicat le refuză elogiul.

N-am putut fi, mai ales, de acord, cînd se încerca o ierarhizare a genurilor. Genuri superioare şi genuri inferioare nu există — reprobabil fiind, după o definiţie veche, unul singur: cel plicticos.

O categorie a cărei discreditare şi osîndire a fost încercată mereu, dar care a continuat să trăiască, era, de pildă, romanul aşa-zis popular.

Romancier popular, autor de romane de aventuri...

Cred că, dacă ar fi năzuit la succese de altă calitate, oricare dintre autorii scrierilor de această natură ar fi izbutit. Nu însă oricine ştie să ofere cititorilor ceea ce gradul lor de pregătire poate primi.

Depun şi aci mărturie asupra caracterului nesistematizat al lecturilor adolescenţei şi tinereţii, deosebindu-mă în această privinţă de alţi semeni ai mei, care cînd sînt întrebaţi asupra formaţiei lor intelectuale trag cu ochii la bibliotecă, şi anume la clasici.

Meseria m-a obligat într-un timp să întreprind o anchetă în lumea unor celebrităţi ale căror lumini au pîlpîit un anotimp sau două, sau un an, întrebîndu-le cum şi-au făcut drumul în carieră şi cam ce preferinţe aveau. Opiniile pe care le-am cules erau mincinoase, destăinuind vocaţii care se arătaseră tiranice din leagăn şi gusturi de calitatea cea mai pretenţioasă. În materie de teatru, literatură, artă, mi-au fost înşiruite numai somităţi. Cu deosebire m-a intimidat o domnişoară zglobie, blondă, pe vremea aceea faimoasă prin piruetele pe care le executa la teatrul lui Tănase, cînd mi-a împărtăşit că, în materie de lectură, era pasionată după unul Anatol Franţ. (Aşa i-a rostit numele.) Mi-a venit inima la loc numaidecît aflînd că aceeaşi preferinţă acorda şi scriitorului romîn Rădulescu-Niger, ale cărui romane o făceau totdeauna să plîngă.

2

Nelipsiţi eram, prin 1911—1912, şi la şezătorile literare ale Societăţii Scriitorilor, organizate în sala teatrului Comedia, proaspăt construită atunci. Erau frecventate de un public numeros, alcătuit cu deosebire din tineret, şi au fost una din puţinele acţiuni cu adevărat bune pentru popularizarea literaturii şi a autorilor ei. Din păcate, n-au fost continuate. La una dintre ele, cînd s-a ridicat cortina, lăsînd să se vadă grupul scriitorilor aşezaţi în jurul unei mese lungi, şi care urmau să citească din operele lor, n-am putut identifica în mijlocul lor un bătrînel cu o bărbuţă sură, ascuţită, mişcîndu-se pe scaun cu aer stînjenit. Clipea, zîmbea intimidat. Cine o fi? ne-am pus întrebarea, obrazurile celelalte fiindu-ne cunoscute, unele din fotografiile apărute în reviste, altele de la şezătorile anterioare. Parcă-parcă, undeva, mai văzusem şi figura aceasta. Ne-am dat seama că persoanele din juru-i îi arătau o anume consideraţie.

— Doamnelor şi domnilor, a comunicat preşedintele cu-o calculată emoţie în glas, ridicîndu-se de la locu-i, avem plăcerea să vă anunţăm că printre noi se găseşte astăzi marele poet al neamului, domnul George Coşbuc!

Era o surpriză, căci nu se făcuse menţiune cu privire la participarea poetului nici în ziare, nici în afişele de pe străzi, nici în programul sălii. Presupun că omisiunea era premeditată, în interesul realizării unui efect mai mare. Tot astfel, nu cu mult înainte, la deschiderea altei şezători, publicul auzise din gura altcuiva de la masă:

— Doamnelor şi domnilor, avem plăcerea să vă aducem la cunoştinţă că în sală se află marele poet al romînismului, domnul Octavian Goga, care a ieşit acum din temniţa de la Seghedin! Îl rugăm să poftească pe scenă şi să ne citească din operele sale.

Ţinînd să lase impresia că e luat pe neaşteptate, poetul şi-a ocupat fără întîrziere locul la masa unde i se rezervase un scaun şi a scos din buzunar filele de hîrtie pe care le avea pregătite.

Ovaţiile care-l întîmpinaseră pe Goga i-au fost dăruite şi lui Coşbuc, deşi parcă mai puţin zgomotoase, mai puţin prelungite.

— Domnul Coşbuc ne va citi din ultimele creaţii ale domniei-sale!

A citit, după ce a mulţumit încurcat şi modest publicului, după ce a scos cîteva file cam mototolite căutate în vreo trei buzunare pînă a dat de ele. A fost ascultat cu respect, fără să obţină totuşi nici pe departe succesul repurtat de mai tînăru-i confrate, care era un recitator şi-un orator cu resurse de actor consumat.

A fost prima şi ultima oară cînd l-am văzut.

Pe mormîntul poetului cîntăreţ al idilelor şi al florilor, florile, cîteva flori modeste, au răsărit şi s-au veştejit pînă astăzi de peste patruzeci de ori. Poezia lui îşi păstrează, totuşi, nealterate frăgezimea şi tinereţea. Moda literară a dat, în decursul vremurilor, tonul de zeci de ori, poeţii şi-au schimbat vestonul, pălăria, lavaliera, motivele de inspiraţie şi tiparele tehnice, dar jocul lor cu fluturi de hîrtie a fost în bună parte neizbutit.

Opera lui Coşbuc rămîne tînără, frumoasă şi modestă, aşa cum fragede, frumoase şi modeste sînt florile de cîmp. În atmosfera viciată din urmă cu trei sferturi de secol, cînd poeţii bagatelizau poezia adevărată a unui adevărat poet, Coşbuc a irupt cu sănătatea şi optimismul său de la ţară, cîntînd altceva şi cîntînd într-alt chip.

El a insuflat încredere în oameni şi a închinat imnuri vieţii acesteia, care putea fi ceva mai surîzătoare decît un ospiciu cu nebuni melancolici.

Evident, cu cît o epocă e dominată de personalităţi mai puternice, cu atîta ispita imitării lor e mai mare şi sforţarea de emancipare — mai grea. Personalitatea lui Coşbuc s-a impus tocmai prin demarcaţia pusă între el şi un glorios înaintaş care, şi după aceea, a făcut victime numeroase. Coşbuc a simţit şi a scris în felul său, nu în felul lui Eminescu. Dar, după apariţia în literatură a poetului *Idilelor*, s-au ivit alţii care, renunţînd să scrie ca Eminescu, şi-au închipuit că sînt mai merituoşi compunînd în genul lui Coşbuc.

Zeci de ani, literatura a vuit de chiote dezmetice, „poeţii" falsificînd viaţa de ţară, uitînd că acela care scrisese *Balade şi idile* mai scrisese ceva: cutremurătorul *Noi vrem pămînt!*

Nicolae Iorga subliniase fenomenul acesta, citînd imitatori care, ca ardeleanul A. L. Bolcaş, publicau strofe de-un astfel de calibru:

S-aude buciumul prin sat,
S-aud talangele pe capre,
Vor fi şi ele pe aproape;
Pe rînd, din fiecare-ocol,
Iese vreo capră—şi a lor
A-ntîrziat.

Mai demult şi, sub alt climat, faptul s-a repetat cu Dickens, a cărui personalitate şi — circumstanţă agravantă pentru imitatori — ale cărui succese materiale au determinat ivirea în literatura epocii a unor inşi care, prin procedeele folosite, ieşeau din zona bunului-simţ, intrînd în aceea a codului penal. Fiindcă, precum informa un biograf, cineva mersese pînă la a-şi lua un nume de natură să creeze confuzii (Charles Diggens), iar alături de romanele lui Dickens *(Oliver Twist* şi *Nicolas Nickleby* de exemplu) apăruseră în librării contrafaceri odioase intitulate *Nicolas Nicklebery* şi *Olivier Twiss.*

3

Trecere mare pe lîngă public avea la manifestările literare din sala Comedia poetul Cincinat Pavelescu, prezent mai în toate programele cu epigrame ticluite pe loc, adică improvizate — cel puţin aşa susţinea el, deşi răutatea colegilor afirma uneori că ele erau pregătite de mai înainte, cu aplicaţie după împrejurări. Oricum, erau spirituale şi stîrneau bună-dispoziţia sălii. O atare bună-dispoziţie prilejuia în localurile de noapte, mai tîrziu, dexteri-

tatea unor diseuri ca Băjescu-Oardă și Alfred Pagoni, care, pe cele mai fistichii rime date de consumatori, confecționau la minut catrene hazlii sau romanțe comic-sentimentale — acestea servite la pian cu un acompaniament muzical, la fel improvizat.

Era scund de statură, rotunjor la trup, elegant; era posesorul unei chelii care servea, la rîndu-i, drept țintă multor săgeți epigramatice din partea altor scriitori.

Pe vremea aceea trăiau Coșbuc, Vlahuță, era socotit Goga poet de primul rang și de mare popularitate, intrau în lotul admirației generale Anghel și Iosif. Nici unuia nu i se conferise titlul de „maestru". Scriindu-se și vorbindu-se despre ei, se spunea simplu „domnul". Numele lui Cincinat (foarte rar se simțea nevoia completării cu Pavelescu) era precedat totdeauna de titulatura, într-un sens respectuoasă și într-altul intimă, de „maestru".

După recitări de versuri și lecturi de schițe sau nuvele, unele dintre acestea din urmă lungi, plicticoase, programele șezătorilor trebuiau încheiate într-o atmosferă de destindere, astfel că:

— Dăm acum cuvîntul maestrului Cincinat, care...

Zece minute, un sfert de ceas, maestrul împrăștia în juru-i voioșie, recoltînd pentru sine mult mai multe aplauze decît putuseră culege laolaltă confrații.

Dar el repurta succese și cu producția cealaltă a sa, alcătuită din madrigaluri și serenade.

Îți mai aduci aminte, doamnă?
Era tîrziu și era toamnă...

Doamna îi răspundea poetului încredințîndu-l că n-a uitat amurgul vioriu cînd, pe o bancă, glasul trubadurului îi șoptea triolete. Și, cu toate că poetul îi era străin, cu toate că gîndul doamnei și inima și visul ei se îndreptau aiurea, a fost scris, totuși, ca în noaptea aceea tulburătoare să îi dea cîntărețului un sărut de amantă.

Nu e în rezumarea acestor versuri o intenție de bagatelizare, ci una de caracterizare a concepției sale despre

viață și artă. În lumea în care a trăit, cu legăturile sociale pe care le avea (era magistrat, dar un magistrat ținut numai prin orașele de provincie), el a căutat să satisfacă gusturile unei categorii care îl agrea, vrînd să-și ofere iluzia că e capabilă să guste poezia. Personal, păstrez amintirea unui om care mi-a acordat încrederea destăinuirii între patru ochi, la numai cîteva ore după ce-l cunoscusem, a dezamăgirilor și tristeților unei vieți purtate dintr-un tîrg dezolant într-altul, la cheremul schimbării guvernelor și-a miniștrilor de resort. De ani și ani de zile, dorința lui era să fie mutat la București, dar se alesese totdeauna cu făgăduieli neîndeplinite sau cu refuzuri politicoase. Lumea așa-zisă bună îl primea în saloane, domnii se înveseleau ascultîndu-i „improvizațiile", doamnele suspinau cînd le adresa madrigaluri, însă aprecierea care se făcea în legătură cu el era a neseriozității, pentru că în fond nu poate fi catalogat serios un dregător al justiției care scrie epigrame și poezii. În afara aparițiilor scurte în București și a participării la manifestările literare care îi ofereau satisfacțiile amintite, ducea trai mediocru, de unul singur, în orașele cu, în condițiile de atunci, atmosferă dezolantă, bacoviană. Avusese într-un timp un cămin, care se destrămase, tovarășa lui de viață fiind o nepoată a lui Victor Hugo.

Păstrez încă o amintire: a unei seri de iarnă vătuită cu alb de nea. Fusesem, în tîrgul unde mă aflam pentru cîteva zile, chemat într-o familie. „Vine și Maestrul", mi-au spus amfitrionii, referindu-se la Cincinat, care fusese iarăși mutat dintr-o reședință judecătorească într-alta.

„Maestrul" a venit, și masa cu castroane care abureau, cu tăvi încărcate de lucruri bune, cu pahare într-una golite și într-una umplute, a fost dominată de voioșia lui — cel mai bătrîn și totuși cel mai tînăr dintre convivi. Într-un timp s-a remarcat că atmosfera lîncezește.

— Maestre...

Ar fi vrut cineva să-l roage să mai spună ceva — o epigramă, o anecdotă, o amintire. Dar scaunul era

liber. Poetul plecase cu discreţie, după ce-şi consultase ceasul, fără a fi văzut, şi constatase că e tîrziu, că nu poate depăşi o anumită limită.

...Aşa cum, cu discreţie, a plecat, nu la multă vreme după aceea, şi din viaţă, constatînd că era vremea să se retragă.

4

Rămîne totdeauna tulburătoare amintirea legată de anumiţi oameni, unii prieteni, alţii cunoscuţi pentru reputaţia lor, pe care mi s-a întîmplat să-i văd într-un anumit moment fără să-mi dau seama că privirea mea se oprea asupra lor pentru *ultima* oară.

Pe Nicolae Pora, despre care am mai amintit, l-am observat într-o dimineaţă ploioasă de toamnă trecînd cu înfăţişarea tristă, preocupat, la doi paşi de mine pe Calea Victoriei în dreptul magazinului Lafayette. Am reţinut că umbrela pe care o purta deschisă era cam pleoştită, din cauza unui arc rupt, că pantofii îi erau cam scîlciaţi, iar partea de jos, roasă, a pantalonului — stropită cu noroi. Nu m-a văzut. Nu ne mai întîlnisem de vreo jumătate de an. Am fost pe punctul de a-l opri, vrînd să-i strîng mîna şi să schimbăm cîteva cuvinte. Apoi, nu ştiu de ce, am renunţat. „Lasă, pe altă dată", mi-am zis.

Peste vreo două săptămîni am aflat dintr-o notă de ziar c-a murit.

Eram tînăr cînd, trecînd pe strada Academiei, l-am recunoscut la intrarea hotelului din colţ pe Aurel Vlaicu. Tocmai coborîse, împreună cu Octavian Goga şi, pare-mi-se, cu Zaharia Bîrsan, dintr-o birjă. De pe partea opusă a trotuarului, unde mă oprisem, mi-am dat seama că erau veseli tustrei. Mai voios părea aviatorul. Rîdea tare. Petrecîndu-şi braţele pe după umerii prietenilor, a intrat cu ei în hol. Îl vedeam, altfel decît din fotografiile gazetelor, pentru întîia oară.

-am văzut, în realitate, pentru ultima oară, căci pînă în vreo lună s-a prăbuşit.
Pe Duiliu Zamfirescu l-am cunoscut în calitatea lui de preşedinte al Camerei după întîiul război şi în îndeplinirea meseriei mele de reporter parlamentar. Dimpreună cu ceilalţi ziarişti, mergeam uneori în cabinetul lui, pentru a obţine anume stenograme. Ne primea cu severitate, stînd în picioare dinapoia biroului, într-o ţinută marţială, privirea sa şi cîteodată un gest al mîinii obligîndu-ne să rămînem lîngă uşă.
— Domnilor!
Rostea acest „domnilor!" cu ton sentenţios.
Cînd întindea stenogramele avea aerul că ne încredinţează documente cu secrete de stat.
— Atenţiune, domnilor!
...Atenţiune ca, dacă le rezumăm, să nu denaturăm sensul lor.
Nu pierdea prilejul să admonesteze cînd pe un reporter, cînd pe altul, pentru redări tendenţioase ale dezbaterilor, pentru unele indiscreţii sau săgetări politice strecurate în gazetele lor.
Încercarea unora de a căpăta de la el vreo informaţie de culise primea o ripostă ofensată, formată dintr-un singur cuvînt:
— Domnilor!
...Sensul era: cum vă permiteţi? Şi mai era: cu aceasta am isprăvit!
Salutului nostru de la venire şi de la plecare nu-i răspundea decît printr-o aproape invizibilă, rece, mişcare a capului şi-a buzelor.
Trăsesem dezamăgit o linie groasă de demarcaţie între omul politic, distant, aspru, dispreţuitor, şi autorul romanelor asupra cărora zăbovisem cu plăcere şi interes în anii întîilor lecturi.
Nu mai era acelaşi parlament. Nu mai era preşedinte al Camerei. L-am văzut într-un rînd pe cînd trecea pe Bulevard într-un cupeu de casă, picior peste picior, în ţinuta-i elegantă de totdeauna. L-am petrecut îndelung cu privirea chiar după ce trăsura se depărtase şi nu-i mai zăream, pe deasupra coşului ei, decît pălă-

ria de pai. Mă gîndeam atunci nu atît la demnitarul care ne primea şi ne privea de sus, cît la cel care scrisese *Viaţa la ţară* şi *Tănase Scatiu*.

Cred că nu mai mult decît peste o săptămînă a apărut necrologul care vestea că, la o mînăstire din Moldova, unde se dusese să-şi petreacă vacanţa, Duiliu Zamfirescu murise, în urma unei intoxicări.

...Ei da, el n-a avut parte în viaţă de ceea ce se cheamă „o presă bună". Preţuit şi stimat, nu a fost în acelaşi timp un om şi-un scriitor iubit. Avea un temperament care i-a recoltat adversităţi tenace. Fără să fie, o lungă perioadă de timp, militant în arenă, izbutea deseori, printr-o intervenţie intempestivă, să tulbure apele şi să deştepte patimi care îşi găseau expresia în atacuri pline de virulenţă.

Între el şi societatea romînească era un gol exact atîta de adînc şi de larg cît să intre superbia unui *frondeur* căruia împrejurările îi îngăduiseră să trăiască sub alt climat şi în alte condiţii. De aci, din partea lui, termeni de comparaţie jignitori şi o atitudine pe care adversarii o calificau — şi aveau dreptate — parvenitism.

Se complăcea Duiliu Zamfirescu în atmosfera de animozitate care-l înconjura şi pe care el o alimenta cu un gest sau cu un cuvînt? Era în manifestările lui imprudenţa unei firi impulsive, sau voluptatea creării unei ambianţe ostile?

Anatole France era de părere că, pentru cunoaşterea unui om, mai interesante decît documentele scrise cu gîndul tipăririi sînt acelea care nu ţinteau acest scop. Duiliu Zamfirescu se desprinde, cu fizionomia lui morală, din scrisorile pe care le trimitea prietenilor săi.

Incomod ca om, într-adevăr. Susceptibil, irascibil, tăios, călăuzit de resentimente, şi de aceea nedrept în multe judecăţi exprimate. Dar şi trăsături de generozitate ca atunci cînd compătimeşte situaţia materială, grea, a lui Vlahuţă; pornire de sincer şi cald entuziasm în faţa unui debut căruia instinctul său sigur îi prevedea o carieră.

Opera lui Duiliu Zamfirescu e scrisă cu o grijă a formei care dovedea un simţ înnăscut al artistului. Ea era rezultatul unei laborioase reveniri asupra cuvîntului şi a frazei.

Admitea că are multe cusururi şi că este asemenea bolnavului care, cunoscîndu-şi metehnele, nu reuşeşte să le aplice şi leacul indicat. Un anume fel de-a concepe mîndria îl împiedica să şi le recunoască şi în mod public.

Scriitorul cu atitudini şi preferinţe pe care unii le etichetau aristocratice şi alţii ciocoieşti; care se apropia foarte greu de cineva şi se depărta foarte repede, necunoscînd din pricina aceasta căldura prieteniei; manifestînd aversiuni care se întorceau împotrivă-i, se arăta în corespondenţa sa robit literaturii. Tînăr, şi mai puţin tînăr, face mărturisiri de entuziasm pentru bucuria pe care meşteşugul scriitoricesc i-o poate oferi. Împrejurările îl plasaseră departe de viaţa literară, şi totuşi ea exercita asupra lui un farmec pe care nu căuta să-l respingă sau să-l tăgăduiască. După confidenţe de cu totul altă natură (intrigi diplomatice — era ambasador la Roma — întrevederi şi recepţii oficiale, mici sau mari plictiseli şi plăceri domestice) veneau destăinuirile de ordin literar: a scris o poezie; a trimis *Convorbirilor* o nuvelă; a făcut planul altui roman; a citit o pagină care l-a mulţumit sau l-a contrariat; cine este X, al cărui nume l-a întîlnit sub o lucrare întru totul excepţională? Trebuie cultivat.

Alţii se pot plînge că pentru ei scrisul este un chin; Zola poate să facă declaraţii patetice în sensul că se consideră un bou de muncă; Anatole France poate să spună, cînd i se cere un articol sau o bucată literară de 100 sau 150 de rînduri: „Mă rog, de 100, sau de 150? Căci nu-i acelaşi lucru"; ei toţi şi mulţi alţii pot să scoată un oftat de uşurare cînd au mîntuit opera. Duiliu Zamfirescu exclamă sfîrşind *Viaţa la ţară:* „...nimic n-o să mă răsplătească de vremea pierdută şi de energia cheltuită mai mult decît însăşi această cheltuială. Am trăit un an şi jumătate cu lumea închi-

puită, în aşa bună prietenie, încît acum îmi pare rău că mă despart de dînsa."

Judecăţile lui literare, subordonate, unele dintre ele, resentimentelor de ordine personală, au mai mult semnificaţia unei foi de temperatură cu oscilaţii deconcertante. Interesantă e, totuşi, opinia lui Duiliu Zamfirescu faţă de cîţiva scriitori străini cu care nu avea nimic de împărţit. Respingea literatura unora şi-o aproba pe-a altora, după criterii care surprind dacă avem în vedere caracterul lui şi al operei lui. Îndrăgostit de forma artistică, nu rîvnea să abordeze teme şi să pună accente care să comunice cititorilor altceva decît o emoţie pur estetică. Şi cu toate acestea, formulează rezerve asupra cîtorva autori, obiectîndu-le excesul de psihologism şi indiferenţa faţă de problemele vieţii, de suferinţele şi năzuinţele oamenilor simpli. Stendhal şi Flaubert pot să fie superiori, în ce priveşte arta de a scrie, lui Shakespeare sau lui Tolstoi, dar nu se poate opri de-a spune că, pentru el, *Roşu şi Negru* şi *Doamna Bovary* conţin lucruri lipsite de interes, uscate, „o deşirătură de ciorap între degetele unei babe osoase care caută nodurile firului".

Ca atare, declară că se va feri să acorde „o valoare artistică lacrimii ce curge dintr-un ochi lînced de Veneră", dar nu va rămîne „rece faţă de un zîmbet de fată sau de ochii plînşi ai unei mame".

5

Oare numai ciolănoşii şi mustăcioşii mei tovarăşi din regimentul în care m-am aflat vreme de doi ani reuşeau să dea, rostind vorbe tari, pline de năduf, expresie suferinţelor îndurate de-a lungul unui război care ne purtase, desculţi şi golăneţi şi deseori flămînzi, în marşuri de-a lungul şi de-a curmezişul Moldovei pustiite? Oare, cînd am zăcut cu o mînă ruptă prin spitalele amărîte, numai ciungii şi ologii, şi cei cu burţile găurite şi chiorii şi orbii din jurul meu, iar prin alte barăci istoviţii de gălbinare,

de tifos, de febră recurentă știau cum anume să-și tălmăcească deznădejdile și dorul după ai lor de-acasă și teama că, pînă la urmă, le-or rămîne mădularele pe acolo?

Mă pricepeam și eu.

Fusesem smuls celor douăzeci de ani împletiți din bucuriile și năzuințele pe care doar întîia tinerețe le poate dărui. Mă luptasem cu păduchii prin cantonamente și bivuacuri, mă bătusem în vreo trei sectoare ale frontului, gata-gata de fiecare dată să împărtășesc soarta fraților mei pe care, sub privirile mele, la cîțiva pași de mine, i-au hărtănit obuzele.

Plumburie, pălmuită de un vînt dezmetic, împroșcată de o ploaie măruntă era înserarea aceea cînd, de dindărătul unei ferestre a „salonului" de spital în care mă găseam la Iași, privirile îmi zăboveau asupra priveliștii de-afară. Ulițele — triste. Din cînd în cînd trecea cîte-un drumeț îndoit sub săgetarea vînzolelii vrăjmașe. Aveam o stare de suflet, se înțelege, în totală potrivire cu acel ceas al zilei.

Am tresărit într-un moment, am șters grabnic, cu mîneca halatului, geamul aburit, m-am uitat cu mai multă luare-aminte. Nu mă înșelam. Trecătorul care se ivise de după colț și ajunsese în lumina gălbuie a vitrinei unei dughene era *el*.

Călca, înfruntînd cu anevoință dar și cu dîrzenie — îmi dădeam seama — răbufnirile vîntului și însulițările ploii. Își ținea cu o mînă căciula pe cap și cu cealaltă gulerul ridicat.

Îmi era cunoscut chipul lui atît de caracteristic, așa cum, dimpreună cu numele său, era cunoscut tuturora. Cu vreo patru ani în urmă fusesem la el, îi înmînasem o corectură și așteptasem în biroul lui pînă ce o citise. Îl văzusem și-l ascultasem la întrunirile dominate de vocea-i tunătoare. Dar el era și autorul povestirilor pe care le citisem cîndva cu atît mai multă bucurie cu cît acțiunea unora dintre ele se desfășura pe acele tărîmuri ale copilăriei lui, învecinate cu locurile copilăriei mele. Unele făpturi, cu măiestrie zugrăvite de el, trăiseră și în apropierea mea.

La Teatrul Naţional îmi înroşisem palmele aplaudîndu-i piesele.

Delavrancea!

L-am petrecut din ochi pînă cînd l-am pierdut.

Printr-o întîmplare, am găsit în seara aceea, la unul din bolnavii altei încăperi, cartea lui: *Sultănica*. Volumul era ferfeniţit, pătat şi mirosea a iod. Nu avea a face. I-am recitit, una după alta, cu emoţie paginile, care m-au transpus în anii adolescenţei, pe meleagurile şi în lumea de care mă rupsese războiul.

După vreo două luni, într-o dimineaţă pe cînd mă duceam să mi se schimbe ghipsul, am reţinut peste umărul cuiva, pe coridor, un titlu mare, de gazetă, în chenar negru:

„A murit Delavrancea!"

6

„Domnului Mihail Sadoveanu, Fălticeni" îi era adresat pachetul mare, învelit în hîrtie albă, legat cu sfoară groasă, pe care un ucenic bondoc îl petrecea, săltîndu-se în vîrful picioarelor, prin ghişeul de „recomandate" al Poştei.

„Vezi să nu-l mînjeşti, puştiule!" îi pusese în vedere şeful tipografiei.

„L-ai mînjit, puştiule!" i-a spus clătinînd a mustrare din cap slujbaşul arătîndu-i amprenta neagră a degetelor pe marginea pachetului cu corecturi.

Numele primitorului îi era cunoscut funcţionarului, fiindcă, citindu-l pe după ochelari, a clătinat iarăşi din cap, de data aceasta aprobativ, şi-a mormăit: „Aha!"

Îi era cunoscut deopotrivă şi ucenicului, în care autorul avea un cititor încîntat de zi cu zi şi de noapte cu noapte şi care, neputînd să-i cumpere cărţile, săvîrşea o faptă întru totul blamabilă, căci îşi însuşea din atelierul de legătorie coală de coală, pe măsură ce ajungeau acolo.

Deoarece delictul avea acoperirea prescripției încă de multă vreme, l-am destăinuit după mai bine de zece ani. În urmă cu vreo treizeci și ceva de ani, am simțit plăcerea să-i comunic și editorului Filip, directorul „Minervei", stratagema la care recursesem cîndva. V-am mai vorbit de el. Era bondoc, obez, foarte întunecat la chip și-aș putea spune fără să păcătuiesc — și la suflet; foarte isteț în întreprinderea sa de cărți și de gazete. Cînd am devenit, cum s-ar zice, „cunoștințe" și întrețineam relații sociale, se retrăsese din afaceri, dar continua să fie proprietar de imobile, care-i produceau venituri disproporționate față de trebuințele sale de viață, căci trăia cu zgîrcenie.

Ascultîndu-mi dezvăluirea, a clipit din pleoapele-i înecate în grăsime, a zîmbit dulce-acru, cu părerea, parcă de rău, că nu m-a putut prinde pe timpul îndeplinirii de către mine a faptei mărturisite, spre a-mi dărui lecția cuvenită.

„Dacă aș fi știut..." a murmurat fără vrere, cu gura pungă.

Pe scriitorul drag și respectat al pragului adolescenței, tinereții și, mai tîrziu, al maturității mele înaintate am avut prilejul să-l văd întîia oară la Mircești, cînd se împlineau douăzeci și cinci de ani de la moartea lui Vasile Alecsandri. Îmi fusese drag și poetul, deoarece vibrasem în anii copilăriei citind, recitind, declamînd la serbările de sfîrșit de an școlar stihurile lui eroice. Mai pe urmă, pastelurile au prezentat ochilor mei fermecați tabloul fericit al traiului de țară, cu pluguri și plăvani vînjoși, cu hore voioase, cu flori și concerte în luncă.

E drept că experiența vieții și cunoașterea multora dintre realitățile ei și-ale țării umbriseră mai tîrziu imaginea idilică, dar, ducîndu-mă la locul unde trăise și pe care îl cîntase bardul, „rege al poeziei", am avut simțămîntul cutremurării. Natura, da, era aceeași pe care în culori măiestrite o zugrăvise el. Dar unde erau semănătorii veseli, juna Rodică, straiele mîndre, așezările luminoase? Unde ogoarele bogate? Unde îmbelșugarea și mulțumirea? Am văzut cîmpuri în paragină, cocioabe și bordeie, oameni slăbănogi, cu

veşmintele hărtănite, cu întipărirea pe figuri a sărăciei şi a tristeţii. În împrejurarea aceea, cînd satul era invadat de trăsuri şi cupele cu persoane simandicoase, în drum către conac, pe obrazul lor, aşa cum stăteau înşiruiţi în marginea şoselei colbuite, se adăugase nedumerirea.

Atunci, privindu-i, i-am confruntat cu Bordeienii, cu Ion Ursu, cu toate exemplarele de ţărani necăjiţi pe care-i întîlnisem în paginile cărţilor autorului meu, Sadoveanu. Semănau. Erau fraţi întru suferinţă şi trudă, robi ai pămîntului şi ai rînduirii nedrepte.

M-a încercat emoţia şi mi-am făcut loc mai aproape, prin mulţime, spre locul de la intrarea casei poetului, unde se rosteau cuvîntările de omagiu, cînd am auzit o voce rostind:

— Are cuvîntul domnul Mihail Sadoveanu!

Vorbiseră mai înainte un ministru şi alţi domni purtători de redingote negre, rotindu-şi din cînd în cînd jobenele pentru a-şi face vînt şi a-şi puncta peroraţia. Înalt, masiv, tînăr, fără îmbrăcăminte oficială glăsuia el acum, domol, simplu, simţit, frumos.

După încheierea discursurilor, după ce au vizitat în mare grabă locuinţa şi cavoul poetului, musafirii s-au urcat în trăsurile şi cupelele, care au pornit stîrnind iarăşi colbul şoselei cu hîrtoape a satului.

Nu aveam temeiuri să mă zoresc. Am mai zăbovit pe uliţe. Am mai contemplat peisajul. M-am mai uitat la oamenii care se răzleţeau tăcuţi, ştergîndu-şi de pe faţă, cu palma, năduşeala şi pulberea zilei călduroase de august.

Mai fusese cineva care nu se zorise să părăsească locul. Era, în marginea drumului, un han, o crîşmă cu umbrar. Era forfoteală de lume şi înăuntru, şi-n bătătură. Am zărit, printre mesele la care stăteau, se cinsteau şi se ospătau ţărani, una cu tîrgoveţi. Se ospătau şi ei. În mijlocul lor, dominîndu-i prin înălţimea făpturii, mîncînd agale, vorbind domol — Mihail Sadoveanu.

Din cînd în cînd se uita în juru-i, la oamenii cu suman de la mesele celelalte. Din cînd în cînd schimba cu ei un cuvînt, două. Îi cerceta de bună seamă, asupra

vieţii lor. Zîmbea uneori blajin. Devenea alteori atent, serios, grav. Aflase ceva cu privire la vreun necaz al lor, la vreo nedreptate ce li se făcuse. Aduna alte „documente omeneşti" pentru cărţile-i viitoare.

Cinstea de a-l fi cunoscut personal am avut-o după aproape patruzeci de ani, în împrejurările marilor transformări pe care el le-a salutat din întîiul ceas şi cărora le-a adus, pînă în clipa din urmă, contribuţia inimii sale calde, care bătuse totdeauna alături de-a poporului.

Preţuirii pentru marele scriitor, a cărui operă se putea lipsi, încă de la începuturile construirii ei, de analize şi comentarii, întrucît se explica singură prin suflu-i generos, prin claritate şi armonie, îi alăturasem, cu vreo zece ani înainte, respectul pentru curajul cu care a veştejit fascismul.

Cînd atîtea obrazuri, chipurile culturale, se terfeliseră în funinginea urii şi-n noroiul corupţiei în acele vremuri, care vor rămîne pentru totdeauna un vis urît şi trist, el a făcut dovada tăriei morale şi a unei înalte concepţii despre misiunea artistului, dator să repudieze intoleranţa.

I se căsăpeau şi ardeau cărţile, se cerea excluderea lui din conştiinţa naţiunii. Aproape de-a dreptul se cerea excluderea lui din viaţa pămîntească.

Dacă a scăpat, totuşi, de soarta care avea să-l lovească pe Iorga, a fost doar un miracol — duşmanii lui putîndu-şi spune, cîţi or mai fi şi pe unde s-or mai găsi, că făcuseră totul pentru a-l doborî.

7

Pe Gala Galaction l-am cunoscut în redacţia *Socialismului*, prin 1919, cînd îşi aducea, săptămînal, acele pagini de adeziune călduroasă la lupta de atunci a clasei muncitoare. *Siluete de o clipă* rămîn, în scrisul militant al omului care a stat totdeauna alături de ofensaţii şi persecutaţii rînduirii nedrepte, contribuţia sa cea mai vibrantă. A stigmatizat

dimpreună cu Tonitza, fiecare cu mijloacele marelui lor talent, represiunea sîngeroasă de la 13 Decembrie; a schițat cel mai frumos și emoționant portret al lui Frimu, victima atacului mișelesc al burgheziei; s-a încolonat fericit în acele „batalioane a plebei proletare" care sărbătoreau ziua lor de 1 Mai; a depus chezășie pentru acea „lume nouă" care într-o zi va triumfa pe întregul pămînt.

A avut norocul să trăiască în noua întocmire și să fie unul dintre ziditorii ei cu scrisul, cu vorba și cu fapta, pînă cînd o boală neînduplecată, rea, l-a răpus, țintuindu-l timp de șapte ani în chin și nemișcare.

Cam un pătrar de veac, drumurile noastre s-au întîlnit în împrejurări felurite de viață, împărtășindu-mă de fiecare dată din generozitatea și neșovăielnica sa încredere în oameni și în destinul lor mai bun.

Opera lui Galaction este dintre acelea fără de care literatura noastră, variată, complexă, totuși, ar fi prezentat o lacună. Scriitorul ar fi putut să fie numai povestitor de întîmplări gingașe sau stranii, numele rămînîndu-i și așa printre cele de frunte ale literaturii. În cazul acesta, o anumită critică n-ar mai fi formulat rezervele-i piezișe, și anume că scrisul lui Galaction ar cuprinde impuritățile preocupărilor moralistului și ale luptătorului social. În paginile care, sub raportul prospețimii și delicateții nuanțelor, se situează pe același plan cu povestirile miraculoase ale prozatorului fără înaintași, nu a fost văzut meșterul neîntrecut al împerecherilor de cuvinte și de imagini, plăsmuitorul de făpturi care trăiesc o viață proprie cu, în plus, frămîntări de conștiință ce le înnobilează.

Din mulțimea de scumpe amintiri pe care le păstrez în legătură cu multrespectatul prieten, desprind una, în măsură, cred, să proiecteze o anume lumină asupra ființei sale fizice și morale.

Ne aflam, în vremuri grele, eu și un tovarăș de gînd și de condei, în redacția unei gazete săptămînale, în paginile căreia voiam să apară o convorbire cu scriitorul fără ca el să știe că spusele sale, interesante și înțelepte, vor fi sortite publicității. L-am îmbiat, deci,

iscodindu-l, răpindu-i mai mult de două ceasuri. Nu a bănuit, în candoarea sufletului său, gîndul nostru viclean. Îl aşteptau, pe colţul mesei, pălăria cu boruri de cortel şi ghiozdanul cît o tolbă de vînător. Şi-l mai aştepta, să prînzească, fiica sa. Cînd, după investigaţii pe sub veşmîntu-i de preot, a găsit ornicul cu resorturi străvechi şi a văzut cît arăta limba cadranului, s-a înspăimîntat. Întîrziase acolo unde era poftit, iar pe deasupra avea şi remuşcări că ne-a reţinut. Am protestat cu făţărnicie, avînd aerul că-l absolvim pe stimatul şi iubitul interlocutor, deşi cugetul ne era întinat de făptuirea premeditată.

Eu, în acea împrejurare, am căzut victima prietenului meu, de la care pornise îndemnul, cunoscute fiindu-i simţămintele afectuoase pe care marele scriitor mi le purta. Galaction a fost victima mea.

Nu toate gîndurile depănate de el au putut să vadă lumina tiparului, atunci. Nu mai ştiu cum, de la amintiri intime şi literare, am trecut la manifestările artei dramatice. Nu e la cunoştinţa multora că el visa un teatru pentru popor, în sensul aceluia dorit cu nobilă dar infructuoasă stăruinţă, la începutul veacului, şi de Romain Rolland.

Erau vremuri grele. În schimbarea lor, scriitorul şi luptătorul credea cu profundă convingere. Nu s-a lăsat niciodată învăluit în cutele tristeţii, oboselii, descurajării.

8

Era într-un timp cînd imaginilor idilice ale poeziei *Semănătorului* se suprapuseseră motivele simbolismului, astfel că, rupîndu-se de tradiţia concepută într-un anume fel pînă atunci, poeţii navigau în ape moderniste. Printre ei însă, unul arăta că nu este solicitat nici de chiuiturile horelor, dar nici de mateloţi enigmatici, nici de castelane clorotice, nici de etajerele roze.

„E de-al nostru!", a fost părerea prietenilor mei cînd le-am citit versurile poetului descoperit de mine. „Cine o fi?"

Versurile evocau, într-o cadenţă aspră, icnită, căderea ciocanelor grele pe nicovala dintr-o magherniţă care fusese a copilăriei poetului:

Magherniţa veche şi mucedă plină-i
De fum, de căldură, de larmă,
Greoaie baroase izbesc cu putere,
De parcă podeaua se darmă.
De bîrne voinice de lemn prinse-n cuie,
Mulţimile de menghinele
Strîng şinele strîmte, în lunga-ncleştare,
Cu buzele groase de-oţele.
În scrîşnetul pilelor şuierătoare
Vînjoasele trupuri se-apleacă.
Un cîntec duios de mai tremură-o clipă,
În vuietul surd se îneacă.

Ele, şi altele ale lui, au vibrat profund în sufletul meu atunci şi mai tîrziu, căci izvorau dintr-o experienţă de viaţă care îmi fusese apropiată. Le-am recitat, cînd eram tînăr, la şedinţele literare, iar de-a lungul anilor le-am publicat şi le-am republicat în paginile festive ale presei muncitoreşti, în calendarele mişcării şi în antologiile ei.

Cine era, am înţeles dintr-o zguduitoare scrisoare adresată lui de către poetul D. Anghel, în ceasul cînd mai tînărul său prieten şi colaborator lua hotărîrea gravă de-a se expatria. În împrejurările caracterizate încă de pe atunci printr-o mentalitate discriminatorie pe plan social şi rasial, îşi putea face drum foarte anevoios cineva care, pe lîngă că pornea dintr-un atelier umil de fierărie, mai era şi evreu. Imensul prestigiu care înconjura de decenii numele lui Gherea, locul necontestat pe care îl ocupa în cultura ţării nu-i conferiseră, totuşi dreptul, pentru aceleaşi pricini, de a deveni membru al Societăţii Scriitorilor Romîni, el rămînînd pe mai departe în registrele Sindicatului chelnerilor — ca birtaş ce era.

N-am la îndemînă scrisoarea publicată de Anghel — emoţionantă mărturie de prietenie şi totodată sever rechizitoriu împotriva intoleranţei. E şi astăzi în preţuirea iubitorilor de poezie creaţia aceluia care a fost denumit poetul florilor, dar de prea puţini admiratori ai lui sînt cunoscute curajoasele pagini în care scriitorul a portretizat figuri de luptători pentru cauza celor mulţi sau a luat atitudine împotriva unor prejudecăţi. Nu se îndepărtase sufleteşte de ideile tinereţii şi de apartenenţa la întîia mişcare socialistă. Nu întîmplător şi nu străină de cuprinsul ei, o carte a sa de proză era intitulată *Povestea celor necăjiţi*.

Cu mîhnire, D. Anghel se despărţea de prietenul său. Ar fi vrut să-l oprească, dar îşi dădea seama că nu-l va putea pune, aşa cum nu putuse pînă atunci, la adăpost de jigniri; că nu va izbuti să înlăture din calea tînărului student opreliştile de a-şi duce mai departe învăţătura. Îi ura drum bun şi o existenţă care să nu-i mai sîngereze inima, să nu-i mai pălmuiască obrajii. Osîndea, plin de revoltă, stările de lucruri de la noi.

Am intrat cu Leon Feraru în corespondenţă după primul război, cînd a devenit colaborator al revistelor pe care le-am scos. Învinsese greutăţile, căci era profesor de limbile romanice la Universitatea Columbia. Patriei continua să-i poarte simţăminte de dragoste, iar scrisorile şi versurile pe care mi le trimitea erau pătrunse de nostalgie după tărîmurile şi oamenii de care fusese nevoit să se rupă:

Simt zvîcnetul inimilor dragi,
Văd zîmbetul buzelor de fragi,
Beau limpezimea ochilor de cer,
Poporul meu, cu tine cred şi sper...
Din leagăn, poporul meu iubit,
Cel mai frumos grai mi-ai dăruit,
Şi-n graiul tău dulce, fermecător,
Cînt cîntecul nădejdilor.

Eu nu-s decît o frunză-n tremurare,
Pe cînd tu eşti codrul, sfînt şi mare.

Cînd tu pornești să suni, ca fermecat,
Și viersul meu cu tine-a fremătat.

Eu nu-s decît un val — tu ești oceanul,
Ce fierbe, clocotind, vuind aleanul...
Dar imnul tău sonor și colorat
Închide-n el și bietul meu oftat.

Nu există, spusese odată, în nici o limbă a pămîntului cuvînt care ca „dorul" romînesc să exprime, în trei litere numai, o mai mare, mai adîncă, mai complexă, mai suavă tristețe. Își dădea, și-mi dădea încredințarea, că ne vom întîlni cîndva aici, unde cunoscuse nu numai amărăciuni, dar și bucurii. Își propunea să revadă Brăila, orașul unde se născuse, și locul unde se aflase „maghernița veche" în care, cînd era copil, a ajutat părintelui său la nicovală și la ciocan.

Amîna proiectul de la un an la altul, timpul liber fiindu-i scurt, drumul fiindu-i lung și, pentru mijloacele lui materiale, împovărător. „Nu renunț cu toate acestea la gîndul meu", scria în chip de scuză și legămînt. „Ce mai este nou?" — întrebarea forma leitmotivul fiecărei lungi și calde misive. „Ce a mai apărut? Trimite-mi, te rog, revistele, pentru ca din ele să-mi dau seama de viața literară. Mă interesează și ca scriitor romîn, și ca profesor la o catedră americană. Despre literatura de la noi, menționez mereu la cursuri și în publicațiile universității. Îți trimit cîteva extrase."

Prin el, cîteva zeci de ani, mișcarea noastră literară, scriitorii noștri, tipăriturile, chiar cele mai modeste și efemere, au avut popularizatorul lor însuflețit într-o lume care, altminteri, nu ne-ar fi cunoscut.

Prin 1925, timp de vreo două luni, n-am mai primit de la depărtatul prieten (prin distanță) și cu toate acestea din ce în ce mai apropiat sufletește nici o vestire. Eram nedumerit. Începeam să fiu neliniștit — una din ultimele-i scrisori făcînd aluzie la starea nu prea bună, în momentul acela, a sănătății sale.

„Salutări din Veneţia... Gînduri bune de la Roma..."
— eam atîta era aşternut pe două cărţi poştale ilustrate primite apoi, din partea lui, la interval de o săptămînă una de alta. Surprinderea pe care mi-au prilejuit-o s-a luat de mînă cu contrarietatea. Prin urmare, a putut să vină în Europa, într-o călătorie pe care o socoteam numai de agrement. Prin urmare, dorul său de ţară îşi găsea expresia doar prin scrisori şi versuri. Dacă a putut să se deplaseze din America în Italia, de unde mi-a trimis „vederi" şi salutări banale, mult nu i-ar fi trebuit să întreprindă un drum şi-n patrie.

...S-a deschis, într-o înserare de vară, uşa odăii de redacţie în care lucram, şi în pragul ei s-a ivit statura înaltă, atletică, a cuiva care îmi zîmbea larg, deşi figura vizitatorului îmi era întru totul necunoscută.

— Domnul...?

— Da, eu.

N-am mai avut răgazul să întreb, potrivit convenienţelor, cu cine am onoarea sau plăcerea, căci el a înaintat şi mi-a strîns mîna:

— Leon Feraru!

Ţinută de sportiv, un obraz smead, luminat de ochi foarte frumoşi, un cap împodobit de-un păr negru, buclat. Respira bunătate. Respira bunăvoie. Respira sănătate. Cine l-a cunoscut pe Iser, care îşi păstrase robusteţea chiar cînd depăşise vîrsta de şaptezeci de ani, ar putea să aibă imaginea prietenului meu. Ei doi au fost, de-altminteri, singurii oameni pe care i-am invidiat — le-am spus-o şi rîdeau — pentru dărnicia cu care natura îi construise.

Pe Leon Feraru îl siliseră o serie de împrejurări să întrerupă, un timp, corespondenţa. Printre altele, neplăcerea unei boli de piele care, într-un sens — spunea el — a fost binevenită, deoarece doctorii l-au obligat să şi-o trateze în Europa, apropiindu-l în felul acesta de Romînia.

Îl înveselea ca o glumă bună surpriza pe care mi-o făcuse.

— Nu te-am ţinut într-adins la curent. Într-adins ţi-am scris aşa cum ţi-am scris din Italia. Voiam ca întîlnirea noastră să se producă aşa cum s-a produs.

A zăbovit cîteva luni. Venise cu nevasta şi cu doi copii, doi băieţi, care se zbenguiau şi ţineau să-şi dea aere americăneşti, mestecînd gumă, stînd răsturnaţi în scaune cu picioarele tolănite pe masă. Ca şi mama lor, vorbeau între ei englezeşte. „Mai tîrziu îi voi învăţa romîneşte — căuta prietenul meu să m-asigure. Deocamdată programul lor, la şcoală, e foarte încărcat. Le citesc însă din Creangă, care le place mult." Li se adresa în limba pe care o ştiau, în chip de confirmare. „*Yes!*" răspundeau ei, distraţi, fără convingere.

A participat la cîteva manifestări literare. A ţinut vreo două conferinţe. O editură i-a făcut un contract pentru o carte. A publicat cîteva foiletoane, în care a zugrăvit tabloul sumbru al cartierelor cu oameni nevoiaşi din New-York.

Prin el l-am cunoscut pe Jean Bart şi am petrecut multe seri împreună.

Mărturisesc, n-am avut şi nu am pasiunea epistolară. Cîteva rînduri pe o carte poştală îmi cer un efort mai mare decît cînd îmi propun să scriu un articol sau o pagină de literatură; un efort de naturaleţă, de evitare a deformării profesiunii.

Cu Leon Feraru am schimbat numărul cel mai mare de scrisori, judecînd după cele care mi-au rămas de la el şi care erau răspunsul acelora primite de la mine — sau invers. Am simţit, ani în şir, nevoia să ne împărtăşim întîmplările existenţei, bucuriile, necazurile, proiectele de lucru. M-am mutat eu dintr-un loc într-altul; să-şi noteze adresa. Nu mi-a mai trimis cam de mult colaborarea; nu a mai scris nimic? I-am expediat publicaţiile pe care le-a cerut; i-au parvenit? I-am trimis o „tăietură" dintr-o revistă în care era vorba de el. Nu, îl rog să mă creadă, notiţa nu a fost scrisă de mine. I-a fost lui băiatul cel mic internat cîteva zile într-un spital: o luxaţie pe un teren de sport. A trecut cel mare, cu bine, un examen: vrea să se facă aviator. N-a mai scris cam de mult o poezie; e încărcat cu programul de cursuri şi cu lecţiile particulare pe care este nevoit să le dea — călătoria în Europa creîndu-i greutăţi financiare; pe lîngă irosirea economiilor, a contractat datorii cu scadenţe care

nu vor s-aştepte. Nu crede să-şi poată trimite în acest an familia undeva în vacanţă. Viaţa nu e uşoară. În America nu sînt numai miliardari. Ce mai fac prietenii din ţară? Tuturor — salutări, gînduri bune. I-a comunicat cineva că Jean Bart e bolnav. În sfîrşit, a scris nu una, ci două poezii. Le alătură. Nu i-a ajuns ultimul număr al revistei; să se fi rătăcit? Îl bucură nespus faptul că-mi propun să-i strîng ultimele versuri într-un volum. Cu siguranţă c-am să rămîn în pagubă. L-a bucurat cartea pe care i-a trimis-o prietenul cutare; i-a plăcut: va vorbi, va publica despre ea o notiţă. O revistă răspîndită americană i-a cerut un studiu cu privire la Romînia. E fericit ori de cîte ori poate să scrie despre patrie, deşi îl întristează ştirile din ziarele pe care le primeşte. Din păcate, ideile urii pătrund tot mai mult şi prin alte locuri. Să nădăjduim că... (în mod ocolit, amintea de fascism şi nazism) nu vor reuşi să abată asupra lumii calamităţi. Să nădăjduim că... Fiul său cel mare şi-a luat bacalaureatul. Nu mai vrea să se facă aviator: s-a înscris la marină. Urări de bine din partea soţiei sale. E mîhnit că revista a încetat s-apară; a înţeles motivele. Vremuri grele; vor veni vremuri bune.

Pe urmă, între noi s-a interpus războiul. Din 1938 pînă în 1946 n-am ştiut nimic unul despre celalt. I-am scris în două rînduri, de îndată ce legăturile fuseseră normalizate, dar fără să primesc un răspuns. Mă întrebam neliniştit: ce-o fi cu el? În opt ani se pot întîmpla multe, mai cu seamă cînd ei au fost ani de infern. Am făcut încă o încercare, scriindu-i cu emoţia care este de presupus; „Vechiul, dragul meu prieten, ce e cu dumneata? Ce e cu-ai dumitale? Îţi trimit pentru a treia oară expresia gîndurilor mele bune şi a urărilor de bine. Vreau să cred că de data aceasta, cuvintele mele vor avea norocul să te găsească. Au trecut vremurile grele despre care aminteai în, mi se pare, ultima dumitale scrisoare; au venit cele bune. Eu sînt... (Îl informam în legătură cu viaţa mea.) La noi s-au schimbat multe — şi s-au schimbat în bine, aşa cum doreai şi dumneata. Răspunde-mi."

Mi-a răspuns cu destul de mare întîrziere. Trecea peste faptul că-i mai expediasem alte două scrisori, nu exprima regretul că ele se pierduseră. N-aş vrea să păcătuiesc, dar cred că le primise. Răspunsul lui, scris — s-ar fi zis— cu cerneală albă, era fără absolut o vibraţie. Nu punea întrebări nici în legătură cu mine, cu ai mei, nici cu împrejurările de la noi. Despre el: a avut unele greutăţi şi necazuri de familie; i-a fost rănit uşor în război fiul cel mare, care pînă la urmă tot aviator devenise; l-a supărat din nou eczema pentru care se tratase în urmă cu douăzeci de ani în Italia (nici o menţiune că venise cu prilejul acela şi-n Romînia); a mai îmbătrînit — precum mă voi convinge din fotografia pe care mi-o alătură.

N-am mai recunoscut în fotografia care îl arăta ca pe un actor bătrîn de film american nici una din trăsăturile chipului său. Întristător cu adevărat pentru mine a fost faptul că nimic din căldura inimii lui nu au mai comunicat inimii mele rîndurile sale stînjenite, precaute.

O altă scrisoare, sosită după vreo şase luni, mi-a lăsat aceeaşi dureroasă impresie. Ce mai încoa-încolo, nu adera la transformările patriei. Gîndea şi simţea altfel.

Corespondenţa a încetat. S-a adăugat şi el prietenilor pe care, cum am mai amintit, i-am pierdut prin înstrăinare de suflet, prin direcţia deosebită pe care, în ceasuri de cotitură a vieţii şi istoriei, au luat-o drumurile noastre.

E drept că, de-a lungul anilor, nu i-am auzit glasul alături de vrăjmaşi. Nu l-am aflat prezent nici de partea prietenilor ţării.

A murit anul trecut. Avea, cred, 75 de ani. Notiţa care îi vestea decesul adăuga amănuntul că, prin testament, a lăsat Universităţii Columbia, al cărei pensionar era, biblioteca sa, alcătuită din vreo zece mii de tipărituri romîneşti.

Sînt convins că printre ele nu se găsea nici una apărută în anii noştri.

9

Pe Elena Farago n-am văzut-o, timp de douăzeci de ani, decît ţintuită într-un fotoliu, dinaintea unei mescioare pe care se afla un teanc de medicamente, de scripte, de caiete, de reviste şi cărţi, o cutie de tablă cu tutun, o spirtieră cu întreg dichisul pentru cafea. Nu era paralitică, dar picioarele o slujeau anevoie, iar atunci numai cu sprijinul bastonului, pe care îl păstra totdeauna alături.

Toate beteşugurile trupeşti — cărora le adăuga altele, imaginare — o năruiseră în jilţul acela, cu încă zece ani înainte de a o fi cunoscut eu, pe femeia care fusese pînă atunci zveltă şi subţire, răpitor de frumoasă, exuberantă, plină de neastîmpăr.

Leon Feraru îmi povestea (erau amîndoi din Brăila) că, în prima ei tinereţe, poeta îşi scandaliza concetăţenii participînd la cursele de ciclism şi la jocurile de oină. Tot pe-atunci, ea scandalizase cercurile cu fumuri literare şi cu prejudecăţi burgheze, publicîndu-şi sub pseudonimul *Fatma*, primele poezii în ziarele şi revistele mişcării muncitoare.

Îi citisem de mult şi aceste producţii. Am fost mai tîrziu, cînd, în lirica noastră, ocupa loc de cinste, fervent admirator al emoţionantelor ei poeme, izvorîte dintr-o sensibilitate delicată, rănită. E în ele muzicalitate şi un sfîşietor accent de suferinţă:

O, te cunosc, Durere, şi ştiu să tac de mult,
De-atunci cînd deznădejdea întîiului tumult
M-a prins fără de veste şi am gemut prea tare.

O, te cunosc, Durere, şi ştiu să rabd de mult,
De cînd întîia ceată de fiare nevăzute
Mi-au sfîşiat, nu carnea, ci sufletul în sute
Şi mii de sîngerînde fîşii de Crez rănit.
Ştiu să te rabd, Durere,
De mult, căci ţi-am hrănit,
Ţi-am îmbuibat o viaţă, din plin,

Fiarele toate
Cu vinul și cu pîinea
Din care hrăneam, poate,
Cîntarea fericirii în mii de vieți mereu...
...Și, totuși, cîntă încă în suflet Crezul meu...

Să nu se uite că a dăruit și copiilor strofele cele mai gingașe, mai apropiate sufletului și înțelegerii lor.

M-a impresionat dureros, cînd am cunoscut-o prin 1925, făptura ei devastată, ultragiată de chinurile bolilor care erau multiple și permanente. O deformase obezitatea. Așternuseră crizele de ficat pete mari, gălbui ca niște bani cocliți, de aramă, pe obrazul cîndva catifelat. Guta, reumatismele îi umflaseră picioarele și mîinile. Astmul și-un emfizem îi tăiau respirația și vorbirea. Vîrsta, dar desigur și boala puseseră cenușă peste părul ei bogat, negru. I-l și răriseră. Frumoși, scînteietori, neumbriți de durere îi erau numai ochii. Vie, scînteietoare îi rămăsese inteligența. Tînără, caldă, cu toate că bolnavă, îi era numai inima.

Din fotoliul care o pironea și de la mescioara atît de încărcată de dinaintea ei dădea unei îngrijitoare, care îi era în aceeași vreme infirmieră, dispoziții gospodărești, veghea la buna ținută și comportare a copiilor ei, îi ajuta la lecții. Poeta era însă și slujbașă a Muzeului și Bibliotecii Aman — altfel din ce ar fi putut să trăiască? Veneau la directoare, o dată, de două ori, de mai multe ori pe zi, funcționarii să prezinte rapoarte, să ceară îndrumări, să le iscălească hîrtii. A sosit un lot de volume noi de la edituri, de la Academie. Comparativ cu luna trecută, numărul vizitatorilor și cititorilor e în creștere (sau în scădere). Cîțiva studenți ar dori să-i primească; unul dintre ei are un volum vechi al scriitoarei (l-a găsit la anticar) și ar dori un autograf. Bine, dar nu acum, căci se găsește la ea un musafir din București, tot scriitor. Spuneți-le numele musafirului; desigur îl cunosc, l-au citit. E îmbucurător că se dezvoltă viața intelectuală în orașul acesta, care se numește al banilor (în

ambele sensuri). Ar fi timpul să devină cu adevărat un oraş al culturii dacă oficialităţile ar fi mai... dacă politicianismul nu ar...

— În ordinea aceasta de idei, ne permiteţi, doamnă...

— Ce este?

— Primăria nu ne-a aprobat bonul de lemne pentru la iarnă. Riscăm să le primim, ca şi în ceilalţi ani, cu întîrziere şi ude; riscăm iarăşi să întrerupem cîteva săptămîni activitatea bibliotecii; să închidem muzeul. Ni s-a spus că, în orice caz, vom primi o cantitate mai redusă; că...

— Ei, ce e?

— Că pentru locuinţa dumneavoastră nu vor mai da. E, acolo, un incult şi un impertinent...

— Ştiu, ştiu! Parcă primarul nu-i la fel de grosolan şi incult? Nu a declarat el că biblioteca e un lux pentru oraş, că încarcă bugetul fără nici un folos? Tot lux spunea că sînt şi muzeul şi teatrul.

— Ne pare rău că v-am supărat. Vă rugăm să trimiteţi cîteva rînduri prefectului — nu vă va refuza — şi în privinţa lemnelor, şi în legătură cu...

— Despre ce este vorba?

Era vorba tot despre o hotărîre a primăriei ca, pentru motive de economie, să fie suprimate două posturi din cele trei ale bibliotecarilor. Unul, plus cel al directoarei, sînt de ajuns. Necesar să figureze în buget nu e nici postul femeii de serviciu. Nu se ştie oare că femeia de serviciu o îngrijeşte mai mult pe directoare? S-o plătească ea din leafa ei! Nu poate oare slujbaşul care va rămîne, să tragă cu mătura pe jos — că doar nu-i cade rangul! — şi să şteargă praful de pe cărţi?

Multe necuviinţe rostite de mai-marii urbei la adresa poetei suferinde rămîneau acesteia neştiute, colaboratorii ei tăinuindu-le. Altele îi ajungeau totuşi la cunoştinţă şi o obligau să consume calmante pentru a domoli bătăile precipitate ale inimii jignite.

Le stătea în gît Teatrul Naţional, a cărui activitate lîncezea din pricina subvenţiei, an cu an mai redusă, pe care i-o dădeau. Îl acceptau totuşi pentru ca, din cînd în cînd, la o premieră, cucoanele să-şi poată

arăta pietrele scumpe şi toaletele; îl acceptau şi pentru că funcţia de director, înlocuit la fiecare schimbare de guvern, dădea unui fruntaş localnic — uneori profesor, dar de cele mai multe ori avocat — lustru de om al artei.

Nu se împăcau însă cu existenţa unei biblioteci şi a unui muzeu care erau donaţia şi purtau numele marelui Aman — mîndrie a plasticii romîneşti. S-ar fi cuvenit ca pictorul să constituie în primul rînd, prin locul lui de baştină, gloria oraşului. Ei se mîndreau cu marii moşieri şi cu oamenii politici pe care îi aveau — foşti, prezenţi şi viitori deţinători de înalte dregătorii.

Că acolo se născuse şi trăise un poet ca Traian Demetrescu — cei mai mulţi nu ştiau, iar cei care auziseră de el îi striveau numele sub dispreţ:

— Un fecior de băcan! Un socialist! Un ofticos!

Că printre ei trăia acum o poetă ca Elena Farago, luaseră cunoştinţă cu totală indiferenţă — la început. Prezenţa şi funcţia ei le stîrnise pe urmă neplăcere. Ce era ea? Ia, acolo, una care compunea poezii pe care nimeni dintre personalităţile locale nu le citise, neavînd timp şi înclinare pentru aşa ceva, cu toate că D. Tomescu, C. S. Făgeţel şi Ion Dongorozi, tustrei scriitori craioveni, spuneau în dreapta şi în stînga că sînt frumoase. Să le citească şcolăriţele şi şcolarii — oamenii serioşi avînd altceva mai bun de făcut. Ia, acolo, o femeie bolnavă şi groasă ca o bute, care, cînd era sănătoasă şi mai sprintenă, le privea pe cucoane de sus (mă rog, o intelectuală ca ea nu avea ce vorbi cu nevestele lor!). Dintotdeauna, de cînd a venit, dă bobîrnace autorităţilor precum că nu se îngrijesc de cultură şi că n-au preocupare decît pentru politică. Mereu-mereu trimite jalbe, ba la primărie, ba la prefectură. Reclamaţii trimite şi la Bucureşti, la minister, că biblioteca şi muzeul sînt urgisite, nedîndu-li-se mijloace să se întindă. Cînd, în ce priveşte biblioteca, i se dă fond pentru cumpărare de cărţi, zice că n-are dulapuri în care să le pună; cînd i se fac dulapuri, se plînge că-i stau goale neavînd cărţi.

Din îndemnul ei, ori ticluite poate de ea, se trag usturăturile acelea care își găsesc loc, nu numai în foile locale, dar și în cele din Capitală, precum că viața intelectuală a Craiovei nu înflorește din cauză că — așa și pe dincolo. Ce e cu teatrul? Ce e cu biblioteca și muzeul?

Leafă are, cu toate că treaba și-o face doar din jilț, ca un episcop, ca un mitropolit. Locuință, încălzire, îngrijitoare are, fără să plătească nimic. Ia să fie silită să plătească chirie! Ia să-și cumpere lemne din banii ei! Ia să-și tocmească femeie pe punga ei, dacă ține să fie slujită, dădăcită! Ia să vedem dacă nu i se poate reteza ceva și din salariu!

Nu puteau. Au mai încercat și alții de dinaintea lor să facă ce gîndeau ei, dar au dat îndărăt, alegîndu-se cu muștruluiala că sînt înapoiați și că pricinuiesc neajunsuri partidului la centru. Are proptele în belferii orașului. S-ar părea că are o proptea mai mare în profesorul Iorga, care și-a burzuluit de mai multe ori barba în apărarea ei. Zice-se că a scris la revistele lui. Ei, ce-a scris? Poezele! Poate că profesorul Iorga, cu toate că-i istoric, nu știe despre ea că în tinerețe a fost socialistă. Poate că nu știe că-n '907 ea a ascuns niște instigatori chiar de-aici din Oltenia și că a-mpărțit manifeste.

Ei, chestii de demult!

Da, dar chestia cealaltă, pe care a făcut-o sub nasul lor — o știau care — nu era de demult. Așa beteagă cum este, a înfruntat sentimente naționale, a luat sub ocrotirea ei un...

În „chestia" aceasta, petrecută în anul 1921 și care nu a fost iertată Elenei Farago, îngăduiți-mi să reproduc o parte din articolul pe care l-am publicat la vremea aceea în *Socialismul*. Îl reproduc deoarece el, presupun, ar putea să prezinte o contribuție pentru ilustrarea epocii:

„Paralel cu declarațiile ipocrite, făcute străinătății de către politicienii romîni, că în țara noastră antisemitismul a încetat de a mai exista și că drepturile

tuturor cetățenilor sînt cu sfințenie respectate, alte cazuri de huliganism pun în lumina adevărată sinceritatea spuselor lor.

Școala nenorocită a panglicarului universitar A.C. Cuza continuă să-și dea roadele.

Presa de informații relatează din cînd în cînd un nou act de sălbăticie în care, de obicei, se ilustrează „secăturile entuziaste" ale universității — calificativul e al unui dascăl al lor — sau vreun domn cu epoleți, vreun funcționar administrativ, vreun profesor. Crescuți de pe băncile școalei elementare în spiritul de ură canibalică, toate aceste patente mediocrități nu fac o viață întreagă decît să păstreze în sufletul lor incapabil de un sentiment înalt, detestabila moștenire pe care o transmit altora cu ușurința cu care e transmis un microb.

În nici un alt domeniu însă, cazurile de huliganism nu apar mai frecvent și nu-s mai arbitrare ca în domeniul artei. Aci se amestecă, infectează, se pronunță în ultimă instanță cu nelimitate puteri canalia ignorantă antisemită.

S-au văzut cazuri cînd scriitori evrei au fost bine primiți și lăudați de așa-zisele somități culturale ale țării, atîta timp numai cît nu li se cunoștea originea. Cînd se afla apoi că numele adevărat al lor era altul, elogiile se schimbau în injurii.

....

Ultima rușinoasă manifestare a mentalității huliganice s-a petrecut mai zilele trecute, la Craiova, cu prilejul reprezentării unei piese pe scena teatrului local. Semnată de o scriitoare romînă, lucrarea a fost acceptată de direcție, obținînd în seara premierei un succes foarte mare. A doua seară, însă, aceeași piesă e primită cu huiduieli sălbatice.

Pentru ce? Era jucată prost, se-nșelase publicul asupra calității ei cu-o seară înainte?

Nu. S-a aflat că piesa nu era a doamnei ce-o semnase, ci a altui scriitor, talentat și acesta, dar evreu.

Cunoscînd spiritul concetățenilor săi, prietenul B. Luca a recurs la un mijloc inofensiv, nădăjduind să poată da în felul acesta și o lecție exemplară huli-

ganismului: el a rugat-o pe poeta Elena Farago să primească a semna cîtva timp piesa, rămînînd ca apoi lucrurile să fie puse la punct.

După cazul artistei Francesca Rozan, huiduită la Iași, după atîtea alte cazuri de scandalos amestec în artă al bandelor antisemite, după cazul scriitorului Enric Furtună, fluierat tot la Iaşi nu pentru că lucrarea sa era proastă, ci pentru că el era evreu, după cazul *Manasse* — piesă cu universale însuşiri — vine acum şi întîmplarea lui B. Luca de la Craiova.

Sistemul, precum se vede, continuă. El amenință să se perpetueze încă mult timp, sub privirile indolente şi chiar ațîțătoare ale celor chemați să garanteze ordinea".

B. Luca e un scriitor uitat astăzi — şi uitat pe nedrept. El a intrat în literatură la o vîrstă destul de înaintată, la vreo patruzeci de ani, cînd, pierzînd un copil, a simțit nevoia să-și transpună durerea în cîteva strofe. A simțit pe urmă nevoia să mai scrie, în amintirea vlăstarului răpit, alte versuri pentru copii. Pe urmă, a plecat pe front, de unde, ca și Perpessicius, ca și Camil Petrescu și ca și Emil Dorian, s-a întors cu un caiet în paginile căruia consemnase, ca şi ei, tragedia războiului. Pun sub ochii celor care mă însoțesc pe drumul amintirilor una dintre poeziile lui, inclusă într-o Antologie despre care va fi vorba mai tîrziu:

Darul morții

Ne-am refăcut!...
Din spectre frămîntate-n lut,
cu mîini și-obraji de pergament,
s-a ferecat, cu trudă, pe platou,
un regiment
cu trup de bronz, cu suflet nou.

Cum stau pe creastă-n tiraliori, băieții,
încremeniți în front,

— o colonadă-nfiptă în orizont —
par dăltuiţi în umbra dimineţii.
Pornesc, în sunet de fanfare
bat ritmul raniţele-n spete,
şi-n vîrf de baionete
se prind fărîmituri de soare.

Ce tineri sînt! ce falnici! ce frumoşi!...
— icoana-ndepărtaţilor strămoşi.
Din scrum, ca pasărea din mit,
a răsărit
„Oştirea noastră" iar,
...Avem, din nou, ce face morţii dar.

A scris şi alte versuri.

Dar în el, alături de poet, trăia un autor de teatru care ştia să construiască şi să pună probleme. Cîteva piese i-au fost publicate. Acelea care au putut să vadă lumina rampei au avut parte de-o primire ostilă — iar una dintre ele de tămbălăul dezonorant amintit mai înainte.

Poeta îşi răsucea din cutia de tablă ţigări groase, îşi prepara cafeaua la spirtieră. Cu ele îşi uita urîtul ceasurilor şi zilelor cînd nimeni din afară nu-i trecea pragul; cu ele, cu tot soiul de prafuri în buline, uneori cu o injecţie pe care, cînd n-o avea pe îngrijitoare prin apropiere, şi-o administra singură, alina zvîcnirea durerilor din trup. Ca şi cum suferinţele reale nu i-ar fi fost de-ajuns, îşi descoperea altele, contestate de medicul — prieten vechi al ei — cu care angaja controverse.

O ţigară, mai multe, dintr-un tutun tare, făcute de mîna ei, o cafea, mai multe, preparate de ea cu un meşteşug a cărui taină declara că nu vrea s-o divulge, dăruia musafirilor. Nu-i primea, cînd i se anunţau, decît după o meticuloasă punere în ordine a obrazului, a părului, a rochiei, a pledului care-i acoperea picioarele. Aşa, să poftească! Nu încă... Femeia de serviciu nu mîntuise cu orînduitul lucrurilor de pe mescioară,

nu îndreptase un tablou pe perete sau un colț al covorului, nu apropiase scaunele pe care urmau să stea vizitatorii în jurul ei.

Îi primea, le zîmbea, le arăta recunoștință că au venit s-o vadă, îi întreținea un timp despre suferințele ei, apoi le cerea scuze că a abordat un subiect care nu-i interesa (ei protestau, firește) și trecea la necazurile pe care continuau să i le cășuneze oficialii urbei. Schimba și-acest capitol, despre care le mai vorbise, cu toate că pe prieteni el nu-i putea lăsa indiferenți. Era, totuși, mai bine să se treacă la o conversație mai plăcută. Uite, doamna Farago s-a tulburat.

— A, nu! protesta ea, dar în clipa aceea ducea la gură una din multele tablete de pe măsuță, apoi își răsucea o țigară. Poftim!

Le întindea cutia.

— Dacă nu vă pricepeți, vi le fac eu. Să bem și-o cafeluță. E și-n prepararea ei o artă.

Zîmbea.

— Sînt maestră. Dacă aș fi fost și-n poezie la fel de iscusită...

— Protestăm, doamnă! Sînteți, printre poetele noastre cea mai...

— Sînteți amabili.

Îi făcea plăcere să cocheteze cu modestia ei, știind că în felul acesta recoltează complimentări.

Tot mai rare erau pentru ea prilejurile cînd i se deschidea ușa. Puțini dintre intelectualii orașului o mai vizitau. Unii trecuseră de partea legiunilor urii, altora le era într-un fel teamă să se știe că păstrau legătură cu ea. Era, la răstimpuri, adusă pe tapet întîmplarea cu piesa lui B. Luca. Nu, nu, „bătrîna" a rămas cu părerile de demult, cînd scria la *Romînia muncitoare* și a luat mai tîrziu partea instigatorilor. Are o limbă ascuțită, căci, din cîte s-a auzit, clevetește pe seama luptei pentru ideea națională. Ar trebui dată mai multă luare-aminte acelora care se adună la bibliotecă; acelora care vin în casa ei. Vin și din Capitală unii — chipurile scriitori. Ce fel de scriitori? Dacă s-ar pune lacăt bibliotecii și muzeului? Dacă i s-ar tăia stipen-

diile? Dacă niscai studenţi ar organiza o manifestaţie acolo — s-o mai bage în răcori pe „babă"?

În vreo două rînduri, noaptea, cîteva pietre şi scurtături de lemn au făcut zob geamurile instituţiei lui Aman.

După Eliberare, Elena Farago a trăit numai cîţiva ani. Au fost anii ei cu adevărat fericiţi. Vedea înfăptuit visul adolescentei Fatma, poeta ale cărei cele dintîi cîntări fuseseră inspirate din năzuinţele clasei muncitoare. De ani şi ani, condeiul ei nu mai scrisese o poezie. A scris acum şi versuri, şi articole de totală adeziune faţă de vremurile noi. A fost, din jilţul ei de boală, sfătuitoare de zi cu zi şi ceas cu ceas a cadrelor tinere de scriitori şi activişti obşteşti.

Biblioteca şi muzeul pe care le condusese zeci de ani, în luptă necurmată cu ignoranţa şi vrăjmăşia cîrmuitorilor de altădată, nu au mai cunoscut greutăţi.

Iar oraşul în care avusese parte, din vina aceloraşi cîrmaci, numai de lipsuri, amărăciuni, jigniri, a onorat-o, şi s-a onorat, proclamînd-o cetăţeană de onoare a lui.

10

Reeditările continuă să-l păstreze pe Camil Petrescu, prin tot ce el a dăruit literaturii mai bun şi, deci, mai trainic, în atenţia maselor cititoare.

Au fost şi continuă să fie exprimate cuvinte de profundă mîhnire pentru pierderea pe care cultura noastră a încercat-o prin trecerea în nefiinţă a poetului, romancierului, autorului dramatic, criticului, eseistului.

Trăsătura lui dominantă, chiar atunci cînd sănătatea îi devenise, ca să întrebuinţez însuşi cuvîntul pe care îl rostea deseori, falimentară, a fost pasiunea de mişcare, de acţiune.

A fost cu deosebire ceea ce se cheamă un animator. M-a surprins vestea morţii lui în ceasul cînd privirile

îmi erau aplecate asupra paginilor unui volum al său retipărit abia cu două-trei săptămîni înainte. Reciteam, zguduit ca şi în urmă cu aproape trei decenii, acel *Ciclu al Morţii*, scris de sublocotenentul de rezervă Camil Petrescu în tranşeele primului război. Scriitorul a dat expresie de vibrantă artă, în aceste pagini, amărăciunilor şi revoltelor unei generaţii care, prin exemplarele ei cinstite, s-a angajat apoi să lupte pe frontul larg al vieţii împotriva rînduielilor generatoare de suferinţe profitabile minorităţii exploatatoare.

Camil Petrescu a mers pe linia destinelor înalte ale patriei sale, alături de poporul său ajutîndu-l cu avînt în lupta de construire a socialismului.

N-a vrut, n-a cunoscut odihna. Era în el tenacitatea în muncă a omului de pe ogor şi de pe şantier.

În postfaţa volumului la care m-am referit găsim o mărturie pe care o pot confirma cei ce l-au cunoscut şi, mai mult decît ei, o confirmă opera sa cuprinsă în multe mii de pagini:

„De patruzeci de ani, munca mea cu condeiul nu a suferit nici o întrerupere... De plictisit nu-mi aduc aminte să mă fi plictisit vreodată, de cîteva decenii încoace."

N-a avut timp să se plictisească.

Camil Petrescu a fost înzestrat cu acea hărnicie ce nu voia să-şi îngăduie nici un ceas de repaus, oferind şi în această privinţă un exemplu impresionant, demn de respect.

Personal, ţin să pun un accent deosebit în mărturisirea tristeţii ce am resimţit cînd m-am despărţit pentru totdeauna de un prieten împreună cu care mă aflasem, timp de patruzeci de ani, pe drumurile vieţii şi în bătăliile ei.

11

M-a legat de George Mihail Zamfirescu simţămîntul preţuirii pentru scriitorul atît de talentat şi al iubirii pentru prietenul care ştia să se dăruiască prieteniei. Cu el, ani în şir, am

făurit visuri comune şi am mers, în scrisul şi acţiunea noastră, pe aceleaşi drumuri, la capătul cărora vedeam nu atît satisfacerea aspiraţiilor literare, cît împlinirea crezurilor noastre sociale.

Prietenia dintre noi a început prin 1924, cînd, de la frontiera de vest a ţării, primeam mesajul lui sub forma unei reviste cu titlul *Icoane maramureşene.* Se desprinde în această clipă a evocării, alături de umbra lui George Mihail Zamfirescu, încă una: a lui Ion Mehedinţeanu. Cine îşi mai aminteşte de el? A scris, totuşi, şi el. A fost un băiat inimos — era mai tînăr decît noi — gata să servească, să se devoteze, să se jertfească.

Nu ştiu în ce fel s-a înfiripat legătura dintre ei doi. Dar cînd se vorbeşte despre debutul literar al celui ce avea să fie mai tîrziu un autor dramatic şi un romancier în ale cărui pagini a fost prezentată o lume atît de interesantă, şi cînd e consemnată existenţa revistei *Icoane maramureşene*, se trece peste un amănunt care îşi are însemnătatea şi semnificaţia lui: anume că la ea trudea şi Mehedinţeanu. Mai mult: publicaţia apărea culeasă de mîinile lui Mehedinţeanu. Slujbaş mărunt unul, lucrător tipograf celălalt, dornici să realizeze o faptă de cultură în depărtatul colţ de ţară în care se aflau şi să dea expresie gîndurilor lor, au rezolvat problema editării revistei prin entuziasmul amîndorura şi cu vingalacul din mîna unuia dintre ei.

După munca de o zi în atelier, Ion Mehedinţeanu începea alta care dura pînă tîrziu în noapte: lucra pentru publicaţia lui şi a „fratelui" Zamfirescu — nu îşi spuneau prieteni, ci fraţi — o lucra de la prima pînă la ultima pagină, şi revista ajungea pe urmă nu numai prin redacţii indiferente, dar şi sub privirile cititorilor tineri, cu năzuinţe şi elanuri frumoase, ca şi ale conducătorilor ei.

Rămîne impresionantă figura lui Mehedinţeanu, lucrătorul tipograf care căuta prietenia scriitorilor nu pentru a se freca de haina lor, dar pentru că ţinea să se alăture, ostaş fără grad şi fără ambiţia răsplătirilor, muncii de înnobilare a sufletului colectiv. Rămîne impresionantă hărnicia lui de tînăr muncitor

care, ziua, stătea la „regal", iar seara se instruia cu înfrigurare sau își așternea gîndurile pe hîrtie, sau se trudea să alcătuiască revista — el colaborator, el asociat la conducere, el culegător al ei.

Puțini au știut, chiar pe-atunci, lucrul acesta. După cum tot puțini au știut că volumașul scos în 1926, intitulat *Însemnări omenești* și închinat „tuturor semenilor care își regăsesc în ei omenia", a fost lucrat în întregime de el, în aceleași condiții. Tovarășii lui de muncă plecau să se odihnească, să se plimbe sau să petreacă. În atelier rămînea el, salahorind la cărticica lui, în al cărei cuprins zvîcneau gînduri generoase depănate în alte nopți.

Mai tîrziu, cînd George Mihail Zamfirescu s-a înapoiat în Capitală, punînd capăt existenței de funcționar și începînd-o pe aceea de autor osîndit să trăiască din produsul scrisului său, i-am urmărit truda de a-și construi cu migală opera, și sforțările dureroase în a impune valorificarea ei. Cînd a tre-ut, la patruzeci de ani, pragul acestei lumi era încă de mult un scriitor cunoscut, dar pînă atunci nu i-au fost cruțate umilințele.

Domnișoara Nastasia rămîne una dintre lucrările cu caracter de permanență în repertoriul teatrelor noastre. Însă, pînă să fi văzut lumina rampei, piesa a zăcut în cartoanele directorilor de teatre, iar autorul a fost nevoit să facă multă vreme o anticameră obositoare și descurajatoare.

Îmi împărtășise, într-un moment de descumpănire, această mărturisire, care m-a cutremurat:

— Dacă nu voi izbuti nici acum să înlătur nepăsarea directorilor, renunț la orice alte încercări și îmi pun capăt vieții!

Spre norocul literaturii romînești, căreia apoi a putut să-i dăruiască alte opere, *Domnișoara Nastasia* a fost curînd după aceea reprezentată, iar autorul ei a devenit, în următoarele douăzeci și patru de ore, un scriitor care nu se mai găsea în situația de solicitator, ci de solicitat.

De mult, premiera unei piese originale (poate de la *Înșir-te, mărgărite* a lui Victor Eftimiu și de la *Patima*

roșie a lui Mihail Sorbul, cîndva) nu mai fusese un triumf atît de categoric cum a fost aceea cu care un teatru din capitala țării își deschidea stagiunea la începutul lui septembrie 1927. Pentru prima oară erau aduși pe scenă alți oameni și era oglindit alt mediu decît aceia și acela cu care autorii dramatici obișnuiseră publicul. Iar o mare parte din public a avut uimirea de-a face în seara de atunci cunoștință nu numai cu un scriitor care nu confecționa drame de salon după modelul pieselor franțuzești, ci și cu o lume care, deși trăia în imediata-i apropiere, îi era pe de-a-ntregul necunoscută.

Soarta lui a continuat să rămînă, totuși, aidoma aceleia a multor altora care, în condițiile grele de altădată, erau osîndiți ofenselor morale și sărăciei materiale. De aceea, ei nu s-au putut realiza în măsura năzuințelor și talentului lor. De aceea, descurajați unii, lăsau să le cadă unealta din mînă și se alăturau plutonului înfrînților. Înainte de a ieși din viață, decedau cu mulți ani înainte ca scriitori. De aceea, istoviți alții de lipsuri și de muncă grea, cum a fost cazul prietenului meu, închideau ochii la o vîrstă care ar fi putut să fie cea mai potrivită creației.

12

Curioasă existență a fost aceea a lui Stoian Gh. Tudor! Îl smulsese din anonimat o editură care, instituind un concurs, a găsit, printre cîteva zeci de lucrări prezentate, una plină de stîngăcii. Concurentul nu știa să scrie, și era totuși scriitor, fiindcă în micul lui roman închidea o bucată de viață. *Hotel-Maidan*, cartea premiată, era o mică frescă a figurilor de subsol social, clientelă de aziluri de noapte, vagabonzi și ratați, plămădiți din pasta destinului tragic al personajelor pe care le întîlnim în paginile de început ale lui Gorki sau în ale lui Jack London.

Ca și ei, Stoian Gh. Tudor trăise viața eroilor săi, ceea ce explica autenticitatea lor și a mediului pe care

alți scriitori, în căutare de subiecte interesante, l-au înfățișat numai cu pitorescul lui.

I-ar mai fi trebuit ceva povestitorului pentru a rămîne ancorat definitiv în conștiința criticii și a publicului cititor. Talent avea. Experiența traiului său nu încăpuse toată în cartea subțirică. Ar fi fost, poate, dator să persevereze. S-ar fi cuvenit, credem, să-l încurajeze și să-i dea îndrumări alții. Era un dezorientat. Nici țăran și nici orășean — brazda neputîndu-l reține, căci pentru aceasta ar fi trebuit să-l hrănească, iar Capitala nevoind să-l accepte — Stoian Gh. Tudor, mic grădinar la Chiajna, evada în căutarea unui rost printre noi, și se înapoia în bîrlogul lui după o zi de hoinăreală prin redacții, după așteptări pe la colțuri de străzi și pe la ușile cafenelelor.

Avea prieteni care nu voiau sau nu puteau să-i vină în ajutor și care, grăbiți, superficiali, mincinoși, îi dădeau întîlniri la care uitau să se prezinte.

Stoian Gh. Tudor a fost omul care a așteptat. Totdeauna l-am găsit într-un hol de redacție, pe o margine de trotuar, în fața unei cafenele unde nu îndrăznea să intre, căci avea straiele necăjite și, în buzunarele lor, doar cîțiva gologani, atîta cît îi trebuiau pentru autobuz spre a-l debarca, seara, dincolo de zona suburbiei.

Aștepta...

— Tot pe aici, domnule Stoian Tudor?

— Da, că să vedeți... se scuza. Îmi spusese cutare că vine, și...

Ultima întîlnire cu el a fost tot într-un hol de redacție sau tot undeva la colțul unei străzi. Se înserase și era supărat, căci i se pusese o problemă grea: îi lipseau banii pentru autobuz.

— Că, să vedeți, dacă nu mă făcea să aștept, o luam pe jos acasă... Da acu' e tîrziu...

Stoian Gh. Tudor, omul pe care toată lumea l-a făcut să aștepte a fost într-una din seri, cînd se înapoia ca de obicei umilit din oraș, așteptat acasă de-un ordin de chemare la regiment. S-a dus. Iar nu după multă vreme, pe front, îl mai aștepta cineva: M o a r t e a.

XVI

1

Am zis de trei ori „Aferim!" cînd mi-au fost aduse la cunoştinţă motivele supărării Profesorului şi ale hotărîrii lui ca de îndată să mi se scoată piesa de pe afiş (era vorba de o piesă pentru copii). Directorul, un fel de poet şi-un fel de prostănac — îl chema Sîn Giorgiu — pe vremea aceea purtător de ghiozdan al savantului, iar mai tîrziu nazist sadea, a rămas deconcertat şi m-a întrebat ce interpretare să dea exclamaţiilor şi hohotirii mele. Se afla în oarecare panică, neştiind cum anume să-l informeze pe omul căruia i se arăta devotat şi care, oricum, îi era stăpîn — spunea, de altminteri, ori de cîte ori se referea la el, plin de respect în glas, nu numai: Profesorul, dar şi: Patronul.

L-am lămurit:

— Comunică-i că am zis de trei ori „Aferim!", pentru că, mai întîi, şi-a însuşit două informaţii fără să le controleze: că nu sînt romîn şi că am pactizat cu nemţii în teritoriul ocupat. Putea să te întrebe pe dumneata, care mă cunoşti.

— Într-adevăr.

— Nu mai spun că ar fi trebuit să-i dai informaţia corectă, dumneata.

— Parcă nu-l ştii pe Profesor? Am încercat la telefon, dar nu m-a ascultat. Mi-a spus că a primit cîteva anonime. A fost, cum îi este firea: nervos, nenduplecat.

— Am priceput acum de ce în lucrările lui istorice sînt atîtea greşeli...

— Opera lui istorică reprezintă un monument național. Să nu ne atingem de ea. Eu, ca devotat al lui, nu pot să continuu o discuție cu privire la valoarea ei.

— Aferim!

— Adică?

— Exclamația de acum e pentru dumneata.

— Nu înțeleg.

— Nici nu este nevoie. Adineauri am repetat-o explicîndu-mi că tot astfel, luîndu-se după documente neverificate, după „anonime" ale istoriei, și-a format anume păreri privitoare la trecut și și-a construit — vorba dumitale — monumentul. Adevărată e numai denunțarea că sînt socialist. Ei, și?

— Într-adevăr. Dar am avut impresia, cînd m-a chemat la telefon și m-a admonestat în legătură cu dumneata, că a pus preț mai mare pe primele două învinuiri. Știi că, la urma urmei, și Patronul e democrat. E național-democrat.

— Nu era necesar să-mi mai spui.

— Vorba este: ce facem?

Se găsea în încurcătură.

— Gata! Scoate piesa de pe afiș. Nici așa nu o văd copiii la teatrul dumneavoastră, care dă reprezentații mai mult cu sala goală.

— Pardon!

Rostise: „Pardon!" cu voce ofensată, deși fără convingere.

Nu apăruse încă, la vremea aceea, *Istoria literaturii romînești contemporane* a savantului, căci aș mai fi zis încă o dată „aferim!", așa cum au zis și alții după ce au parcurs-o, uluiți și înveseliți de extraordinarele inexactități și confuzii pe care le cuprindea și, de asemenea, de judecățile de valoare consemnate în ea. Condamnînd cu asprime, fără drept de apel, caracterul și nivelul celei mai mari părți a producției literare, istoricul dovedea că nu o cunoștea nici măcar într-atîta încît romanele lui Ionel Teodoreanu să nu fie atribuite fratelui său, iar alte lucrări să nu fie luate lui Cezar Petrescu și date lui Camil Petrescu, sau V. Demetrius să nu fie confundat cu Carol Ardeleanu. Ar fi

fost desigur mai importantă prezentarea autorilor prin ceea ce scriseseră decît prin specificări care nu puteau să contribuie în nici un caz la cunoaşterea şi înţelegerea operei lor, ca, de exemplu, detaliul că autorul *Medelenilor* era „fiul avocatului Osvald Teodoreanu şi al fiicei mai mari a compozitorului Muzicescu"; că Emil Isac a fost „fiul unuia din vrednicii luptători pentru neam de dincolo de munţi"; că un anume prozator care intra în lotul preferinţelor savantului, Ionescu-Boteni, era „un muscelean aprins, avocat la Bucureşti".

Trecînd peste lipsurile de informaţie absolut necesară, compensate la urma urmei prin aceste, cum s-ar spune, amănunte intime, justificarea celor vreo şapte sute de pagini ale studiului a stat în prezentarea unei mişcări literare a cărei existenţă era arătată ca datînd din timpi cînd ea nu se ivise încă şi care a continuat să fiinţeze chiar după ce actul de deces îi fusese înregistrat la Oficiul stării civile. E vorba de mişcarea semănătoristă, al cărei iniţiator şi animator a fost însuşi N. Iorga şi care, elogiind-o, nu putuse evita accidentul impregnării veşmintelor proprii cu fumul de tămîie din cădelniţa mare.

Desigur că numai pentru a îndreptăţi rolul asumat mai tîrziu în cîntărirea poeziei altora, istoricul cita ca model al genului o strofă publicată cu zeci de ani în urmă, în *Contemporanul*, scrisă de poetul cu acelaşi nume:

Din jeţul mare în spetezi
Bătrîna se ridică,
Rotundă ca un titirez,
Ca un gîndac de mică

iar pentru întregirea personalităţii cîntăreţului de la revista condusă de Dobrogeanu-Gherea, istoricul literar releva activitatea dramatică a aceluiaşi autor — primită însă „întîi cu obişnuita tăcere, apoi cu duşmănie".

În faţa unei literaturi care îl întrista profund (despre Liviu Rebreanu scria că manifestă „un fel de gust pervers pentru subiecte respingătoare", iar despre

Arghezi că are o factură „de o obscuritate tot mai adîncă"), istoricul şi criticul se simţea la largu-i, decretînd-o pe trei sferturi şarlatanie şi pe un sfert nebunie curată. Ei îi opunea valori de calitatea lui I.U. Soricu („Uriaşul sentimental") sau a poetului agronom Săpunaru, care „aducea poeziei un delicat simţ al naturii" cu ale sale versuri, pe care le reproducea încîntat:

Flori mărunte, mărunţele,
Risipite-s prin vîlcele.

Studiul omitea, dar nu întîmplător, referirea la alt poet, pe care autorul îl prezentase ca pe o revelaţie, sub numele de Cireşeanu, în paginile ziarului său, în timp ce exprima neplăcere pentru poezia lui B. Nemţeanu, înfăţişat ca un scriitor evreu fără legătură cu sufletul şi aspiraţiile „neamului romînesc". A suferit pe urmă o deziluzie aflînd că fusese victima unei mistificări — Cireşeanu cel lăudat fiind unul şi acelaşi cu B. Nemţeanu.

2

Teatrul cu tevatura se numea „Popular" şi fusese creat de Liga Culturală, al cărei preşedinte permanent era Nicolae Iorga. Cu un repertoriu îmbîcsit, inegal, cu mijloace sărăcăcioase de punere în scenă, cu un corp actoricesc de strînsură, plătit cu neregularitate şi, din cauza aceasta, mereu nemulţumit, înjghebarea ducea o existenţă necăjită şi şchiopătîndă. Îi mersese faima că spectacolele sale sînt realizate de mîntuială şi plicticoase, astfel că erau ignorate de cronicari şi — mai grav — ocolite de public. Sala era mică, scena la fel, scaunele scîrţîiau, acustica, lumina — ca vai de lume.

Profesorul îl bruftuia pe director ori de cîte ori primea rapoarte care arătau starea proastă financiară şi, cum s-ar mai zice, morală a întreprinderii. Învinuindu-l

că nu găsește inițiative pentru aducerea publicului la teatru, îi sugera idei care mai de care mai naive. Fonduri suplimentare pentru ieșirea din încurcătură nu-i dădea, Liga Culturală aflîndu-se ea însăși în strîmtoare. Mustrări aspre adresa dascălul nu numai nătîngiei băgătorului său de seamă, dar și guvernelor care nu-i sprijineau opera de culturalizare și, deopotrivă, națiunii, care se dovedea ingrată față de binele pe care i-l voia.

— Bine, domnule, îi spunea cu mărinimie directorului cînd îl vedea în mai mare încurcătură. Te ajut și de data asta. Mai fac un sacrificiu. Îți mai scriu o piesă pe care să mi-o joci.

Una dintre cauzele golurilor pe care le înregistra Teatrul Popular și în sală, și în buget, o constituiau tocmai lucrările dramatice ale savantului. De cînd luase ființă teatrul Ligii Culturale, respira ușurată conducerea de la Național, care nu mai era îndatorată să reprezinte, chiar și la sfîrșitul stagiunii, producția dialogată, fecundă a marelui istoric.

Într-o considerare obiectivă multe, foarte multe pagini din extraordinar de multele pe care el le-a scris, nu pot fi așezate sub semnul improvizației. Cînd condeiul îi era mai puțin grăbit și cînd simțămîntul care le dicta era mai recules, mai grav, ele îmbrăcau o înveșmîntare de zile mari și transmiteau emoție estetică.

Într-o măsură „Sfaturile pe întuneric", într-o și mai mare măsură portretizările din „Oameni care-au fost" neuitînd alte zeci și chiar sute de articole neumbrite de uluitoare inadvertențe, nentinate de patimă, rămîn patrimoniului literar-publicistic.

Rămîn, parțial sau integral, ca un bun al istoriei o seamă de studii din sutele, poate chiar miile, pe care le-a întocmit.

Nu i-au fost toate judecățile eronate. În numeroase împrejurări, atitudinile lui au fost întemeiate și au reprezentat acte de curaj. Dar, din pricina unui temperament inegal și a unor prejudecăți de care nu s-a putut lepăda — unele cultivate chiar de el — Nicolae

Iorga schimba fără întîrziere o poziţie dreaptă cu una deviată.

În România mare, despre care afirma că a fost realizată numai pentru că el, în anii neutralităţii, ţinuse conferinţe la Liga Culturală şi scrisese articole în gazeta sa, cu tiraj de cîteva sute de exemplare, nu era luat în seamă. Cine a fost alături de monarhie în vremuri de restrişte, la Iaşi, îndemnînd-o cu deosebire pe regină să umble prin spitale şi să compună rugăciuni pentru ostaşi? Lui Ferdinand nu el i-a dat ajutor cînd acesta vorbea cu ochii înroşiţi că nu vede ieşire din situaţia în care se găsea? De un revelion nu a fost la palat cu actorii? Acum — şi regele, şi regina tot cu Brătianu se sfătuiesc, iar cînd a fost vorba de un guvern pentru alegeri l-au pus pe-un general ramolit. La Iaşi avea totdeauna uşa deschisă cînd voia s-o vadă pe regină, ba chiar ea îl chema şi-i strîngea mîna şi plîngea în faţa lui, rugîndu-l:

— Nu ne lăsa!

Acum, cînd i-a cerut audienţă, ea l-a primit abia după cîteva zile şi s-a arătat grăbită şi distrată, iar cînd el a rugat-o să-l convingă pe Ferdinand că n-ar trebui să dea uitării un sfetnic devotat, Maria i-a răspuns:

— Ştiţi că eu în politică nu m-amestec şi că n-am asupra lui Nando nici o trecere.

Cînd a auzit că este supărat şi că tună şi fulgeră împotriva dinastiei, regina a spus, cu încredinţarea că vorbele ei vor ajunge la urechea savantului:

— Şi-a făcut obiceiul să mi se adreseze mie pentru orice. Îmi cere să intervin să fie prim-ministru şi totodată să i-l împrumut pe tîmplarul palatului pentru repararea mobilelor sale. M-a rugat să-i procur un vagon cînd şi-a adus lucrurile din refugiu. Pînă şi cuie pentru tablouri mi-a cerut.

Ardelenii şi ţărăniştii, în a căror cîrdăşie intrase, îi tolerau toanele şi lecţiile, însă hotărîrile de seamă le luau fără ştirea şi voia lui. Era bine că-l aveau pe profesor cu ei, dar le bătea capul cu prelegeri istorice, îi trata ca pe elevi şi-i sărea ţîfna din orice. Cu figuri de ipocrită supunere, Maniu şi ai lui îi ascultau

dojenile şi sfaturile, dar îl lăsau pe altcineva din vechiul regat să-şi iasă din sărite şi să i-o trîntească uneori:

— Ia mai lasă-ne, domnule, că nu sîntem la şcoală! Atîta ar mai trebui: să ne pui şi la colţ.

— Am dreptul! striga el. Eu am făcut ceva pentru ţara aceasta. Carte de la mine aţi învăţat, afară poate de dumneata.

— Vă rog, vă rog! intervenea cu prefăcută îndurerare Maniu, dar îşi băga nasul în hîrtii şi nu-l mai oprea pe profesor cînd acesta, cu barba vîlvoi, se scula, îşi lua ghiozdanul, umbrela de care nu se despărţea niciodată, pălăria şi pleca viforos.

După ce-şi făceau treburile, asociaţii îşi aduceau aminte că savantul trebuie împăcat, astfel că un grup dintre ei se ducea la el acasă şi-i cerea scuze.

— Nu le primesc! striga el purtîndu-şi privirea mînioasă de la unul la altul. Să vină cine m-a ofensat. Eu, în ţara asta, sînt cineva. Pentru ea am scris cărţi. Mi se pare că şi o altă persoană s-a ridicat împotriva mea...O persoană care a făcut academia de biliard la Viena...Constat că domnul Mihalache nu s-a deranjat să vină... Şi-a luat aere...

— Domnul Mihalache a fost poftit de domnul general Averescu. Sîntem în tratative cu domnia-sa.

— Dar eu nu ştiu nimic. Duceţi acţiunea fără mine?

— Aţi tratat şi dumneavoastră, domnule profesor, cu domnul Brătianu.

— Eu am dreptul. Nu admit control.

— Disciplina...

— Mie nu mi se poate impune disciplina.

— Aţi anunţat pe cont personal o nouă întrunire.

— Ei, şi? Eu pot să vorbesc naţiunii cînd vreau. Aţi venit să-mi cereţi scuze, sau socoteală? Să ştiţi că nu admit.

— Vă rugăm să poftiţi înapoi, căci şedinţa continuă. Vă pofteşte domnul Maniu să fiţi de faţă cînd se va întoarce domnul Mihalache de la domnul general.

— Domnul Maniu acela cu pertractările dumnealui... Eu altfel înţeleg să se facă politica...

— Vă veţi spune punctul de vedere acolo.
— Îl spun aici!
— Nu mergeţi?
— Cred că v-ar conveni. Ei, nu! Am să vin şi am să vorbesc răspicat. Dar, mai întîi, să-l obligaţi pe domnul acela care face pe bolşevicul să retracteze. Aveţi o trăsură? Aveţi o maşină? Fiindcă nu accept să-mi rup tălpile mergînd pe jos. Eu sînt om sărac, nu ca alţii, care s-au chivernisit — cum şi cît şi în cîtă vreme, ştie ţara întreagă.

Îndeobşte, la întrunirile profesorului Iorga venea, ca şi la prezentarea pieselor lui, lume puţină. De aceea le ţinea în săli mici şi de aceea, de fiecare dată, el, din capul locului, se supăra pe cele cîteva duzini de participanţi, învinuindu-i că nu şi-au adus familiile şi prietenii, care ar fi avut ce învăţa de la un om care a fost şi este dascălul tuturora. Se supăra pe acea parte din naţiune care stă acasă, ori prin cafenele, ori umple sălile negustorilor de minciuni.

Ascultătorii îi erau admiratori şi devotaţi statornici, mai mult pensionari şi ofiţeri în rezervă. Nu lipseau nici cîteva cucoane bătrîne, cu pălării şi rochii demodate, precum şi cîţiva liceeni. Tineretul celălalt, studenţesc — „secăturile entuziaste", cum îl botezase cu parapon cîndva — trecuse de partea lui A.C.Cuza. Mînios şi luat de şuvoiul vorbirii, oratorul uita pentru ce anume convocase întrunirea şi se oprea mai tot timpul la voevozi şi cronicari, la bisericile pe care le cercetase, la mitropoliţii din trecut. Într-un tîrziu, cînd cineva de lîngă el îi strecura un petec de hîrtie sau îi şoptea un cuvînt, îşi aducea aminte că era vorba de campania electorală. Venea, în sfîrşit, la subiect. Cu amărăciune arăta că este un om neluat în seamă şi că ignoranţii sînt la guvern. Pe el nu-l chema nimeni. Se dădea la rege, la liberali şi la generali, la aliaţii săi, dar îndată făcea profesie de dinasticism, îşi exprima respectul pentru armată, se declara apărător al ordinii, pentru ca, iarăşi, să se ridice împotriva unei societăţii păcătoase, pe care o aşteaptă răzbunarea mulţimilor şi cuptoarele iadului.

Sătul să tot vorbească în săli cu o sută de locuri şi să fie persiflat de adversari şi chiar de prieteni, îşi puse într-un rînd partizanii pe foc să organizeze o întrunire mare. Avea în partidul său cîţiva industriaşi.

— Să dea bani, căci au de-ajuns! Să-şi aducă lucrătorii! strigase. Ce înseamnă asta? Averescu poate să aibă mii de oameni la întrunirile lui — şi eu nu?

Peste o săptămînă era anunţată o adunare la Dacia. Sala se înfăţişa atît de bine căptuşită cu public, încît organizatorii se mirară, cu toate că năduşiseră mult pentru a strînge lume. Au tipărit afişe — o puzderie. S-au milogit prin redacţii: „Profesorul va face o expunere importantă". După cum era cazul, asigurau: „Va fi straşnic. Se dă la Brătianu şi la Palat. E pentru democraţia cea mai înaintată." Sau: „Îi frige pe evrei şi pe francmasoni, ca să-i ia caimacul lui Cuza. Profesorul a devenit iarăşi naţionalist, ca în tinereţe. Îi va lua în tărbacă şi pe socialişti."

— Ei, vedeţi? spuse el cînd privi din culise în sală. Ajunge să vă mişcaţi puţin pentru ca naţiunea să mă urmeze. Dar parcă e mai multă lume la balcoane decît jos. Poftiţi-i să coboare pe cei de sus. Oamenii nu îndrăznesc. Ce sînt ei?

— S-ar părea că sînt muncitori, i se comunică, şi era în glasul prietenilor săi oarecare nedumerire.

— Foarte bine! se entuziasmă profesorul. Însemnează că au sentimente romîneşti şi se depărtează de conducătorii lor rătăciţi. Să le vorbească cineva şi să-i invite în sală.

Cineva înaintă pînă la marginea scenei şi spuse cu voce ademenitoare:

— Fraţilor de la balcoane, domnul profesor...

— Ura! strigară glasuri de jos.

— ...vă roagă să ocupaţi locurile de la parter.

— Las'că e bine şi aici! răspunse cineva de peste balustradă. Noi sîntem învăţaţi să stăm la cucurigu.

Se auziră mai multe hohotiri de rîs. Se auzi un glas dintr-o parte laterală a balconului:

— Bravo, tovarăşe Mitică!

Tovarăşul Mitică era un muncitor croitor, vechi, înflăcărat sindicalist, pe care l-am descris şi în *Zilele vieţii tale*.

Publicul din primele rînduri încercă un simţămînt de neplăcere şi nelinişte.

— Sînt socialişti, îşi şoptiră şi-şi dădură coatele.

— Sînt socialişti, îl informă, intimidat, pe Profesor crainicul de adineauri.

— Foarte bine! glăsui el. Ce, socialiştii n-au şi ei în ţara asta dreptul să asculte cuvîntul cuminte al unui om pe care se vede că-l respectă? Sînt şi eu pentru un socialism, însă naţional, şi am să le-o spun. Eu nu fac demagogie, ca alţii.

Intră în scenă cu pălăria pe cap, cu ghiozdanul în mînă, cu umbrela la subsuoară şi cu statul-major al partidului în urma sa: un general în uniformă de la 1877, profesorul Munteanu-Rîmnic, care-i era cumnat, cîţiva domni purtători de chelii, barbişoane şi pîntece.

— Ura! strigă publicul din sală.

— Trăiască apostolul neamului! răcni dintr-un grup de şcolari în uniformă unul mai vîrstnic, pletos, în costum naţional.

Tot el, în timp ce savantul şi însoţitorii săi luau loc la masă, bătu în podea cu o bîtă şi răcni încă o dată, dimpreună cu grupul de băieţi:

— Trăiască profesorul nostru! Trăiască România Mare!

— Nădejdea naţiunii. Tineretul studios a fost totdeauna cu mine, şopti Iorga înduioşat, netezindu-şi barba şi făcînd apoi un semn prietenesc tinerilor conduşi de lunganul cu zeghe şi cu plete.

Aplauze răzleţe se auziră şi la balcon, acoperite însă numaidecît de sîsîituri printre dinţi şi de hîrîituri din gîtlej.

După ce văzuse, înainte de a intra în scenă, alcătuirea sălii, profesorul declară celor din jurul său că întrunirea s-a transformat într-o mare adunare naţională şi că, prin urmare, nu era bine să ia doar el cuvîntul. Ceva-ceva trebuiau să spună şi ceilalţi: generalul veteran în numele armatei, Munteanu-Rîmnic în numele şcoalei, un teolog în numele bisericii străbune, tăbă-

carul Mociorniţă în numele muncii naţionale. Toţi cei desemnaţi socoteau cu totul deosebită cinstea care li se făcea, dar treceau prin emoţii, neavînd deprinderea să vorbească în public. Profesorul era, ca întotdeauna, neînduplecat cînd hotăra ceva. „Nu admit! se enervă el! Veţi vorbi scurt. Cîteva cuvinte, şi gata!"
Cîteva cuvinte rosti cu voce subţire, gîngavă, de copil, generalul bătrîn, amintind, pare-se, despre Independenţă. Tărie în glas n-a căpătat profesorul Munteanu-Rîmnic decît cînd a isprăvit cu urarea de viaţă lungă pentru marele apostol şi savant. Teologul s-a întins ceva mai mult, aducînd vorba în încheiere despre Apocalips. Fiecare a căpătat din sală aplauze cuviincioase şi fiecăruia mentorul i-a strîns, generos, mîna. Mociorniţă, mare industriaş, a avut parte de cîteva întreruperi de la balcon. „Cum stai cu muncitorii? i s-a strigat. Ce facem cu salariile?" Însă el, prefăcîndu-se că nu aude, a răcnit scurt:
— Trăiască părintele naţiunii! şi, îmbrobonat de sudoare, s-a aşezat pe scaun.
Luă apoi cuvîntul Profesorul, căruia i se făcu, în picioare, vreme de mai multe minute, o entuziastă manifestaţie. Grupul de tineri cu mai-marele lor îl mai întrerupse în două rînduri chiar după începerea discursului, dar el îi domoli întîia oară cu o glumă de care rîse singur, iar a doua oară îi opri sever, făcîndu-le cu mîna, ca de la catedră, un semn poruncitor. Îl indispuseseră oarecum şi săgetările de la balcon cînd vorbise patronul tăbăcar.

Din întîiul moment porni la atac împotriva dinastiei de la clubul liberal şi împotriva celeilalte dinastii din Calea Victoriei, care nu ştia să-şi aleagă sfătuitorii. Se încălzi şi dădu lovituri în dreapta şi-n stînga: împotriva generalilor din guvernul de atunci, care primeau ordine pe scara de serviciu de la Ionel Brătianu; împotriva altui general — nu-l numi, dar lumea înţelese că era vorba de Averescu — care făcea bonapartism; împotriva germanofililor, care din nou ridicau capul. Ironiză pe cineva care vrea să împămîntenească la noi ipocrizia Blajului (şi nu încăpea îndoială că-l insulita pe Maniu). Se răfui cu toţi şi pe urmă cu

ţara, care nu ştie să-şi aleagă conducătorii. Îi alegea pe cei mai proşti şi răi.

— O să-i schimbăm! se auzi un glas de la balcon, iar în jurul celui care strigase astfel se stîrniră aprobări şi aplauze.

De jos şi de pe scenă se suciră într-acolo cîteva capete mustrătoare, îngrijorate. Vorbitorul vru să continue, însă gîndi că trebuia să dea întrerupătorului un răspuns.

— Da, dar să nu-i schimbaţi cu mai răi şi mai proşti.

— Nici o grijă! primi încredinţarea.

Din clipa aceea, atmosfera se tulbură. Profesorului i se burzului barba, iar din ochii lui scăpărară fulgere mînioase. Între el şi cei de la balcon se iscară discuţii.

—E un necuviincios acolo care n-a fost la şcoală şi nu ştie să se poarte! strigă.

— Ha-ha-ha! i se ripostă cu înveselire din mai multe locuri.

— Sînt mai mulţi răucrescuţi! continuă Profesorul, nedînd urmare celor din juru-i care, pare-se, încercau să-l calmeze.

— Jos starea de asediu! răsună o voce, şi după ea se dezlănţuiră altele: Vrem drepturi pentru muncitori! Vrem salarii mai bune! Vrem pîine! Trăiască pacea! Trăiască revoluţia rusă!

— Mi s-a spus — căuta vorbitorul să acopere hărmălaia de sus, dar cuvintele lui nu erau auzite decît în rîndurile din faţă, jos — că aci în sală au venit lucrătorii, însă lucrătorii aceştia nu sînt romîni, ci elemente ale dezordinei. Eu sînt apărător al ordinei.

Glăsui mai departe, dar şi în dreapta balconului ţinea cineva un discurs. În acelaşi timp, tot la balcon, în stînga, vorbea altcineva. Nu se înţelegea nimic decît, din cînd în cînd: „Tovarăşi, clasa muncitoare... socialism... alegeri... 13 Decembrie... burghezia... cenzura...revoluţia rusă...revoluţia socială..."

Publicul din sală se sculase în picioare, cu urechea împărţită la cele ce spunea Profesorul pe scenă şi la tămbălăul de sus. Privirile se îndreptau, temătoare, spre balcon şi spre uşile laterale. O voce se putu face auzită:

— Să fie daţi afară!

Mai era o frămîntare jos, în marginea unde se afla grupul de tineri. De acolo răzbi un muget:

— Afară bolşevicii!

Pe un scaun se ridicase, tot rotindu-şi ciomagul spre balcon, lunganul cu plete şi cu zeghe.

— Huideo! se răspunse de sus.

În frunte cu purtătorul ciomagului, tinerii se năpustiră din sală şi urcară în grabă scările, în timp ce oamenii de jos, consternaţi, îşi făceau loc să iasă. Ieşiră din scenă, fără să-l mai aştepte pe profesor, şi persoanele de la masă. Profesorul mai rosti cîteva imprecaţii, observă că a rămas singur, îşi luă pălăria, umbrela, ghiozdanul şi ieşi furtunos.

La balcon se auzea zgomot de îmbrînceli şi scaune trîntite. Tinerii au căpătat nişte palme, fiecare dintre ele mare cît o lopată, nişte pumni ca ciocanele, şi au fugit pe urmă fără şepci. În mai mare ananghie s-a găsit căpetenia lor, pe care un muncitor, respectiv tovarăşul Mitică, îl trăgea amarnic de plete şi-i căra pumni de zor. Recunoscuse în el pe un vestit huligan cu care mai avusese a face, o dată pe Calea Văcăreşti, altă dată la Ateneu.

XVII

1

Venisem numai de cîteva luni în mişcare, cînd un fapt petrecut sub privirile mele m-a tulburat profund. Era într-o sîmbătă seara şi, potrivit regulii de la club, urma să aibă loc ceea ce uneori avea caracter de adunare politică, în cadrul ei făcîndu-se bilanţul situaţiei generale sau al evenimentelor legate de viaţa şi lupta muncitorimii, înscrisă în sindicate şi în partid, iar alteori caracter cultural. În această a doua împrejurare, intelectuali, membri ai mişcării, precum şi conducătorii ei cu nivel mai ridicat, ca Frimu, Alecu Constantinescu, Marinescu, Pop, doctoriţa Arbore, sau personalităţi simpatizante (unele dintre ele făcînd parte, pe cînd erau tinere, din întîia mişcare socialistă) ţineau conferinţe, după care urma un program artistic-literar, cîteodată mai bun, cîteodată mai slab, dar acceptat totdeauna cu îngăduinţă. Ne onorau şi scriitori şi ziarişti, ca Graur sau Ion Teodorescu, şi artişti cu reputaţie consolidată încă de pe atunci ca Ion Manolescu,sau tinere făgăduinţe ale scenei, deocamdată pe băncile Conservatorului, ca Victor Bumbeşti sau Şahighian. Cînd nu-i aveam pe ei, rămîneam la forţele proprii căci dispuneam şi noi de poeţi, de recitatori, şi de talente care cu mijloace vocale sau cu ajutorul unor instrumente muzicale mai la îndemîna lor, fiind mai ieftine şi putîndu-se exersa singuri la ele, ca armonica, mandolina, sau muzicuţa de gură, erau în măsură să-şi delecteze tovarăşii de muncă.

Nu o astfel de reuniune era în seara la care mă refer, ci una care, aşa cum fusese anunţată în ziar, urma să treacă în revistă întîmplările pline de frămîntare din timpul săptămînii. Se produseseră cîteva greve în Capitală, era din nou agitaţie în porturi. Iar se scumpise traiul, iarăşi trebuia să-şi strîngă, în jurul burţii, cureaua muncitorii. Patronii fabricilor şi atelierelor din Bucureşti nu voiau să audă de urcarea salariilor şi puneau în vedere că vor recurge la concedierea „agitatorilor". Ca întotdeauna grijulie să apere ordinea, poliţia arestase cîţiva sindicalişti. La Galaţi şi Brăila armatorii şi vătafii ridicaseră din nou capul, după ce mai multe acţiuni dîrze, de lungă durată, ale robilor lor îi siliseră să şi-l plece. Exista primejdia ca tot ce muncitorii cîştigaseră prin bătălii şi sacrificii grele să se ducă pe apa gîrlei.

Un tablou al situaţiei din zilele acelea şi din zilele sau poate săptămînile care vor urma trebuia făcut. Trebuia să se apeleze din nou la conştiinţa clasei muncitoare, la încrederea în destinele ei, la solidaritatea cu cei în luptă şi cu cei pe care cîrmuirea îi lovise.

A vorbit mai întîi Frimu. Au zgîlţîit tribuna, în focul perorării, şi alţi cuvîntători. Aplauda lîngă mine, pe o bancă din fund, tot timpul cu mai multă aprindere decît alţii, un lucrător chelner, negricios, pe care îl cunoşteam mai îndeaproape, fiindcă, deşi destul de în vîrstă, era nelipsit şi de la şedinţele Tineretului. Era nelipsit nu numai de la şedinţele sindicatului său, dar şi de la ale altora. Cam sumbru. Cam îi fugeau ochii în lături cînd stătea cu cineva de vorbă, iar vorbirea lui se rezuma mai mult la întrebări: „Unde lucrezi, tovule? Se ştie acolo că vii la mişcare? Mai sînt şi alţii în atelierul, la fabrica dumitale înscrişi la noi? Care, căci nu-i cunosc."

— Eu zic, tovilor — spusese odată într-un grup în care mă aflasem şi eu — că ar trebui să schimbăm tactica; aşa, dacă s-ar pune un foc ici-colo, la vreo fabrică, la vreun atelier unde patronii nu aprobă revendicările oamenilor, ar intra frica-n ei. Sau dacă am pune vreo bombică sub c...l cuiva din stăpînire...

— Ce e aia bombică? l-a întrebat cu nedumerire și bănuială cineva dintre ascultători.

— Ei, parcă e greu de înțeles? Una, așa, cu fitil care face fîs și...

— Dumneata bați cîmpii, tovarășe! i-au întors-o ceilalți și s-au depărtat.

— Parcă eu am crezut ce-am spus? mi s-a adresat el mie. Am glumit. Am vrut ca să-i încerc.

Vorbele din urmă, e drept, m-au pus puțin pe gînduri. Mi-am amintit de ele după seara aceea cînd Alecu Constantinescu, președintele adunării, și-a încheiat cuvîntarea printr-o (vorba se potrivește) lovitură de teatru. El a recapitulat evenimentele care formaseră obiectul adunării, a îndemnat la unire, a osîndit cîrdășia de totdeauna dintre exploatatori și aparatul statului burghez. Cam lungă, cam fără să știm unde vrea să ajungă a fost expunerea lui de la urmă, privind tertipurile viclene pe care vrăjmașii de pretutindeni ai clasei muncitoare le întrebuințează pentru a o abate de la drumurile și metodele ei, ca astfel să aibă pretexte de-a o persecuta, de-a o compromite, slăbi și chiar desființa. Era în obiceiul lui să facă, prin paranteze largi, digresiuni dintr-o serie de domenii și exemplificări care îl depărtau aparent de subiect. „Să vedem cum se întoarce de unde a pornit", gîndeau ascultătorii, care, altminteri, îi urmăreau cu atenție cuvîntările, el fiind un muncitor instruit — și un orator talentat.

Se întorcea.

La fel și de data aceasta, după ce făcuse un istoric al acțiunilor provocatoare săvîrșite în rîndurile proletariatului organizat de către organele respective și în special de Ohrana rusească. Sistemul lor: introducerea sau recrutarea de unelte care să denunțe sau să sfătuiască la fapte nechibzuite cu primejdioase consecințe pentru clasa muncitoare. La noi nu avem o pildă în atentatul din urmă cu doi ani, cînd instrumentele Siguranței, chipurile anarhiști, au înarmat mîna unui lucrător de la Calea Ferată? „Aha!" și-au spus oamenii din sală, fără să bănuiască cum va continua vorbitorul. „Aha!" și-au mai spus ei și au început să

se uite unii la alții, cînd Alecu Constantinescu a adăugat:

— Siguranța și poliția romînească, a căror mîrșăvie a fost dată de gol cînd cu înscenarea despre care am amintit, nu se astîmpără. Ele tocmesc și acum agenți dintre lepădături, care fac treabă de spioni și provocatori printre noi.

Băgasem de seamă că, de la un timp, vecinul meu nu numai că nu se mai alătura aplauzelor care subliniau anume perioade ale cuvîntătorului, dar se freca nervos, neliniștit pe bancă și căuta cu privirea spre ușă. Sala era înțesată de lume, iar unii stăteau în picioare printre rîndurile ei, pe lîngă pereți și lîngă intrare.

S-a tăiat respirația tuturor, apoi au răsunat întrebări mînioase: „Cine e?" cînd vorbitorul de la tribună a exclamat ridicînd un deget acuzator:

— Un astfel de agent s-a strecurat de mai multă vreme printre noi și se află aci!

— Dă-mi voie! a rostit cu o voce șuierată omul de lîngă mine, ridicîndu-se și vrînd cu atîta grabă să-și facă loc, încît m-a călcat pe picioare.

— Nu-l lăsați pe cetățeanul de acolo să plece! a poruncit oratorul. El e ticălosul, spionul.

— Huideo!

Spionul a plecat, mai bine zis a fost scos în pumni, după vreun sfert de oră de tărbăceală cruntă.

La vreo două luni după întîmplarea aceea, și pe urmă ani de-a rîndul, îl vedeam la toate demonstrațiile noastre de stradă în pîlcul comisarilor, agenților cunoscuți tuturora, ofițerilor de jandarmi care ne urmăreau convoiul. Rînjea cinic. E drept că se ținea mai departe, cu grijă să nu se desprindă careva dintre manifestanți și să-l chelfănească.

Deoarece au mai fost descoperiți și bătuți zdravăn la ședințe și întruniri cîțiva agenți — aceștia nu mai aveau cărți de membru în partid sau sindicat (veneau în calitate de „cetățeni"—prefectura a făcut un demers pe lîngă conducerea mișcării explicîndu-i că e obligată să prezinte rapoarte Ministerului de Interne despre activitatea clubului. Da-da, se știa că la club nu se

petrece nimic subversiv, însă ministrul l-a admonestat pe prefect că nu mai e în stare să-l informeze. A fost acceptat un bătrînel prăpădit, mizeros, cu misiunea de a lua note cînd aveau loc adunări. Îl cunoşteam, dar ni se pusese în vedere să-l lăsăm în pace. Scria tot timpul, cu un creion bont, pe nişte petece mototolite de hîrtie, despre tot ce auzea glăsuindu-se la tribună. Îi tremura mîna şi de bătrîneţe, şi de frică. Tremura din tot corpul vlăguit, şi clipea speriat cînd i se părea că vreun muncitor mai fălcos, mai mustăcios, mai iabraş, îl priveşte bănuitor. Prevenea întrebarea:

— Vă rog, este cu voia domnului Frimu, domnului Marinescu. Nu pun de la mine nimic. Mănînc şi eu o pîine.

Cîte unul i se adresa, făcînd cu ochiul către cei din juru-i:

— Moşule, să nu te prindem că ne încondeiezi la poliţie, că ai dat de naiba!

Se apăra:

— Nu, păcatele mele!

S-a întîmplat în vreo două rînduri ca, fie pentru a face o glumă proastă, crudă, fie pentru a arăta că sînt grozavi, unii să se încrînceneze la el şi să-i smulgă hîrtiile din mînă. Au fost puşi la locul lor de către alţii cu mai mult scaun la cap.

Eram — sînt vreo treizeci de ani de atunci — cu nişte treburi la Buzău. După terminarea lor, am intrat într-o cafenea pentru a-mi măcina acolo timpul pînă la ora trenului. Localul — plin de fum şi de o clientelă care sporovăia despre politică înaltă şi punea totodată la cale învîrteli mărunte, care picotea cu un jurnal în faţă ori juca domino, cărţi sau table.

Se bălăbănea lîngă o masă de jucători, unul bătrîior, deşirat, cu un macferlan jigărit, pe cap cu o gambetă înverzită de îndelungă întrebuinţare şi găurită în vreo două locuri. I-am remarcat mustăţile lungi, aşa cum, la începuturile filmului, le purta Nick Winter, umbrela pătată de noroi pe care o ţinea între picioare şi de care îşi rezima din cînd în cînd bărbia. Se scutura din amorţeală ori de cîte ori intra alt muşteriu şi-l măsura din ochi. Nu schimba nici o vorbă cu cei

lîngă care stătea. Nu-i vorbeau nici aceştia. În vreo două rînduri am văzut că a căpătat de la ei cîte o ţigară, pe urmă o cafea, mulţumind de fiecare dată prin ducerea unui deget la gambetă.

L-am întrebat pe chelner, arătînd discret în direcţia lui:

— Cine e şeful?

Cu ton confidenţial, m-a lămurit:

— E agentul *secret* al oraşului nostru!

Bătrînului care căpătase învoirea de a lua parte la şedinţele şi întrunirile noastre i s-a întîmplat o dată o neplăcere. A fost din vina lui, căci, într-o împrejurare specială, a avut ideea ciudată de a-şi îndeplini meseria într-o formă socotită ca fiind mai apropiată de caracterul ei. Aveam un miting mare la Dacia, de protest împotriva războiului. Atmosfera — entuziastă, sala şi curtea fiind înţesate, aşa cum nu ni se întîmpla totdeauna, cu o lume care sublinia furtunos cuvîntările. Era într-o după-amiază fierbinte din toiul verii, iar acoperişul încins, de sticlă, al localului răsfrîngea o lumină aproape orbitoare. Oratorii şi ascultătorii îşi scoseseră hainele şi nu mai pridideau ştergîndu-şi năduşeala sau făcîndu-şi vînt cu gazetele.

O umbră care de jos părea uriaşă, monstruoasă, se aşternu deodată într-o latură a acoperişului. Se vedea că sta lungită şi că, din cînd în cînd, se mişca. O dihanie — dar ce fel de dihanie? Cuvîntătorului din clipa aceea nu-i mai dărui nimeni luare-aminte, grumazurile şi capetele fiind toate sucite în direcţia apariţiei năzdrăvane. Se încrucişară exclamaţii, se exprimară păreri, unele prăpăstioase, altele hazlii, stîrnind hohotiri de rîs.

— Prieteni şi tovarăşi, să fim serioşi! Aici nu este circ! strigă de la tribună preşedintele. Peste cîteva momente se va lămuri ce este acolo. Vă încredinţez, însă, că nu este nimic.

— Cum nu este? i se dădu riposta. Parcă nu vezi magaoaia şi dumneata?

Denumirea arătării pricinui veselie zgomotoasă în mai multe locuri.

Dar alte umbre, acestea grăbite, agitate, lăţite şi lungite în reflectarea săgetărilor soarelui, apărură pe acoperiş. Se auzi un trosnet. „Astea ce-or mai fi, fraţilor?" Alt trosnet. „De nu s-ar prăbuşi şandramaua pe noi!" Sala Dacia era veche, străveche şi pîrîia din toate încheieturile cînd întrunirile îi năpădeau mai cu seamă scările şi balcoanele. La primejdia năruirii bolţii de sticlă nu se gîndise încă nimeni pînă acum. Iată că deasupra ei tropăiau, se frămîntau, se învălmăşeau nişte întruchipări ca de Apocalips.

— Tovarăşi! Prieteni! răcni iar preşedintele, cu mîna pîlnie la gură, ca să se facă auzit mai bine. S-au dus acolo cîţiva oameni de-ai noştri ca să vadă despre ce este vorba. Liniştiţi-vă!

Arătările, toate, dispăruseră, bolta se înfăţişa iarăşi ca mai-nainte, aproape străvezie în bătaia puternică a soarelui. În schimb răsunară, pe scările putregăite de lemn, tropăituri, îmbrînciturі, strigăte mînioase. Cîţiva muncitori tineri, vînjoşi, într-un fel furioşi şi într-altul înveseliţi, dădură buzna printr-una din intrările lăturalnice ale sălii şi urcară pe scena unde se afla masa lungă, îmbrăcată în pînză roşie, în jurul căreia se aflau notabilităţile adunării. Purtau, mai bine zis tîrau cu ei, pe un bătrînel înfricoşat, care, după felul cum îi arăta portul, dovedea că fusese puţintel scărmănat.

Era prăpăditul de slujbaş al poliţiei care cugetase cu prilejul acela să-şi îndeplinească într-alt chip datoria. Voia să fie într-adevăr „agent secret", „detectiv", ca în romanele care alcătuiau probabil lectura celor de o meserie cu el. Poate că îl luau la vale colegii lui că e miluitul socialiştilor. Se căţărase pe acoperiş, putînd să-şi frîngă ciolanele bătrîne, cu închipuirea că acolo nu este văzut de nimeni, că nu riscă să se mai holbeze cineva la el cînd îşi însemna cuvîntările şi să-i înhaţe notele.

Mitingul a continuat după judecata scurtă care a avut loc la tribună şi după lămurirea dată mulţimii. Vorbitorul întrerupt mai-nainte a trebuit, totuşi, să aştepte încă o vreme pînă cînd larma hohotirilor vesele s-a potolit, s-a stins.

2

Întîmplările pe care le-am povestit se situează în urmă cu vreo cincizeci de ani. Ele sînt floare la ureche față de ticăloșiile puse la cale împotriva clasei muncitoare. Vorbind sau scriind despre eroismul ei, exprimăm o realitate pe care mulți oameni ai zilelor noastre au trăit-o direct și pe care alții, mai tineri, au aflat-o din amintirile mai vîrstnicilor sau din documentele timpului.

Provocările n-au avut numai caracterul minor care se desprinde din episoadele al căror martor am fost cîndva. Ele au continuat, îmbrăcînd formele cele mai perfide, cășunînd în rîndurile luptătorilor pentru un destin mai bun, al lor și al poporului întreg, suferințe și pierderi dureroase. De la ele s-a trecut la reprimări directe.

Ori de cîte ori facem popasuri în pragul marilor noastre zile de sărbătoare și măsurăm, cu îndreptățit simțămînt de mîndrie, drumul pe care l-am străbătut, gîndul merge îndărăt pînă departe în celelalte veacuri, cînd un Gheorghe Doja și un Horia au ridicat gloatele țărănești împotriva asupritorilor; pînă la începutul veacului trecut, cînd Tudor Vladimirescu a pornit furtunos cu cetele lui de panduri să răzbune suferințele patriei și să cîștige drepțățile ei; se oprește la jumătatea veacului, la Bălcescu, și vine încoace, evocînd strădaniile altora de a dobîndi o soartă mai bună pentru mulțimea exploatată și împilată; evocînd începuturile de organizare și luptă ale muncitorimii.

Pînă să înscrie în calendar ziua de 23 August a deplinei sale eliberări, poporul romîn a trebuit să ducă lupte necurmate și să plătească tributul greu al jertfei. Pe rug a fost ars Doja, pe roată a fost zdrobit trupul lui Horia, sfîrtecat în bucăți a fost Tudor Vladimirescu, în exil, sub cerul Italiei, mistuit de ftizie și de dorul patriei s-a stins Nicolae Bălcescu.

Calendarul istoriei noastre înscrie astăzi biruințe după biruințe; filele lui, mai toate, cuprind însă și

datele jertfirilor din trecutul depărtat şi din trecutul mai apropiat.

Au muşcat pămîntul unsprezece mii de ţărani la un an numai după ce monarhia putredă sărbătorise într-un cadru de carnaval 40 de ani de împilare; alte mii şi mii de ţărani fuseseră ucişi în urmă cu douăzeci de ani; au fost ucişi, cu două luni înainte ca ţara să fie aruncată în întîiul război al lumii, muncitori la Galaţi pentru vina de a fi cerut pîine şi de a fi strigat: jos războiul!; au fost ucişi muncitori mulţi în Piaţa Teatrului din Bucureşti, la 13 Decembrie 1918, de asemenea pentru vina de a fi cerut pîine şi de a fi exprimat solidaritatea lor cu proletariatul rus. În temniţă, după cumplite maltratări, a murit atunci Frimu; cu plămînii sfîrtecaţi se stinsese cu cîţiva ani înainte Ştefan Gheorghiu.

Reprimată sălbatic a fost greva generală din 1920 şi, o dată cu înfiinţarea în mai 1921 a Partidului Comunist Romîn, timp de aproape un sfert de veac, în chip sălbatic a fost reprimată activitatea lui. Fără număr au fost comuniştii schingiuiţi, zvîrliţi în închisori şi-n lagăre. Fără număr, pe parcursul a mai mult de două decenii, au fost asasinaţi comuniştii.

Au mai fost asasinatele în masă de la Lupeni şi de la atelierele Griviţa din Bucureşti.

Acestea se întîmplau într-o vreme cînd huliganismul hălăduia în voie, trecînd de la spargeri de capete şi geamuri la asasinate sub ochii îngăduitori ai guvernelor aşa-zise istorice. Garda de fier îşi presărase activitatea cu destul de multe morminte şi, totuşi, justiţia îi absolvise pe criminali, iar oamenii politici îi alintau cu vorbele „băieţii noştri". Fusese împuşcat chiar un preşedinte de consiliu cînd, în incinta tribunalului, un alt fost preşedinte de consiliu declara cu mîndrie că a fost naşul mişcării verzi.

XVIII

1

Cu întreaga operă a lui Zola am venit în contact direct, nu prin tălmăciri trunchiate şi date peste cap, abia în anii de după primul război. Am fost bucuros că eram în măsură atunci să traduc în mod cinstit unele din romanele lui şi consideram o victorie ori de cîte ori îl cîştigam pe editor de partea mea şi a autorului meu.

— Cam lungi! obiecta el. Nu s-ar putea să mai tai, aşa, pe ici, pe colo?

— Nu! răspundeam eu categoric.

— Mde! sînt cam mari (cîntărea volumul original în mînă) şi nu ştiu dacă o să se vîndă. Ştii ce se cere.

— Pe răspunderea mea c-o să se ceară şi Zola.

— Pe răspunderea dumitale cum, cu ce? mă încolţea cu glas oarecum ironic şi compătimitor, editorul, ştiind că n-aş fi fost în stare, chiar dacă mă obligam prin contract, să-i acopăr eventuala pagubă. Culesul, tiparul, hîrtia, legătura... se lăsa el greu. Drepturile dumitale! adăuga ca şi cum cele trei-patru mii de lei cu care ar fi trebuit să-mi răsplătească munca ar fi cîntărit cu greutatea cea mai apăsătoare în calculele lui.

— Despre asta nu-ţi făcea griji; primesc oricît îmi dai.

Mă potcovea cel puţin cu o mie de lei. La fel mă potcovea cînd i-l propuneam pe Gorki sau pe Anatole France.

Nu scăpa prilejul să repete mustrarea că, nevrînd să mă angajez la traducerea cărţii de mare scandal şi tiraj pe vremea aceea a lui Victor Margueritte, i-a

luat-o înainte un concurent, care a cîştigat o avere cu ea.

— Merge! a fost nevoit să recunoască mai tîrziu. Cred că o să mai trag o ediţie.

A tras mai multe, fără să-mi mai aducă la cunoştinţă. Ca şi ceilalţi de-o meserie cu el, nu specifica repetările de ediţie.

Autorul meu mergea, cu toate că îi tipărea lucrările în condiţii grafice execrabile, cu litera înghesuită şi pe hîrtia cea mai proastă — „ca să nu coste mult".

Admiraţia şi afecţiunea pentru Zola, ca şi pentru Anatole France, Barbusse, Romain Rolland, scriitorii de care m-am apropiat în epoca aceea, se adresau deopotrivă scriitorului şi cetăţeanului. Cu el, cu Zola, în această dublă ipostază a lui, am mers prin multe locuri înfăţişîndu-l cu însufleţire ascultătorilor, în majoritatea lor tineri, cam de-o vîrstă cu mine, membri ai unor anemice şi totuşi hărţuite cercuri culturale. Erau şi în acele tîrguri mărunte poliţai care nu vedeau cu ochi buni activitatea înjghebărilor progresiste; erau şi huligani.

— Dumneata eşti intelectual, profesor şi-ai fost şi scriitor, i-am spus prefectului dintr-un oraş din Moldova, după ce elevii liceului urbei sale şi alţi haidamaci mi-au marcat cu fluierături straşnice conferinţa despre Zola şi voiau neapărat să-mi servească o lecţie de iubire de patrie. Eşti de părere că *subiectul* e subversiv?

— Nu, mi-a replicat el după ce mă luase sub protecţia sa. Poate că dacă ai fi vorbit de Zola numai ca romancier, nu se-ntîmpla nimic. Dar te-ai ocupat cam mult de afacerea Dreyfus şi ştii că o mare parte din tineretul nostru e antisemit. Le-ai jignit sentimentele.

— Atunci, este în regulă!

...Se vor fi împlinit, la apariţia rîndurilor pe care le aveţi în faţă, şaizeci de ani de cînd un accident stupid a închis ochii care ştiau să privească în inima oamenilor şi a lucrurilor, încremenind totodată mîna care, înarmată cu un simplu condei, a slujit neostenită, patru decenii, cauza adevărului. Rămăşiţele-i pămînteşti se odihnesc de mult în Panteon, opera lui exercită aceeaşi

radicală influență asupra maselor, împrăștiată în ediții mereu reînnoite, deși, ici-colo, esteți cu formule de împrumut și scriitori lipsiți de extraordinarul elan creator al lui Zola încearcă încă să-i micșoreze opera, care, împreună cu a lui Balzac și-a lui Victor Hugo, pune în umbră toată producția literară a unui secol, în cursul căruia literatura franceză a cunoscut totuși cea mai strălucită epocă.

Puterea de muncă și de voință, trăsături caracteristice ale personalității scriitorului, este în același timp semnul distinctiv al mai tuturor personajelor cărora el le-a insuflat viață. Eroul din *Spovedania lui Claude*, romanul său de tinerețe, poate fi identificat cu autorul prin mărturia patetică a voinței de-a birui.

Claude este un romantic. Spirit mai pozitiv posedă Nantas, eroul nuvelei cu același nume, tînăr care vine la treizeci de ani în capitala lumii, cu două sute de franci în buzunar. „Te voi avea, Paris!" exclamă el frenetic de la fereastra mansardei, cu un pumn amenințător trimis luminilor orașului. Scrupulele nu-l vor împiedica. Rîvnind să ajungă, prin puterea banului, tot mai sus pe scara demnităților sociale, el se va însura cu o fată bogată. Iubire? Moft. Nu iubește și nu ține să fie. Dar cînd, peste cîțiva ani, tronează în fruntea unei bănci și-a unui minister, sufletul ignorat se răzbună. Nantas e temut, dar nu este iubit. Femeia lîngă care a trăit indiferent, a cărei avere o dobîndise în schimbul numelui, îl disprețuiește. Cuvintele de dragoste nu o conving. O va convinge pînă la urmă gestul lui de a-și pune capăt vieții.

În mic, drama lui Octave Mouret din *La fericirea femeilor*. Cuceritorul vieții pariziene, înzestrat cu aceeași nenfrîntă energie, cu același geniu al afacerilor, văduv după o căsătorie contractată de asemenea din calcul, tiranul modei și al femeilor, patronul cîtorva mii de slujbași, a căror existență atîrnă de-un capriciu al său, iubit și lingușit de femei din societatea înaltă, se îndrăgostește pătimaș și absurd de o funcționară, o vînzătoare a sa — cea mai modestă și mai neînsemnată. O iubește și nu-i iubit de ea decît după ce-i oferă dovada că poate să renunțe, de dragul ei, la nume și avere.

Apreciaţi sumar, eroii din această categorie pot fi socotiţi nu atît de puternici dacă, în faţa răzvrătirii sufletului oprimat multă vreme, sînt gata să jertfească tot ce-au acumulat prin desfăşurarea atîtor însuşiri de inteligenţă şi energie. Cred însă că e o dovadă concludentă de forţă însăşi abdicarea de la tot ce fusese un sens—pentru iubire.

Un biograf ne-a introdus cîndva în viaţa scriitorului, împărtăşindu-ne amănuntul că, într-un fel, a trăit şi el drama personajelor din cărţile sale. Biruise dificultăţile vieţii şi ale carierei, construise o operă care, în limitele ei din momentul acela, putea să-i păstreze locul pe care-l ocupă în istoria literară. Avea 48 de ani. Dusese o existenţă aproape anormal de normală — destăinuieşte biograful lui. Se însurase la 30 de ani cu o femeie care a fost un model de virtute, o tovarăşă demnă şi devotată, împărtăşind cu el bucuriile ca şi necazurile.

„... Nici un nor, ani de zile, în căsnicie (reproduc din lucrarea biografului). Totuşi, o lovitură de teatru se produse, cu atît mai zguduitoare cu cît izbucni mai tîrziu. Se apropiau amîndoi de cincizeci de ani (ea avea un an mai mult decît el), cînd o împrejurare îl puse în contact permanent cu Jeanne Rozerot, care venise să locuiască în casa lor. Avea douăzeci de ani. Era drăguţă, încîntătoare... Părea numai blîndeţe şi modestie... Ampla, răbdătoarea şi inextricabila fraternitate conjugală pe care anii o ţesuseră — fiindcă aprinderea simţurilor moare prea curînd de bătrîneţe — între două făpturi, fu bruscată de acest meteor. Se creară legături clandestine. Doi copii se născură în anii următori. Doamna Zola află de legătura soţului. Fu adînc jignită şi, în primul ceas, foarte iritată. Apoi ea acceptă faptul împlinit. Merse mai departe, ducîndu-se la mama în răstimp exilată din cămin, îi cunoscu pe copii, se ocupă de ei şi-şi dădu toate silinţele ca ei să poarte numele părintelui lor... Într-un mediu mai vulgar, întîmplarea ar fi dus la o ruptură grosolană şi iremediabilă; ea fu rezolvată de soţia legitimă, cu o înţelepciune şi un bun simţ care comportă măreţie."

Uluitor de fecund, scrisul nu a fost niciodată o voluptate pentru Zola. I s-a aruncat învinuirea că își exercită datoria fără avînt, fără pasiune, din lăcomia de a cîștiga cît mai mult.

Răspundea în termeni de revoltă vibrantă: „Am răbdat de foame cincisprezece ani și eram disprețuit pentru banii pe care nu-i cîștigam; astăzi, cînd cărțile mele se vînd, după atîta suferință și atîta muncă, sînt înjurat pentru banii care vin la mine prin însăși forța lucrurilor, fără ca eu să vreau. Contrariază lumea așa de mult faptul că nu mai mănînc pîine goală?"

În ce privește calomnia insensibilității sale, protesta printr-o scrisoare adresată unui medic: „Oh, bietul de mine, înfiorat și suferind la cel mai ușor suflu de aer, neașezîndu-mă niciodată la munca de fiecare zi decît cu neliniște, neizbutind să-mi realizez opera decît în continuă luptă cu voința mea, împotriva îndoielilor mele!"

La vîrsta de 28 de ani, avea la activul său un volum de povestiri, patru romane și două volume de articole critice. La 28 de ani literatura îi dăduse un nume consolidat puternic și o vilă, cuib în care, mai bine de trei decenii, va desfășura munca sa titanică, plănuind acolo acel impresionant ciclu de 20 de volume, în care va pulsa, tumultuoasă, viața unei familii în cadrul împrejurărilor politice și sociale de sub al doilea Imperiu.

Început la 1869 și încheiat în 1893, pe un plan de la care nu s-a abătut o iotă, deși avea 29 de ani cînd a tipărit întîiul volum și 53 cînd a scris ultimul, ciclul Rougon-Maquart prezintă, mai mult decît un monument literar, o extraordinară izbîndă a voinței.

Natural, curajul de a prezenta viața în culorile ei veridice va stîrni revolta celor obișnuiți să vadă în literatură prilejuri de comode amuzamente. Cu deosebire i-a fost zvîrlită în numeroase rînduri acuzația de imoralitate și, de cîteva ori, justiția a încercat să repete cu el gestul săvîrșit între alții cu Flaubert și Baudelaire. Cînd, la apariția unui roman, procurorul general a deschis acțiunea împotriva autorului, iar în rîndurile publicului se formase un curent de accentuată ostilitate, Zola a răspuns învinuirii ce i se aducea:

„Eu nu am cutezat să spun totul. Cutezanța ce mi se reproşează s-a tras de multe ori înapoi în fața documentelor ce posed. Ar trebui să dau nume, să smulg măştile, pentru a dovedi că sînt istoric, iar nu căutător de murdării."

Iar cînd în *L'Assommoir* (Otrava) a zugrăvit mizeria poporului, victimă a ignoranței şi a alcoolismului, demagogia vremii i-a zvîrlit acuzația că şi-a bătut joc de mase.

„Afirm deci, declara el într-o scrisoare, că am făcut o operă utilă, analizînd un anume unghi al poporului. Am studiat decăderea unei familii muncitoreşti, tatăl şi mama decăzînd, fiica stricîndu-se prin exemplul rău, prin influența tatălui, a educației şi a mediului. Am făcut ceea ce era de făcut: am arătat plăgi, am luminat violent suferințe şi vicii care se pot vindeca."

Şi, altă dată, cu privire la acuzațiile reînnoite după apariția romanului *Germinal*:

„Oh, am atenuat! Mizeria va putea să fie uşurată în ziua cînd oamenii se vor hotărî s-o cunoască în suferințele şi ruşinile ei. Sînt acuzat de fantezie scîrnavă şi de minciună premeditată în legătură cu bieții oameni care mi-au umplut ochii de lacrimi. La fiecare acuzație aş putea răspunde cu un document. De ce să-i calomniez pe nevoiaşi? N-am avut decît o dorință: să-i arăt aşa cum societatea noastră îi face, şi să stîrnesc o atare milă, un atare strigăt de dreptate, încît Franța să înceteze în sfîrşit de a se lăsa devorată de ambiția unui pumn de politicieni, pentru a se ocupa de sănătatea şi de bogăția copiilor ei."

Luptînd toată viața întreagă pentru izbînda adevărului şi a dreptății, era natural ca Zola să şi-o încheie tot pe o poziție înaintată. Cînd, la sfîrşitul veacului trecut, Franța a fost sfîşiată de una dintre cele mai zguduitoare drame şi cînd omenirea întreagă şi-a fixat, încordată, privirile asupra ei, el nu a şovăit să ia apărarea nefericitei victime şi, printr-o campanie vehementă, înnobilată prin căldură şi prin sinceritate, să atragă luarea-aminte asupra monstruozității juridice care se săvîrşise. Loviturile lui au nimerit în plin. I-au adus admirația tuturor celor care, în acele clipe de asmuțire

a patimilor, a instinctelor primare, nu-şi pierduseră mintea, şi i-au atras de asemenea duşmănia oarbă a partizanilor obscurantismului. Atacurile al căror obiect a fost nu l-au intimidat.

La aproape 60 de ani, el îşi făcea datoria în slujba adevărului, cu încrederea că într-o zi adevărul va triumfa întreg.

„Dreyfus este nevinovat, jur! declara Zola în faţa judecătorilor ostili. Îmi angajez viaţa, îmi angajez onoarea, în această oră solemnă, în faţa tribunalului, ce reprezintă justiţia umană. În faţa întregii Franţe, în faţa lumii întregi, jur că Dreyfus este nevinovat. Şi cu cei patruzeci de ani ai mei de muncă, cu autoritatea pe care această muncă a putut să mi-o dea, jur că Dreyfus este nevinovat. Şi prin tot ce am cucerit, prin numele pe care mi l-am făcut, prin operele mele care au ajutat expansiunii literelor franceze, jur că Dreyfus este nevinovat. Prăbuşească-se totul, piară operele mele, dacă Dreyfus nu e nevinovat!"

Şi într-adevăr a învins.

2

În anii războiului, şi anume cu prilejul împlinirii încă unui an de la moartea lui Anatole France, un reporter literar francez ceruse părerea cîtorva scriitori tineri asupra autorului *Insulei Pinguinilor* şi al *Opiniunilor domnului Jerome Coignard*. În prealabil voi observa că evocarea scriitorului nu fusese, în climatul de atunci, ocazia unei cinstiri pe măsura omului şi-a operei, desigur pentru că faptul intra în calculele acelora care, prinşi în vîrtejul ideilor retrograde, căutau să îngroape în uitare cît mai profundă pe cei ce, altădată, manifestaseră crezuri combătute de către alţii, apoi, cu vehemenţă.

Libertate? Progres? Umanitate?

În paginile lui Anatole France, străbătute de toate îndoielile, noţiunile acestea reveneau des, iar peste ele zîmbetul sceptic al artistului îşi interzicea să flu-

ture, socotindu-le realităţi certe şi permanente. Dar mentalitatea fascistă le considera demodate, ba chiar primejdioase, fiindcă în ceasurile acelea altele erau orientările generaţiei care îşi făcuse din violenţă — c u l t.

Nu a fost, deci, de mirare că opiniile scriitorilor generaţiei tinere de atunci, în legătură cu Anatole France, erau întru totul defavorabile. Unul îl caracteriza maestru al confuziei. Altul îl socotea figura reprezentativă a unei culturi anemiate. Iar al treilea credea că *Crinul roşu* întrupează perfecţiunea genului execrabil.

În fond, severitatea aprigă a tineretului faţă de bătrîni s-a manifestat dintotdeauna, pentru că totdeauna tineretul a fost impetuos şi de multe ori nedrept cu cei de dinainte-i. Decît, altădată, generaţiile care se ridicau făceau proces generaţiilor vechi pentru ideile nobile în serviciul cărora nu depuseseră tot curajul şi toată abnegaţia.

În anii fascismului o parte din tineret zvîrlea pe rug ideile bătrînilor, socotite ca prea înaintate.

Şi aci a fost drama acelor vremuri.

Şi aci — urîţenia lor.

S-a adus, printre altele, scrisului lui Anatole France imputarea că vîna efecte stilistice şi că, prin aceasta, era nenatural. În realitate artist al cuvîntului, Anatole France a evitat şi a combătut şi la alţii exact ceea ce, cu incompetenţă şi rea-credinţă, i se reproşa lui.

Indiferent la frămîntările epocii şi la suferinţa semenilor săi, închis în turnul cărţilor şi-al studiilor reci — el, care, dimpreună cu Zola, a ieşit în arenă într-un proces ce sfîrtecase conştiinţa franceză, luînd partea oprimatului, şi care mai tîrziu ţinea la cluburi muncitoreşti prelegeri? Nu-l obliga nimeni şi nimic să-şi părăsească tihna şi să renunţe la voluptatea contactului cu spiritele mari ale veacurilor, pentru a intra în învălmăşeală şi a primi, o dată cu recunoştinţa celor pe care îi apăra, ofensa celorlalţi. Ba da! Îl obliga concepţia lui despre îndatoririle scriitorului şi artistului în genere, faţă de societate.

Rămîne, în ce-l priveşte pe Anatole France, ca un fenomen de vitalitate şi prospeţime, faptul că a scris ultima sa carte la 78 ani, îndeobşte vîrsta fosilizării, şi, mai uluitor decît orice, că această carte era evocarea copilăriei lui. Cînd, aşa cum de atîtea ori s-a făcut constatarea, scriitorii din alte locuri — cu deosebire de la noi — militau în literatură aproximativ un deceniu, fîlfîindu-şi aripile la douăzeci de ani şi închizîndu-le cu plumb în ele, pe la treizeci, autorul paginilor din *Viaţa înflorită* descindea pe tărîmurile adolescenţei, retrăind toate etapele entuziasmelor, bucuriilor şi amărăciunilor vîrstei cu impresii care se imprimă pe suflet ca pe-o placă de ceară.

El îşi reconstituia copilăria graţie memoriei, pe care o păstrase fragedă şi intactă, cu făpturile şi întîmplările ce trecuseră prin ea ca pe-un bulevard însorit. Nu cultivase jurnalul ţinut la zi, încărcat cu fapte şi impresii care pot să fie exacte, însă fără semnificaţie. Unele imagini — recunoştea — se şterseseră, dar cele rămase alcătuiau o galerie peste care pulberii vremii nu-i fusese permis să se aştearnă.

Se verifică în amintirile lui Anatole France o nevoie imperioasă, care a fost a noastră şi-a tuturor ca noi la vîrsta primilor paşi în lume: aceea a contopirii cu alte suflete. Vrem să dăruim căldura simţămintelor proprii, dar şi să ne împărtăşim din a altora. Căutăm prietenul ideal, cu emoţia pe care o vom încerca mai tîrziu în urmărirea femeii ideale. Dar, dispuşi în anii tinereţii să îmbrăcăm făptura căreia ne dăruim în poezia sufletului nostru, sîntem, în copilărie, exigenţi. Este epoca necruţătoare a sentinţelor aspre, definitive. Îi judecăm pe cei din juru-ne fără circumstanţele atenuante la care ne îndeamnă mai tîrziu experienţa vieţii. Aşa cum sfîrtecăm jucăria spre a-i vedea resortul, facem investigaţii cutezătoare şi imprudente în sufletul fiinţelor iubite. Mai totdeauna, sentimentul cu care rămînem după o atare operaţie este de decepţie şi amărăciune, fiindcă nu găsim ce-am fi vrut.

Micul Thibault a avut parte de afecţiunea unei mame care l-a iubit şi, mai mult decît atîta, l-a înţeles. Dar, intern în colegiul care-i va lăsa amintirea

unor ziduri reci şi a unor dascăli ce nu se sinchiseau să cîştige dragostea copiilor, simte nevoia prieteniei. Sensibil în măsura în care e lucid, descoperă la colegii săi mai mult ceea ce-l desparte de ei decît ce-ar putea să-l apropie.

Prietenul adevărat avea să fie totuşi găsit în făptura asupra căreia nu catadixise măcar să-şi îndrepte privirea. Elevul Mouron era timid, stîngaci, cu inteligenţa greoaie, obiect de batjocură al profesorilor şi-al colegilor săi. Într-o zi, elevul Mouron este singurul a cărui lecţie nu prezinta nici un cusur. Ia nota cea mai mare, iar succesul lui trezeşte nu o pornire de nedumerire şi admiraţie, ci de consternare şi de ilaritate.

Cînd, potrivit tradiţiei, se oferă elevilor care s-au distins în cursul unui trimestru un banchet la care participau şi dascălii, jalnicul biruitor întîlneşte în juru-i priviri vrăjmaşe. Însuşi Anatole France recunoaşte că era părtaş la dispreţul general arătat lui Mouron. Vecinătatea lui îl stînjenea. Surprinzînd însă tristeţea de cîine bătut din ochii lui Mouron, îşi simte sufletul strîns în cleştele remuşcării.

„... mă înarmasem cu dispreţ — mărturiseşte după zeci şi zeci de ani evocînd episodul — ca să rezist mai sigur avansurilor vecinului meu, dar vocea şi cugetarea lui, farmecul sufletului său îndurerat şi blînd îmi răscoliră inima.

Îmi dădui seama deodată că Mouron mi-era superior prin darurile cele mai rare şi mai preţioase ale spiritului şi ale caracterului, şi mă simţii cuprins de-o iubire fierbinte. Nu putui să găsesc un cuvînt, dar el citi în mine şi-i văzui chipul fin, luminat de un zîmbet de bucurie..."

Din clipa aceea deveniră prieteni.

Zîmbim cînd, la anii maturităţii şi ai tuturor renunţărilor, evocăm sfîşierile din trecut. Am avut, de-a lungul vieţii, timp să legăm şi să rupem prietenii. Ne-am resemnat să trăim fără ele. Rămîne, însă, neuitată prietenia copilăriei şi a adolescenţei, dacă am avut norocul s-o întîlnim şi priceperea s-o păstrăm.

Avea şaizeci de ani, şaptezeci, se apropia de optzeci. Trăia împovărat de glorie şi înconjurat de admiratori

devotaţi, cărora le dăruia spiritul viu, muşcător, erudiţia îmbrăcată în expresii fermecătoare. Ironia lui nu cruţa nimic şi pe nimeni, nici măcar, cîteodată, pe sine.

Dar...

Dar privirea i se învăluia în umbra duioşiei, iar glasul împrumuta alt ton cînd îşi aducea aminte de femeia care-i dăduse viaţă. Aveau — mărturisesc admiratorii lui — un sunet ciudat şi mişcător pe buzele aproape octogenarului sceptic cuvintele acestea: „Mama mea..."

Cunoaştem ultimele crîmpeie de cuvinte rostite de către marii oameni ai lumii în clipa cînd închideau ochii pentru a trece pe alt tărîm. Unele dintre ele sînt, cum s-ar zice, prea sentenţioase, prea confecţionate pentru istorie ca să le acordăm întregul nostru credit. Nu punem însă la îndoială mărturia celor care au vegheat la căpătîiul lui Anatole France şi care au desprins de pe buzele-i albe ultima şoptire:

— Mama mea...

Mai mult decît oricînd, femeia-mamă a avut dreptul la un omagiu în anii ultimului război, care cuprinsese într-o încleştare cumplită milioane de vieţi.

Pentru aceste vieţi se ruga cîte o femeie care putea să fie soră, iubită sau soţie. Mai cald se înălţa totuşi gîndul făpturii gîrbovite de ani, ofilită de griji şi suferinţe, mama soldatului plecat.

Pentru ea, el era încă odorul, puiul, copilul, lumina ochilor şi întreaga ei raţiune de-a exista pe lume. Era vînt şi frig. Ploua sau ningea. „Ce-o fi făcînd copilul?" Veneau veşti de lupte grele. „Ce-o fi făcînd puişorul meu drag?" A venit o scrisoare. A scris odorul. Se aud paşi. „N-o fi cumva copilul?"

Copilul era om în puterea vîrstei, avea obrazul ars de soare şi de vînzolelile vîntului, îi crescuse o barbă numai ţepi. Pentru ea, el era tot făptura de demult care tresărea în somn, speriată de un vis rău, şi care adormea în legănatul ei.

Dintre toate afecţiunile care ne prind în viaţă şi dintre care unele se pulverizează sau se transformă în

duşmănie, rămîne permanentă, pură şi delicată, aceea care, cu un fir nevăzut, leagă pe mamă de copil şi pe copil de mamă.

Îmi aduc aminte — şi am mai scris cîndva — întîmplarea aceea care m-a zguduit cînd un tîlhar fusese împuşcat în luptă cu jandarmii. Era un bandit fioros şi viclean, reprezentînd ca atare un caz interesant pentru ştiinţă, astfel că i s-a retezat capul pentru ca savanţii şi studenţii să-l cerceteze. Mama răufăcătorului a venit, însă, la Morgă şi s-a rugat să fie lăsată să mai vadă o dată chipul celui ce-şi primise răsplata. Putea să-l deteste lumea întreagă pe ticălos — pentru ea, el rămăsese copilul ei.

De aceea, peste capul crispat s-a coborît obrazul plin de lacrimi al bătrînei, şi fruntea sub care încolţiseră numai gînduri vrăjmaşe a fost sărutată de buze tremurînde.

În octombrie 1924, Anatole France închidea ochii, după o viaţă lungă, frumoasă, închinată cărţilor şi ideilor. Trăise cufundat în contemplarea vechilor tomuri, dar urmărise totodată actualitatea, preocupîndu-se de rosturile vremii şi spunîndu-şi, în dezbaterea problemelor de ordine generală, cuvîntul, hotărît, curajos. A coborît idolii de pe socluri, i-a arătat în toată goliciunea lor, a biciuit prostia.

Opera pe care a lăsat-o e o splendidă lecţie de frumos, iar viaţa lui un înălţător exemplu de muncă în serviciul cauzelor nobile, de cutezanţă şi de infinit optimism.

Avea optzeci de ani cînd a murit, dar puţini au înfruntat, ca el, cu mai multă vigoare trecerea timpului şi nu e nimeni, cred, care să fi păstrat pe buze, permanent, încrederea, tinereţea, seninătatea.

Un ziarist îi consacrase cîndva un articol, trăgînd cu oarecare invidie încheierea că Anatole France a fost un om fericit în înţelesul burghez al cuvîntului.

Fericit, da, însă în înţelesul superior. Fericit pentru că viaţa i-a fost fecundă în opere valoroase şi în acte de înalt civism.

Fericirea lui izvora din convingerea datoriei îndeplinite.

Şi-a urmat drumul, economisindu-şi puterile, nu din egoism, ci din dorinţa de-a străbate o cale cît mai lungă şi de a se apropia astfel c-un pas mai mult de desăvîrşire.

În această înţeleaptă măsurare de forţe stă secretul armoniei şi seninătăţii operei lui. Drumeţ neobosit, a fost îndrumat de un crez: a d e v ă r u l , căruia i-a alăturat altul: f r u m o s u l.

De aceea şi-a petrecut viaţa printre cărţile vechi care tăinuiesc înţelepciunea vremii, de aceea a avut pentru zbuciumul sterp al contemporanilor lipsiţi de ideal un zîmbet de milă şi, pentru pornirile lor urîte, ironia tăioasă. Iar cînd a trebuit să apere o idee frumoasă, a opus un braţ cutezător.

Şi tot de aceea a purtat clasei proletare o simpatie caldă. Răspundea la chemările asociaţiilor culturale muncitoreşti şi vorbea lucrătorilor despre datoria lor de a se instrui pentru ca astfel să se poată impune societăţii ca o forţă conştientă şi luminată.

3

În 1922 am alcătuit, cu posibilităţile foarte reduse pe care le aveam atunci de culegere şi tălmăcire a materialelor, o destul de incompletă antologie a Războiului, intrînd în cuprinsul ei pagini de stigmatizare a flagelului abia încheiat şi a celorlalte din sîngeratul, îndoliatul trecut al omenirii. Au figurat în cartea cu un număr restrîns de coli crîmpeie acuzatoare din scrisul lui Zola şi-al lui Maupassant, care veştejeau războiul din 1870—1871, din Anatole France, Barbusse, Romain Rolland, Charles Vildrac, H.G. Wells, Walt Whitman, Ştefan Zweig, Ernst Toller, Andréas Latzko şi alţii, în care era denunţată calamitatea din 1914—1918, despre care se credea, se scria şi se vorbea că va fi ultima. Era prezentă şi mărturia combativă a unor scriitori ai

noştri — printre alţii Brătescu-Voineşti (care se va degrada mai tîrziu), Camil Petrescu, Vasile Savel, B. Luca, aceştia din urmă foşti luptători pe front. Răspîndire mare n-a avut lucrarea, editorul gîtuindu-i tirajul, şi nici ecou. Interesul special prezentat de ea atunci şi pe care l-ar mai putea avea şi astăzi îl constituia prefaţa lui Henri Barbusse, căruia mă adresasem şi care mi-a trimis-o, însoţită de cuvinte măgulitoare pentru necunoscutul solicitant.

Fiindcă de la tipărirea Antologiei sînt patruzeci de ani şi deoarece şi atunci ea a trecut nebăgată în seamă, reproduc aici, cu titlu de document, cuvîntul scriitorului-combatant care, peste cîţiva ani, avea să ne viziteze, să se convingă personal de cruzimile orînduirii din ţara noastră şi să le aducă, indignat, la cunoştinţa lumii întregi prin cartea *Les Bourreaux* (*Călăii*).

„Iată o nouă antologie a scriitorilor războiului. Paginile ce vor urma, şi pentru care alcătuitorul acestei cărţi mi-a făcut cinstea de a-mi cere o prefaţă, sînt hărăzite să arate în mod clar publicului romîn cugetul enervat, răzbunător şi mai cu seamă just pe care l-a născut în anumite spirite spectacolul monstruosului cataclism. Aceşti autori, lîngă care mă simt, în ce mă priveşte, foarte măgulit de-a fi alăturat, sînt, mai presus de toate, oameni cinstiţi care au ştiut găsi atît în sufletul, cît şi în spiritul lor cuvintele care trebuiau pentru a pune la punct minciuna războinică, scrutîndu-o pînă în adîncile-i cauze sociale. Nu vor fi repetate niciodată îndeajuns vorbele lor cîtă vreme marea majoritate a oamenilor nu se va revolta de o stare de lucruri ce dovedeşte că barbaria n-a dispărut din lume că sîntem încă, socialmente, în plin Ev-Mediu; că,, singure, cuvintele s-au modificat pentru a pune la baza superficialei civilizaţii un fond veşnic acelaşi. Spiritul cîtorva sincer-văzători, spiritul celor care, citindu-i, comunică cu ei, va produce marea mişcare de revoltă contra nedreptăţii bestiale şi a grosolăniei instituţiilor care ne duc, fatalmente, la mizerie, nenorociri şi ne vor duce la nimicire dacă victimele nu vor încerca într-o zi să ia în mîini frîna propriilor lor in-

terese. O vor face, fără de îndoială, cînd își vor cunoaște mai bine aceste interese și cînd se vor desprinde din mrejele legendelor false și ale superstițiilor nefaste de pînă acum.

Era de un interes covîrșitor, pentru cei cîțiva care s-au succedat de-a lungul veacurilor ca dominatori și exploatatori ai oamenilor, să dea războiului un prestigiu cvasireligios; să preamărească și să facă a se preamări, prin servitorii lor intelectuali, așa-zisele virtuți pe care războiul le sădește în sufletele oamenilor, așa-zisele frumuseți de care ar străluci. Astfel, au fost trezite instinctele rele care dormitează încă în noi și a fost și mai strîns menținută situația de antagonism universal, de lupte crîncene între țară și țară în interesul supremației militare și, în afară de aceasta, pentru supremația comercială și financiară, care, ca urmare a progreselor civilizației, constituie acum marea autoritate hotărîtoare în univers.

Trebuie stăvilit acest curent. Trebuie, cu un eroism mai mare uneori decît cel al inconștienților și iluminaților care se ucid cu plăcere pentru ca veșnicii asupritori să-și poată continua mănoasa asuprire — trebuie arătate lucrurile așa cum sînt.

Măreția și forța idealului nostru constă în aceea că nu se sprijină decît pe adevăr. Nu avem altă armă pentru a ne apăra și pentru a da atacul decît doar adevărul. O dată ce el e exprimat — rămîne. Oricît ar fi de hulit, el nu poate dispare, e cu neputință să nu se cimenteze, și așa, puțin cîte puțin, va fi într-o zi o putere și va izbîndi.

Fie-mi permis să adaug expresia sentimentelor de încredere ce am în publicul romîn. Dacă e adevărat că aci, ca pretutindeni, un anumit număr de inși se lasă îndepărtați de la menirea lor de puterea tradițiilor, există însă în această mare regiune orientală — și nenumărate corespondențe mi-au dovedit — o elită plină de vioiciune și foarte chibzuită care se va adapta, din ce în ce mai numeroasă, acestei evidențe ce începe, în sfîrșit, în zilele noastre, să se impună privirilor pentru ca, în curînd, să se impună voințelor."

Nu mi-a fost cu putință, cînd s-a aflat la noi, să ajung pînă la el și să-i mulțumesc pentru satisfacerea dorinței cuiva despre care nu știa, decît tot de la acesta, decît că trăise și el războiul și că se întorsese cu aceleași amare, definitive lecții; să-i mulțumesc pentru tot ce, în afara experienței proprii, învățasem din memorabila-i operă, care îl consacrase definitiv: *F o c u l*. Puțini prieteni și admiratori ai săi au izbutit să pătrundă pînă în apropierea lui la hotelul Athéné Palace, unde trăsese. Îl împresurase și oarecum îl făcuse prizonier poliția, cu tot aparatul ei de comisari, agenți, cu întreaga ei jandarmerie. Aflînd de sosirea sa, mii și mii de muncitori au venit să-l ovaționeze, dar aparatul statului tiranic ținea departe grupurile lor, ba chiar opera arestări printre ei. În același timp, bandelor huliganice, asmuțite de aceleași autorități și de presa reacționară, le era îngăduit să urle toată ziua în piața Ateneului, cerînd, în cor cu ziarele abjecte, să fie alungat „inspectorul umanității" și „bolșevicul". Barbusse nu s-a lăsat însă intimidat. El a făcut atunci declarații răspicate de dezavuare a ororilor cărora le căzuseră victime cei mai curajoși fii ai clasei muncitoare, comuniștii schingiuiți în beciurile Siguranței și aruncați apoi în închisori, unii dintre ei chiar asasinați. A răzbit pînă la sediul Sindicatelor Unitare și a vorbit acolo cu accente vibrante muncitorilor.

Peste un număr de ani, comisarul Turcu de la Siguranță mă lua, în biroul lui, cînd mai pe departe, cînd de-a dreptul, uneori cu mănuși cum s-ar zice, alteori ridicînd vocea și bătînd în masă. Mă chemase pentru a-mi pune în vedere să încetez cu editarea broșurilor unei colecții pe care o scoteam. Avea pe masă cîteva exemplare din ele.

— *E* subversive, domnule! Am dat ordin să fie confiscate de la chioșcuri și librării.

— De ce? l-am întrebat.

— *E incediare*! a strigat și mi le-a vîrît sub nas. *E* bolșevice! a adăugat frunzărind o broșură și citindu-i cam cu poticneli titlul, numele autorului. Poftim! N-ai să-mi spui că neamțul ăsta nu e din ăia...

— Neamţul e francez. Toată lumea ştie cine este şi cînd a trăit Victor Hugo.

— Mda, o fi cum spui, a mormăit el indispus. Dar ăştia?

— Ăştia sînt...

— Lasă-i, p-ăştia îi cunosc. Nu mai făcea dumneata pe cultul, că ne pricepem şi noi la intelectuali...

A sosit apoi clipa cînd într-adevăr m-a înfundat.

— Poftim! N-ai să-mi cînţi şi despre ăsta că nu e bolşevic. Aud?

Bălăbănea cu satisfacţie pe dinaintea ochilor mei cărţulia în care publicasem un fragment din *Focul* lui Barbusse, apărut îndată după război, în traducerea lui F. Aderca, sub titulatura *Prăpădul*. Am încercat să-l informez. Întîi nu a vrut să m-asculte, după aceea nu m-a crezut. Bombănea:

— Aşa sînteţi dumneavoastră ăştia: umblaţi cu şmecherlîcuri. Cu şmecherlîcuri umbla şi defunctul *avocat*. Ce, eu nu l-am cunoscut cînd a fost aici? Nu m-am ţinut toată vremea ca gaia după el?

— Care?

— *Barbus*!

Subliniez cuvîntul, căci îl pronunţase întocmai cum l-am scris.

Dezbrăcat de haina militară şi de ultimul rest al făţarnicei ideologii burgheze, Barbusse, precum se ştie, a pornit, îndată ce tunurile au tăcut, lupta de ridicare a omenirii, ţinută în ignoranţă şi apăsare. Paginile înflăcărate scrise de el, precum şi întreaga-i activitate neobosit dusă pînă în ceasul din urmă au fost tot atîtea viguroase apeluri de trezire la viaţă şi lumină.

Trecînd de la cuvînt la faptă, el a pus bazele grupului „Clarté" şi a înfiinţat apoi „Internaţionala foştilor luptători", izbutind să mobilizeze un impresionant număr de intelectuali şi de foşti soldaţi care se întorseseră din luptă, ca şi animatorul lor, cu tot dezgustul carnajului colectiv şi cu toată voinţa de întronare a păcii între oameni.

Programul „Internaţionalei foştilor luptători", schiţat de Barbusse în termeni lapidari, viguroşi, îşi păstrează şi astăzi o tulburătoare actualitate:

„Datoria celor care au suferit şi plătit cu persoana lor şi care au supravieţuit prin hazard măcelului este de a întrebuinţa autoritatea lor morală, de martori şi victime, în serviciul umanităţii, de a face de acum înainte război războiului; de a nu lăsa să se piardă amintirea înfricoşată şi utilă a răului pe care l-au făcut, de a înfrînge militarismul atacînd cauzele sale profunde, regimul social. Război războiului nu e decît o formulă goală dacă nu semnifică: război capitalismului".

S-a spus în legătură cu Henri Barbusse şi, de-altminteri, în legătură cu mulţi scriitori care coborîseră în arenă:

„Păcat că un creator, un artist s-a lăsat prins în vîltoarea bătăliilor şi că, în loc să scrie manifeste, articole, să întemeieze organizaţii de luptă, să rostească discursuri la tribună, să-şi exprime ideile de renovare socială prin conferinţe, n-a rămas în cabinetul de lucru, surd şi orb la frămîntarea iarmarocului vieţii — ca să scrie romane."

Pentru a-şi scuza ignoranţa, egoismul, laşitatea, neidentificarea cu suferinţele şi năzuinţele spre mai bine ale colectivităţii, unii scriitori, artişti, intelectuali în genere, declarau (sînt destui prin alte locuri care mai spun şi astăzi): „Noi nu facem politică!" Barbusse, în urechile căruia răsuna deseori mustrarea că s-a abătut de la chemarea-i adevărată, înlătura intenţia de bagatelizare a participării elitei creatoare la lupta pentru ridicarea mulţimilor şi pentru suprimarea instituţiilor care ţin mersul omenirii în loc.

Cînd se dezlănţuia războiul din 1914, scriitorul era în vîrstă de 41 de ani. Putea să nu plece pe front, datorită vîrstei înaintate şi faptului că avea o structură fizică şubredă. S-a înrolat totuşi, şi, deşi mai apoi medicii l-au reformat, deşi ar fi putut oricînd să reintre în viaţa liniştită, civilă, a refuzat să dezbrace, pînă la terminarea calamităţii, haina de soldat simplu. Interzicîndu-i-se şederea în tranşee, a ţinut să rămînă

în zona de dinapoia frontului, la etape şi la spitale, unde experienţa sa a fost îmbogăţită cu alte aspecte ale dramei umane înfăţişate în romanul care i-a adus celebritatea.

Se lăsase el tîrît, ca atîţia alţii, atunci, în plasa mistificărilor oficialităţii, sprijinind un război care nu angaja interesele popoarelor, dar pentru care popoarele aveau să sufere şi să sîngereze cumplit? Îl cuprinsese şi pe el febra imperialistă, şovină?

Cazul e ceva mai complex şi, încercînd să-l lămurim, vom ajunge la încheierea că, în mod logic, Barbusse urma, după război, să ia atitudine de luptător al păcii şi al transformărilor sociale, şi că — aci punem accentul — fixîndu-se pe această poziţie a făcut un enorm serviciu carierei sale de scriitor.

S-ar putea spune într-o formă directă: pînă la marea încercare prin care a trecut, Barbusse era un om obosit, un dezaxat şi un literat oarecare. Avea în urma sa, în 1914, o activitate de douăzeci de ani, condensată în patru volume. Dar satisfacţii nu-i dăduse munca înfăptuită în aceste două decenii. Versurile de debut două romane şi-o culegere de nuvele întîmpinaseră din partea criticii o primire amabilă şi găsiseră un restrîns număr de cititori. Fireşte că, dacă în timp de douăzeci de ani un scriitor militează — Barbusse a făcut şi gazetărie — el ajunge să fie cunoscut într-un cerc mai mult sau mai puţin larg, să obţină stima şi chiar să aibă lotul său de preţuitori.

Dar la 40 de ani, un creator trece printr-o criză care poate lua uneori forma descurajării şi-a renunţării dacă îşi dă seama că edificiul pe care l-a construit se clatină.

Cred că, într-un moment de criză sufletească, nemulţumit de viaţă şi de sine, Barbusse se arunca, în 1914, în vîltoarea războiului, hotărît să închidă un capitol al existenţei şi să înceapă altul.

„Am făcut războiul de bună voie, în infanterie, ca simplu soldat — îi mărturisea lui Frédèric Léfebvre în 1925 — deoarece credeam, cu o naivitate căreia îi dăruiam cel puţin sacrificiul vieţii, că, o dată cu înfrîngerea Germaniei, militarismul va fi înfrînt".

Dar anii trăiţi în tranşee şi dinapoia lor, laolaltă cu soldaţii de rînd, împărtăşind primejdiile şi chinurile lor, i-au dezvăluit adevărul fundamental că militarismul generator de războaie este doar un efect şi că omenirea nu poate trăi în securitate decît atacînd cauza. Părerea că instituţiile opresive trebuiesc suprimate pentru a deschide omenirii calea spre convieţuirea paşnică, revine în toate paginile şi în toate cuvîntările lui.

Ideea pe care o sublinia de multe ori era că omenirea suferă de o gravă infirmitate: aceea a uitării. Ea uită loviturile pe care le primeşte, suferinţele care-i martirizează trupul şi sufletul. Iar această infirmitate înlesneşte perpetuarea răului, serveşte interesului stăpînitorilor. Să nu uităm! — spun eroii săi umili din romanul *Focul*. Să nu uităm! — a strigat Barbusse în auzul tuturor conştiinţelor pe care căuta prin toate mijloacele să le smulgă din inerţie şi să le convingă a privi adevărul în faţă.

Slujind cauza progresului şi a dreptăţii sociale, Barbusse a fost, permanent, ţinta unor atacuri înverşunate. Dar lupta generoasă, eroică pe care a dat-o i-a prilejuit şi cele mai mari satisfacţii. Opera lui literară a cunoscut un succes extraordinar, fiind tălmăcită în toate limbile pămîntului — şi nu numai opera scrisă după război, dar şi aceea de dinainte, care trecuse pînă atunci nebăgată în seamă.

4

Într-o scrisoare pe care o trimitea unor muncitori sovietici, după vizita făcută în patria lor, Romain Rolland îşi definea astfel rolul de scriitor şi satisfacţia supremă la care năzuia:

„Dorinţa mea cea mai adîncă de scriitor a fost dintotdeauna, din tinereţe, să mă simt în comuniune de spirit cu masele poporului muncitor, să merit încrederea şi afecţiunea lor. Ele au mai mult preţ pentru mine decît chiar elogiul confraţilor mei scriitori.

Căci — continua el — arta pe care o iubesc şi o slujesc nu e un lux rezervat unei elite; ea este şi trebuie să fie pîinea de toate zilele a tuturor oamenilor, plămădită din bucuriile, necazurile, luptele şi munca lor, şi trebuie să devină hrana care să încălzească inima şi să refacă puterile. Acesta e ţelul meu — scriind."

E aşa de amplă această personalitate, atît de multiple îi sînt manifestările şi aşa de interesante toate, încît nu s-ar putea stărui în chip deosebit asupra unui anume aspect al creatorului şi asupra unei anume laturi a activităţii lui cetăţeneşti. Ceea ce s-ar putea face ar fi doar trecerea în revistă a vieţii lui, harnică şi modestă, susţinută permanent de convingerea că destinele omenirii nu pot fi garantate decît prin puterea nezdruncinată a adevărului şi dreptăţii.

La douăzeci de ani, prin venirea în contact cu literatura rusă şi, mai ales, cu opera lui Tolstoi, care se impunea atunci în Franţa, erau deschise tinereţii sale drumurile pe care va merge din clipa aceea, neabătut.

Cucerit în întregime de Tolstoi, Romain Rolland era totuşi nedumerit, deoarece scriitorul rus declarase, într-o lucrare a sa, că „arta este un vast sistem de corupţie, un cult al plăcerii, o superstiţie interesată a elitei europene". Romain Rolland era intrigat, căci el iubea arta în toate manifestările ei. Scriindu-i titanului, îi arătă tristeţea pricinuită de această violentă ieşire, iar Tolstoi îi răspunse prin afirmarea punctului de vedere că arta nu constituia în condiţiile de atunci decît un privilegiu pentru stăpînitori, că ea nu-şi avea fixate rădăcinile în masele populare, că nu le exprima năzuinţele.

Mărturisirea avu asupra tînărului francez, care şovăia încă la răspîntia vieţii, o influenţă hotărîtoare. Ea deveni pentru el călăuza sigură, sfetnicul vigilent, îndemnul categoric. Se hotărîse. Puterea sa de muncă şi talentul său vor fi puse în serviciul mulţimii şi adevărului. Va căuta să trăiască liber şi să lupte pentru eliberarea umanităţii nu numai de sub jugul economico-politic, ci şi din cătuşele prejudecăţilor. Va lupta pentru adevăr şi va urmări triumful lui. Va combate

minciuna, silnicia, slugărnicia, oriunde ele își vor avea înfipte rădăcinile.

Superior realizată, opera lui Romain Rolland este creația unui scriitor distins și a unui cetățean vrednic.

A scris teatru pentru popor, căutînd să fixeze pe planuri vaste Revoluția Franceză, cu formidabila ei dezlănțuire de patimi și cu incomparabilul elan și spirit de jertfă ce au caracterizat-o. A căutat să-i prezinte pe eroii Revoluției în lumini autentice de oameni înzestrați cu daruri și slăbiciuni fatalmente omenești.

N-a idealizat pe nimeni și nimic. Și mai voia ceva Romain Rolland: să pună bazele adevăratului teatru pentru popor. În 1899 a lansat un manifest pentru a căuta să strîngă adeziuni în interesul înfăptuirii visului său. E interesant cuprinsul acestei chemări, căci, în aprecierea rostului social al artei, Romain Rolland se identifica întru totul cu opiniile exprimate de Tolstoi în scrisoarea care îi fusese trimisă cu 12 ani mai înainte.

Din nefericire, ideea nu a prins, deși a fost susținută și de Jaurès. Era firesc să se întîmple astfel, pentru că, după cum constata Romain Rolland: „în jurul nostru aerul e greu. Bătrîna Europă amorțește într-o atmosferă greoaie și vicioasă."

De aceea, spre a insufla oamenilor curaj și preocupare pentru frumos, el concepu planul altui ciclu de opere: *Viața eroilor*, dar nu a acelora care au triumfat prin forța distructivă, ci care au suferit, pe care viața i-a maltratat rămînînd totuși neclintiți în energia, în încrederea și în bunătatea lor.

Eroii săi sînt Beethoven, geniul muzical care a declarat că nu recunoaște omului alt semn de superioritate decît bunătatea; e Garibaldi, eroul independenței italiene; e Schiller, prietenul libertății; e Michel-Angelo, care nu a cunoscut mîngîierea prieteniei, care a avut de luptat cu invidia, cu neînțelegerea epocii sale și chiar cu îndoielile și șovăielile firii sale; e Tolstoi, călăuza vieții lui.

„La început, spunea Romain Rolland, m-am apucat să scriu biografii pentru alții, dar am început să capăt, în curînd, plăcere și să mă delectez eu însumi. Privind

ca într-o oglindă vieţile ilustre pe care le descrisesem, m-am străduit, pe cît mi-a fost cu putinţă, să-mi ordonez viaţa după aceea a eroilor mei."

Dar opera capitală a lui Romain Rolland e *Jean Christophe*, romanul formidabil, conceput pe un plan vast şi care a interesat, a nedumerit, a cucerit. Nu-i un roman şi e totuşi mai mult decît atîta: e în el povestea vieţii unui om, din clipa cînd vede lumina zilei şi pînă cînd închide ochii, împăcat că şi-a îndeplinit pe lume datoria. Specialiştii literaturii, aceia care nu cer unei opere decît posibilitatea de a-i lipi o etichetă şi de a o închide într-un compartiment al sistemului lor, au fost intrigaţi şi indispuşi, căci opera lui Romain Rolland trecea dincolo de capacitatea de pricepere a dascălilor literari, nu primea nici o etichetă şi nu încăpea în nici un compartiment: era prea vastă, prea tumultuoasă, prea nedisciplinată — ca însăşi viaţa.

Scrisă în răstimp de opt ani, dar purtată în minte şi în suflet aproape douăzeci, opera a fost tradusă în toate limbile. Milioane de cititori şi-au plecat pe paginile ei privirea înfrigurată, regăsind în ea ceva din suferinţele, îndoielile, năzuinţele lor. Romanul acesta impune, în sfîrşit, consacrarea autorului de către oficialitatea care urzise pînă atunci în jurul lui conspiraţia tăcerii. În 1905, după apariţia a trei volume, un juriu îi acordă premiul de cinci mii de franci, iar în 1913, cînd întregul ciclu apăruse, Academia Franceză îl încoronează cu marele premiu pentru literatură.

Un amănunt care scoate în evidenţă modestia şi nobleţea lui Romain Rolland e următorul: aflînd că premiul era disputat în anul acela de alţi scriitori tineri, el, care nu solicitase distincţia, a trimis comisiei o scrisoare concepută cam astfel: „Vă mulţumesc pentru onoarea ce-mi faceţi, dar dacă vreun debutant ar părea demn de premiu, îi ofer locul; căci e de datoria celor în vîrstă, mai bine înarmaţi şi mai potoliţi, să se dea în lături din calea celor tineri, mai slabi şi mai nerăbdători să ajungă la ţintă".

XIX

1

Deoarece am prezentat în capitolul de mai-nainte unele existenţe care au influenţat asupra dezvoltării mele, fie prin paginile pe care le-au lăsat, fie prin exemplul tăriei, abnegaţiei şi generozităţii caracterului lor (de asemenea prin acela al încrederii lor în oameni), cer îngăduinţa de-a mai zăbovi asupra cîtorva. Cine mi-a urmărit scrisul şi în trecut îşi aminteşte poate că le-am mai adus, în forme identice sau asemănătoare, într-o împrejurare sau alta, tributul admiraţiei, iubirii şi respectului.

Printre alte zguduitoare şi de neuitat impresii pe care le-am încercat purtîndu-mi, la Gorki, paşii prin parcul şi încăperile unde a trăit Lenin lunile şi zilele şi clipele din urmă ale vieţii sale, caracterizată prin lupte şi prin înfăptuiri care au dat alt curs istoriei şi au deschis omenirii orizonturi largi, luminoase, a fost aceea a ultimei cărţi pe care, la dorinţa lui Ilici, i-a citit-o Krupskaia.

Pentru el, povestirea al cărei titlu şi al cărei conţinut căpătau o semnificaţie de simbol în acele tragice ore *(Dragostea de viaţă)* nu era nouă, iar autorul nu-i era necunoscut. Există mărturii (în primul rînd, ale tovarăşei sale atît de devotate) că Jack London se afla printre autorii preferaţi ai lui Lenin pentru optimismul şi forţa ce caracterizau personajele scriitorului.

Poate şi pentru că însăşi puterea de voinţă a acestuia se confunda cu-a eroilor săi.

Avea în suflet demonul aventurii. Silit să vîndă, la zece ani, jurnale pentru a-şi ajuta familia, el se scula

din somn la trei noaptea, vindea ziare, pe urmă se ducea la şcoală, şi după şcoală vindea iarăşi ziare (ediţiile de după amiază). După aceea, îmboldit de un neastîmpăr lăuntric, se urca într-o barcă şi străbătea un golf primejdios. Acelaşi imbold îl împingea să fugă de monotonia oraşului, să-şi caute printre marinarii stricaţi prieteni, să hoinărească, să bea cu ei, să-i întreacă în acte de desfrîu şi bravură. Era adolescent cînd, cu banii strînşi amarnic, şi-a cumpărat o barcă şi, în tovărăşia altor doi vagabonzi mai vîrstnici decît el, înhăitat cu o femeie, porni în larg, mîngîiat de adierea vîntului şi de dezmierdările femeii vicioase. A lucrat în fabrici cîte douăzeci de ore din douăzeci şi patru şi a întrecut în rezistenţă muncitori cu braţ greu. Se îmbăta şi nu se trezea trei săptămîni de-a rîndul. Se încăiera cu mateloţi care aveau pumni de fier, şi-i culca la pămînt. S-a apucat de studii, tîrziu, muncind într-o spălătorie, învăţînd noaptea, trecînd cîte două clase deodată, uimind şi consternînd. Şi iar îl apuca dorul după alte meleaguri.

A fost cu un vapor pînă în apele japoneze. A fost zgîlţîit de un taifun. A debutat în literatură, la un concurs, cu o povestire: *Un taifun în largul coastelor Japoniei*, şi a luat premiul întîi. Alte încercări ale lui fură aruncate la coş. Părăsi literatura, intră într-o uzină. Adormea, obosit, în tramvai, iar acasă adormea iarăşi ducînd la gură o bucată de pîine. Părinţii îl dezbrăcau şi îl culcau în pat. El nu-şi mai dădea seama de nimic.

Pe urmă, Jack London se impuse. Literatura sa îi aduse cîştiguri. Despre greutăţile întîmpinate pînă cînd şi-a ocupat locul în literatură şi a devenit apoi un scriitor de celebritate mondială — uşi închise, jigniri, descurajări — ne vorbeşte romanul autobiografic, *Martin Eden*, pe care l-am tradus în urmă cu vreo douăzeci şi cinci de ani, găsind în el o parte din experienţa altora — şi-a mea.

Ar fi putut, după repurtarea triumfului, cînd, ruşinaţi, editorii şi redactorii de reviste se grăbeau să-i publice manuscrisele care zăcuseră pînă atunci în sertarele lor şi-l trăgeau de mînecă solicitîndu-i alte şi

alte lucrări, să trăiască în tihnă şi comod. În el stăruia totuşi neastîmpărul. De aceea hoinări din loc în loc, înrolîndu-se în armata şomerilor, în legiunea căutătorilor de aur, în a corespondenţilor de război, luînd parte la războiul ruso-japonez, la conflictul dintre Mexic şi Statele Unite, ducîndu-se la Londra şi făcînd, pentru un ziar, o anchetă în cartierele mărginaşe ale capitalei britanice, cufundîndu-se în viaţa haimanalelor, a asasinilor şi a prostituatelor. De aceea, mai tîrziu, şi-a construit un yacht şi a pornit împreună cu soţia sa în largul mărilor, cu gîndul de a face ocolul lumii. Aproape doi ani de zile nu a pus piciorul pe pămînt.

Fugea de monotonie. Căuta piedici pentru a le sări, împotriviri pentru a le înfrînge. „Mai bine să tronezi în infern decît să fii slugă în cer", spusese într-un rînd. Şi a fost un răzvrătit, un neliniştit, asemenea personajelor pe care le-a creat, pînă în clipa cînd, istovit de-o viaţă prea greu trăită şi prea din plin trăită, London închidea ochii, la patruzeci de ani.

2

Pe urmele lui a pornit mai tîrziu un reporter francez, Georges le Fèvre, întreprinzînd în capitala britanică investigaţii pe care le-a publicat într-o carte considerată, la vremea ei, un document de natură să ofere soluţii sociologilor şi subiecte scriitorilor în pană de motive de inspiraţie.

Căci ziaristul nu s-a oprit în sfera spectaculoasă a Londrei moderne şi mondene, cu gentlemeni distinşi şi cu femei suferinde de *spleen*, ci s-a aventurat în lumea umilă şi imundă a femeilor pierdute, a apaşilor şi a oamenilor de treabă, dar săraci, din cartierele infame ale capitalei în care viciul şi mizeria colcăiau.

În cartierele acestea nu pătrundea o rază din orgia de lumini de la centru, după cum la centru nu răzbea ecoul suferinţei şi degradărilor din locurile periferice ale oraşului.

Erau triste şi interesante relatările lui le Fèvre. Interesant de asemenea a fost chipul cum el a întreprins ancheta.

În acea „Londră necunoscută" (aşa se intitula cartea lui), alcătuită din oameni cu sărăcia în pungă şi cu viciul în piept, reporterul s-a introdus nu înconjurat de un stat-major de poliţişti, ci singur, în zdrenţe de vagabond, bînd cu ei, vorbind, urlînd ca ei. Numai aşa a putut ziaristul să prindă şi să redea icoana fidelă a acelei Londre necăjite, care n-a dispărut nici astăzi, a acelei lumi care se zbătea cum se zbate şi-acum, acolo ca şi în alte metropole, între cabaret, spital şi puşcărie.

Menţionez că, în urmă cu vreo treizeci de ani, urmînd exemplul lui London şi le Fèvre, un tînăr ziarist romîn, Constantin Băleanu, a întreprins, la rîndu-i, o anchetă în lumea clientelei Azilului de noapte, introducîndu-se acolo tot în zdrenţe de vagabond, cu starea civilă contrafăcută. Din această aventură au rezultat cîteva reportaje emoţionante, revelatoare.

3

Prăbuşit în ceasul cînd patria, servită de el cu atîta devotament, se înălţa iarăşi din îngenuncherea înfrîngerii, Antoine de Saint-Exupéry a lăsat amintirea unui luptător brav şi a unei conştiinţe înalte. El a înfruntat dîrz primejdia şi a dat lovituri grele duşmanilor care practicau religia urii şi a intoleranţei. L-a mîhnit caracterul crud, total, dat de Hitler războiului şi n-a iertat cu deosebire naziştilor folosirea aviaţiei ca armă principală de luptă atunci cînd stăpîneau văzduhul.

Antoine de Saint- Exupéry a fost ceea ce în limbaj special se numeşte un *as*, cu mari şi numeroase izbînzi la activul său, pînă la dezlănţuirea de către inamicii umanităţii a celui de-al doilea război. Ar fi putut să exulte că i se dă prilejul să-şi pună în valoare calită-

țile excepționale de pricepere și curaj. Le-a verificat, este drept, în bătăliile date pentru exterminarea tentativei de înrobire a lumii, însă n-a încetat să gîndească și să-și exprime gîndul că aviația trebuie să fie nu o armă ucigătoare, ci un mijloc de raliere a tuturor destinelor umane.

În *Pămîntul oamenilor*, una dintre cărțile lui, itinerarii ale zborurilor întreprinse de el pentru a duce făpturilor din cele mai depărtate puncte ale planetei mesajul înfrățirii, ideea că aviația trebuie pusă în serviciul buneistări și iubirii revine la aproape fiecare pagină.

Spune într-un loc: „*Măreția unei meserii este poate, în primul rînd, de a-i uni pe oameni.*"

„*A fi om*, scrie într-altă parte, *înseamnă a simți, depunînd piatra ta, că ai contribuit la construirea lumii.*"

Dar folosirea științei și tehnicii în scopuri ucigașe, de către marii criminali, care țineau să subjuge popoarele, a dat naștere credinței eronate că fără aceste mijloace omenirea ar fi fost mai puțin încercată. Împotriva acestei greșeli s-a ridicat Exupéry, arătînd că nu unealta este de vină, ci mîna care o întrebuințează într-un scop străin de menirea ei adevărată.

4

S-a spus despre Henri Rochefort că a fost pamfletarul al cărui condei a îndeplinit funcția de tîrnăcop și spadă. Cenzurată și interzisă în Franța, *La Lanterne*, publicația lui, trecea totuși frontiera, din Belgia, citită într-ascuns, trecută din mînă în mînă, prezentă în cocioaba umilă ca și în palatul imperial — unul din lectorii pasionați ai ei fiind însuși Napoleon al III-lea, victima atacurilor scriitorului fără cruțare, dar și fără reproș. Interesantă și plină de pitoresc e figura acestui ziarist, conte prin obîrșia sa, care a cunoscut de timpuriu greutățile vieții începînd să-și cîștige existența ca simplu sluj-

baş la Primărie, bătîndu-se în arena publică, apărîndu-şi credinţele, pentru care nu s-a dat în lături să accepte mai întîi temniţa şi pe urmă exilul.

Datorită lui Alphonse Daudet, care l-a evocat şi i-a conturat fizionomia, aflăm între altele, un amănunt întru totul concludent pentru prestigiul pe care îl poate recolta o conştiinţă dreaptă. Atotputernic în epoca aceea, încărcat de onoruri, temut şi răsfăţat stîlp al Imperiului, ducele de Morny făcea incursiuni şi-n teatru. Scria lucrări dramatice, pe care linguşitorii le lăudau, dar în care, într-o bună zi, peniţa lui Rochefort s-a înfipt, ascuţită şi crudă, sfîrtecîndu-le ca o gheară. A fost un moment de adîncă şi totală consternare. Cutezanţa depăşea forma impertinenţei, îmbrăcînd-o pe aceea a sacrilegiului. Împotriva cutezătorului s-a năpustit legiunea adulatorilor indignaţi din oficiu. Cel mai puţin indignat, deşi foarte mîhnit, a fost totuşi victima, care, în loc să poarte vrăjmăşie celui ce-i năruise opera, s-a pomenit nutrindu-i sentimente respectuoase. Curajul omului care, în serviciul adevărului fiind, nu se temea de consecinţe, impuse personajului cu atît de mari puteri de stat. Fireşte, ducele socotea că Rochefort a fost nedrept. Voia să-l cunoască şi să-i dea...explicaţii, uitînd că o operă se explică şi se apără prin ea însăşi. Voia să fie pus faţă în faţă cu cel care îl executase atît de neîndurat.

Cu humoru-i fin, Daudet istoriseşte strădaniile comice ale ducelui de Morny, intervenţiile, stratagemele lui pentru a izbuti să intre în favorurile lui Rochefort.

Zadarnic însă. Conştient de puterea talentului său, intransigent în opiniile sale, Rochefort a rezistat îndemnurilor prieteneşti şi s-a eschivat capcanelor, care uneori luau un caracter pueril, deşi ducele ar fi putut, pe temeiul unui simplu mandat de arestare, să-şi satisfacă dorinţa devenită obsesie.

Şi Morny a murit cu regretul de-a nu fi putut să spună adversarului său că, sătul şi dezgustat de laude făţarnice, preţuise cuvîntul tare al omului cinstit

5

Zola s-ar fi simţit mîhnit să încheie seria articolelor sale din *Figaro* (1880—1881) fără, cum spunea el, „să dea o strîngere de mînă de bun camarad" lui Alphonse Daudet, „romancier atît de personal şi de pătrunzător, unul din maeştrii literaturii contemporane". Sublinia, în consecinţă, ca pe-un eveniment, romanul încă sub tipar atunci, *Numa Roumestan*, operă norocoasă fiindcă ieşea de sub condeiul autorului ei atunci cînd acesta ajunsese la maturitatea deplină a talentului.

Un observator şi un evocator fixat la răscrucea dintre poezie şi realitate, fermecător prin adausul de flacără personală pe care îl dăruia documentului exact, iată în cîteva cuvinte caracterizarea scriitorului de către celălalt scriitor, tovarăşi de luptă amîndoi, deşi deosebiţi prin concepţia despre lume şi artă.

Rămîne pentru noi, în orice caz, Daudet romancierul căruia adolescenţa îi e îndatorată. Cu Jack şi cu Petit Chose, cu Tartarin şi Numa Roumestan am pătruns într-o viaţă de sentimente gingaşe şi într-un peisaj însorit. Dacă n-am arătat oamenilor o figură încruntată şi dacă n-am purtat în suflet un dezgust dizolvant, meritul nu e poate al nostru cît al norocului de a fi întîrziat în anii tineri asupra unor cărţi în paginile cărora omenia pură, simplă şi caldă îşi flutura aripa.

Daudet rămîne un scriitor capabil să înfrunte judecata cea mai severă. Timpul nu i-a ştirbit şi nu i-a ofilit opera. Dar chiar dacă astăzi el şi-ar fi pierdut locul de prim plan în istoria literară, autor pe care nu e de bun-gust să-l păstrezi în bibliotecă în raftul principal, recunoştinţa noastră s-ar fi mărturisit aceeaşi. Nu ne ruşinăm cu cei care au dăruit ceva alcătuirii noastre, ajutîndu-ne să fim precum sîntem.

Leon Daudet a fost la antipodul temperamental şi ideologic al tatălui său. Multe pagini scrise de el poartă pecetea violenţei şi a intoleranţei. Dar, spre norocul memoriei lui, el mai are o carte: aceea închinată părintelui său, în 1898, la cîteva luni după săvîrşirea acestuia din viaţă.

Pătruns de iubire şi durere filială, autorul redă imaginea lui Alphonse Daudet, întocmai şi mai mult decît ea se putea desprinde, pentru cititorii de ieri şi astăzi, dintr-o operă străbătută de fiorul iubirii şi al compasiunii.

Scrisă cu intenţia ca exemplul vieţii marelui povestitor şi al blîndului om să slujească de îndreptar şi altora (pentru fiu n-a slujit!), lucrarea este dăruită dezmoşteniţilor, fiindcă — subliniază autorul ei — Alphonse Daudet a preferat oricăror altora făpturile umile.

Un observator şi un consolator — aşa îşi înfăţişează Leon Daudet părintele. Inteligenţei lucide a scriitorului delicat nu-i scăpau micile şi marile păcate omeneşti. Sufletul semenilor nu păstra, pentru el, ascunzişuri. Dar socotea, ca o misiune de la care nimeni şi nimic nu-l putea abate, să aline, în măsura putinţelor de om şi de artist, mîhnirile din juru-i. Ar fi vrut în însuşi interesul tămăduirii suferinţelor obşteşti, ca oamenii să se convingă de nevoia sincerităţii.

Alphonse Daudet nu fusese un privilegiat al destinului. Îşi făcuse drum în chip anevoios, iar sensibilitatea lui se simţea prea adeseori rănită în atingerea cu brutalitatea împrejurărilor. De aci, larga lui înţelegere şi calda lui iubire. Iată-l declarînd fiului, care într-alt loc recunoaşte, în sfîrşit, că nu toate îndrumările paterne au putut să rodească în conştiinţa sa:

„Cel căruia nu i-a fost foame, nu i-a fost frig, cel care nu a suferit, nu poate să vorbească nici despre frig, nici despre foame, nici despre suferinţă. El nu-şi dă seama bine ce înseamnă pîinea, focul şi resemnarea."

În prima parte a vieţii, Alphonse Daudet a cunoscut mizeria; în a doua parte, durerea.

Vorbea cu discreţie, cu o uşoară nuanţă de melancolie, despre încercările proprii. Ca artist era bucuros totuşi că ele i-au sporit bagajul experienţelor şi că au sădit pentru totdeauna în inima lui simţămintele generoase.

Portretul moral al scriitorului n-ar fi fost complet şi, oricum, nu ar fi fost exact dacă fiul nu ar fi relevat o altă trăsătură a spiritului lui: ironia. Autorul lui

Tartarin din Tarascon și creatorul altor tipuri al căror ridicol este înfățișat cu o artă subtilă era vrăjmașul cuvintelor emfatice, al atitudinilor afectate și al simțămintelor rigide. Avea simțul humorului. Considera că ironia e sarea existenței. Mai mult: pentru el ironia era o admirabilă armă împotriva fățărniciei și un excelent mijloc de păstrare a oamenilor în fruntariile bunului-simț.

6

Ce a însemnat la vremea sa, pentru patria căreia i-a aparținut, moartea lui Dickens, ne spune Chesterton în cartea pe care i-a consacrat-o: „...națiunea întreagă l-a regretat, așa cum nici un mare personaj nu a fost regretat: căci primii-miniștri și principii nu erau, pe lîngă Dickens, decît simpli particulari. El fusese un mare suveran popular, asemenea unui rege dintr-o epocă primitivă, pe care poporul său putea veni să-l vadă cînd, sub un stejar, el împărțea dreptatea. Sub vraja cuvîntului său ținuse milioane de ascultători și adresa mesaje națiunilor lumii. Omniprezența lui în toate rolurile vieții publice semăna cu omniprezența unui monarh. Tainica lui omniprezență în toate casele, în toate colibele, semăna și mai mult cu aceea a unui zeu."

Chesterton a avut judecata rece și cuvîntul tăios. Gîndirea și sensibilitatea lui nu au mers niciodată pe linia scriitorului care și-a transformat biograful, ce nu-și tăinuiește rezervele, într-un cîntăreț liric.

E aceasta încă o dovadă a căldurii pe care opera lui Dickens continuă s-o răspîndească, anulînd toate reticențele și convertind toate adversitățile.

Fiindcă opera lui, populată de personaje umile, amuzante și înduioșătoare, este propriu-zis un imn închinat bunătății.

Burlescul domn Picwick, frate cu Don Quichotte, renunță la tihna existenței pentru a cunoaște specia omenească în toate varietățile ei, deși, uitîndu-se în

oglindă, ar fi putut să vadă că exemplarul cel mai interesant și complex era el. Expediția pe care o întreprinde și care e presărată cu atîtea episoade grotești sau dramatice are semnificația unui marș împotriva egoismului oamenilor, pe care îi cîștigă prin pilda generozității sale, ce dezarmează.

„Dacă n-am făcut decît puțin bine — spune el cînd se hotărăște să-și reia existența tihnită, după ce a smuls din cîteva suflete buruiana răului, iar într-altele a sădit fericirea — mă mîndresc că am făcut și mai puțin rău."

Ideea de a face cît mai puțin rău semenilor săi — ceea ce în fond înseamnă a face cît mai mult bine — rezumă filozofia oricărui personaj din extraordinara galerie de făpturi a lui Dickens.

De aceea opera lui a exercitat de-a lungul vremii o influență binefăcătoare. De aceea se poate pune același mare preț pe realizarea ei literară ca și pe sensul ei moral. Și de aceea ea poate fi socotită un imn al iubirii, o pledoarie pentru lepădarea de egoism.

7

Întrucît este vorba de un scriitor a cărui operă, în partea ei cu adevărat valabilă, e alcătuită din povestiri hărăzite mai cu seamă copiilor, deși ele rămîn o încîntare și pentru cei maturi, s-ar putea începe prezentarea lui cu acel „A fost odată", „Trăia odată", care slujește îndeobște de, cum s-ar zice, intrare în materie plăsmuitorilor de făpturi și întîmplări minunate.

A fost odată, trăia odată — sînt mai bine de o sută cincizeci de ani de atunci — într-un orășel din Danemarca, pe nume Odense, un meșteșugar cizmar, tînăr și foarte sărac, despre care odrasla lui ne va încredința mai tîrziu că „avea un suflet de poet". Iubea florile, dumbrăvile pe ale căror poteci hoinărea în amurguri și cărțile pe care le citea seara, tîrziu, în cămăruța lui, care-i era totodată atelier. Își iubea tovarășa de

viaţă, o femeie neştiutoare de carte, dar înzestrată, spune fiul ei, „cu o inimă gingaşă". Duceau laolaltă un trai greu, cu care erau deprinşi de cînd veniseră pe lume, aşa că lipsurile nu-i mîhneau şi nu-i descurajau. Cîndva, în anii copilăriei, soarta fusese cu ei mai vitregă, şi îndeosebi femeia căuta să alunge amintirea întunecată a vremurilor cînd mama ei o trimitea să întindă mîna pe străzi.

Părerea vecinilor despre amîndoi era că sînt cam cu gărgăuni, fiindcă înfruntau sărăcia cu nepăsare, ba chiar cu un zîmbet şi un cîntec pe buze. Mai într-o ureche îl socoteau pe meşterul cizmar cu deosebire cînd îl vedeau citind, în plimbările lui, pagini din *O mie şi una de nopţi* sau din teatrul lui Holberg, cînd le destăinuia părerea de rău că n-a putut să urmeze la şcolile înalte şi că dorinţa sa cea mai mare ar fi să se înroleze în armata lui Napoleon, pentru ca, săvîrşind fapte eroice, s-ajungă ofiţer, ori cînd, declarîndu-se liber-cugetător, lua în derîdere superstiţiile şi afirma că Isus Cristos n-a fost decît un om, însă un om mai bun decît ceilalţi.

Acest meşter cizmar avea idei foarte năstruşnice şi în ce priveşte rînduielile sociale, pe care le socotea nedrepte.

„Viaţa mea este o poveste frumoasă..."

Cu aceste cuvinte va începe, la cincizeci de ani, depănarea amintirilor sale Hans Christian Andersen, atunci scriitor a cărui reputaţie depăşise frontierele patriei.

El nu uitase şi nu va uita pînă la capătul vieţii obîrşia-i umilă. Pînă cînd, la paisprezece ani, a pornit singur, cu cîţiva gologani în buzunar şi cu o legăturică la spinare, să dea lupta cu viaţa în capitala ţării, îndurase deseori în casa părinţilor, dimpreună cu ei, frigul şi foamea, bătătorise, rareori în saboţi şi de cele mai multe ori desculţ, uliţele orăşelului, iar la şcoală i se pusese în vedere mereu, de către dascăli şi de către copiii celor bogaţi, că e fiul cizmarului sărac. „Tu eşti mai norocos decît noi, îl mîngîia mama lui; tu nu trebuie să cerşeşti cum am fost nevoită să cerşesc eu." „Trebuie să te simţi mai fericit decît mine,

îi spunea părintele cînd îl vedea că vine de la școală plîngînd după ce suferise o nouă umilință; eu n-am putut să merg nici măcar un an la învățătură."

Mult la învățătură n-a putut să meargă nici Andersen, căruia, cînd va ajunge în culmea gloriei, i se vor conferi diplome și titluri onorifice universitare. Va rămîne curînd orfan de tată, deoarece, în urmărirea visurilor sale, meșterul Hans Hansen se va angaja sub steagul lui Napoleon, fără să izbutească să culeagă lauri pe un cîmp de bătaie și să se înalțe la rang de comandant. La scurtă vreme după înrolare, el se va îmbolnăvi și va fi adus acasă într-un furgon și va muri fără glorie pe patul de scînduri din odăița lui.

Lipsită de sprijin, femeia va fi nevoită să îndeplinească munca de servitoare și de spălătoreasă prin casele bogaților. Putința pentru feciorul ei de a se instrui fusese retezată. El va trebui să-și agonisească singur pîinea de toate zilele, să învețe o meserie.

Dat la un croitor și apoi la o fabrică de postav, nu va vrea să rabde condițiile de exploatare crîncenă și de batjocură la care erau supuși lucrătorii și ucenicii. Va prefera, spre deznădejdea mamei, să hoinărească flămînd pe ulițe, să se afunde prin dumbrăvile pe unde îl purta de mînă tatăl său, să citească o dată, încă o dată, acasă, poveștile din *O mie și una de nopți* și comediile clasicului danez, așa cum cu nesațiu le citise și părintele său. Avea firea imaginativă a meșterului Hans Hansen, despre care lumea se convinsese, mai cu seamă după ultima lui ispravă, că i-a lipsit ceva la cap, și a tatălui acestuia, tot cizmar, despre care se spunea că fusese nebun de-a binelea fiindcă cioplea în pădure jucării de tot felul, pe care le dăruia copiilor din tîrg. Lumea basmelor orientale a dezvoltat închipuirea lui Hans Christian Andersen, iar teatrul lui Holberg a deșteptat în el o dorință, la auzul căreia mama a rămas consternată: voia să se urce pe scenă și să joace în comedii sau să cînte și să danseze. Nu era în toate ale lui nici feciorul...

La Copenhaga, prezentîndu-se în saboți, în straie ca vai de ele, cu o boccea în mînă, directorului teatrului, unui profesor de muzică, unei balerine cele-

bre și împărtășindu-le pe rînd că vrea să se consacre artei, a stîrnit, cum era lesne de priceput, nedumerire, voioșie și bănuiala că solicitatorul e un mic zăpăcit care nu vrea să învețe nici carte și nici o meserie. L-au îndrumat spre una sau alta, iar cînd el a început să plîngă și a vrut să le dea probe pe loc despre talentul său, l-au trimis la plimbare.

Plimbare este un fel de-a spune, căci, rămînînd fără mijloace și nemaiputînd plăti chiria la hanul unde trăsese și nemaiavînd cu ce se hrăni, a fost nevoit să hoinărească pe străzi, flămînd, și să doarmă pe sub porți și prin ganguri.

Îndărăt, la Odense, nu putea să se mai întoarcă. Tăiase în urmă toate punțile. Nu voia să-i mai fie mamei o povară, și apoi ce-ar fi spus ea, ce-ar fi spus prietenii de o seamă cu el văzîndu-l că vine cu aceeași legătură la spate după ce le împărtășise că pleacă la Copenhaga să cucerească gloria?

Peste zece ani i se va juca pe scena teatrului unde se rugase, la venirea în capitală, să fie primit măcar ca figurant, o comedie în versuri, care dobîndește un succes zgomotos. I se îndeplinise visul.

„Viața mea este o poveste frumoasă", scria în cartea sa de amintiri și adăuga: „Dacă pe cînd eram încă copil sărac și stingher o zînă mi-ar fi spus: Alege-ți drumul; ce vrei să ajungi? Te voi sfătui și te voi călăuzi, soarta mea n-ar fi putut să fie mai fericită și nici mai chibzuit rînduită."

Își socotea viața o poveste frumoasă în sensul că încercările prin care trecuse i-au întărit voința și i-au îmbogățit experiența. Orizontul lui politic va rămîne totuși limitat; concepția despre lume—îngustă. Descifrînd pricinile suferințelor clasei din rîndurile căreia se ridicase, nu va merge pînă la lupta pentru înlăturarea rădăcinilor lor. Dar inima i-a bătut întotdeauna alături de mulțimile osîndite a duce traiul bunicilor și părinților săi; a învăluit în căldura sufletului său copilăria acelora care nu cunoșteau, cum nu cunoscuse nici el, bucuria și îndestularea.

Cînd izbutește să-și agonisească o situație materială, Andersen notează cu sentimentul bucuriei, umbrită

de amintirile triste ale trecutului: „Nu mai duc grija zilei de mîine, ba în ultima vreme am putut să-mi creez o viaţă plăcută: stau în halat, în papuci, pe canapea, soba duduie, ceainicul clocoteşte pe masă. Mă gîndesc atunci la copilul sărac din Odense, care purta saboţi, şi inima mi se înduioşează."

Sînt, în povestirile pe care le-a scris, zîne şi prinţese şi sirene, dar şi copii săraci. Întîmplările pe care le istoriseşte se petrec în palate de aur şi cristal, dar şi în colibe de pescari şi de meşteşugari.

Este de reţinut duioşia pe care o pune în zugrăvirea eroilor mărunţi, preţuirea agerimii inteligenţei lor şi a curăţeniei sufletului lor, mila pe care o simte pentru existenţele plămădite din necazuri şi griji, iar pe de altă parte ironia cu care prezintă lumea stăpînitorilor de bunuri pămînteşti. Cei unsprezece prinţi din povestirea *Lebedele sălbatice*, spre pildă, nu pot merge la şcoală decît „cu pieptul împodobit cu decoraţii strălucitoare şi cu spada la şold", iar lecţiile şi le scriu „cu condeie de diamant, pe tăbliţe de aur". O prinţesă nu poate fi cu adevărat prinţesă dacă nu simte împunsătura unui bob de mazăre de sub douăzeci de saltele şi douăzeci de perne mari de puf pe care stă culcată. Un împărat ţine atît de mult la gătelile sale, încît cheltuieşte toţi banii Vistieriei pentru veşminte şi „după cum se spunea despre unii regi că sînt la un consiliu de miniştri, aşa se spunea despre el: Măria-sa este în faţa oglinzii".

E de reţinut ideea care se desprinde din multe povestiri ale lui: că linguşirea şi minciuna tronează în palatele regilor şi împăraţilor, care, înconjurîndu-se de curteni făţarnici, nu pot cunoaşte nedreptăţile ce se săvîrşesc în cuprinsul ţării lor. „Eu nu pot să locuiesc într-un palat, îi spunea privighetoarea din povestea cu acest titlu împăratului care a fost readus la viaţă de cîntul ei vrăjit şi căreia sfetnicii voiseră să-i substituie o pasăre mecanică. Voi veni însă oricînd îţi va fi dor de mine. Atunci mă voi aşeza pe ramura de sub fereastră şi îţi voi cînta, şi vei fi mulţumit. Totuşi, uneori, cîntecul meu te va pune pe gînduri. Îţi voi cînta despre oamenii fericiţi şi despre cei ce suferă,

îți voi cînta despre toate faptele bune și rele din jurul tău, neștiute de tine. Păsări mici, mici ca mine, zboară în preajma colibei pescarului sărac și se așază și pe acoperișul de trestie al țăranului, și lîngă toți aceia care trăiesc departe de tine și de curtea ta. Voi veni să-ți cînt, dar trebuie să-mi făgăduiești un lucru... Să nu spui nimănui că vine la tine o pasăre micuță, care-ți povestește tot ce se petrece în țara ta. E mai bine așa!"

E mai bine așa, poate, pentru pasărea micuță, căreia curtenii i-ar fi răsucit gîtul, și în orice caz pentru împărat, dacă va vrea să mai afle și despre alte fapte neștiute pînă atunci de el.

Împăratul celălalt, ahtiat de găteli, păcălit de șarlatani care, pentru bani mulți, îi spun că-i fac veșminte pe care ochii oamenilor de rînd nu le pot vedea, e lăsat de slujitori, ce nu îndrăznesc a-i ieși din cuvînt, să pornească gol prin mulțime. Cine dintre dregătorii lui și din lumea sus-pusă ar fi cutezat să-i destăinuiască adevărul, să-l supere și să se așeze totodată în rîndul omenirii de rînd ai cărei ochi nu erau în stare să prețuiască strălucirea veșmintelor?

Opera lăsată de Andersen e impresionantă prin diversitate și cantitate. Nu a fost gen al literaturii pe care să nu-l fi abordat: poezia umoristică și lirică; teatrul în versuri și proză, de la comedie la tragedie și la libretele de operă; schița, povestirea și romanul; notele și impresiile de călătorie. Toate i-au prilejuit, rînd pe rînd, izbînzi și înfrîngeri. A fost, ca autor dramatic, uneori aplaudat frenetic, alteori fluierat. A fost, ca poet și romancier, apreciat de unele cercuri și publicații și contestat de altele. Îl bucurau recunoașterile; îl aruncau în prada deznădejdii criticile neîntemeiate, și chiar întemeiate, care-i erau aduse.

Devenise un scriitor tălmăcit și citit în limbile tuturor țărilor lumii, cînd, aflîndu-se în Anglia, ca oaspe al lui Dickens, care-i admira povestirile pentru copii, a fost surprins într-un crîng învecinat cu grădina ilustrei sale gazde. Era posomorît. Ținea în mînă o scrisoare pe care o primise atunci din Copenhaga.

— Ai primit cumva o veste tristă? Ai pierdut o ființă iubită? l-a întrebat autorul lui David Copperfield.

— Nu, cartea mea din urmă a fost criticată într-un ziar.

— În ce fel?

— Nu știu. Articolul este, mi se scrie, crud și nedrept.

— Nici eu nu ți-am citit cartea despre care e vorba. Se poate ca într-adevăr critica să fie crudă și lipsită de temei. S-ar putea ca lucrarea dumitale să nu fie izbutită. Nu e nimic dacă ai fost atacat pe nedrept și de asemenea nici dacă s-a întîmplat să scrii o carte proastă. Se întîmplă asta oricărui autor, și chiar celor mai mari. Un creator trebuie să dea dovadă de mîndrie, de demnitate.

Nu versurile, care, unele dintre ele, au fost puse pe muzică de Schumann, Grieg și alții, nu piesele *Briganzii din Vissemberg* sau *Mulatra*, nu romanele *Improvizatorul*, *Un simplu viorist*, *Două baroane* etc. și nici nenumărate alte lucrări pe care le-a scris au făcut din Andersen un scriitor iubit și respectat, ci operele sale destinate copiilor.

Hans Christian Andersen aparține galeriei personalităților cu drept la recunoștința omenirii, datorită în primul rînd povestirilor pe care le-a dăruit copiilor patriei sale și copiilor lumii întregi. Generații după generații de făpturi fragede s-au desfătat și se desfată citind sau ascultînd întîmplările minunate scrise de el, unele zămislite de imaginația lui, altele izvorîte din experiența traiului propriu și din cunoașterea naturii și a lumii. Ele au exercitat și continuă să exercite o influență binefăcătoare asupra celor mici, plămădindu-le sufletul în tiparele iubirii și frumosului, făcîndu-i sensibili la poezia firii și totodată îndemnîndu-i să privească, ajutîndu-i să înțeleagă realitățile din jurul lor.

Prin ele, prin aceste povestiri care îi cuceresc și pe oamenii mari, „auzeam vorbindu-se — mărturisește un contemporan al lui — despre suferința foamei și a frigului... Ne vorbea cineva care știa ce spune, un poet

în stare să se exprime astfel încît să glăsuiască însăşi viaţa, însăşi realitatea." Iată efectul pe care Andersen îl producea în Danemarca, şi nu numai în Danemarca, asupra multor generaţii.

Timp de patru decenii, în fiecare an, Andersen a dat la iveală cîte o carte de povestiri. Întîmpinate din capul locului cu interes şi dragoste, de copii şi părinţi, ele au avut în anumite cercuri o primire rece şi chiar duşmănoasă. „Va putea să-i intereseze pe copii această lectură?" punea întrebarea un critic mărginit. Şi se grăbea să dea singur răspunsul care ne lămureşte că el lua în nume de rău autorului tocmai elementele realiste, cuprinse în canavaua povestirilor sale. „Nici una din operele mele n-a format obiectul unor aprecieri atît de felurite", amintea scriitorul, dezorientat şi, într-o măsură, descurajat, în prefaţa celui de-al treilea volum al său de povestiri.

Judecăţile atît de felurite, formulate la început, au făcut după aceea loc unei singure aprecieri, împărtăşită nu numai în timpul vieţii lui, dar şi după ce el a murit şi rămînînd valabilă pînă în zilele noastre: anume că, precum declara un alt biograf al său, „prin povestirile pe care le-a scris, Andersen e cel mai naţional dintre toţi scriitorii patriei sale, fiind totodată singurul dintre ei care se încorporează în literatura universală"; anume că aceste povestiri „sînt cea mai mare contribuţie a Danemarcei la literatura mondială".

Ele sînt traduse în toate ţările, numele autorului devine cunoscut şi iubit. Cînd se găseşte în Suedia, studenţii îl poartă, la Stockholm, în triumf şi-i cîntă serenade sub fereastra hotelului. Cînd se duce în Anglia, Dickens îl primeşte cu braţele deschise. Portarul castelului care aparţinuse lui Walter Scott, aflînd că printre vizitatori, într-o anume zi, se afla şi scriitorul danez, a întrebat care e. „Cum? E aşa de tînăr? s-a mirat el. Toţi copiii îl citesc la noi. De obicei, oamenii despre care ai auzit vorbindu-se mai mult sînt sau bătrîni, sau morţi." Elogiile unui ziar rus îi sporesc bucuria şi încrederea. „Numele meu străluceşte pretutindeni acum!" exclamă el. Într-o scrisoare din anul 1868 îşi exprimă simţămîntul de fericire că operele

sale „sînt citite în marea și puternica Rusie", a cărei literatură îi era cunoscută „începînd cu Karamzin și Pușkin și terminînd cu scrierile cele mai noi". Însuși Tolstoi i-a tradus povestirea *Straiele noi ale împăratului* și a inclus-o în Abecedarul pe care-l întocmise pentru copiii din popor. Zeci de ediții din povestirile lui Andersen au apărut în Rusia pînă la Revoluția din Octombrie, iar numărul celor tipărite în anii puterii sovietice a urcat la aproape două sute, însumînd un tiraj de peste șapte milioane de exemplare.

A fost tălmăcit și la noi. Copiii din urmă cu șaptezeci și optzeci de ani, bunici și străbunici ai acelora de astăzi, și-au plecat privirile asupra poveștilor povestașului din țara depărtată, așa cum cu aceeași luareaminte și încîntare și cu același folos și le pleacă astăzi nepoții și strănepoții lor. Personajele născocite de fantezia lui și celelalte, desprinse din viața adevărată, pe care a trăit-o și a cunoscut-o precum și tărîmurile fermecate — munți, ape, păduri și cîmpii, populate de făpturi înfrățite cu omul — s-au îngemănat cu plăsmuirile poporului romîn și cu acelea ale lui Creangă și Ispirescu, precum și cu munții, apele, codrii, cîmpiile și grădinile meleagurilor noastre.

Andersen a servit un exemplu, un bun exemplu, scriitorilor din vremea lui, celor care au venit după el și acelora de astăzi, de pretutindeni și de la noi, arătîndu-le că au îndatorirea să dăruiască ființelor care se ridică la viață scrieri de natură să le înfrumusețeze sufletul și să le îmbogățească mintea. Le-a arătat și cum anume să se apropie de copii pentru a se face iubiți și înțeleși, opera lui situîndu-se pe linia gîndirii lui Bielinski, care, cam în aceeași vreme, adresa un îndemn scriitorilor din Rusia și le dădea un sfat:

„Scrieți, scrieți pentru copii, dar în așa fel încît cartea voastră să fie citită cu plăcere și de cel vîrstnic și, citind-o, să se transpună ușor, ca-n vis, în anii luminoși ai copilăriei... Și mai ales, pe cît e cu putință, mai puține maxime, predici moralizatoare și teorii... Copiii vor să vadă în voi un prieten... ei cer de la voi desfătare, nu plictiseală; povestiri, nu povețe..."

Există încă, la unii scriitori, părerea că literatura pentru copii ar constitui un gen neglijabil, minor. Atîta numai, că pentru o seamă de mari creatori ai lumii, pentru Puşkin şi Lev Tolstoi, pentru Andersen, Dickens, Fraţii Grimm, mai tîrziu pentru Selma Lagerlőff, pentru Gorki, pentru Pavel Bajov, pentru mulţi scriitori sovietici — la noi pentru Creangă şi Ispirescu, apoi pentru Slavici şi Sadoveanu — a scrie pentru copii înseamnă a îndeplini o faptă de dascăl şi părinte.

Lucrările, numai proaste şi inutile, necontribuind cu nimic la înseninarea şi îndrumarea pe făgaş sănătos a copilului, erau în trecut, în ţara noastră, completate cu altele al căror conţinut vătămător, plămădit din ură şovină şi rasială, îl otrăveau. Eu însumi, şi alţii după mine, am avut ca lectură oribilele anecdote ale lui Speranţia, „marinate", „împănate", „afumate" şi „pipărate" — aşa le intitula el — în care erau batjocorite toate popoarele, toate credinţele şi infirmităţile omeneşti. Am mai avut parte şi de alte cărţi care ne-au întinat copilăria, fără ca, din fericire, s-o poată mutila, aşa cum în zilele noastre este mutilat, datorită literaturii criminale a unor scriitori criminali cu trecere la editori şi în şcoli, şi de asemenea filmelor care proslăvesc viciul şi crima, sufletul copiilor şi al tineretului din Statele Unite, de exemplu.

Nu demult, o statistică informa că numai la New York numărul băieţilor şi fetelor care au săvîrşit desfrîuri, furturi, crime a fost în cursul unui an de peste treizeci mii. Nu de mult, un ziar american destăinuia că, la Philadelphia, bande de elevi între 13 şi 18 ani se încaieră între ele, atacă automobile şi autobuze, aţin calea trecătorilor, săvîrşesc chiar şi asasinate.

Cînd sînt supuşi anchetei, delicvenţii de acest soi depun mărturie că au fost influenţaţi de filmele şi cărţile cu gangsteri, nu numai tolerate, dar răspîndite pe scară largă de către aceia care, pentru a combate ideile socotite de ei primejdioase, pun căluşul în gura scriitorilor cinstiţi, confiscă din librării şi înlătură din biblioteci opere intrate în patrimoniul literaturii universale, mergînd pînă la a dispune urmărirea numi-

tului agent Victor Hugo, autorul unui roman cu titlul *Mizerabilii*.

(Voi aminti în treacăt că, în urmă cu mai bine de şaizeci de ani, un poliţai romîn raporta că, făcînd o descindere la doctorul Petru Alexandrov, revoluţionar rus refugiat şi stabilit la Tulcea, cumnat cu Vladimir Korolenko, a confiscat cărţile cunoscutului nihilist cu numele de... Shakespeare.)

Revenind la Andersen, este necesar să se ştie că, în pofida condiţiilor grele ale epocii, el a fost unul dintre cei mai pasionaţi şi mai neosteniţi călători. Din întîia tinereţe, pînă în ultimele zile ale celor şaptezeci de ani pe care îi avea cînd a pornit pe drumul cel din urmă, fără întoarcere, a cutreierat ţară după ţară din Europa şi a depăşit şi limitele ei. Nu-l îmboldea neastîmpărul firii şi nevoia simplă de agrement, ci dorinţa de a cunoaşte cît mai adînc viaţa şi lumea. Declarase cîndva că „numai călătorind, viaţa se îmbogăţeşte". Declarase cu alt prilej că, pentru a se desăvîrşi în meseria sa, are nevoie de un atelier, iar acesta e lumea. Destăinuise la adînci bătrîneţi că viaţa şi lumea au alcătuit cea mai bună şcoală pentru el.

Volumele lui de notaţii, impresii şi reflexii, şi de asemenea multe din cele şapte sute de pagini ale *Poveştii vieţii sale*, ne ajută să reconstituim itinerariile vaste pe care le-a parcurs, ne informează asupra specificului locurilor şi moravurilor pe care le-a privit nu numai cu ochi de poet, dar şi de observator atent. Îl însoţim, citindu-i însemnările, în Germania, Italia, Suedia şi iarăşi, în repetate rînduri, în aceste ţări, precum şi în Franţa, Olanda, Anglia, Spania, Portugalia, trecînd şi în Africa de nord, pe urmă în Austria, Boemia, Ungaria, Grecia şi Turcia. Străbatem drumuri lungi cu diligenţa şi trenul (îl încînta noul mijloc de locomoţie al veacului şi prevedea o altă minunată născocire a spiritului uman, calea aeriană, dar aceasta peste... cîteva mii de ani!), mergem pe jos, şi cu barca, şi cu vaporul, poposim la hanuri, la hoteluri, sîntem dimpreună cu el invitaţii cercurilor înalte, unde scriitorul e primit, atunci cînd devine celebru, cu semnele marii consideraţii. Vizităm teatrele din capitala Fran-

ței, Angliei și muzeele Romei. Facem cunoștință, în saloanele literare și la ei acasă, în Germania cu Frații Grimm, în Anglia, precum am mai spus, cu Charles Dickens, la Paris cu Victor Hugo, Lamartine, Dumas, Alfred de Vigny, Balzac și Heinrich Heine, care-i strînge călduros mîna, declarînd că-l citește cu interes, că admiră mai ales *Curajosul soldat de plumb* și adăugînd: „Dumneata ești danez, eu sînt german. Danezii și germanii sînt prieteni. Să fim și noi prieteni."

Datorită cunoașterii îndeaproape a atîtor țări și națiuni, scriitorul ajunge la prețuirea strădaniilor pe care, fiecare din ele în parte și toate laolaltă, le depun pentru înflorirea civilizației și culturii și pentru promovarea conviețuirii pașnice. De aceea va proclama că „adevărul este pentru popoare fermentul victoriei"; că „fiecare națiune are drept la desăvîrșirea ei în bine și frumos", aceasta trebuind să fie deviza Europei; că „forța unui popor nu stă în tăria spadei sale, ci în înălțimea spiritului său". Și de aceea, întrebat de un compatriot dacă, în cursul lungilor sale călătorii, a văzut lucruri mai frumoase decît în Danemarca, răspunzînd „da", și-a atras riposta înveninată — că nu e patriot.

Urmărind etapele drumurilor lui, ne găsim cu el, venind de la Constantinopol în vara anului 1841, prin chiar locurile noastre. Debarcă la Constanța, unde „vedem case sărăcuțe, multe dărăpănate"; vedem o geamie căzută în ruină, o cafenea și oameni zdrențăroși. Înaintăm prin pustietatea Bărăganului, într-un car tras de boi, pînă la Cernavodă, întîlnind în cale turme de vite și păstori care poartă cojoace rupte, lungi, de oaie și căciuli sau pălării gigantice, deși soarele arde amețitor. La Cernavodă, „model de oraș părăginit", ne întîmpină pe ulițe copii fără nici un veșmînt pe ei: „unul avea o căciulă pe cap; asta era toată găteala lui". Pornind călătoria pe Dunăre, ajungem la Giurgiu, unde amurgul își răsfrînge luminile asupra turlei unei biserici și asupra întinderilor unde mii de păsări de baltă se înălțară speriate din trestii la apropierea vaporului.

Iată-ne la Orşova, reşedinţa unei paşale, unde sîntem obligaţi să stăm zece zile în carantină: ţinut însorit, păstrînd vestigiile dominaţiei romane; ţărani valahi în îmbrăcăminte pitorească; ostaşi austrieci. De acolo facem o excursie la Mehadia, unde împărtăşim încîntarea călătorului faţă de frumuseţea zilei şi-a locului.

Georg Brandes i-a adus lui Andersen imputarea că în cărţile sale de călătorie nu se reflectă nimic din zbuciumul epocii; că problemele şi luptele anului 1848, spre pildă, nu-şi transmit ecoul; că, privitor la Anglia, scriitorul n-a consemnat frămîntările politice de-acolo şi nici realităţile, aducînd în schimb laude respectului moravurilor şi sentimentului religios, care ar fi fost, în concepţia stăpînită încă de multe prejudecăţi a autorului, caracteristica vieţii regatului britanic. Brandes avea dreptate. Şi cu toate acestea, o pagină, una singură, în legătură cu lucrurile pe care le-a surprins în Anglia dovedeşte că scriitorului nu i-au scăpat anumite aspecte ale realităţii şi că n-a şovăit să pună în denunţarea lor accentul vibrant al milei pentru nefericiţi şi al revoltei împotriva orînduirii care osîndeşte masele mizeriei cumplite.

A văzut cu înfricoşare, la Londra, în ungherul unui omnibus, o fată palidă, flămîndă, îmbrăcată în zdrenţe.

A văzut pe străzi bărbaţi şi femei, purtînd fiecare pe piept o pancartă pe care erau înscrise cuvintele: „Mor de foame! Fie-vă milă!". „Ei nu îndrăznesc să vorbească — lămureşte Andersen; cerşetoria e oprită, aşa că nefericiţii se strecoară prin mulţime ca nişte umbre; se aşază în faţa ta şi te privesc; trăsăturile lor exprimă foamea şi durerea; se postează la uşile cafenelelor şi cofetăriilor, îşi aţintesc ochii asupra unui consumator, pe care îl fixează necontenit — şi numai mizeria poate să aibă uitătura aceasta. O femeie arată cu degetul copilul ei bolnav şi foaia de hîrtie prinsă de pieptul lui, pe care scrie: „N-am mîncat de două zile!"

Privirile celui care a străbătut Europa în lung şi-n lat şi care, în condiţiile de astăzi, ar fi putut să parcurgă repede şi uşor lumea întreagă; care, cu amintirile sumbre ale copilăriei trăite într-o cămăruţă de cizmar

şi pe uliţele orăşelului Odense, a fost cu deosebire simţitor la traiul greu al copiilor săraci, s-ar întuneca şi s-ar împăienjeni de lacrimi, iar în sufletu-i indignarea ar clocoti, constatînd că într-o anumită ţară o jumătate de milion de copii sînt fără adăpost şi se hrănesc din lăzile de gunoaie; că în altă ţară se ridică la două milioane cifra copiilor orfani, lăsaţi în voia soartei, iar a acelora care nu pot să urmeze la şcoală, cum nu putuse nici tatăl lui, cum el însuşi nu putuse merge decît o vreme scurtă, este de cinci milioane; că în alte locuri sînt vînduţi în fiecare an, la tîrg, ca vitele, de către părinţii care n-au mijloace să-i crească, sute de mii de copii; că în Iran mortalitatea copiilor, din pricina foamei şi a bolilor care-i seceră, e de 80%, în sfîrşit, că în Spania lui Franco proporţia copiilor măcinaţi de tuberculoză e de două treimi.

„Femei, mame din lumea întreagă, în numele vieţii pe care o dăm, vă chemăm să ne unim eforturile pentru a salva copiii noştri... pentru a apăra viaţa împotriva morţii, prietenia împotriva urii, pacea împotriva războiului", răsunase zguduitor în primăvara unuia din anii trecuţi apelul care vestea convocarea Congresului Mondial al Mamelor.

Ele se alăturaseră luptei soţilor lor, hotărîte să-şi apere făpturile plăpînde pe care le-au dăruit vieţii şi bucuriei. Mamele sînt înzestrate cu daruri şi puteri minunate, în stare să alunge spaimele şi durerile şi primejdiile din apropierea fiinţelor iubite, aşa cum fusese cîndva mama lui Creangă, pe care povestitorul o evocă în *Amintirile* copilăriei sale. Cînd el era „vesel ca vremea bună şi sturlubatic şi copilăros ca vîntul în tulburarea sa... mama, care era vestită pentru năzdrăvăniile sale, îmi zicea cu zîmbet uneori, cînd începea a se ivi soarele dintre nouri după o ploaie îndelungată: ieşi, copile cu părul bălai, afară şi rîde la soare, doar s-a-ndrepta vremea, şi vremea se-ndrepta după rîsul meu! Ştia, vezi bine, soarele cu cine are de-a face, căci eram feciorul mamei, care şi ea cu adevărat că ştia a face multe şi mari minunăţii: alunga nourii cei negri de pe deasupra satului nostru şi abătea grindina... bătea pămîntul sau păretele sau vreun lemn de care mă

păleam la cap, la mînă sau la picior, zicînd: na! na! şi-ndată-mi trecea durerea."

Norii cei negri şi căpcăunii care ar vrea să abată grindina războiului asupra omenirii vor putea să fie alungaţi prin acţiunea dîrză a sutelor de milioane de luptători, în rîndurile cărora păşesc mamele hotărîte să-şi apere copiii, să le asigure viaţa şi fericirea. Lupta se dă sub semnul ideilor de pace, libertate, progres, de apărare şi sporire a bunurilor civilizaţiei şi culturii, scumpe marilor gînditori, artişti şi scriitori ai trecutului, printre care se prenumără H.C. Andersen, povestitorul prieten al copiilor.

XX

1

Cînd am început să merg la teatru (exista unul singur în București: Naționalul, dar și acesta cu spectacole date de multe ori dinaintea unor loji și staluri văduvite de public) continua să joace pleiada glorioasă, contemporană și urmașă directă a lui Millo, Pascaly, Costache Caragiale, a Frosei Sarandi și a Anicuței Popescu. Impresionante răsunau încă modulațiile vocii grave a lui Nottara în repertoriul shakespearian și în trilogia lui Delavrancea. Îi era parteneră Aristizza Romanescu în *Fîntîna Blanduziei* și chiar în unele piese moderne, franțuzești, așa-zise de salon, cu marchize și alte nobile doamne, cărora ea le împrumuta distincția mișcărilor, timbrul de argint al glasului, frumusețea obrazului și a părului alb ca zăpada. Uneori distribuția îi cuprindea, în afara lor și alături de ei, pe Iancu Petrescu, Iancu Brezeanu, Vasile Toneanu, pe ceva mai tinerii Aristide Demetriad, Livescu, Nicolae Soreanu, pe începătorii care avuseseră în numai cîțiva ani răgazul să se releve ca făgăduințe ce n-au amăgit așteptările: Toni Bulandra, Storin, Manolescu, Bulfinski.

Se afirmau pe linia lui Brezeanu, stîrnind ca și el bunădispoziția spectatorilor, Belcot, N. Grigorescu, Al. Mihalescu, Maximilian, Ion Morțun. Splendide prin tinerețea și talentul lor creșteau și înfloreau în preajma Aristizzei, profesoara mai tuturora dintre ele, Maria Giurgea, Marioara Voiculescu, Lucia Sturdza, Elvira Popescu, Maria Filotti, Agepsina Macri.

Alte și alte generații au venit în urma acesteia, pe care am cunoscut-o și care mi-a dăruit cele dintîi, mai puternice și trainice emoții. Să nu fie uitată Aglaia Pruteanu, să nu fie trecuți cu vederea Ion Anestin, State Dragomir, C.B. Penel, Ștefan Braborescu, Remus Comăneanu, Vernescu-Vîlcea, stîlpi ai celorlalte două teatre din Oltenia și Moldova, nu mai prejos prin însușiri decît interpreții din Capitală, dar avînd parte de condiții mai grele. Și au mai fost pe atunci actori ca Leonescu-Vampiru sau Montaureanu, care, negăsindu-și un loc mai bun de cheltuire a talentului lor, trăiau ca și înaintașii îndepărtați în timp, improvizînd turnee totdeauna falimentare.

Cu același catastrofal rezultat se încheiau îndeobște și expedițiile întreprinse chiar de actori prestigioși ai Teatrului Național — cu deosebirea, poate, că pe ei nu-i sechestrau proprietarii de hoteluri și birturi cînd rămîneau datori, chezașă fiind instituția lor. Anecdotele care circulă și astăzi în lumea teatrelor, privind tribulațiile turneelor din trecut, urcă pînă la Matei Millo și coboară pînă în ajunul anilor noștri de transformări totale. Sînt numeroase și prilejuiesc, auzindu-le din gura mai vîrstnicilor, astăzi artiști cu titluri și, în orice caz, cu o situație materială la adăpost de griji, mai mult decît hazul — amărăciunea. „Luați piperul și muștarul, că vin actorii!“ era o vorbă care voia să spună că, atunci cînd la masa de birt a unui tîrg provincial nimereau musafirii fără mustăți, patronul se-aștepta nu la un dever, ci la o păgubire.

Figurile triste, nebărbierite, cu lavaliere și veșminte lustruite și înverzite, cu încălțămintea spartă și scîlciată, constituiau în piața Teatrului Național sau pe trotuarul Terasei Oteteleșeanu o categorie tuturor cunoscută. Erau actorii fără angajament, în continuă și chinuitoare preocupare de găsire a unei „combinații“ — înjghebarea unei trupe, improvizarea unui turneu — pentru a scăpa astfel, un timp, din încleștarea foamei. Puneau la cale asociații care se destrămau în ceasurile sau în zilele următoare, fie din lipsă de capital, fie din pricină că nu se înțelegeau care dintre ei să joace ro-

lurile principale. Erau maeştri, toţi. Fiecare putea să invoce succese vechi, mai mari decît ale celorlalţi. Fiecare putea să aducă mărturia faptului că a jucat cîndva într-un turneu prin ţară, alături de Nottara sau de Iancu Brezeanu, care şi-au arătat nedumerirea că nu vor să vină la Naţional. Nu vin deoarece ştiu că acolo ar trebui să accepte roluri de-a treia mînă — ei, care în provincie l-au jucat chiar pe Hamlet şi pe Regele Lear. Dovada triumfurilor meseriei puteau s-o facă în orice clipă, şi o făceau punîndu-şi unii altora sub priviri scrisori sau diplome de onoare primite din partea unor notabilităţi de provincie.

Căutau impresari, însă impresarii erau puţini la număr şi mofturoşi. Dacă se întîmpla să-i angajeze, nu-şi luau nici o obligaţie în cazul cînd afacerea ieşea prost. Pentru actori ieşea prost totdeauna; pentru impresari rareori numai, astfel că arătau totdeauna bine hrăniţi şi bine îmbrăcaţi.

Căutau, vara, aranjamente cu patronii grădinilor-restaurante. Erau, între altele, grădinile Raşca şi Blanduziei, unde, în faţa consumatorilor bine dispuşi de halbe şi fripturi, în sfîrîitul grătarelor şi-n ciocnetul paharelor au dat reprezentaţii trupe care aveau în fruntea lor chiar artişti de întîia mărime de la Naţional. Repertoriul cuprindea nu numai comedii decoltate, dar şi drame şi melodrame.

Ceva mai tîrziu, astfel de localuri se înmulţiseră pe Calea Griviţei şi prin alte margini ale oraşului, birtaşii aflînd că reprezentaţiile de teatru constituiau o atracţie şi dîndu-şi seama că, la urma urmei, nu-i costau mult. Tocmeala stătea într-o sumă de nimic, plus masa pe care se obligau s-o servească actorilor după ce muşteriii se împuţinau.

Sporind numărul cinematografelor, au avut şi patronii acestora ideea completării programelor cu spectacole aşa-zise artistice, alcătuite din scheciuri şi cuplete. „Astă-seară *este* artişti", atrăgea luarea-aminte o banderolă peste afişul care anunţa filmul în mai multe serii cu „Paulina", „Rocambole", sau „Dobitocescu". S-a alăturat, din ceasul acela, actorilor cu izbînzi triumfale la Ţăndărei, Slatina sau Strehaia,

cu diplome omagiale căpătate din partea unor societăți de binefacere și a unor polițai din răzlețele tîrguri ale patriei, o categorie nouă, în care, în afara unor elemente de ambe sexe fără nici o vocație, se găseau cîteva realmente înzestrate. Nu divulg un secret supărător amintind că de pe scenele cinematografelor periferice au ajuns artistul prețuit Al. Giugaru la Național și Lică Rădulescu la Operetă. E în amintirea multora talentul plin de vervă, afirmat în același mediu, al lui Iorgu Tomescu, Florea Mateescu, Bolyn, D'Ayol, Ronny — acesta din urmă, actor într-un teatru de stat.

Atîta numai, că patronii de cinematografe și, după ei, ai cîrciumilor de noapte denumite „varieteuri" sau „localuri familiare" au avut încă o idee: să nu plătească artiștilor nici un „gaj", urmînd ca pentru talent și osteneală ei să aibă dreptul de a face chetă în pauze printre spectatori, printre consumatori. Mergînd mai departe, unii le pretindeau, așa cum se pretindea chelnerilor pe alocuri, o dijmuire și la cîștigul dobîndit astfel.

Condițiile trebuiau, și într-o privință și-n alta, acceptate, altminteri se grăbeau să se prezinte alții. Adaug că elementul feminin al trupei era alcătuit în majoritatea cazurilor din nevestele și amantele actorilor. Puteau și ele, vopsite violent, cu fustulița nu mai jos de genunchi, să-și dea ochii peste cap, să cînte cuplete pornografice, să danseze din șolduri.

Rămînea o problemă: cum să fie adunat obolul onoratului public, deoarece (chestiune de demnitate!) nu putea chiar mai-marele trupei să umble printre scaune și mese cu farfurioara în mînă. Sensibil la tinerețe, la frumusețe, la surîsuri și priviri dulci, publicul (evident, partea lui bărbătească) era mai cu dare de mînă cînd i se prezenta fata cea mai drăguță și mai goluță din trupă, murmurînd candidă, cu genele în jos: „Pentru artiști, vă rog!" Cum să fie refuzați artiștii, cum să fie, mai cu seamă, refuzată ea, care zîmbea fermecător chiar cînd careva îi spunea o anume vorbă mai îndrăzneață sau o ciupea?

Rămînea încă o problemă: încredințarea că reprezentanta artiștilor nu va da iama prin gologanii

strînşi. A fost adoptat din ceasul acela un sistem: „musca". Ei da, fetei i se punea într-o mînă farfuria, şi în palma celeilalte mîini o muscă, pe care trebuia s-o ţină strîns în pumn. Dacă desfăcea palma, musca zbura. Dacă se înfăţişa în mijlocul alor săi fără ea, era semn că a umblat la chetă. Metoda era bună cu-o singură condiţie: ca în fundul sălii sau al grădinii să nu se găsească vreun prieten al domnişoarei. Mişcarea se făcea, în situaţia aceasta, cît ai clipi din ochi — ea strecurîndu-i o parte din ce adunase pînă atunci, el dîndu-i altă muscă.

2

Cînd am venit, în 1946, la conducerea Teatrului Naţional, Camil Petrescu se întreba dacă e cazul, ca vechi şi bun prieten, să mă felicite, ori nu.

— De ce, Camil?

— Tu nu cunoşti lumea în care ai intrat. Ai să vezi...

Regretatul scriitor avusese, în activitatea lui de autor şi de critic dramatic, prilejuri numeroase de neînţelegere cu directorii de mai înainte ai teatrului, cu directorii de scenă, cu unii interpreţi ai lucrărilor sale şi cu interpreţii altor lucrări. El era înzestrat cu un temperament viu, irascibil. Judecăţile sale tăioase, exigente, nu fuseseră de natură să-i netezească drumul. Nici nu a căutat să ocolească adversităţile. Eu nu scrisesem piese decît pentru copii, într-o epocă de demult, iar cronică teatrală făcusem sporadic, de asemenea într-o vreme îndepărtată. Prin urmare, socoteli nu aveam cu lumea în care intram şi nici ea nu avea cu mine. Număram, însă, în rîndurile ei prieteni vechi şi buni, printre care pe Calboreanu şi Bălţăţeanu. Îl avusese mai înainte pe Baldovin. Erau acolo acei artişti mai vîrstnici pe care, fără să-i fi cunoscut personal, îi admirasem în creaţiile lor de-a lungul zecilor de ani — pe unii de pe cînd mergeam la „cucurigu", adică la galeria teatrului, sau

de pe cînd făcusem figurație pentru un leu pe seară împreună cu Maican — acesta, pe atunci membru al Tineretului Muncitor şi elev al „Academiei" lui Stoenescu.

În afara simțămîntului de prețuire pentru talentul celor mai mulți dintre ei, l-am avut totdeauna pe acela al uimirii şi respectului față de ataşamentul lor împătimit pentru meseria pe care şi-au ales-o. Cred că, dintre toate categoriile, aceasta a actorilor e singura care nu se resemnează să părăsească scena chiar cînd puterile au început s-o lase, cînd ar avea dreptul la o binemeritată pensie şi odihnă. Pune-i pe actori să joace de două şi de trei ori pe zi — nu se vor da înlături, nu vor invoca oboseala. Se întîmplă să nu le placă un rol şi uneori să-l refuze pe considerentul, mai mult, că e prea mic. Dar după ce l-au primit, merg cu el, nu acceptă decît cu mare neplăcere dublurile; merg cu el, în cazul cînd e vorba de o piesă care îşi păstrează valabilitatea în repertoriu, zeci şi zeci de ani, chiar dacă rolul nu mai corespunde vîrstei, care n-a stat pe loc.

Vor să moară pe scenă!

Patetica declarație o făcuse, la vremea lui, Millo; a făcut-o mai tîrziu Nottara; o repeta în zilele noastre, cu vehemență, la peste nouăzeci de ani, artista poporului Lucia Sturdza Bulandra. La numărul venerabil al anilor săi, cu vederea atît de slăbită, artistul poporului Storin continuă să fie interpretul cutremurătoarelor încercări prin care trece Regele Lear. Cu plămînii sfîrtecați de ftizie a jucat pînă în clipa din urmă Grigore Manolescu. La fel, în *Trandafirii roşii* ai lui Zaharia Bîrsan a apărut Aristide Demetriad, colorînd cu sîngele care l-a năpădit pe scenă simbolicele flori. S-a întîmplat altora (lui Pascaly, lui Grigore Manolescu, lui V. Romano) să aibă ființe dragi acasă pe catafalc şi totuşi ei să vină să joace în spectacol.

Tulburătoarea dorință de-a rămîne pînă la suflarea din urmă pe scîndurile scenei stăpîneşte nu numai gloriile teatrului, dar şi pe slujitorii cei mai mărunți ai lui, cărora el şi viața le-au dat foarte mici satisfacții.

3

Publicarea amintirilor lui Notarra, Iancu Brezeanu, Maximilian, Niculescu-Buzău, ale Aristizzei Romanescu, Luciei Sturdza Bulandra, Mariei Filotti şi ale altor fruntaşi ai teatrului este de natură să arate, în primul rînd atît de înzestratei generaţii a zilelor noastre, condiţiile grele cu care au avut de luptat, într-o societate vitregă, cei ce i-au fost scenei dăruitori de suflet şi talent.

Făcînd cale întoarsă pînă în urmă cu mai bine de o sută de ani, putem reconstitui tabloul cu umbre şi lumini al dezvoltării vieţii noastre artistice şi putem măsura drumul parcurs de ea.

Ne oprim astfel, în chip firesc, la dumnealui Dinicu Golescu, care a închis ochii în anul una mie şi opt sute treizeci, împăcat, bănuim, fiindcă a fost un om cu simţire şi cu iubire multă pentru fratele nevoiaş. Însă el a păşit, de bună seamă, fără părere de rău pe tărîmul celălalt şi pentru cuvîntul că, mai înainte cu şase ani, apucase a trece hotarul ţării şi a se împărtăşi din tot ce „Evropa" era în stare să ofere ochilor valahului dornic a se instrui şi a povesti apoi *naţionului* său, adică poporului romîn, minunile civilizaţiei de prin depărtate meleaguri.

Însemnarea călătoriei sale, aşternută pe hîrtie în termeni anacronici, ni-l înfăţişează în permanent extaz dinaintea peisajului nou, a oamenilor şi a aşezărilor omeneşti întru totul deosebite de cele pe care le ştia în ţara de obîrşie, fapt ce-l îndemna să suspine de fiecare dată, să facă într-una comparaţii întristate între cele ce lăsase acasă şi ce vedea aiurea.

Bărbosul cu veşminte ciudate pentru ochii străinătăţii recunoştea între altele că teatrul îndeplineşte o importantă funcţie culturală în viaţa unui stat şi a unui popor. De aceea, pe unde a fost s-a interesat de actoriceştile instituţii, povestind apoi, cu intenţia stimulării cîrmuitorilor, cît de mari erau sălile pe care le-a văzut, cît de frumoase şi cum norodul se îmbulzea la ele.

Iată-l la Triest (el îi spunea *Trieşti)*, oraş cu „un teatru foarte mare şi frumos, întru care încap peste 3 500 oameni" şi unde, în seara cînd a asistat, „reprezentaţia era atît de simţitoare, încît n-au fost 100 oameni aceia care nu i-am văzut ştergîndu-şi lacrimile".

Undeva, în Lombardia, constata că există trei teatre şi că, de multe ori, o piesă atinge cifra de zece spectacole, deşi oraşul n-are prea mulţi locuitori, însă „cel mai sărac orăşean trebuie să meargă cu nevasta şi cu copiii la teatru... căci într-aceste locuri oamenii socotesc teatrele de folosire".

Cînd, apoi, la Milano, Dinicu Golescu face numărătoarea a cinci teatre, dintre care unul „se socoteşte ca cel dintîi şi din alte ţări"; cînd la München el vede „două teatre obişnuite şi unul al Palatului, dar slobod şi obştei", este explicabil, cunoscîndu-i firea inimoasă, ca gîndul său să se îndrepte cu obidă spre patrie, „unde este un teatru în toată Ţara Romînească, în oraşul Bucureşti... ce are norod peste o sută de mii". Iar tristeţea călătorului e cu atît mai crudă, cu cît, precum ne lămureşte el, nici măcar în acest singur teatru lumea nu vine decît într-o proporţie dureroasă şi comică: abia o sută la număr.

După un veac şi ceva de la constatările călătorului, putem consemna pentru viitorime faptul că Bucureştii au teatre în număr îndestulător, că abia acum norodul începe să se îndese la ele şi le „socoteşte de folosire".

Înzestrat cu temperament ce se cheltuia în domenii multiple, Ion Eliade Rădulescu trebuie judecat cu asprime pentru şovăielile şi inconsecvenţele lui în sectorul luptei politice. N-a ştiut să fie la înălţimea cerinţelor istorice ale anului 1848. Dar încercările şi realizările lui în cîmpul culturii merită să fie reţinute. Fixîndu-l în momentul pe care l-a trăit, manifestările lui în grai, în scris şi-n faptă nu îngăduiesc ironia, deoarece numai prin lozinci formulate patetic şi printr-un neastîmpăr fierbinte puteau fi zguduite inerţii şi puteau fi obţinute adeziuni.

Iată-l străduindu-se pentru înființarea teatrului romînesc. Nu exista nimic pînă la el și trebuia totul creat. Cînd, în sfîrșit, elevii Școalei Filarmonice se pot înfățișa după șapte luni publicului, el nu știe ce să prețuiască mai mult: talentul „mădularelor" acestui întîi conservator de artă dramatică, spiritul de eroism și jertfă care i-a determinat pe elevi să „părăsească chiar și pe ai lor părinți, preferînd strîmtorarea și neaverea" sau pe sprijinitorii cărora le atrage luarea-aminte, pentru a-i convinge să-și deschidă și mai departe punga, că veșnice și neveștejite sînt numai acele laude ce, întru cinstirea puternicilor zilei, „le recomandează poeții".

Profesorii din zilele noastre și confrații care se îndeletnicesc cu cronica dramatică pot împrumuta cu folos, pentru rolul de îndrumători ce și-au asumat, seriozitatea și competența de pedagog a înaintașului lor. Fiindcă, după ce l-am văzut formulînd condițiile severe pe care e dator să le îndeplinească insul care năzuiește să devină actor — „cultivire foarte cu silință" etc. — iată-l exprimînd, după spectacol, judecăți critice. Piesa a plăcut publicului, însă critica sănătoasă nu poate renunța la dreptul și îndatorirea semnalării greșelilor „spre îndreptarea școlarilor". De la timiditatea care cu un an înainte le paraliza mișcările pe scenă, ei „au sărit într-altă margine de neastîmpăr: mai toți se află într-o necontenită mișcare... și în vreme ce gura mănîncă vorbele sau de tot le schimonosește, din pricină că nu-și învață rolele, mîinile și picioarele nu le stau la un loc". Neîngăduită este de asemenea goana după succese ieftine.

Altădată, despre o carte se scria sau nu se scria — și mai mult nu se scria. Cînd nu intra în sfera preferințelor sale, criticul ignora cu totul lucrarea literară, deși ea însemna în primul rînd un act de prezență în arenă și, ca atare, merita să fie înregistrată măcar în trei cuvinte. Din zece cărți, aproximativ cinci aveau norocul unei mențiuni într-o notiță rătăcită

undeva în ziar, şi cel mult două se bucurau de cinstea luării-aminte a recenzentului.

Privilegiat în multe privinţe, şi între altele în aceea a comunicărilor care se făceau despre el, era spectacolul teatral. Bun sau prost, chiar incalificabil, cu piese imbecile, cu montare antediluviană şi cu actori execrabili, spectacolul nu era lipsit la premieră de participarea cronicarului, care pierdea o seară, deşi era poate prevenit de inutilitatea deranjului, şi mai pierdea pe urmă două ceasuri pentru a scrie — nu interesează în ce chip — foiletonul.

În ipoteza că acelaşi cronicar ar fi fost atras prin vocaţie şi, să zicem, prin pricepere, de critica literară, el n-ar fi catadicsit nici măcar să taie foile volumului pe care îl primise. În calitate, însă, de critic teatral, se credea obligat, pentru invitaţia ce-i fusese trimisă la redacţie sau la domiciliu, să-şi amîne ora de masă, să stea pironit două sau trei ceasuri în stal şi să scrie îndată despre piesa pe care a văzut-o, indiferent dacă laudativ sau defavorabil.

Constatarea explică pe de-o parte de ce am avut public pentru spectacole, dar nu şi pentru carte. De ce o piesă, chiar detestabilă, atrăgea, în seria lungă sau scurtă pe care o făcea, cîteva zeci de mii de spectatori, şi de ce o lucrare literară, oricît de bună, găsea anevoie trei mii de cititori.

Moravuri...

Moravuri care au fost înlăturate.

Ar mai trebui să se schimbe mentalitatea unor actori de a purta criticii sentimente vrăjmaşe pentru observaţiile şi rezervele ei. Dacă este admis că şi un scriitor de merit poate da la iveală o carte care nu-l onorează, tot astfel interpretul din scenă poate să calce din cînd în cînd în gropi.

A protestat cineva împotriva severităţii unor critici dramatici şi a mers pînă la a le suspecta buna-credinţă sau a le contesta priceperea. Epoca îngăduinţei excesive a trecut de mult, şi totuşi, dacă se face o paralelă între tonul cronicilor teatrale de altădată şi acela al celor ce se scriu astăzi, s-ar vedea că încă cronicarilor prezenţi li se poate imputa o prea mare bunăvoinţă.

Nu i se va tăgădui, de exemplu, lui Eliade Rădulescu pasiunea pentru teatru. Dar el socotea că, în însuşi interesul teatrului şi al slujitorilor lui, adevărul trebuia rostit fără menajamente. De aceea, n-a cruţat-o pe demoazela Vlasto, care „în rola Blondinei, fata văduvei unui isprăvnicel de moşie, vine şi va să arate pe scenă împotriva simţului celui bun... o domnişoară plină de cochetării", nici pe damicela Raliţa, care „în horul ţărancelor cu secere în mînă, îşi umpluse degetele de inele de diamant, cîte a putut să găsească pe acasă", şi nici pe alţi actori care veneau în faţa publicului fără să-şi ştie „rola" sau fără să-şi fi adîncit personajul.

Dacă s-ar putea spune cu mai mult temei despre cineva că avea în sînge şi în suflet patima teatrului, apoi desigur Caragiale este acela. Nepot şi fecior de actori, sufleur şi transcriitor de roluri, autor şi director, înzestrat el însuşi cu darul de a se transpune în fiinţa altor personaje, maestru în arta de a pătrunde psihologia lor, de a le reda ticurile, Caragiale a fost în acelaşi timp şi un dascăl neîntrecut.

Cronicile dramatice pe care le-a scris, articolele în care, cu judecată matură, cu urbanitate dar şi cu ton răspicat, a pus pe tapet problemele teatrului în genere şi ale teatrului romînesc în special ar putea şi ar trebui să formeze cel mai preţios îndreptar pentru autori, regizori, cronicari şi, în deopotrivă măsură, pentru public.

Instinctul pedagogic al lui Caragiale se remarcă în preocuparea de a face, o dată cu educaţia profesionistului dramatic, pe aceea a spectatorului, fiindcă fără un public în măsură să guste o emoţie de artă, să preţuiască un efort realizat şi să formuleze o judecată critică atunci cînd lucrul care i se oferă este inferior, teatrul rămîne sortit unui nivel scăzut.

Avea douăzeci şi cinci de ani, numai, cînd scria în ziarul *Romînia liberă* primele sale cronici şi apoi *Cercetările critice asupra teatrului romînesc*. Simţămîntul celor ce recitesc paginile amintite este de uimire pentru

cîtă siguranță, seriozitate, obiectivitate, pricepere dovedea tînărul scriitor; pentru cît curaj învedera autorul care, nețtinînd să menajeze prejudecăți și susceptibilități, arunca, de la primii pași, bolovani în drumul unei cariere osîndită să fie pînă la sfîrșit anevoioasă.

A dus lupta împotriva criticii corupte, care înfățișează „o piesă stupidă a unui scriitor bătut de toți sfinții, plăsmuită fără cap și fără coadă", ca pe „un adevărat monument literar"; pentru care „un actor mai puțin decît o mediocritate, lipsit de către vitrega fire de orice daruri" este „iubitul nostru artist, al cărui talent admirabil în atîtea ocazii ne-a încîntat"; și care pe-o „actriță ridiculă, necioplită... o decretează: gingașa și eleganta *Cutare*, ce, prin grațiile, talentul și arta sa..." etc.

S-a ridicat împotriva obiceiului subtilizării pieselor din repertoriul necunoscut străin și al prezentării lor sub o semnătură autohtonă sau sub forma hibridă a localizării care „mai totdeauna se potrivește ca nuca-n perete".

A veștejit...

Adică, pînă una-alta, n-a mai putut să veștejească nimic, fiindcă paginile ziarului au fost interzise tînărului care cu trei articole își ridicase în cap trei categorii din speța umană cea mai sensibilă: cronicari, actori și autori dramatici.

Condeiul cu usturimi de bisturiu al criticului a fost, ca atare, purtat în alte coloane de gazetă, fără să poată zăbovi însă mult nici acolo, căci de fiecare dată judecățile izvorîte din el stîrneau adversități și stricau socoteli.

Teatrului romînesc, Caragiale i-a dat piese pentru care, mai mult decît publicul, ar trebui să fie recunoscători autorului lor actorii. Fiindcă ele au însemnat și înseamnă în cariera lor piatra de încercare. Pentru cîțiva, ele au fost consacrarea definitivă. Și azi, și mîine, și oricînd, orice actor de comedie sau dramă va găsi în *Scrisoarea pierdută*, în *Noaptea furtunoasă*, în *D-ale Carnavalului*, în *Conu Leonida* sau în *Năpasta*

rolul care să-i vină ca o mănușă, cum se spune în termenii teatrali.

Dar actorii ar trebui să poarte recunoștință și celui care, cu răbdare de dascăl și părinte, uneori sever, însă niciodată nedrept, le-a dat îndrumări de cum să umble și să vorbească; i-a sfătuit să aibă respect pentru meseria lor; i-a îndemnat să pună căldură în jocul lor.

Ce poziție ocupa în societatea veacului trecut Alecsandri ne putem da seama din fragmentul de evocare cuprins în *Amintirile* lui Gheorghe Panu, membru fruntaș al grupului Junimea. Se anunțase că bardul va onora o ședință a societății și, mai mult decît atîta, că va citi o lucrare dramatică a sa.

Iată-l, așadar, pe omul încărcat de glorie arătîndu-se: „Un bărbat scurt de statură, ras, cu mustăți groase și tăiate la capăt, cu un aer mîndru, foarte mîndru, și cu o căutătură rece. Toată lumea se scoală în picioare. Alecsandri se îndreaptă spre d. Maiorescu, căruia îi strînge mîna, apoi dă mîna cu d. Negruți și d. Pogor, iar pe rest îl salută cu o mică înclinare din cap și se așează pe un fotoliu, pe care d. Maiorescu și d. Negruți i-l pun la dispoziție cu grăbire. După ce Alecsandri sfîrși de citit, se înțelege că nu mai fu vorba de critică, ci numai de laude; fiecare se grăbea ca să recite un vers frumos, fiecare căuta să semnaleze o comparație frumoasă. D. Negruți se repezi ca un leu la manuscrisul *Dumbrăvii Roșii*, iar figura lui Alecsandri era complet luminată."

Impunînd acte de ferventă admirație, Alecsandri își putea îngădui să plimbe „o căutătură rece" pe deasupra contemporanilor.

S-ar crede că, dăruind opere la a căror simplă anunțare lumea „își lingea dinainte buzele" — cum, în modu-i direct, consemnează Panu în *Amintiri* — bardul își socotise misiunea îndeplinită. Cu brațele încărcate de lauri, putea să rămînă, prin urmare, indiferent la toate frămîntările teatrului de atunci. Repertoriul el i-l crease, și gustul pentru scenă el îl trezise. Fusese, este drept, răsplătit cu îmbelșugare, ceea ce ar fi fost

poate un motiv mai mult pentru a lăsa altora sarcina să vegheze la bunul mers al lucrurilor.

În realitate, Alecsandri continua să exercite asupra teatrului un control de părinte, grijuliu ca odrasla plămădită de el să nu apuce pe drum greşit şi să nu crească strîmb. De aceeea, observînd într-o vreme că repertoriul degenerează, încăpînd pe mîini neisprăvite, el, omul cu atitudini şi expresii studiate, dă drum liber indignării şi scrie:

„Limba întrebuinţată pînă acum de traducătorii dramelor franceze şi germane este o macaronadă ridicolă şi indigestă, care displace auzului şi nimiceşte interesul pieselor, fie cît de bine jucate".

Iubite cetitoriule al rîndurilor astea şi spectator al pieselor care s-au jucat pînă ieri, n-ai păstrat deseori impresia că prea multe lucrări prezentate pe scenă aveau o limbă care displăcea auzului şi că din pricina aceasta erau „măcelărite fără de milă", precum tot Alecsandri scria în articolul din care am reprodus crîmpeiul de mai sus?

Bogdan Petriceicu Haşdeu şi-a exercitat spiritul satiric în politică şi literatură, turnînd peste manifestările vieţii contemporane apa tare a sarcasmului său. A fost necruţător totdeauna şi uneori nedrept, însă niciodată de rea-credinţă. De aceea, angajat în polemici aprinse, nu a urmărit promovarea intereselor proprii. Şi de aceea, ripostîndu-i cu patimă, adversarii n-au cutezat să-i trimită, o dată cu atacurile lor, expresia desconsiderării. L-au respectat pentru sinceritatea impetuoasă a formulării unor judecăţi deseori izvorîte dintr-un temperament bizar, capricios şi viu, dar nu din socoteli personale.

De la tonul de persiflare uşoară pe care i-l prilejuieşte mentalitatea cabotină, amatoare de denumiri scrobite, Haşdeu trece la critica severă şi amară, atunci cînd surprinde lipsa de pasiune şi devotament pentru artă a actorilor scenei oficiale.

Nici patruzeci de ani nu trecuseră de la înfiinţarea „prin modeste colecte cu sfanţul... a teatrului romîn...

Millo şi Teodorini, cei mai buni artişti din cîţi mai are încă Romînia, s-au format atuncea". Şi erau vremuri grele, de luptă şi privaţiuni. Se juca, nu în edificii pompoase, ci în „nişte barace sau cel mult nişte salonaşe improvizate". Părerea lui Haşdeu era că, în ciuda condiţiilor critice de la început, „teatrul romîn de pe la 1830 întrecea din toate punturile de vedere teatrul nostru de astăzi", adică cel din 1866.

Cauza? Pe actorii lui Aristia şi ai lui Eliade „îi conducea deocamdată numai amorul propriu, focul juneţii, dorinţa de a se distinge". Cei vizaţi de Haşdeu cultivau farsa, corupeau gustul publicului cu un repertoriu de speculaţie, pe scurt, îi călăuzea interesul personal, şi acesta — încheia el — „ucide arta".

Poate că Haşdeu exagera în conturarea sumbră a perspectivelor vieţii teatrale din urmă cu un veac. El făcea totuşi un serviciu scenei şi celor ce jucau pe scîndurile ei, evocînd idealismul înaintaşilor. Iar observaţia că interesul personal ucide arta, că un repertoriu de speculaţie corupe gustul publicului, e, desigur, valabilă oricînd.

Ciclul de conferinţe comemorative Marile figuri ale teatrului romînesc, organizat cu cîţiva ani în urmă de Teatrul Naţional din Bucureşti, a început — şi nici nu se putea altfel — cu înfăţişarea aceluia care, mai mult decît alţi precursori, şi-a înscris numele în cartea începuturilor vieţii noastre artistice.

Este vorba despre Matei Millo — şi e de reamintit, în legătură cu el, că a trecut mai bine de un veac de cînd, în capitala Moldovei, o teatralicească reprezentaţie era întreruptă prin formidabile huiduieli pornite cînd pe scenă îşi făcea apariţia un actor tînăr, talentat, instruit, de familie bogată. Această din urmă calitate determina straşnicul tămbălău, pus la cale chiar de părinţii şi de neamurile junelui, care, spre mîhnirea lor, în loc să-şi ocupe locul cuvenit în rangul boieresc, voia să îmbrăţişeze meseria ruşinoasă de măscărici.

Dar tînărul vlăstar n-a făcut, după această manifestare neplăcută, drum înapoi. Era în el o chemare,

mai puternică decît simțămintele de fiu iubitor totuși, așa că a mers mai departe în cariera care i-a dăruit bucurii și suferințe deopotrivă de mari.

Cînd, peste vreo douăzeci de ani, Adunarea Națională, recunoscîndu-i meritele, lua în discuție acordarea unei recompense, un vorbitor era de părere că nu numai talentul lui Millo trebuia răsplătit, ci și curajul lui de a îmbrățișa meseria actoricească „în niște timpuri aproape de barbarism... cînd se socotea pentru un om ca o dezonoare de a călca pe scîndurile scenei".

Comparativ cu adversitățile trecutului plin de „prejudețe", pentru care teatrul era manifestare de natură inferioară, condiția actuală a actorului este, s-ar putea spune, ideală sub raportul moral. Departe de a-l excomunica, societatea se mîndrește cu el. Vocația constituie bucuria familiei, profesia conferă celui vrednic de ea satisfacții și stabilitate materială. Un cuvînt mai mult pentru a se depune rîvnă neostenită în exercitarea unei meserii care asigură ziua de astăzi și cea de mîine. Un cuvînt mai mult pentru ca gîndul să se îndrepte plin de respect și recunoștință spre înaintașii care au contribuit, prin tăria voinței lor și prin spirit de jertfă, la modificarea unei mentalități apropiată de „barbarism"— cum se exprima cîndva parlamentarul, în elogiul făcut lui Millo.

Conducerea unui teatru din Capitală se simțise cîndva obligată să explice motivele înscrierii unei lucrări ce întîmpinase rezerve serioase din partea criticii, declarînd că trebuia să țină seamă de „gustul spectatorilor, care și-au format mentalitatea după ultimele spectacole cinematografice polițisto-senzaționale. Este o concesiune pe care sîntem nevoiți s-o facem" etc., etc.

Dacă lucrarea ar fi trezit numai rezervele criticii și ar fi dobîndit în schimb sufragiile publicului spectator, poate că explicațiile directoriale ar fi avut justificarea lor. Dar piesa a căzut, publicul fiind întru totul de acord cu cronicarii, atît asupra condamnării spectacolului, cît și asupra exprimării regretului că între-

prinderea se abătuse de la linia ce-i adusese pînă atunci bani şi prestigiu.

Nu pentru prima oară publicul era ofensat, atribuindu-i-se preferinţe pe care nu le avea şi scuzîndu-se anumite greşeli cu aserţiunea că a fost nevoie să se facă o concesie spectatorului sau cititorului — făpturi ce preferă ghinda, mărgăritarului.

Cînd un editor nimerea cu oiştea în gard, ca Ieremia, aruncînd în vitrină o carte de proastă calitate, sau cînd un director de teatru era surprins că umblă în bobote prin hăţişurile repertoriului din care nu ştiuse ce să ia, sau cînd dorinţa pripită de succes şi cîştig îi îndemna pe amîndoi să forţeze norocul venind cu lucruri împotriva cărora bunul-gust protesta, scuza era gata: aşa vrea publicul şi sîntem obligaţi să-i satisfacem pofta. Scuza era tristă, slabă, şi era anulată de însăşi opoziţia acestui public, care lăsa cartea proastă în raft şi absenta de la piesa de proastă calitate.

Cu privire la explicaţiile teatrului care jucase o piesă poliţistă, ar fi fost lesne să se demonstreze ceea ce conducătorii lui uitaseră; şi anume, că pe vremea cînd în repertoriul lui figurau Ibsen, Shaw, Wilde, Schiller, Molière, Cehov, succesul de presă era ratificat de public. Cînd Ibsen a putut fi prezent cu întreaga lui operă, cînd Shaw aducea public la toate piesele lui, cînd Cehov, Schiller sau Molière salvau totdeauna un repertoriu şi un buget, şi cînd au fost experimentate cu succes formule care prin alte locuri întîmpinau încă împotriviri, nu se putea spune că publicul era refractar lucrului de bună calitate şi că prefera acestuia piesa lucrată cu odgoane.

Evenimentele războiului se încălecau în succesiunea lor de film care rula vertiginos, de parcă într-o cabină nevăzută ar fi stat un operator în stare de completă demenţă, încît unele întîmplări care altădată ar fi impresionat şi ar fi reţinut luarea-aminte treceau aproape neobservate. Un fapt neremarcat a fost, de exemplu, în acei ani, săvîrşirea din viaţă a lui Antoine, omul care, şase decenii, a stat în serviciul teatrului

francez, căruia i-a deschis drumuri noi, servind astfel literatura dramatică, netezind cariere şi făcînd şcoala marelui public. Şi cu toate acestea, ştirea morţii lui a încăput în mai puţin de-o duzină de linii tipărite, iar drama existenţei marelui animator n-a mai putut fi relevată, ea reprezentînd foarte puţin în ansamblul dramei pe care, ceas cu ceas şi minut cu minut, o trăia în ceasul acela umanitatea.

Pentru că se poate vorbi de o „dramă Antoine". Stînd pe o poziţie de luptă, rob crezului său de artă superioară, el a fost nevoit să dea încontinuu bătălii şi să primească lovituri dureroase. Rupea cu o tradiţie, sfida prejudecăţi. Bătălii a trebuit să dea pînă la adînci bătrîneţi şi cu creditorii, care, ca pe Balzac, l-au hărţuit fără înduplecare. Dar, sărac, încărcat de datorii contractate în interesul experienţelor sale, care-i aduseseră gloria fără să-l pună şi la adăpostul grijilor materiale, Antoine a lăsat amintirea unei linii de viaţă impresionant de dreaptă.

N-a cerut, şi a refuzat atunci cînd i s-a oferit să fie ajutat, caritatea nimănui, chiar dacă ea îmbrăca formele respectuoase ale unui tribut de admiraţie şi de recunoştinţă. Şi a fost amintit, la moartea lui, faptul acesta, care îl fixează pe om în lumina demnităţii ce putea fi o lecţie pentru atîţia alţii: admiratorii au vrut să organizeze o „gală" în beneficiul lui. A refuzat.

— Prefer să-mi daţi de lucru, a spus el iniţiatorilor. Ar fi mai simplu. Am vederea bună; aş putea să citesc manuscrise.

Să se noteze că, atunci cînd respingea pomana şi solicita munca, Antoine avea optzeci de ani plus patru.

4

Interesează mai puţin moartea unui clovn, cu deosebire cînd el trece în lumea veşnică la aproape nouăzeci de ani. Nu interesează nici cariera lui de-a lungul şi de-a latul pămîntului, mai ales că,

din cîte scrie, a lipsit acestei cariere elementul dramatic. Frank Brown a închis ochii, împăcat, într-o mică vilă încadrată de verdeaţă, într-un cartier din Buenos Aires. Fusese om echilibrat în viaţa de toate zilele, astfel că, practicînd preceptul strîngerii banilor albi pentru zilele negre, s-a putut sustrage mizeriei. A fost un clovn celebru şi-a cunoscut succese. Englez prin obîrşie şi argentinian prin adopţie, a înveselit generaţii după generaţii, în special în patria lui nouă. Îl iubeau copiii, şi a înveselit milioane de copii în cele cîteva zeci de ani de îndeplinire a meseriei. De aceea le-a .lăsat amintiri pentru care ei şi-au manifestat, cînd au devenit vîrstnici, recunoştinţa într-o formă care, aceasta, m-a impresionat cînd am citit ştirea morţii dăruitorului de bună-dispoziţie. Fiindcă, uite, în 1934, cînd clovnul împlinea o jumătate de veac de carieră şi se retrăgea în viaţa, cum s-ar zice, particulară, l-au sărbătorit nu colegii de circ şi nici forurile oficiale, ci copiii — copiii din momentul acela, dimpreună cu părinţii lor, care fuseseră, la rîndu-le, ca ei, şi a căror copilărie Frank Brown o înveselise cu glumele şi cu poznele lui.

Manifestaţia a fost impresionantă, după cum mişcătoare a fost ideea de a i se dărui cu prilejul acela o diplomă prin care era proclamat „membru de onoare al republicii copiilor din Argentina".

În sala care se cutremura încă o dată, pentru ultima dată, de isprăvile clovnului, s-a întîmplat ca lacrimile să răsară şi să curgă apoi, exprimînd fericirea şi recunoştinţa, într-o singură pereche de ochi care pînă atunci nu plînseseră niciodată. Aţi ghicit: într-ai clovnului. Şi acesta, cred, e amănuntul cel mai interesant care merita să fie amintit la moartea lui.

5

Cînd au fost anunţate, mai de mult, memoriile unui om politic de la noi, lumea le aştepta cu cel mai viu interes. Respectabilul domn

decedat ocupase în viață cele mai înalte demnități, participase la cele mai hotărîtoare evenimente, cunoscuse biruinți și înfrîngeri și știuse să păstreze o ținută corectă, care cobora de la linia lui politică la dunga pantalonilor. Adulat și hulit, se înfățișa totdeauna cu superbie, controlîndu-și fiecare gest și fiece cuvînt, așijderea unui actor care urmărește efecte. Se știa că stilul său este de împrumut, că își modelase ființa publică și particulară după făpturi pe care le văzuse aiurea, dar pentru că nota de distincție trecea dincolo de plastronul scrobit la Londra și de monoclul comandat la Paris, dînd prestanță tuturor manifestărilor lui sociale, era socotit un aristocrat. Se spunea: e un lord, și, în orice caz în peisajul vieții noastre politice, el reprezenta o figură aparte.

Cînd, din palatul care semăna a cavou, marțialul personaj a trecut în cavoul cu dimensiuni de palat, s-a zvonit că de pe urma lui au rămas niște memorii care vor fi publicate curînd, potrivit ultimei dorințe exprimată de răposat, și că ele vor stîrni senzație. Participase ilustrul mort în cei din urmă ani de viață la un eveniment în care jucase un rol anume, și-l jucase într-un anume fel, încît la ieșirea din scenă a cam fost huiduit. Deoarece, însă, după cum se spunea, bărbatul politic a avut curajul să-și scrie memoriile și deoarece a lăsat vorbă ca ele să fie publicate imediat, cu siguranță că va ieși, postum, reabilitat.

Curînd însemnările au apărut, și au stîrnit consternare, nu prin senzaționalul revelațiilor, ci prin ucigătoarea lor banalitate. Zi de zi, an de an, timp de patru decenii, omul își notase impresiile, observațiile, reflexiile, în legătură cu persoanele pe care le cunoscuse și cu întîmplările pe care le trăise. Dar ce colecție de fleacuri, de cancanuri, de mucuri de idei așternuse penița lui de aur pe hîrtia cu antet auriu, cît de lipsite de semnificație episoade rețineseră atenția și preocupaseră intelectul gravului personaj! Și cum, chiar în vîrtejul unor întîmplări care pe alții i-ar fi devastat, el păstra nu o seninătate olimpică, așa cum se crezuse înainte, ci o atitudine de insensibilitate, după cum reieșea din memorii! Și cît de multe anecdote, în legă-

tură cu mizeriile vieţii intime a persoanelor din societatea sa, cunoştea solemnul domn, despre care se socotise că a fost totdeauna absent din cotidian!

Mi-am adus aminte de impresia penibilă pe care aceste memorii au lăsat-o la vremea lor, citind notiţa prin care se vestea că un clovn repurtase mari succese ca autor. Clovnul şi-a scris memoriile, dar el trece repede peste peripeţiile totuşi interesante ale unei vieţi de aventuri, şi pune accentul pe ceea ce a constituit într-adevăr drama destinului său, căci el a colecţionat în cariera-i de patruzeci de ani altceva decît anecdote, cum făcuse gravul bărbat politic de la noi. A colecţionat... palme — 150 000 de palme! — deoarece la circ el era totdeauna „omul care primeşte palme". Îi trăgea palme publicul spectator după un tarif anunţat la intrare: cincizeci de cenţi o palmă. Şi omul era un număr de atracţie, în special pentru persoanele bine situate, care, după ce se plictiseau în familie sau la bar, spuneau: „Hai să-i tragem lui Mark o palmă".

Mark era el, clovnul care, evocîndu-şi cariera, nu păstrează nici o duşmănie onoratului public. Este numai nedumerit, căci nu înţelege nici astăzi ce plăcere puteau să simtă oamenii plesnind obrazul unui semen al lor — şi plătind pentru asta.

6

Spre deosebire de mulţi alţii, am făcut la apariţia pe scenă a Josephinei Baker — sînt cîteva zeci de ani de atunci — mărturisirea că arta ei nu m-a încîntat şi nu m-a indignat. Nu m-a indignat steaua neagră cu privire la dansurile căreia am formulat doar părerea că exprimau starea de descompunere a unei societăţi şi a unei culturi.

În secolul trecut o femeie nenorocise cîţiva oameni de geniu, trecînd cu dezinvoltură din patul unuia în al celuilalt. Ştiţi de ce se mira şi se indigna lumea? Nu pentru că-şi schimba amanţii, ci pentru că.... făcea literatură.

Doamna scria romane, iar caricaturiştii o prezentau cu şalvari, cu turban şi cu ciubuc în gură.

Aţi ghicit-o: era George Sand.

Mai mult decît arta Josephinei Baker, m-a interesat viaţa dusă de ea.

Întrebată cum şi-a început cariera, ce anume a îndemnat-o să se consacre dansului, a răspuns:

— Frigul!

Îi era frig şi dansa pentru a se încălzi.

Mai puţin sinceră, în loc să declare că frigul şi mizeria o siliseră să ţopăiască pe-o margine de drum, Josephine Baker ar fi brodat un roman complicat, în sensul că un demon, o vocaţie au îndemnat-o să părăsească tribul tatălui său, să dea cu piciorul bogăţiei de basm, să renunţe la voluptatea războaielor cu suliţi otrăvite, şi la aceea de a bea sînge în tidve omeneşti pentru a se mărgini la şampania din cupe de argint. Imaginaţia hrănită cu literatură proastă, a fost, se înţelege, dezamăgită. Ar fi vrut-o, unii sălbatică, în mijlocul naturii, mînuind ca pe-o minge ţeasta unui misionar, pompînd cu buze calde sîngele cald din trupul cald al unui alb ucis — şi ea mărturisea că a dîrdîit pe străzile unui oraş american, că dormea prin beciuri, că alerga pe drumuri, luîndu-se la întrecere cu tramvaiele, în care nu se putea urca pentru că nu avea bani şi pentru că placardele arătau lămurit, cum arată şi astăzi: „Urcarea negrilor şi-a cîinilor, oprită!"

7

Nu trebuie să ne asociem aplauzelor unui triumf decît în măsura preţului cu care el a fost plătit: perseverenţă, trudă şi suflet ofensat. Cînd izbînda vine fără dificultate şi fără-ntîrziere, printr-un joc prielnic de împrejurări şi prin daruri pentru obţinerea cărora nu ai depus sforţări, vei fi pentru noi obiect de admiraţie, dar nu vei dobîndi şi tributul afecţiunii.

Yvette Guilbert, care a închis ochii la 77 de ani, şi-a înscris numele în istoria marilor biruinţe artistice, deşi — sau poate tocmai pentru aceea — „genul" ei era prin definire frivol: cîntăreaţă de *café-chantant*. Dar a pus atîta nobilă pasiune în ceea ce a făcut, încît a sfinţit locul şi a ridicat genul pînă la a se impune cunoscătorilor în artă şi a face totodată şcoala mulţimilor.

Puţini artişti au putut să culeagă omagii mai calde şi mai autorizate.

Cu zece ani înainte de a fi artista care culegea elogiile scriitorilor celebri ai vremii de atunci şi ai celei de astăzi — am uitat să spunem că Alphonse Daudet îşi propunea să scrie pentru ea „o dramă lirică, jumătate mimată, jumătate cîntată, extrasă din tragedia Irlandei sau Comunei" — Yvette Guilbert debutase pe scena unui teatru infam din Lyon, recoltînd...huiduielile publicului şi grăbindu-l pe patron să-i rezilieze contractul.

— Nu e nimic, domnule, i-a spus ea; m-ai angajat cu 40 de franci pe seară, adică cu 1 200 de franci pe lună; mă concediezi; peste un an mă vei chema aici şi-mi vei plăti pentru o seară cît ar fi trebuit să-mi plăteşti într-o lună acum.

Apostrofa a stîrnit voioşia patronului, care a rîs cu poftă şi a socotit-o nebună, pentru ca, exact la termenul prezis, să-i trimită emisari şi să-i accepte întru totul condiţiile.

Dar, în răstimp de un an, de la atrocea înfrîngere de pe scena din Lyon pînă la consacrarea din Belgia, cucerind pe urmă, la Paris, admiraţia marelui public şi a unor sensibilităţi ca Richepin, François Coppée, Hervieu, Maurice Donnay, André Théuriet — cît zbucium, cîtă trudă şi cîte umilinţe! Fiindcă nu era înzestrată, din naştere, cu nimic din ce poate îndritui năzuinţa de-a se prezenta pe scenă, mai cu seamă într-un gen care, pînă la ea, nu avusese aproape nimic cu arta. Nu era ceea ce se cheamă frumoasă. Nu avea ceea ce se numeşte voce. Şi nutrea ambiţia smintită să reabiliteze cîntecul, pînă la ea obscen, şi scena şi localul de aşa-zis teatru — pînă la ea, bordel.

În 1927, la 60 de ani, și-a scris amintirile. Cartea îi rezumă cariera și viața, document alături de care nu pot sta decît memoriile pe care (curioasă potrivire) tot în anul acela Șaliapin le-ncredința tiparului. Nu știu dacă s-au cunoscut și, cunoscîndu-se, dacă și-au făcut unul altuia confesiuni. Dar ce identitate de destin la amîndoi, porniți cam de la aceeași răspîntie a existenței, să smulgă soartei rele toate satisfacțiile! Au slujit aceleiași credințe, au cunoscut aceleași suferințe și, cucerind gloria, nu s-au rușinat de trecutul lor, nu s-au închis, egoiști, în mulțumirea lor. Pînă la 18 ani, mujicul a cărat poveri în spatele-i de taur, a trăit în coliba lipsită de aer și de iubirea părintelui alcoolic, drumurile stepei i-au însîngerat tălpile și neînțelegerea oamenilor i-a rănit sufletul. Pînă la 18 ani, cam pe vremea aceea, mica Yvette, cu un părinte cartofor, care își luase lumea în cap, dădea ajutor mamei, cusătoreasă și modistă într-o mansardă pariziană, lipsite deseori amîndouă de hrană și de căldura sobei.

Pornea, alături de mama ei, încărcate amîndouă cu lucru confecționat acasă, pe la magazine să-l vîndă.

Pe urmă, vînzătoare de magazin de mode, manechin, croitoreasă pe cont propriu, bruscată de doamne din lumea „bună", care o plăteau prost.

Este extraodinar cîte evenimente și cîtă nefericire pot să încapă în existența de numai cîțiva ani a unei ființe venite fără sprijin pe lume! Și trebuie să fie plămădită dintr-un material de-o excepțională noblețe inima care, pusă la atîtea încercări, în loc să se închidă și să se înăsprească, iartă dacă nu uită, și continuă să bată alături de suferința altora.

Încheind cartea care cuprindea, mai puțin decît înșiruirea triumfurilor, povestea vieții ei, Yvette Guilbert mulțumea destinului că nu făcuse dintr-însa o ființă „exclusiv" fericită. Îi mulțumea pentru toate frămîntările și necazurile și lacrimile așternute ca spinii în calea existenței, căci ele au sădit în inima ei înțelegerea și iubirea pentru aproape.

8

Uriaşul blond, cu trup care umplea scena şi cu voce care stăpînea bolţile sălilor de concert, trăda în intimitate un suflet de copil. A fost şi pe la noi, şi a lăsat neuitată amintirea cîntăreţului capabil să dureze între el şi public mari pontoane de vrajă. Dar cîţiva, foarte puţini, care au avut norocul să-i stea alături, după spectacol, la o masă de restaurant, vorbesc şi astăzi cu încîntare şi cu nedumerire despre exuberanţa şi naturaleţea absolută a omului. Creînd din prima clipă o intimitate caldă între el şi oricine, cu un sentiment de iubire şi ocrotire pentru slujitorii mai mărunţi şi mai nenorocoşi ai artei, aşa înţelegea Şaliapin să răzbune privaţiunile şi jignirile copilăriei şi ale tinereţii.

În genere, inşii care pornesc fără a izbîndi, în cucerirea marilor biruinţe, devin fumurii, înnăcriţi şi răi, comunicînd tuturora o imensă şi contaminantă silă de viaţă. Dacă mai păstrezi o umbră de încredere în tine şi în oameni, fereşte-te de ei: îţi vor transmite descurajarea lor şi te vor trage în balta cu miasme a renunţării. Fereşte-te şi de exemplarul ajuns, de personalitatea căreia însuşirile proprii şi norocul i-au dăruit bani, glorie şi respectul servil. Nu te bagă în seamă, ori, dacă îţi acordă o privire sau un cuvînt ele ofensează şi dor.

Nu aşa a fost cîntăreţul care, cu destin întru totul asemănător celui al lui Gorki — prieteni din anii adolescenţei tragice pînă în ceasul morţii — a primit la picioarele sale omagiul tuturor metropolelor. Credea în oameni şi iubea viaţa, şi era încredinţat că ea poate deveni mai bună, încă de pe vremea cînd, într-un atelier de cizmărie, îndura loviturile meşterului, cînd, hoinar, îndura foamea sau cînd, plutaş pe Volga, stăteau gata să-i plesnească arterele sub încordarea grea. Dar la fel a crezut, şi aceleaşi sentimente l-au însufleţit în epoca strălucită a consacrării, cînd doamne cu mîini fine încărcate cu pietre preţioase şi domni în uniforme sau frac aplaudau frenetic arta fostului va-

gabond. Putea să strîngă ban lîngă ban, un munte, fiindcă încasase onorarii uluitoare, şi totuşi n-a avut niciodată decît atîta cît îi trebuia, iar după el a rămas prea puţin. Nu fusese un risipitor, ci un dăruitor. Îşi ajuta colegii săraci şi, în genere, alina tuturor suferinţa.

Cartea lui nu rezumă o carieră de artist norocos, ci e oglinda unui suflet înfrăţit cu durerea dezmoşteniţilor. Cine îşi închipuia că va găsi în paginile ei o înşiruire de anecdote şi descrierea unor succese care s-au desfăşurat triumfale pe toate continentele a avut o decepţie. Fiindcă ea cuprindea amintirile lui Şaliapin, dar numai acelea care îmbrăţişează anii copilăriei pînă în ceasul consacrării. Făptura oropsită izbuteşte, după suferinţe şi înfrîngeri, să se impună admiraţiei publicului şi, deci, respectului impresarilor. De aci încolo, amatorul de curiozităţi şi mofturi artistice s-ar fi aşteptat la un material suculent şi picant, nădăjduind să fie remorcat de cîntăreţ pe drumul marilor lui izbînzi.

Aci, însă, amintirile se sfîrşesc, Şaliapin socotind dintr-un sentiment de pudoare că nu e locul să zăbovească în relatarea succeselor sale. Ce document tragic este cartea aceasta, simplă şi vibrantă ca un roman! Iar în paginile ei, ce galerie de figuri interesante — beţivi, haimanale, rataţi, robi ai muncii de vită, ai visului şi ai tuturor desfrînărilor!

„Se va socoti poate că mă pierd în amănunte fără interes privitoare la oamenii mărunţi — spune el într-un loc — dar amănuntele acestea aveau pentru mine o însemnătate enormă..."

Şi, ca o lecţie pentru scriitorii care trec pe lîngă viaţă şi pe lîngă oameni, în căutare de subiecte fără semnificaţie, Şaliapin adaugă, vrînd parcă să se scuze că nu oferă curiozităţii frivole alimentul rîvnit:

„Aş vrea să vorbesc despre oamenii simpli... Ştiu şi ei să iubească, sînt şi ei accesibili frumosului; sînt frămîntaţi şi ei de dorinţa unei vieţi mai bune!"

XXI

1

Obrazul îi era cu trăsături aproape bărbăteşti, ars de vînturi şi soare. Cînd am avut palma ei în mînă i-am simţit (cred că nu mă înşelam) bătăturile. Am observat că avea unghiile retezate scurt, cu pieliţe pe margini. Pudra şi rujul — singurele tributuri plătite cochetăriei şi faptului că venise în Capitală — nu atenuau impresia de asprime rurală. Erau şi prost, şi cu grabă aşternute pe faţă şi pe buze. Sînt convins că erau şi de calitate inferioară. Rochia — din stofă solidă (să ţină!), de o croială ieşită de mult din modă. Pantofii, cu tocuri joase, de-aşijderea solizi. O geantă mare, gălbuie, cu pielea jupuită în cîteva locuri, cam ca a agenţilor sanitari. Pălăria de pe cap — uzată şi la fel de demodată, cu o garnitură de zarzavaturi cum nu se mai purta de cel puţin cincisprezece ani.

Oh, în urmă cu cincisprezece ani!

— Uite-l! Uite-o pe ea! Ei sînt!

Era, în amurgul acela de primăvară, înţesat parcă mai mult decît de obicei trotuarul Căii Victoriei pe partea frecventată cu precădere dintre Palat şi Capşa. Treceau femei frumoase, tinere, elegante. Treceau perechi la braţ, cu oglindirea fericirii pe chipuri şi-n priviri.

Luarea-aminte se oprea însă asupra lor, de dată recentă fiind întîmplarea care îi pusese în centrul discuţiilor — din lumea literară în primul rînd. Pe urmă, deveniseră subiect de conversaţii şi mai largi.

— E frumoasă! își spuneau bărbații privind în urma ei.

— Într-adevăr, e frumoasă! recunoșteau cu invidie și femeile.

Treceau strîns lipiți unul de altul — ea înaltă, zveltă, el mai scund, mai vîrstnic, măsliniu la obraz, cu ochi mici, sfredelitori, neliniștiți, cu un cioc prelungindu-i figura și dîndu-i un aer de Mefisto. Curiozitatea al căror obiect erau îi stingherea, îi intimida într-un fel, dar îi și măgulea.

Se știa despre el că este cîntărețul delicat al florilor, coautor al *Caleidoscopului lui A. Mirea* și al comediei *Cometa*, jucată cu răsunet deosebit la Național. Se știa și despre ea că e poetă, că semnase mai întîi cu numele său de familie, apoi cu acela al tovarășului ei de viață Șt. O. Iosif. Se știa că prietenia și colaborarea atît de rodnică, dintre Anghel și Iosif se curmase, unul luînd nevasta celuilalt.

În urmă cu cincisprezece ani...

Apoi, după trecere de un an, săvîrșirea tragică din viață a lui Iosif.

După un alt an, sinuciderea lui D. Anghel din cauza aceleiași femei, care zdrobise la scurt interval două destine, prăbușise în neant două existențe, pricinuise două mari pierderi literaturii.

Rămăsesem cu amintirea acelui fermecător amurg de primăvară și cu splendida imagine a făpturii mlădioase, gingașă, superbă, după care se întorceau, admirative, toate privirile. I-am purtat, de-a lungul anilor, ca și atîția alții, resentimente pentru cît rău provocase nestatornicia simțămintelor ei. În lumea Bucureștilor nu s-a mai arătat. În viața literară, unde își cîștigase un loc datorită nu talentului său, care era mediocru, ci prestigiului celor doi mari poeți, Natalia Negru nu a mai apărut. O însoțea în refugiul în care trăia (se știa că are o moșie undeva, în Moldova) oprobiul general. Într-o vreme s-a aflat că, stăpînită de remușcări din ce în ce mai neînduplecate, se retrăsese la o mănăstire, și atunci a început s-o învăluie compasiunea. Ei da, suferea; o chinuiau mustrări; nu-i dădeau pace două palide umbre; auzea glasuri

triste: „De ce ai sfărîmat prietenia noastră? De ce ne-ai făcut amîndorura atît de amar traiul?"

Ştirea nu era însă adevărată.

Se interpusese războiul. Se-ncheiase războiul. Reintram în „normal", iar unul din semne era ivirea în librării a lucrărilor literare. Printre întîile cărţi tipărite, una a atras atenţia: *Helianta*. Era scrisă de ea (titlul reprezenta anagrama numelui ei); era în paginile cărţii povestea vieţii ei; mai bine zis, a dramei pe care o trăise; mai bine zis, pe care o dezlănţuise. Cartea a fost citită, blamată şi respinsă. Nimic într-însa de natură să transmită o frămîntare interioară, o părere de rău. Autoarea avea pe conştiinţă două suflete, dar susţinea că victima reală fusese ea. De partea ei — delicateţa simţămintelor, iubirea sinceră, abnegaţia, jertfa. De partea lor — egoismul, brutalitatea. Unul era înfăţişat ca un alcoolic; celălalt ca un iresponsabil.

Am gîndit cu o satisfacţie crudă văzînd-o, ascultînd-o: cum ofensează, cum răzbună anii, stingînd strălucirea privirilor, brăzdînd cu o daltă necruţătoare chipul catifelat, deformînd trupul care zvîcnea ca o trestie zveltă, îngroşînd, alterînd glasul altădată melodios!

Îmi spusesem cînd a intrat pe uşă, sigură de sine, şi îmi spuneam şi după aceea, urmărindu-i mişcările energice, auzind-o vorbind: „Aşa au înfăţişat Duiliu Zamfirescu, Sadoveanu şi alţi cunoscători ai lumii de la ţară aprigele chipuri de moşierese care-şi administrează proprietatea, singure. Putînd să alerge pe cal, neostenite, din zori pînă în noapte, de la un capăt la altul al ogoarelor, să poruncească, să adauge, la nevoie, poruncii, şfichiuirea sudalmei şi-a cravaşei; ştiindu-le de teamă vechilii, care nu cutezau decît arareori, cu toate riscurile, să încurce socotelile şi să le păcălească."

— Vin numai de trei-patru ori pe an în Capitală, domnule, mai mult cînd treburile îmi îngăduiesc. Domnul Lovinescu, pe care-l vizitez, mă dojeneşte că nu mă abat mai des prin Bucureşti şi că, atunci cînd sosesc, nu-i aduc un manuscris cît de mic să-l publice. M-aş abate mai des, m-aş apuca să scriu cîte ceva şi să-i dau, dar nu pot. Treburile moşiei îmi răpesc tot

timpul. Necazuri. Dumneavoastră de la oraş nici nu vi le puteţi închipui. Ţărani leneşi, personalul de la curte incorect — trebuie să fii totdeauna cu ochii în patru. Pe urmă, o secetă, un îngheţ, ploile care uneori pot să pună recolta în primejdie. Ce ştiţi dumneavoastră? Ce ştie domnul Lovinescu? *A propos*, domnule...

Pentru a treia sau a patra oară întrerupea şuvoiul vorbirii — motivul vizitei la redacţie fiind altul. Îl bănuisem din întîiul moment. Ştiam, pe de altă parte, obiceiul pe care şi-l făcuse.

— *A propos*, domnule, mi-am adus aminte că trebuie să mă duc la un minister, unde mi-am pierdut timpul şi ieri. Taxe, biruri, supărări de-ale *noastre* (vorbea în numele întregii tagme a proprietarilor de pămînturi). Întîlnesc prin birouri oameni grobieni, ignoranţi, care nu ştiu cine am fost. Îşi permit să mă trateze ca pe-o provincială, ca pe-o boieroaică de ţară oarecare.

Continuînd să mi-i descrie pe slujbaşii lipsiţi de creştere, adăugînd într-o paranteză că ar trebui ca ziarele să-i aibă în vedere, deschisese geanta şi scotocea într-însa, printre multele lucruri care i-o burduşeau; am surprins enervarea ei de a nu găsi mai repede ce căuta.

A scos o gazetă păturită în patru, cam mototolită, cu un colţ rupt. Era un exemplar al ziarului la care lucram.

— Poftim!

Nu-şi putuse controla bruscheţea gestului şi a tonului. De la formula politicoasă *dumneavoastră*, trecu la *dumneata*.

— A fost publicat aci, în pagina doua, un articol despre... Ştii despre cine. Dumneata ce părere ai? Mi s-a spus la *Sburătorul* să mă adresez dumitale, care poate că îl cunoşti pe autor. A scris o infamie pe socoteala mea — te rog să-i comunici. Îi vei comunica?

— Da, doamnă.

— E un impertinent şi mă mir că i-ai publicat acele lucruri care...

— Nu depinde numai de mine.

— ...care nu sînt adevărate. Eu am fost o martiră; m-am jertfit pentru persoanele care au fost cunoscute numai ca poeţi; au fost poeţi mari — dar ca oameni numai eu am putut să-i cunosc. Ai citit, cred, cartea mea.

— Am citit-o.

— Acolo n-am descris toate suferinţele mele. Am fost o femeie nefericită.

Îşi făcuse obiceiul să intervină tot mai agresiv ori de cîte ori în ziare şi reviste era evocat cînd un poet, cînd altul; peste drama vieţii lor nu se putea trece. Faptele erau fapte. Lumina în care apărea ea nu putea să fie decît în concordanţă cu rolul pe care îl avusese. Atunci se apuca să trimită întîmpinări prin poştă sau, lăsîndu-şi treburile baltă, venea la Bucureşti pentru a cere autorilor sau redacţiilor să-i insereze notiţele de „punere la punct".

Mi-a înmînat şi mie două file, scrise nervos, cu ştersături.

— Te rog, domnule, să le publici. Te roagă şi domnul... (invoca numele unui scriitor respectabil, pe care încă nu avusesem cinstea să-l cunosc personal).

O clipă, tonul ei a contrastat cu felul în care îmi vorbise mai înainte; suna blînd, rugător. Dar a avut impresia că nu-i voi satisface dorinţa. Mi-a aruncat atunci o privire tăioasă, rece, şi-a muşcat buzele, s-a sculat de pe scaun. Regreta, probabil, că se despărţise de felul ei de-a fi.

— Domnule, dacă nu apare ce ţi-am dat recurg la altă cale. Sînt legi în ţara noastră care apără o biată femeie cînd se spun despre ea lucruri neadevărate. Bună ziua!

Nu sînt sigur că a rostit vorbele „Bună ziua!" Am reţinut numai că adăugase ceva cînd s-a îndreptat spre ieşire. Am mai reţinut că voluminoasa şi urîta ei geantă se împiedicase în întredeschizătura uşii, astfel că a smucit-o, supărată, şi, din pricina aceasta, a mai jupuit-o pe undeva.

2

Femeia pe care am cunoscut-o prin anul 1920 umbla totdeauna îmbrăcată în doliu. Îndoliate îi erau pentru totdeauna și inima, și viața. Avea trei copii, între opt și doisprezece ani, pe care îi creștea mai mult cu ajutoarele căpătate din partea cîtorva prietene mai vechi, simțitoare la sărăcia și suferința ei. Pentru sprijinul pe care îl primea răspundea prin servicii făcute binevoitoarelor la bucătărie sau la dereticat. Se pricepea și la croitorie.

Rămăsese văduvă mai demult dar nu purta rochii negre, pălărie și ciorapi de aceeași culoare după bărbatul ei, ci după un frate mort în împrejurări tragice, despre care ziarele scriseseră pe larg în urmă cu vreo cinci-șase ani. El fusese adevăratul reazim, al ei și-al copiilor ei. El o lăsase nemîngîiată.

— Cum s-a întîmplat, doamnă Voinescu?

Prin căsătorie se numea altfel. Renunțase la numele bărbatului, revenind la numele de familie, care era și numele fratelui adorat. „Cum s-a întîmplat?" — mai fusese întrebată de aceleași persoane, care, la anumite intervale, simțeau parcă trebuința să audă din nou istorisirea dramei; care, poate, observaseră că ea găsea o ușurare în repetarea întîmplării funeste. Ori poate că-i puneau întrebarea cunoștințe noi, făcute prin cunoștințe de mai demult. Printre lacrimi, suspine, uneori printre hohotiri de plîns, dădea drumul poveștii. Deși blajină și îndeajuns de educată, nu se putea împiedica să rostească expresii grele cu privire la ființa care fusese cauza catastrofei și să-i adreseze blesteme.

— Liniștește-te, doamnă Voinescu. Regretăm că v-am răscolit durerea.

— Nu, durerea stă mereu ghemuită în mine și nu-mi dă pace. Vă mulțumesc pentru interesul pe care mi-l purtați. Depravata aceea, cînd ne întîlnim pe stradă, mă sfidează. A declarat în mai multe rînduri că sînt nebună. Parcă eu știu dacă mai sînt ori nu în toate ale mele?

Era. Nu fusese cîndva, demult, într-o singură împrejurare, cînd a acostat-o pe femeia detestată, în plin centru al orașului, aruncîndu-i în față cuvinte pe care se rușina să le reproducă. Pare-se că a și amenințat-o cu umbrela.

Femeia detestată era ziaristă și scriitoare, excelînd într-un anume gen de gazetărie și într-o anume literatură. Se adresa, prin scrisul ei înzorzonat, încărcat de un senzualism lînced, instinctelor, simțurilor inferioare; dacă s-ar putea spune astfel, epidermelor. Sub nume propriu sau sub pseudonime tuturor cunoscute, dădea sfaturi fetelor și femeilor cum să-și aline sau să-și răzbune dezamăgirile sentimentale, la ce subterfugii să recurgă pentru a cîștiga sau recîștiga dragostea soțului sau amantului infidel. Era de părere că rostul femeii în viață e să fie cochetă și că se poate iubi de mai multe ori, aducînd în sprijin, cu lux de erudiție, exemplul amantelor celebre ale istoriei.

Cam aceleași învățăminte se puteau desprinde și din romanele ei, care prezentau femei demonice și iubiri pătimașe, cadrul alcătuindu-l coastele însorite, fierbinți ale Italiei sau stațiunile de mare lux de pe Riviera franceză.

Scria cam în felul lui Pitigrilli și Dekobra cu, deși femeie, un plus de indecență.

Înaltă, prea înaltă, excentric îmbrăcată și excentric fardată, cu ochi mari, negri, scînteind ca jăratecul (în limbajul ei: ca păcatul), cu un nas cam lung, ale cărui nări păreau în continuă adulmecare, cu bijuterii (prea multe, prea grele ca să fie și veritabile) în urechi, pe după gît, pe sîni, la încheietura mîinilor și în degete, a fost ani și ani o apariție care stîrnea curiozitatea — nu admirația. Nu se putea spune: uite, o femeie frumoasă și distinsă. Părerea glăsuia: prea lungă, prea mare și prea împopoțonată. Nu-și mai punea nimeni întrebarea cine este cînd o vedea trecînd pe stradă sau intrînd într-un local.

— E doamna Karnabatt. E Lucrezzia Kar de la *Adevărul*. E Calina care scrie la *Rampa*.

— Aia care i-a băgat nevesti-mi în cap niște idei sucite?

Isprăvile galante îi erau cunoscute, ea nefăcînd nici o taină din ele. „Atenţie! se spunea. A pus ochii pe cutare. Ai remarcat ce priviri îi arunca? Nu-l văd bine.“ La drept vorbind, acel cutare nu mai era văzut de loc o săptămînă, două. Dispărea, ca intrată în pămînt, şi doamna Karnabatt. Cînd reapăreau — păreau a nu se fi cunoscut niciodată. Ea îl ignora, superbă, compătimitoare, dispreţuitoare. El îi întorcea spatele, răvăşit şi parcă abătut.

„Atenţie la minori!“

Cu deosebire, spre dezolarea mamelor, îi cădeau victime studenţii, liceenii, cu unii dintre ei afişîndu-se chiar şi prezentîndu-i cu un aer în care se bănuia mîndria, ironia, cruzimea:

— Adoratorii mei!

Uneori se arăta pe Calea Victoriei şi la cofetăria Riegler cu doi copilaşi drăguţi, candizi. S-ar fi putut spune, şi chiar se spunea: două păpuşi, doi îngeri. Cine o ştia mai puţin se lăsa anevoie convins că erau chiar ai ei — presupunerea fiind că-i lua cu chirie. Erau copiii ei, care creşteau ca două plăpînde flori de seră într-o cameră de hotel. Creşteau mai mult singuri sau pe mîna slujnicelor — tatăl, ziarist şi poet cunoscut, cheltuindu-şi vremea între redacţie şi bodegă, mama între redacţie, promenadă şi escapade. Trăia fiecare soţ, printr-un acord comun, pe cont propriu.

Cînd în D. Karnabatt se trezea instinctul patern, îşi lua, înduioşat, copiii şi-i ţinea ceasuri în şir la masa de cîrciumă, lîngă el şi prietenii săi, stricîndu-le stomacul cu băuturi, gustări şi mîncăruri nepotrivite.

Pentru a-i dovedi că nici ea nu e lipsită de simţămîntul iubirii pentru copii, iar pe de altă parte făcîndu-şi calculul că era în interesul ei să se prezinte din cînd în cînd şi altfel în lumea care o clevetea, mama îşi gătea copiii ca pe două sorcove, îi punea să meargă, ţinîndu-se de mînă, dinaintea ei, şi-i purta, cu aer cast, în sus şi-n jos, pînă cînd piciorușele lor stăteau gata să se frîngă de oboseală. Atunci îi introducea în cofetărie, alegînd totdeauna o masă de unde pietonii

puteau s-o observe, și-i ghiftuia în chip nemăsurat cu bomboane și prăjituri.

A apărut, într-o vreme, înveșmîntată în falduri de doliu din creștet pînă-n tălpi, ca o personificare a D u r e r i i. Fardul — acum *ocre* și în cantitate mai mare, pentru a-i reliefa ochii negri, care arătau mai strălucitori și mai mari. Genele — parcă mai lungi, mai grele.

Îi muriseră copiii, amîndoi deodată, de scarlatină. Cu sau fără temei, părinții, în loc de compătimire și condoleanțe, recoltau reprobare, părerea aproape unanimă fiind că gingașele vlăstare nu primiseră din întîiul ceas toate îngrijirile, că astfel avuseseră timp să se contamineze, că nu fuseseră transportate la spital decît cu vinovată întîrziere.

Zguduitoarea dramă despre care a fost vorba mai înainte, cînd am amintit de nefericita doamnă Voinescu, se produsese înaintea intrării în război. „Atenție!" i s-a spus, și în glumă, și cu toată seriozitatea de către prieteni tînărului care urma să cadă victimă ispitelor femeii.

El era fotograf-reporter, cel mai prețuit în îndeletnicirea lui pe atunci și solicitat ca atare de gazete și reviste pentru instantanee, iar de edituri pentru albume.

Fără experiență, măgulit că o scriitoare și o făptură extravagantă și-a fixat privirile asupra lui, s-a lăsat prins. Era poate la întîia iubire. Oricum, ceea ce pentru ea nu însemna decît un capriciu, o trecere în registru a încă unui nume, pentru el a fost o pasiune dogorîtoare, oarbă. Cînd a vrut să-l părăsească, nefericitul i-a cerut o ultimă întîlnire și o ultimă explicație.

— Mitică, o bombă, o chestie de senzație: a tras în nevastă-ta amantul ei!

„Mitică" era D. Karnabatt, căruia *bomba* îi fusese comunicată de un prieten, tot gazetar, acolo unde se știa că poate fi găsit: la bodegă; căruia chestia de senzație nu i-a pricinuit decît o emoție relativă.

— Trebuia să i se înfunde odată! ar fi spus el ridicîndu-se fără grabă, după ce golise mahmur paharul început, și îndreptîndu-se, purtat mai mult de curiozitatea profesiunii, spre locul unde se adunase lume și sosiseră poliția, procurorul, Salvarea.

Drama se petrecuse într-o birjă de piață, al cărei stăpîn îngăima plictisit:

— Ce pot pentru a spune? Atîta doar, că m-au purtat mai bine de un ceas încoa' și încolo pe străzi și că i-am auzit certîndu-se. În meseria mea mi s-a mai întîmplat ca boieri și cucoane să mă tocmească, să-mi ceară să ridic burduful trăsurii și să se cuibărească în fund ca să nu-i vadă lumea. Ce fac ei acolo — nu mă privește. Dumnealor arătau să fie supărați de cînd s-au urcat. Mai ales dumnealui, care mi s-a părut c-o ruga nu știu ce pe cucoană, iar dînsa zicea mereu: nu și nu! Pe urmă, am auzit două pocnituri poc-poc!, și pe dumneaei țipînd. Mi s-au speriat caii, gata să intre cu oiștea în zid.

Părea necăjit că făcuse de-a surda o cursă lungă și că pernele îi erau năclăite de sînge. Pe ele, într-o parte, se afla ea în nesimțire, cu o rană dinapoia urechii; în partea cealaltă, prăbușit, el — mort, cu-o gaură în tîmplă, cu arma căzută la picioare.

A trăit mult. A continuat să dea sfaturi imorale cititoarelor ei și să scrie cărți cu subiecte erotice. Întîmplarea a cărei eroină fusese nu i-a cășunat nici o neplăcere în societate. O înconjura, dimpotrivă, un fel de aureolă. Era ființa stranie, demonică, fatală.

În anii fascismului și-a descoperit o chemare politică, începînd să colaboreze la presa huliganică, unde publica articole veninoase împotriva... femeilor evreice și de laudă servilă la adresa Mariei „mareșal" Antonescu, mai-marea „Patronajului".

Îmbătrînise. Căpătase, cu nasul ei mai lungit parcă și cu ochii-i răi adînciți în orbite, un aer de uliu, de vrăjitoare, de cucuvaie. Zvîrlea în juru-i, în tramvai

și pe stradă, priviri dușmănoase, ascuțite, sfredelitoare. Luare-aminte la copii! S-ar fi înfricoșat văzînd-o; ar fi avut visuri urîte, noaptea.

3

Poate că numele îi venea de la culoarea obișnuită a rochiilor pe care le purta sau de la floarea pe care o prefera; poate de la impresia primăvăratică pe care o aveau toți despre ființa ei, urmărindu-i mișcările, vorbind cu ea, privind-o; poate că le amintea unora, prin condiția ei de viață și prin trăsăturile-i sufletești, o eroină a lui Murger.

Cert este că o chema altfel (cum? nu se știa și nimeni nu avea curiozitatea să afle), dar scriitorii și artiștii îi spuneau Violeta. Era tînără, frumoasă, cuminte în purtări. Nici astăzi, după cincizeci de ani, nu mă resemnez cu ideea că trăia dintr-o meserie oribilă și încă mă revoltă împrejurările care o siliseră să facă parte din categoria împotriva căreia, îndeobște, e aruncată piatra.

O asociez, gîndindu-mă la ea, tinereții mele dintîi, zilelor însorite, înserărilor calme. O văd trecînd mlădioasă, cu un zîmbet sfios pe buze, oprindu-se în fundul grădinii, întrebînd cu discreție din ochi dacă se poate așeza la o masă ori alta a tinerilor posesori de visuri, de plete și de lavaliere.

Era primită cu bucurie. I se făceau uneori invitații zgomotoase din mai multe locuri deodată, ceea ce o punea în încurcătură:

— Vino-aici, Violeta!

Prezența ei nu stînjenea (dimpotrivă!) pasionantele discuții începute mai înainte. Să spună și ea dacă X are ori nu talent (X era fie un poet celebru, prezent la masa mai lungă, mai depărtată, a „somităților", fie un prieten, bineînțeles absent în momentul acela, al grupului care își pusese hamletica problemă); să se rostească dacă simbolismul în poezie are sorți să trăiască. Ea nu se rostea decît printr-un surîs care ar

fi vrut să spună că prietenii ei sînt nişte copii mari şi că ar face mai bine să nu se ciondănească, deoarece pînă la urmă tot se vor împăca.

Se aflau pe masă cînd venise, drept „consumaţie", doar cîteva pahare cu apă. Cine şi cum a arătat chelnerului că o importantă dispută literară nu se poate duce, cu sorţii clarificării ei, decît avînd dinainte un capuţiner cu frişcă de un deget, niscai chifle sau cornuri şi-o porţie mai groscioară de unt? Era fără sens punerea întrebării şi căutarea lămuririi misterului. Fără sens erau şi protestările:

— Violeta, ne supărăm!

Cînd şi unde îşi îndeplinea trista şi urîta ei meserie, în legătură cu care nu cuteza nimeni să facă o aluzie cît de vagă şi cu atît mai puţin să emită o judecată aspră? La cafenea venea singură, nu se aşeza decît la mesele prietenilor ei şi pleca neînsoţită.

Între patru ochi (niciodată în cerc mai mare) era împărtăşit faptul că, la prînz şi seara, lua masa la un restaurant de pe Bulevard, reputat prin clientele care intrau acolo sau plecau de acolo, totdeauna, cu alţi bărbaţi. Era şi ea o astfel de clientă.

Mai mult nu se ştia. În orice caz, mai mult nu se spunea. Cînd, o dată, a fost cu ea cam obraznic un chelner, ne-am înfăţişat în grup protestatar patronului, care l-a trecut îndată la un alt rînd de mese. Cînd un pictor care se îmbătase a exclamat în aşa fel încît să fie auzit: „Ce e cu tîrfa asta?", din mai multe locuri s-au pornit la adresa lui invective.

— Să ştii că m-am supărat, Violeta!

— De ce?

Îi tremurase glasul, uşor, i se îmbujorase faţa.

— Ştii tu de ce.

— Serios că...

De unde dacă nu din poşeta ei lunecaseră în buzunarul unui pardesiu agăţat în cuierul de la bufet cîteva monede de argint? Îi scăpase mai înainte proprietarului pardesiului subţirel o vorbă în legătură cu anume taxe care trebuiau plătite, cu un abonament la birt care trebuia preschimbat.

— Te-am văzut cînd te-ai ridicat de la masă...
— M-am dus la telefon.
— Oricum, îţi mulţumesc şi îţi rămîn dator.
— Bine-bine.

L-am pierdut pînă la urmă pe-un prieten al nostru în privinţa căruia nu se pusese niciodată întrebarea dacă avea sau nu talent. Avea! Ca şi pe D. Iacobescu, şi cam la aceeaşi vîrstă, cam în aceeaşi epocă, l-a mistuit ftizia. Mai cu temei vorbind — mizeria. Mi-a mai băgat scîrba asta în pămînt prieteni buni, care ar fi putut să justifice din plin trecerea lor prin viaţă şi prin lume.

L-am avut în mijlocul nostru atîta numai cît să ni-l apropiem, să-l iubim şi să începem a ne mîndri cu el. Îi fuseseră acceptate, publicate şi remarcate în cîteva reviste cîteva poezii. Încă puţin, şi...

Dar mai grăbite au fost foamea şi frigul, care l-au măcinat şi l-au expediat, întîi la sanatoriul ofticoşilor săraci din dealul Filaretului, apoi, între patru scînduri, cu dricul primăriei, la cimitirul Ghencea.

Se strecuraseră, înainte de a se îmbolnăvi, şi în buzunarele lui, în ciuda împotrivirii lui, cîţiva bani de argint. Se întîmplase în cîteva rînduri, cînd se afla singur la cafenea (singur, trist şi flămînd), ca o tavă cu-o porţie de şuncă şi două cornuri şi un pahar de bere să-i fie aşezată dinainte, pe masă.

— E o greşeală. Nu sînt pentru mine. Eu nu am comandat nimic.

Nu era o greşeală. Un zîmbet şi un semn arătau că între cineva şi chelner exista o înţelegere.

Existase şi în sanatoriu o înţelegere ca poetului tînăr să i se dea mai mult lapte, să fie îngrijitoarele mai atente cu el, să i se primenească aşternutul şi rufele mai des, iar cearşaful, faţa de pernă, halatul şi cămaşa să nu fie cu prea multe rupturi.

Cucoana sau domnişoara aceea tînără şi frumoasă (logodnică i-o fi? soră i-o fi?) venea de trei-patru ori pe săptămînă să-l vadă, aducîndu-i totdeauna un buchet de flori, portocale şi prăjituri. Înainte de a intra la el sau după ce pleca de la el (avea atunci ochii muiaţi în lacrimi) stătea de vorbă cu doctorii în cabinetul

lor (ei o primeau — cum să nu primească o femeiușcă încîntătoare?) și cu femeile de serviciu pe coridoare. Din poșeta ei trecea în palma acestora totdeauna ceva. Care e părerea lor despre bolnav? Cred că va scăpa? Arată din ce în ce mai rău. E mai slăbit, îi sînt ochii mai adînciți în cap și tușește mai tare.

— Vă rog...

Îi ruga, cu glasul înecat de plîns, pe medici, le ruga pe femei să caute să-l vindece; oricum, să-i ușureze chinul.

În caietul care a rămas de pe urma prietenului nostru erau cîteva poezii — cele mai mișcătoare purtînd dedicația: *Violetei*.

Am desprins filele și i le-am dăruit.

Peste vreo cincisprezece ani, într-un antract, la teatru, mi s-au oprit privirile asupra unei femei cu formele cam împlinite, dar frumoasă, distinsă. Era la brațul unui bărbat ceva mai în etate decît ea. Am tresărit remarcînd culoarea toaletei și buchetului discret de flori pe care îl ținea în mînă dimpreună cu programul piesei. Mi-a fost năpădită inima de-un val de sînge cald.

Cînd ni s-au întîlnit întîmplător privirile, nu m-am putut împiedica să-i adresez, cu o înclinare a capului, un salut. Mi-au răspuns amîndoi, cu politeță, cu nedumerire vădită, întrebîndu-se, poate, de unde mă cunosc, de nu fac vreo confuzie.

Nu făceam.

4

La teatru, la concertele de la Ateneu, era văzută deseori o femeie destul de tînără, de corect îmbrăcată, cu o ținută cuviincioasă. Atrăgea luarea-aminte doar pentru că avea un trup scheletic, un obraz de-o mare urîțenie și niște ochi spălăciți, adînciți în orbite. Acelora care băteau în mod obișnuit

trotuarul Căii Victoriei și al bulevardelor prezența ei stîrnea, unora uimirea, altora supărarea.

— Ce caută aici?

— Ei, ce? N-are dreptul și ea?

Cum o chema — cred că nu știa nimeni. Multora le era cunoscută sub un nume hidos, dat dintr-o pornire de răutate: Moartea obosită.

Avea într-adevăr un cap care ar fi îndreptățit porecla — însă numai pe jumătate, fiindcă obosită nu părea niciodată. Dimpotrivă, era văzută cutreierînd în sus și în jos, încontinuu, arterele din centru. Călca repede, preocupată, crispată, făcîndu-și loc printre trecători, cînd pe lîngă ziduri, cînd pe bordura drumului, lăsînd impresia că e zorită să ajungă undeva — poate la o stație de tramvai, poate la o farmacie pentru o rețetă urgentă — însă reapărea din direcția opusă, cu aceleași mișcări și aceeași expresie neliniștită pe figura-i slutită.

Dar iat-o, cu trăsăturile destinse, cu un zîmbet care-i lumina ochii și gura, aninată de brațul unui bărbat. Mergea tot așa de grăbită, trăgîndu-l, ai fi zis, după ea, cu temerea ca nu cumva lui să-i treacă prin minte de a se răzgîndi.

— Aha! își spuneau cei ce o cunoșteau. A dat lovitura.

Se întîmpla să dea lovitura de mai multe ori în desfășurarea cîtorva ceasuri. Se întîmpla să nu aibă noroc și, deci, să gonească de-a surda, cu un aer de îngrijorare sporită.

Așa era în meseria ei, pe care, îmi închipui, ați bănuit-o.

Ca și în legătură cu Lucrezzia Kar altădată, s-a spus și despre Moartea obosită, cînd a fost văzută pe stradă cu un copil de mînă, că l-a luat cu chirie. Ar trebui să li se interzică imoralelor astea o asemenea practică, mai reprobabilă decît aceea a unor cerșetoare sau cerșetori care umblă cu mici făpturi străine ca să inspire milă. Ele ies în lume însoțite de copii plătiți cu ziua sau săptămîna spre a-și da aere de mame sau, în orice caz, de femei cinstite. La fel (n-ați citit în ziare?) fac englezoaicele bogate sau vedetele de la Hollywood.

Pentru ele nu mai sînt acum la modă papagalii, pisicile şi căţeii de rasă. Da, dar e oarecare deosebire: că nu-i iau pe copii cu chirie; îi adoptă, îi înfiază. Se duc la aziluri unde sînt copii fără identitate şi iau unul de-acolo, ori publică un anunţ la gazetă. S-a făcut! Cît le priveşte pe artiste, pe vampe, ele fac asta din plictiseală, din snobism, din setea de reclamă, dîndu-şi seama că nu mai interesează pe nimeni ce modă au lansat, cîte scrisori de admiraţie primesc pe zi, la al cîtelea divorţ au ajuns, ce marcă de automobil preferă, dacă la chef au obiceiul să danseze pe masă. Trăim, este drept, şi nişte evenimente mai palpitante (vorba reclamelor cînd e să lanseze un film) decît marafeturile cu care ne deprinseseră stelele răsfăţate. Şi-au dat, poate, seama şi ele că nu mai au şansa de a stîrni senzaţie comunicînd reporterilor că s-au surmenat dînd autografe, că un prinţ de pursînge le-a cerut în căsătorie, că şi-au vopsit părul într-o altă culoare. Exclus nu e să fie aşa. Exclus nu e să fie la mijloc şi un simţămînt de pudoare. Frunzărind ziarele sau ascultînd la radio, distrate, vor fi reţinut ca un fapt dezagreabil suferinţa cumplită în care se frămîntă pămîntul.

Capriciu? Fantezie? Fie şi aşa — numai să ţină! Trebuie să recunoaştem că atare fantezii şi capricii proiectează o lumină de simpatie asupra acelor femei pentru care maternitatea era un instinct refulat din motive de modă şi de profesiune. Indiferent mobilul, rămîne fapta care ar trebui generalizată. Sînt atîtea femei care copiază cu servilism toaletele şi toanele actriţelor sau ale cucoanelor suferinde de *spleen*! Şi sînt, pe de altă parte, atîţia copii dezmoşteniţi!

Se spune, desigur în glumă, că dacă ai noroc poţi să cîştigi la loterie fără a mai trece în prealabil pe la colectură să cumperi un bilet. S-ar mai putea spune, acum, cînd s-au înmulţit cazurile pruncilor găsiţi, că tot astfel poţi să devii, oricînd, posesorul unui copil în scutec.

Ce e mogîldeaţa asta de care te împiedici în pragul porţii tale? Cine scînceşte ca un pisoi pe-o bancă de grădină publică? Cui i-a căzut la colţul străzii un pachet învelit în cîrpe şi-n hîrtii? Te apropii, te pleci,

ridici, desfaci mica legătură, şi un suflet de om se găseşte în braţele tale. De tine depinde un mic destin, un suflet plăpînd ca un pui de vrabie, lepădat cu păreri de rău sau cu nepăsare criminală de o femeie pe care, fără a o cunoaşte, o numim îndeobşte *denaturată*.

Dacă mijloacele îţi îngăduiesc cît de cît să hrăneşti o gură, încă una — şi, la urma urmei, o gură de copil nu cere mai multă pîine decît una de cîine — pleci cu pruncul acasă, împărtăşind credinţa populară, că fiecare copil, chiar şi unul născut, cum se spune din flori, vine cu norocul lui pe lume.

Stai, că ne-am depărtat de subiect! Pornisem de la femeile care, ca Moartea obosită sau altele ca ea, indiferent dacă sînt sau nu cu tarif, pot fi lăsate să-şi dea aere de doamne virtuoase şi de mame afectuoase.

Pardon! Să-ţi destăinuiesc un secret: nefericita asta iese din cînd în cînd în lume şi intră într-un local fără grabă neliniştită, fără crispare, ci calmă, cu un zîmbet blînd, înduioşat pe faţă, chiar cu copilul ei, nu cu unul străin. Te-ai lămurit? Te mai indignezi?

În legătură cu ea mai află că e reazimul unei mame infirme care stă undeva, într-un fund de mahala (Bucureştiul e mare, nu se reduce numai la două bulevarde şi la Calea Victoriei!), că îşi creşte fetiţa (ai văzut ce drăgălaşă e — pot să iasă şi din monştri copii frumoşi) într-o familie (aşa cum spunem noi) onorabilă. Pentru aceste două fiinţe face ea meseria dezgustătoare pe care i-o cunoaştem. O face, măcar că natura a fost atît de ingrată cu ea încît i-a ieşit porecla care ar trebui să ne ruşineze pe noi, nu să ne amuze, cînd o rostim.

Ai rămas pe gînduri?

Uite-o, neliniştită că de vreo trei ore bate într-o parte şi-n alta drumul fără folos; a trecut şi pe bulevardele învecinate; a intrat, cu aerul că e în căutarea unei cunoştinţe, prin mai toate cofetăriile, cafenelele, berăriile; s-a încumetat pînă spre Cişmigiu. Are azi ghinion. E şi-o vreme ploioasă, rece, cu trecători pu-

ţini. Cărui bărbat pătruns de umezeală, de frig, i-ar mai arde acum de un sfert de ceas de iubire — şi mai ales cu cine? E parcă mai scheletică, mai suferindă, mai urîtă decît oricînd. Ai auzit-o, cînd a trecut pe lîngă noi, tuşind. Cu siguranţă că a răcit. Dintr-o astfel de răceală s-ar putea să i se tragă, într-o zi sau alta, Moartei obosite sfîrşitul. E ca o umbră.

Sfîrşitul i s-a tras, la vreo două luni numai după ziua aceea de toamnă rea, în noaptea cînd cutremurul a făcut din hardughia care se numea Carlton un morman de ruini. Printre victimele sfîrtecate, strivite, se afla şi ea. Locuia acolo.

În cartea de imobil, în dreptul numelui ei, portarul, pierit şi el dimpreună cu locatarii, îi pusese, într-o paranteză, porecla. Îi trecuse şi meseria. Era obligat.

XXII

1

Mi se împrăştiaseră, încă de pe cînd eram copilandru, neamurile în cele mai depărtate locuri ale Bucureştiului, de parcă soarta le-ar fi zvîrlit cu-o praştie. Ani şi ani în şir, ele trăiseră în aceeaşi mahala, pe vreo două străzi învecinate, astfel că se întîlneau nas în nas în fiecare zi şi aproape în fiecare ceas. Puteau, ca atare, femeile să ştie una despre alta ce se găseşte în tingirile şi-n cratiţele lor, să lase treaba şi să zăbovească la vorbă, fie în pragul porţilor, fie în casă la o cafea, să se plîngă de anume vecine bîrfitoare, de copiii care, în loc să meargă la şcoală, ţin maidanul şi de bărbaţii care întîrzie cam prea mult, seara, cu deosebire sîmbăta, la cîrciumă. Bărbaţii aveau, la rîndu-le, prilejul să-şi spună peste uluci sau pe uliţă „bună ziua", „bună seara", „noroc bun", „Doamne-ajută", să se întovărăşească uneori la vreo lucrare luată de careva dintre ei şi să petreacă, fie poftindu-se unii pe alţii, în zile de sărbătoare, pe la casele lor, fie întîlnindu-se prin cîrciumile de care nu era lipsită nici o răspîntie.

Iată că, într-o zi, o rudă spune ca din senin:

— Apoi eu mă cam duc, mă cam mut. Mi-am luat mîine bulendrele — şi să ne vedem sănătoşi. Mai dăm noi pe aici, mai veniţi voi pe-acolo.

La o întrebare care i se punea cu mirare şi părere de rău, sau fără să mai aştepte întrebarea, omul arăta, însoţindu-şi lămuririle c-un oftat sau cu-o înjurătură, că-şi ia lumea în cap, nemaipridídind să facă faţă

chiriei pe care proprietarul — umfle-l zmeii! — i-a tot urcat-o.

Nu era nimeni dintr-ai mei stăpîn pe locul şi chiţimia în care trăia. Erau toţi chiriaşi. Iar pe vremea aceea proprietarii (unii trăind cu îndestulare de pe urma cocioabelor şi a petecelor de curte, căci aveau cu duiumul pe multe străzi şi-n multe mahalale) dovedeau mai multă lăcomie decît oricînd.

Se mărise oraşul şi umblau noii-veniţi de pe la ţară, de prin provincie, după o locuinţă. „Schimbăm învoiala, neică (sau lele), punea proprietarul în vedere chiriaşului vechi. De la Sfîntu Gheorghe încolo mai dai o patacă pe lună (pataca era moneda de argint de cinci lei). Dacă îţi place, bine; dacă nu, îţi iei calabalîcul şi te duci în plata lui Dumnezeu; casa e a mea, şi drumul e al tău!"

Se îndura primăria din cînd în cînd, mai cu seamă în ajun de alegeri, să-şi aducă aminte că în Capitală exista o mahala cu întreită denumire de Dichiu, Tirchileşti, Făgădău. Trimitea atunci niscai pavatori şi vreo două căruţe cu bolovani să astupe gropi, să facă un trotuar. Se mai întîmpla să canalizeze cîteva străzi sau să pună pe uliţă, unde, noaptea, nimereai prin hîrtoape din pricina întunericului, cîteva felinare. Începuse să treacă pe o stradă mai lungă, ducînd pînă la centru, şi tramvaiul electric.

Ori de cîte ori era adus un pospai de îmbunătăţire acelor locuri, proprietarii ridicau chiriile, ca şi cum ar fi scos ceva din pungă cu prilejul acela. „Dacă-ţi place, cumetre! Dacă nu, mută-te în Tei, în Floreasca, la Mandravela, în Grozăveşti. Mahalale sînt, slavă Domnului, cîte vrei. A noastră începe să devie centru — o s-avem şi lumină electrică — şi, de! obrazul subţire cu cheltuială se ţine. Ştii vorba aia!"

Omul ştia şi vorba aia, dar mai ştia şi altele pe care, potrivit firii şi năduful ui, le trîntea în auzul jupuitorului.

Aşa mi s-au răzleţit unchii, mătuşile (şi cu ei, verii mei), aşa au rămas părinţii fără fraţi, surori, cumnate şi cumnaţi, cumetre şi cumetri. Şi-a strămutat fiecare sălaşul pe unde a putut, peste trei mahalale, unde se

orbecăia prin beznă, prin șanțuri cu miasme, prin noroaie sau prin praf pînă mai sus de glezne, dar unde proprietarii nu aveau încă îndreptățirea de a pretinde o plată mare. Cu trecerea timpului se vor îmbrăca și ei în pielea dracului, ca aceia pe care i-am cunoscut în mahalaua copilăriei.

Unii dintr-ai mei, avînd poate unele economii sau îndatorîndu-se pe la alții mai procopsiți, și-au cumpărat un crîmpei de pămînt dincolo de Colentina, de Plumbuita sau Bucureștii Noi, și și-au ridicat cu palmele lor, din chirpici, o odaie sau două. De jur împrejur, nici o altă așezare omenească; nici o fîntînă; de la ei, mai încoa'spre oraș, nici un drum tăiat; pustietate; cîmp lăsat în paragină, stăpînii lui plănuind să-l transforme în parcele pe care să le vîndă la vremea potrivită cu preț de speculă. Dar aceste rude ale mele se arătau făloase. Aveau „proprietate".

— Ce să zicem, e cam depărtișor — recunoșteau —, ne cam lipsește una-alta, sîntem cam singurei, ne-au cam dat, astă-iarnă, lupii tîrcoale, dar e bine, zău că e bine. Mai întîi, c-am scăpat de chirie și că nu trebuie să ne mai luăm catrafusele în spinare. Sîntem proprietari, cum s-ar zice. Pe urmă vara e mai mare dragul să stai la aer curat și să te uiți la cîmp. Atîta numai, că e plin de scaieți. Avem și pădurea aproape, la vreun ceas, unde mergem cînd e vremea frumoasă, în zi de sărbătoare, și mîncăm și ne întindem la umbra pomilor. De acolo, iarna adunăm cioturi, vreascuri, fără să ne oprească nimeni, așa că nu mai ducem grijă de lemne. De ce nu poftiți pe la noi, că, vorba veche, ochii care nu se văd se uită... Mergeți pînă la barieră, o luați pe șosea pînă unde este un puț, nu întîiul, al doilea, și de acolo tăiați cîmpul la dreapta. Nici trei ceasuri. Pentru cine merge mai repejor, vreo două și ceva.

Pînă la un unchi pe care îl aveam mai aproape de inimă pentru că era isteț, vesel iar cînd se afuma (se afuma cam des) cînta foarte frumos, am făcut cu piciorul, căci nu existau legături de tramvaie, vreun ceas și jumătate. Se mutase, cu vreo zece ani înainte, în Giulești, nu chiar în cîmp, însă nici departe de el.

De cînd stătea acolo se mai croiseră cîteva străzi, mai răsăriseră niște case, oamenii se mai înmulțiseră.

— Ne-am cam boierit, nepoate, m-a luat el la vale într-un rînd, fiind bineînțeles puțintel cherchelit și deci cu mai mult curaj. Se poate să nu vii să ne vezi? Parcă am sta la capătul pămîntului. Mîine-poimîine... După cîteva pahare, stările lui de suflet alternau între voioșie și o tristețe cruntă. Se apuca să plîngă în timp ce cînta o romanță melancolică, ea amintindu-i fie vremea armatei, fie întîlnirile și plimbările-i tainice, în tinerețe, cu „baba" lui, care pe atunci era subțirică și mlădioasă, fie niște chefuri strașnice cu prieteni care, în răstimp, răposaseră. Pentru ei vărsa cîțiva stropi din pahar, să se-aline, săracii, că tare le-a plăcut (mama lor!) băutura! Înjurătura pornea din iubirea mare pe care le-o păstrase și din admirația pentru cît putuseră, în viață, să tragă la măsea.

Făcîndu-și semne din ochi și cu prefăcute aere de mîhnire, nevastă-sa și cei cu care se afla la masă căutau să-l mîngîie:

— Potolește-te, Nae! Ce te-a apucat, măi omule? De-aia ne-am adunat?

Se potolea, își ștergea, oarecum rușinat, ochii înroșiți și mai deșerta o stacană.

Era înalt, voinic, roșcovan, mustăcios și blajin. Era cizmar, însă nu-i plăcea meseria și făcuse cîteva încercări să se lase de ea, așa că se angajase într-un rînd frînar, și într-alt rînd poștaș. Se întorsese din nou la banc, fără să mai intre la vreun atelier, ci rămînînd să pună flecuri, petece și pingele clientelei din mahala.

Cînd rostise: „Mîine-poimîine..." îi tremurase vocea, i se jilăviseră ochii. „Acum-acum plînge", am gîndit eu, au gîndit și ceilalți. L-a podidit într-adevăr plînsul pentru că mîine-poimîine — dè! — au să le cînte popa la cap și lui, și mătușii mele (ea a protestat cu aprindere), căci — dè! — omul e muritor.

— Potolește-te, Nae!

Nu s-a potolit, deoarece supărarea lui împotriva mea se-adunase cam de-ndelungă vreme și era, prin urmare, cam multă. Era supărat, între altele, că nepo-

tu-său nu pusese o vorbă acolo unde lucra el, ca să-l bage portar. Pîndindu-mă o dată în fața ziarului, îi rămăseseră ochii la uniforma cu galoane și la șapca omului de la ușă. Era supărat în primul rînd deoarece, așa cum îmi aruncase un bobîrnac, boierindu-ne acum după război (e vorba, sînt mereu nevoit să repet, de întîiul război), nu venisem încă să-l vizitez.

M-am dus. Mă aștepta la capătul străzii, temîndu-se că n-am să nimeresc, strada neavînd încă nume și casele neavînd număr. Se lăudase desigur, mai-nainte, vecinilor că-i sosește un nepot care e așa și pe dincolo, căci pe la porți și dinapoia lor stăteau mahalagii care ne petreceau, curioși, cu privirea. „Bună ziua!" le spunea el și l-am surprins făcînd cu coada ochiului, în sensul că „ăsta e!" Ei îi răspundeau cu un „Bună, meștere!" — cuvîntul de la urmă făcîndu-i o plăcere deosebită, căci i se părea că-l ridică în considerația mea. Mi-a și spus în treacăt:

— Mă cam luai tu peste picior, nepoate, că sînt cîrpaci; văzuși?

Văzusem, auzisem, înțelesesem. Nu-mi era, cu toate astea, lămurit de ce pe o parte a străzii, și anume pe aceea locuită de unchiul meu, casele erau strîmbe, șoldii, mărunte, unele din bîrne și din lut, altele, deși din cărămidă, cu tencuiala cojită, cu garduri încropite din nuiele sau chiar fără împrejmuire; de ce nu era pietruită și nu avea trotuar.

— Ei, nepoate, ți-am zis eu că Giuleștii s-au mai mărit și și-au mai schimbat obrazul, dar chiar ca pe ulița lui Vodă sau pe la Făgădăul nostru nu arată... Să fi văzut cum era cînd ne-am mutat aici.

— Bine, dar pe partea astălaltă...

— Aha, băgași de seamă? Uite că am ajuns. Uite-o pe mătușă-ta că ne-așteaptă în prag. Să intrăm, și-o să-ți spun.

Mi s-a părut că în clipa aceea, însoțindu-mi privirea și dîndu-mi răspunsul, neamul meu coborîse glasul; că în cuvintele lui suna parcă puțintel respect și puțintică teamă.

Partea cealaltă avea case înăltuțe, frumoase, cu ferestre mari, cu grilajuri vopsite. La ferestre — per-

dele de dantelă și ghivece cu flori. Flori, arbori roditori se vedeau și în cuprinsul larg al fiecărei curți. „Oameni cu stare, am gîndit. Ce fel de oameni? Și ce i-a hotărît să se-așeze aci, unde a înțărcat dracul copiii?“ Am mai remarcat că partea aceea, mai înălțată și fără gropi, avea o fîșie din drum pavată și un trotuar lat, neted ca în palmă, făcut din piatră cubică. M-au informat ai mei cu un singur cuvînt, după ce se uitaseră pe furiș la fereastra dinspre stradă și la cea care dădea în curte — dacă erau închise. Erau.

— Hoți!

Într-adevăr, îndeletnicirea acelora care se înșiruiau pe latura dimpotrivă a străzii, ducînd traiul unor slujbași cu lefuri mari sau al unor rentieri, era de hoți de trenuri. Meserie foarte productivă, judecînd după gospodăriile pe care le duraseră.

— Dacă ai vedea ce cară cu brișca la ei acasă! Toate bunătățile. Și ce chiolhanuri trag! îmi spunea admirativ unchiu-meu.

— Dacă le-ai vedea pe nevestele lor! glăsui mătușă-mea. Cucoane! Așa sînt de gătite și de sulemenite.

— De ei ce să mai zic? i-a luat vorba din gură bărbatu-său. Boieri! Na, uite că tocmai trece unul. Vino să-l vezi. Stai nițel mai departe de geam, să nu bage de seamă.

Trecea pe vizavi un cetățean bine îmbrăcat, zdravăn, cu mustața răsucită, cu mersul mîndru, cu înfățișarea de ins căpătuit, liniștit, mulțumit. Părea să aibă vreo patruzeci de ani.

În legătură cu el am aflat că fusese închis vreo șase luni și că alaltăieri, după ce se întorsese cu trăsura de la Văcărești, toți ai lui, dimpreună cu el, au tras un chef care a ținut toată noaptea.

...Sînt cam cu nasul sus — au continuat să mă lămurească ai mei în timp ce stam la masă. Așteaptă să le dea oamenii bună ziua, și atunci duc numai un deget la pălărie. Femeile lor sînt și mai fudule. Altminteri, își văd de treaba lor, numai să nu-i calce nimeni pe bătătură. Dar cine de pe-aici ar îndrăzni — și de ce? Nu îndrăznesc ei comisarii și ipistații să-i atingă cu-o vorbă, cu o uitătură mai așa, darmite noi?! Dimpo-

trivă, oamenii poliţiei din mahala sînt în prieteşug cu ei, şi lumea de pe partea amărîtă a străzii îi vede intrînd şi zăbovind la hoţi şi ieşind de la ei, după mai multe ceasuri, pe trei cărări.

Mă întrebasem cum de gospodarii primăriei au tras trotuarul şi au pietruit drumul numai pe dinaintea lor. Iaca aşa! Nu băgasem de seamă că şi felinarele, vreo patru, erau puse tot pe partea lor. Cînd plecau la gară să-şi facă meseria, purtau ghiozdanele în mîini — de-ai fi zis că sînt slujbaşi care merg la birou. După două-trei zile se întorceau cu ghiozdanele parcă mai umplute, şi faptul că le mersese bine îl cumpăneau mahalagiii după răsunetul şi lungimea petrecerilor care se încingeau.

Cîteodată se aşternea în acele aşezări o tăcere apăsătoare. Nu se mai auzea, nu se mai observa nici o mişcare. Însemna că atunci se abătuseră ceasuri de necaz asupra membrilor corporaţiei; că unii prinşi la drum sfeterisind fuseseră dovediţi a face parte din acea bandă care ocupa jumătate dintr-o stradă care, deşi nu fusese botezată oficial, era cunoscută chiar factorilor poştali cu denumirea de strada Hoţilor; că se impunea să fie adunată banda întreagă (nu mai fusese cam de mult adunată), pentru a se face anume confruntări şi pentru ca anchetatorii, de la cei mai mici pînă la cei mari, precum şi avocaţii, s-o mai dijmuiască.

O zi, două, apăreau în ziarele de mare tiraj reportaje cu titluri şi subtitluri bătătoare la ochi: Arestarea cunoscutei bande de hoţi de trenuri; marile lovituri din trenul Simplon; capturarea hoţilor şi-a complicilor lor; era timpul ca organele de poliţie să-şi facă datoria; vom mai reveni cu noi şi senzaţionale amănunte. Nu mai reveneau, cu toate că amatorii de amănunte noi şi senzaţionale stăteau în aşteptare. Umblase în mare grabă un împuternicit al hoţilor (îndeobşte avocat cu greutate în barou şi-n politică) pe la gazete, negociase şi obţinuse (nu pe degeaba, se-nţelege) tăcerea. O săptămînă, două, se holbau la ei, răcneau la ei, apoi se îmblînzeau ca prin farmec, inspectorii, comisarii de la prefectură, judecătorii de instrucţie şi substituţii. Hoţii nu mai erau ţinuţi cu pîine şi cu apă

printre amărîţii de rînd care şterpeleau un portofel jegos prin vagoanele de tramvai sau în înghesuiala de la un cinematograf; căpătau regim de favoare, punîndu-li-se la dispoziţie cabinetele comisarilor sau grefierilor, îngăduindu-li-se cucoanelor lor vopsite pe obraz, gătite cu cercei şi brăţări, să le-aducă mîncare de acasă (pui fripţi, şi caşcaval, şi cozonac, şi sticle cu vinuri şi şampanie, şi ţigări cu vîrful aurit). Prin apărătorii lor, oamenii mişcaseră din urechi (şi mişcaseră bine), astfel că acum între reprezentanţii autorităţilor şi ei se stabileau, mai bine zis se restabileau, relaţii ca între persoane civilizate. Împricinaţii recunoşteau că, într-adevăr, o cam făcuseră de oaie în vremea din urmă, „lucrînd" mai mult în trenul internaţional şi putînd astfel să dăuneze bunului nume al ţării peste hotare (existau, în definitiv, atîtea alte trenuri, căci nu trecea o jumătate de oră fără ca din gară să nu pornească o garnitură). Dinspre partea lor, anchetatorii erau de acord că-i surchidiseră cam tare — „dar ce să faci? serviciul; datoria". În încăperi cu străjer la uşă, cu perdelele trase, la prefectură sau la parchet, se întindeau împreună la băutură şi la jocuri de cărţi — evident, cu grija din partea hoţilor de a se lăsa traşi pe sfoară.

Cam în a treia săptămînă, strada care le purta numele recăpăta viaţă pe partea dimpotrivă a sărăcimii. Era iarăşi, seara, lumină la ferestre şi se auzea tămbălău într-o casă ori alta. Treceau iarăşi, ziua, grangurii cu gravitate, de parcă ar fi mers la plimbare în centru sau s-ar fi dus la un minister, înălţînd numai un deget la pălărie cînd vecinii îi salutau. Rămînea lipsă unul; rămîneau lipsă doi, cărora li se intenta proces şi li se dădea un mezelic de pedeapsă de trei, de şase luni, de un an.

— Să nu te-apuci cumva să povesteşti toate astea la jurnalul tău. Văz că ai fost numai ochi şi urechi, m-a avertizat unchiu-meu.

Multe din „toate astea" au fost dibuite de mine, prin legăturile cu reporterii de fapte diverse, mai tîrziu.

— De ce?

— Păi, de! pe aici se știe că am un nepot care... așa și pe dincolo... S-ar putea să le sufle vreun vecin ceva, și cu ei nu e bine să se puie omul în cîrcotă. Au proptele. Sînt tari.

N-am povestit.

2

Bătrînelul care dăduse buzna în încăperea unde lucram era scund de statură, grăsuliu, îi erau obrajii de un roz infantil și purta o barbă mică, albă ca vata. Și bărbuța, și neastîmpărul mișcărilor, și întreaga-i alcătuire aveau ceva de țap. Am observat la butoniera hainei negre (era îmbrăcat în negru) o rozetă. Figură de slujbaș, de ofițer la pensie. Ceva mai pe urmă am observat că, dincolo de voioșia pe care o împrumuta chipului, era neliniștit.

A spus cu glas tare, în prag: „Noroc și voie bună!“, a ridicat brațul cu pumnul strîns în semn de salut proletar și a rîs.

— Eu sînt...

Rostindu-și numele, a adăugat: „Profesor; profesor din...“ Era vorba de un oraș din partea de nord a Moldovei. M-a luat repede, căutînd cu privirea-i de șoarece un scaun, găsindu-l într-un colț, punînd pe podea teancul de ziare care stătea pe el, trăgîndu-l lîngă masa mea și așezîndu-se după ce mi-a adus la cunoștință, oarecum cu mustrare (sau mi s-a părut mie):

— Mulțumesc, m-am servit! Să ne bucurăm, domnule, tovărășelule — a urmat. Văd că ești mai tînăr decît mine, așa că permite-mi să-ți vorbesc în felul acesta. A venit vremea noastră; am scăpat de burghezi... Pînă și majestatea-sa e cu noi... A bătut ceasul democrației adevărate... După ea o să bată și al socialismului... Numai să nu ne grăbim. Ce nevoie am avea acum să ne grăbim?

— Ce doriți dumneavoastră?

Întîmplarea se petrecea în întîile zile de după 23 August. Mă deprinsesem și dinainte să am de-a face, prin redacțiile unde lucram, cu tot felul de inși — unii cu articole care să li se publice, alții cu „idei" care să le fie sprijinite, alții cu reclamații și proteste, întemeiate sau nu, împotriva anumitor foruri și chiar împotriva ziarului care tipărise ceva ce nu le-a fost pe plac. După Eliberare, toate gazetele apărute atunci fuseseră asaltate de puhoiul acelora care, aducîndu-și aminte că în fond au avut totdeauna convingeri democratice (și nu numai democratice, dar și socialiste — într-un fel, pînă și comuniste), țineau să se pună bine cu timpurile noi. Deosebită grabă și un foarte mare devotament cheltuiau unii (și erau numeroși) care se simțeau cu o muscă, sau cu mai multe, pe căciulă; cărora li se clătina pămîntul sub picioare. Căutau să-și ascundă păcatele, iar dacă ele nu puteau fi tăinuite — să le justifice. Într-adevăr, au cam greșit; au scris, au vorbit într-un anume fel, au făptuit anumite lucruri, au îmbrăcat niște uniforme și cămăși colorate, dar așa bătea vîntul. Împotriva lui poți oare să te pui? Însă ei gîndeau altfel, și pot să aducă probe că nu erau de acord cu oamenii și vremurile vechi. Au mers într-adevăr cu țărăniștii, care se declarau democrați, însă n-au fost cu liberalii, iar dacă au fost cu liberalii, se găseau în tabăra lui Tătărăscu, și-a lui Bejan, nu în a Brătienilor; au fost cu A. C. Cuza, nu cu Zelea Codreanu; cu regele Carol al II-lea și nu cu Antonescu. Au simpatizat, e drept, cu Mussolini, dar nu și cu Hitler. Transnistria? Da, au fost acolo, dar nu s-au întors cu piane, ca alții. Antisemitism? Pot să vină cu martori evrei că au avut totdeauna prieteni printre israeliți.

— Aud?

Musafirului meu i s-a părut probabil că întrebarea pe care i-o pusesem avea tonul cam aspru, și obligîndu-mă s-o repet, se aștepta la îndulcirea ei.

— Ce doriți dumneavoastră?

— Mi se pare că sînteți ocupat.

A tălmăcit clătinarea mea echivocă din cap în sensul care îi convenea — și anume că prea multe treburi

nu aş avea, că, oricum, pot să mă întind puţintel la vorbă cu el, care a sosit de trei zile, din tîrgul depărtat, în capitala ţării, spre a-şi da mai bine seama de situaţie. S-ar părea că roata nu se mai întoarce, că s-a isprăvit pentru totdeauna cu Antoneştii şi cu nemţii, pe care îi bat ruşii de-i frîng, că romînismul a apucat pe alt drum.

— De aceea, m-am hotărît, domnule. Apuc şi eu, la bătrîneţe, pe drumul nou. Adică pentru mine nu e nou, deoarece, cînd eram tînăr, am fost în partida lui Nădejde şi-a lui Morţun, care aveau idei cam ca ale domnului Titel Petrescu (am stat de vorbă împreună, şi dumnealui mi-a spus să vin la dumneata). Pe urmă, în '907, cînd eram învăţător, m-a arestat stăpînirea ca instigator. Dumneata eşti tînăr, n-ai de unde să ştii lucrurile astea.

— Nu sînt aşa de tînăr...

— Ba eşti, tovărăşelule!

— N-am reţinut numele dumneavoastră.

— Timuş!

— A, da!

S-a arătat şi mai neliniştit, i-au clipit genele. Cu o mişcare necontrolată, s-a răsucit în scaun şi a privit spre uşă.

— De ce ai spus: „A, da!"?

— Mi se pare că...

— Ei da, am avut în timpul războiului o funcţie. Chestiune patriotică, nu? Asta nu înseamnă că l-am servit pe mareşal; am servit ţara şi pe majestatea-sa. Uite de ce-am venit, căci nu vreau să-ţi mai răpesc din timp. Am adus un articol. Vreau să se afle de către toată lumea că am trecut de partea dumneavoastră. Mă-nscriu şi în partid.

A scos şi a pus pe masă cîteva foi îmbîcsite de slove mărunte, repezite, încălecate.

— Nu-l public!

I-au tremurat în clipa aceea mîinile şi buzele subţiri, i s-a clătinat bărbuţa, a clipit din ochi, chipul, din zmeuriu, cum era înainte, a devenit alb ca hîrtia.

— A, da!

„A, da!" rostise de data aceasta el, zvîcnind, luîndu-și foile de pe masă și îndreptîndu-se cu pași repezi, mărunți, spre ușă. Din pragul ei a morfolit o amenințare:

— Mă voi plînge domnului Petrescu... Dumnealui m-a trimis...

A doua zi redacțiile primeau de la Tribunalul Poporului o notă în care se arăta că organele statului au arestat încă un criminal de război: pe numitul Timuș, călău sinistru al populației din județul în care se aflase în anii tiraniei fasciste.

3

Cu douăzeci și cinci de ani înainte, în 1919, la începutul intrării mele în presa cotidiană, am mai fost pus în situația de a primi vizita unui musafir neplăcut. A fost o poveste ceva mai lungă, cu o serie de peripeții, unele hazlii, altele destul de supărătoare. Pe temeiul relatării unui corespondent din Giurgiu (sau Turnu-Măgurele), publicasem un articolaș arătînd că în urbea respectivă au fost descoperite niște potlogării la Administrația Financiară și că „ancheta este în curs". În după-amiaza aceleiași zile, la un ceas cînd redacția era goală, a intrat valvîrtej în biroul meu unul destul de vîrtos ca înfățișare, sprîncenat, mustăcios, cu o „muscă" sub buza de jos, cu-o gambetă cam uzată pe cap, cu un baston solid într-o mînă, cu un exemplar de ziar în cealaltă. Figură de provincial, de geambaș, de agent electoral, așa cum această din urmă specie era prezentată în caricaturi.

Părea să fie cătrănit greu la suflet. Părea să fie, totodată, după un popas mai întîrziat la un birt, la o cîrciumă, căci m-a izbit, de cum a deschis gura și a răcnit, o pală puternică de vin și poate și de țuică. Îi erau ochii tulburi, îi era obrazul congestionat, dar aceste din urmă, să zicem, „semnalmente" s-ar fi putut datora și stării sale aprige sufletești.

Nu știu ce a spus cînd a intrat, dar nu am uitat că, plecînd, a strigat: „Vă arăt eu vouă... " Sînt convins

că în hol a urmat completarea firească. Am mai avut bănuiala că aflase de la intendent cam a cui era inițiala din josul articolașului care-l scosese din balamale. Intendentul în chestiune se găsea în serviciul gazetei încă de pe vremea întemeietorului ei, astfel că-i trecuseră pe sub ochi șiruri de reporteri și redactori care acum nu mai erau de multă vreme tineri și nici începători. Jovial, îndatoritor, cam slugarnic față de cei mari, cu aer de protector cînd mai-mărunții voiau să ajungă la patron (era cerberul lui), suferea de păcatul limbuției și-al indiscreției. Își băga nasul în manuscrise cînd le ducea la tipografie și în scrisorile venite de la cititori. Pe vizitatori îi supunea unui interogatoriu cam excesiv, dar binevoitor, din dorința de-a le fi de folos și pe plac; din dorința, deopotrivă, de a-și da importanță, drept care folosea pluralul: să *vedem* dacă domnul cutare este aici; știți dumneavoastră că *noi* nu putem pentru ca să lăsăm pe oricine, la orice oră, căci *avem* de lucru; cum ați zis că vă cheamă? Mulțumesc; *ne* recomandăm Georgescu, Ion Georgescu, și *sîntem* aici de pe vremea jupînului. (Arăta spre vitroul care înfățișa, la capătul scării, chipul lui Beldiman.) Îl admonestau uneori și directorul, și secretarii de redacție, și redactorii că vorbește prea mult și divulgă anumite secrete ca, de pildă, pseudonimele.

— A, cine a scris chestia cutare? Domnul cutare. Dumnealui iscălește așa. Și mai iscălește și cu numele de...

În împrejurarea aceea m-am supărat pe el:

— Mi-o făcuși, nea Ioane! Cine te-a pus?

A tăgăduit cu mîna la inimă, fără să-mi poată înlătura părerea că, luat din scurt, destăinuise zurbagiului taina. A continuat să nege cu aceeași tărie de-a lungul multor ani, cînd, întîlnindu-l, îmi făceam o plăcere să-l necăjesc. Pe urmă, i-am dat pace. Nu mi-a dat, însă, el după Eliberare, cînd ajunsese pensionar.

— Acuma, că s-au schimbat vremurile și că am îmbătrînit, mi-a spus într-un rînd la un colț de stradă, poci pentru ca să vă spui că atunci, știți, cînd erați tinerel și v-am *primit* la gazetă, am făcut într-adevăr

boroboaţa de care m-aţi întrebat mereu. Gata, m-am uşurat acu'! Aveam parcă, aşa, ca o piatră aici.
Arăta cu mîna, potrivit obiceiului, în direcţia inimii.

Fără vreo altă introducere, vijeliosul meu musafir a strigat atunci, trîntind ziarul mototolit pe masă şi înfigîndu-şi degetul gros, plin de păr, cu unghia mare, pătată de cerneală violetă, într-un anume loc al ei:
— Cine a scris porcăria asta?
— Vă rog? l-am luat eu cu diplomaţie, căutînd să-l descumpănesc şi, oricum, să cîştig timp.
— Nu făcea pe Ghiţă în porumb! Nu mă ruga nimic! mi-a replicat el cu brutalitate. Răspunde!
Eram, pe vremea aceea, uscat ca un ţîr şi cam gălbejit la obraz. Cum stătea cu mîinile proptite pe marginea mesei, aplecat peste ea din pricină că era înalt de statură, şi se holba la mine, dăruindu-mi în acelaşi timp efluviile băuturii care dospea într-însul, am avut impresia că mă cîntărea şi măsura cu un simţămînt de dispreţ şi de milă.
— Aici este vorba de mine! a continuat văzînd că răspunsul meu zăboveşte. De persoana mea! Cum aţi îndrăznit să publicaţi în porcăria voastră de jurnal cu care mă... (Vorbele care au urmat nu pot fi tipărite.)
— Domnule! mi-am îngăduit, la rîndu-mi, să fac pe ofensatul.
— Gura! mi-a închis-o el. Cum aţi îndrăznit să spuneţi c-am furat, c-am făcut şahăr-mahăr, că s-a deschis împotriva mea o anchetă? Ce anchetă? Că dacă era cum aţi arătat voi, acu' nu mai eram aici, eram la răcoare. Nu? Cine v-a trimis anonima?
— N-a fost o anonimă.
— Să taci! Dacă n-a fost anonimă, a cui era? Momentan vreau să ştiu — că-mi cam dau cu ideea. Iorgulescu — nu? — care-mi pîndeşte locul. Te văz după mutră că am ghicit. Ori Delureanu, zis Cîine-mox, cu care m-am certat? Nu e Delureanu, că de dimineaţă, cînd l-am strîns în chingă, s-a jurat pe mă-sa şi pe ta-su că n-are obiceiul...

— Înţelegeţi că nu se poate spune. Secret! Aşa e la ziare.

— Secretul...

S-a bătut peste gură, dar am priceput că era pe cale să mai tragă o sudalmă ziarului şi celui de dinaintea sa. I-a cruţat.

Cînd mă gîndesc mai bine, îmi dau seama că avea încrîncenarea şi chiar asemănarea fizică a unora dintre personajele interpretate de actorul atît de talentat, Giugaru. Avea şi inflexiunile vocii lui. Atîta doar, că era mai lung de statură, astfel că mi-l aminteşte şi pe răposatul Ghibericon.

— Vorba este: ce facem? m-a încolţit el. M-aţi atins în onoare, aşa că dacă mîine (bagă-ţi în cap!) nu publicaţi cu slove mari şi negre (negre, domnule!) că v-a păcălit nu ştiu cine şi că eu sînt o persoană cinstită, vă dau în judecată şi-o să intraţi la gherlă. S-a auzit?

Pe înserate, cînd redacţia era în păr, colegii care aflaseră întîmplarea îşi exprimau părerea în moduri diferite.

— L-ai pus la locul lui? mă iscodeau.

— Se-nţelege că da! mă cam lăudam eu.

— Foarte bine! Unde mai e libertatea presei dacă nu poţi să mai scrii adevărul?

— Hă-hă, să fi fost eu, nu dumneata — se indignase reporterul care „făcea" piaţa şi primăria, cel mai lat în umeri din redacţie, posesorul unui baston cu noduri (îl purta, spunînd că în mahalaua lui de dincolo de Obor erau cîini mulţi şi răi), îl lipeam de perete, îl dam tumba cu ... în sus, pe scări.

— Dar dacă ştirea n-o fi adevărată? a strecurat cineva dintre ei veninul îndoielii. De unde ai primit-o?

— De la corespondentul nostru. Eu n-am făcut decît s-o mai dezvolt. Faptele au rămas aşa cum le-a relatat el.

— Mde!

Îndoieli a început să aibă, pînă la urmă, şi secretarul-şef de redacţie, fiindcă neîncredere exprimase şi patronul ziarului.

— Trebuia să-mi arăți și mie ce ai scris. Să nu iasă vreo încurcătură. Ia cheamă-l la telefon pe corespondent — să-ți confirme.

Pînă să capăt eu legătura, m-a chemat el.

— Succes! Bombă, șefule! a răcnit omul nostru în pîlnia receptorului. L-au arestat pe bandit cînd se dădea jos din trenul de București. Nu știu ce-a căutat acolo. Puneți chestia mîine, cu niște floricele și cu litere mari, negre — mari și negre, bătrîne! Și zi la administrație să expedieze o sută de foi în plus. În oraș e senzație.

— E într-adevăr un succes, a convenit secretarul-șef cînd i-am comunicat. Mă duc să-l informez pe jupîn. Pînă atunci apucă-te de chestie, ca să poată să intre la toate edițiile. Lungește-o. Pune-i titluri și subtitluri; bag-o la pagina întîia.

Peste un sfert de ceas:

— E gata? Bun! Patronului i-a părut bine. Te-a felicitat. Pentru poimîine va scrie el un comentariu cu privire la îndrăzneala borfașului de-a veni să ceară socoteală gazetei.

M-au felicitat și colegii.

Știrea a apărut a doua zi, dar comentariul directorului n-a mai intrat în ziua următoare, căci din urbea de pe malul Dunării a sunat în răstimp, la telefon, vocea plouată a corespondentului:

— L-au pus în libertate pe bandit. Sforărie politică. Umblă hoțul să mă cotonogească. I-au spus și Iorgulescu, și Delureanu că știrea la ziar vine de la mine, nu de la ei.

Pînă în mai puțin de 48 ore a fost primită la redacție, prin portărei, o somație care ne punea în vedere să publicăm „în același loc și cu aceeași literă" o dezmințire a știrilor apărute în ziar cu privire la domnul Cutare, administrator financiar, persoană onorabilă, calomniată etc., etc. Bătea cît de colo la ochi stilul avocățesc. Rectificarea trebuia să apară, „conform legii", în numărul imediat următor, altminteri reclamantul se va adresa justiției „potrivit art. X, alin. Y din legea presei, care..."

Somației nu s-a dat curs.

— De ce n-am temut n-am scăpat, mi-a adus la știință, cam morocănos, șeful. Te-ai pripit. Ne-am pripit. O să iasă bătăi de cap, spune Contenciosul. Îl dau afară pe corespondent, care e un bețiv și-un zevzec. Am primit o scrisoare din localitatea lui (e drept, neiscălită) că e cam ciubucar.

La vreo săptămînă, apoi, a sosit citația de dare în judecată. Colegii – unii mă compătimeau, alții, mai bătrîni, mă dojeneau, îmi dădeau sfaturi:

— În meseria noastră trebuie să nu te grăbești. Dumneata, nu te supăra, îți cam iei vînt.

Aceasta era și părerea patronului. Era și părerea avocaților ziarului.

În seara aceleiași zile, iarăși — țîr! țîr! — telefonul din urbea cu pricina. La aparat, cu voce gîfîindă, omul nostru care, pînă una-alta, nu fusese concediat.

— Alo, cine e? Dumneata? Bombă mare! Succes! L-au arestat pe banditul — știi care. De data asta s-a zis cu el. Două sute de mii de lei a furat. I-au dat drumul din brațe oamenii lui. I s-a deschis proces. L-au băgat adineauri în dubă și l-au trimis peșcheș la Văcărești. Omul dumitale! Salut!

Citația a rămas în cartoane. După vreo șase luni, a sosit însă alta. Banditul fusese judecat și, „din lipsă de probe", achitat, încît cu mai multă pornire cerea daune morale și materiale pentru „prejudiciile grave pe care i le adusese gazeta".

Eu, în vremea asta, plecasem de la ea.

4

— Domnule, cu atîta cît s-a furat și se mai fură la noi, ar putea să trăiască toată lumea, nu numai bogații, în îndestulare și mulțumire...

În vorbirea omului ostenit, deoarece ziua întreagă tăiase lemne, crăpase buturugi, iar pe urmă le cărase în pivniță, intra mai mult amărăciunea decît revolta. Dar, după clătinarea lui din cap, desprindeam parcă

şi o anume admiraţie pentru cît şi cum putea să se jefuiască, fără stînjenire şi pedeapsă, în ţara noastră. Aveam impresia că simţămintele şi reflexiile împărtăşite mie îl stăpîneau de îndelungă vreme şi că din meditările lui singuratice, triste, rezulta încheierea la care ajunsese.

Era şubred, cu obrajii scobiţi, însă nici acum, la capătul zilei, nu arăta prin cuvinte de tînguire că munca a fost grea. Într-un singur rînd numai, cînd l-am chemat să-şi primească plata, şi-a cuprins şalele în palme şi şi-a îndreptat trupul părăduit, oftînd (mai mult icnind). Nu era de felu-i tăietor şi cărător de lemne; era dulgher — dar în acel sfîrşit de noiembrie, cu lapoviţă şi frig tăios, în prag de ninsoare şi ger, binalele se îmbrăcaseră pînă către mijlocul primăverii, ca de obicei, în rogojini şi scînduri. Altă cale de agonisire a hranei şi căldurii pentru ai săi nu avea.

— Munca nu e o ruşine, domnule, a mai filozofat el (reuşisem să-i dezleg puţintel limba). S-ar părea că, cu toate astea, nici hoţia nu e o ruşine, ba din contră. N-ai văzut ce se întîmplă, ce se scrie într-una la jurnale?

Răbufnise din nou afacerea cunoscută sub numele de Skoda.

S-a furat mult, continuu, pe scară mare, în moduri diferite, unele viclene, ingenioase, rămînînd ani de ani, cîteodată pentru vecii vecilor neştiute, nebănuite, altele cunoscute, recunoscute cu seninătate şi cu sfruntare.

Sub guvernarea lui Averescu fusese ministru acel Oct. C. Tăzlăuanu, publicist ardelean, prieten nedespărţit de Goga, conducător dimpreună cu el al revistei *Luceafărul*, ale cărei pagini erau nu numai de literatură, dar şi de îndrumare morală. Pînă în mai puţin de un an, el a izbutit să i se adauge numelui, şi aşa de lung, pe care îl purta, încă unul. I se spunea în presa democrată şi în parlament, cînd partidele se încăierau, aruncîndu-şi acuzări de necinste, Codrul. Tăzlăuanu-Codrul. De ce? Pentru că, fiind mai mare peste păduri,

deposedase statul de o bună parte din ele, trecîndu-le în proprietatea unor societăţi care le culcaseră la pămînt. Din partea acelor societăţi, el căpătase teancuri de acţiuni, iar la conducerea lor îşi avea locul rezervat pentru cînd nu va mai fi ministru. Era un ins acru, uscat, format la şcoala ipocriziei lui Maniu, pe care, totuşi, îl părăsise. Cînd a fost prididit de atacuri, a luat la început pe „nu" în braţe, s-a arătat indignat, a declarat că se va bate în duel cu oricine îi va mai arunca în obraz că e hoţ, a adresat mustrări ingratitudinii „vechiului regat", care nu lua în seamă viaţa lui de martir sub oblăduirea habsburgică; pe urmă, a recunoscut cu cinism: da, am dat iama în pădurile statului; da, le-am dat lui Schuller şi altora; se înţelege de la sine că am primit bani şi pachete de acţiuni, că am un scaun liber în fiece consiliu de administraţie. Eu am fost om sărac; dacă rămîneam scriitor, cum am fost, puteam să trăiesc mai departe sărac; însă acum sînt om politic, şi nu e frumos pentru ţară ca un dregător al ei să mănînce la birt şi să doarmă într-o cameră de hotel. Ce ar grăi străinii şi cu deosebire opresorii noştri de pînă ieri, austro-maghiarii? Dar, dacă e să se scrie istoria, apoi e musai să se ştie că şi alte onorate persoane au căpătat bucăţi de păduri şi acţiuni şi locuri în consilii. Ele nu sînt numai din Ardealul nostru, dar şi din ţara dumneavoastră, nu fac parte numai din partidul în care mă aflu, şi care e al domnului general Averescu, ci şi din alte partide. Să dau nume?

Eram, ca reporter, la Cameră cînd s-a produs şedinţa aceasta de lămurire. Gazetele anunţaseră că ministrul Tăzlăuanu-Codrul va răspunde învinuirilor care i se aduceau de multă vreme. Se anticipa asupra caracterului furtunos al dezbaterilor, din care generalul şi oamenii săi vor ieşi tărbăciţi, compromişi, astfel că nu le rămînea altă cale decît demisia; după care jefuitorul codrilor va trebui să-şi strămute domiciliul la Văcăreşti. Ediţiile speciale erau, din ajun, pregătite.

Îmbrăcat în ţinută neagră, solemnă, puţintel tras şi galben la faţă, dar rigid, calm, cu o servietă plină ca un burduf alături de el, vorbitorul îşi păstrase

un timp brațele împreunate pe piept, apoi le sprijinise de marginea tribunei, apoi, pe măsură ce vocea sa devenea mai tăioasă, își înfipsese mîinile în șolduri. Cînd a zvîrlit întrebarea provocatoare, s-a depărtat de tribună, a rășchirat picioarele, a vîrît mîinile în buzunare.

A repetat, purtîndu-și privirile de la banca ministerială, în capătul căreia generalul, îmbujorat la față, își freca nervos ciocul alb, spre locurile ocupate de fruntașii partidelor:

— Să le dau?

Învolburarea de mai înainte, din incintă, făcuse loc unei atmosfere de gheață. Cîteva glasuri mai din laturi și de la fund răspunseseră fără prea multă aprindere:

— Dă-le!

Altele, din întîile rînduri unde stăteau cei mari, interveniseră cu ton de prefăcută plictiseală:

— Să se încheie subiectul, domnilor! Avem chestiuni mai importante de discutat.

Dintr-o bancă, mai de la mijloc, răsări unul mărunt de statură, foarte mărunt, cu o figură cenușie-verzuie ca de șobolan, cu ochi mici, negri, care se mișcau neastîmpărați de la stînga la dreapta. Vorbi tînguitor, mieros, pripit, cu accent puternic ardelenesc, împărtășind adunării că el și prietenii săi „de dincolo" sînt de asemenea pentru curmarea dezbaterii, care numai obidă le-a cășunat. Domnul ministru și ei toți au venit cu dragă inimă la patria-mumă — și ce întîmpinare le face ea? Este mamă bună, sau vitregă? (el spunea: *mașteră)*.

— Nu numai în fratele Tăzlăuanu, care e ministru al majestății sale și al domnului Averescu, eroul romînității, și a fost în trecut mucenic în închisoarea de la Seghedin, se zvîrle cu piatra, dar și în alții, de peste munți. S-a zvîrlit și în mine, carele...

— Ce e cu fondurile de la Blaj? îl încolțiră cîteva întrebări.

Ca și cum nu le-ar fi auzit, urmă cu debitul mai precipitat decît pînă atunci, săltîndu-se pe vîrful picioarelor, ca să fie văzut. Glasul îi devenise îndurerat; s-ar fi zis că e gata să plîngă:

— Grăitu-s-a mereu că noi am coborît în regat cu gînd aprig de agoniseală. D-apoi dumneavoastră toţi de aci nu acelaşi cuget aveţi? Una mie ani, onorabili domni şi fraţi, ne-am nutrit, sub Habsburg, doară cu pită neagră. Venit-a vremea s-o mîncăm pe cea albă, că nu este drept ca-n Romînia Mare tot năpăstuiţi şi tot sărmani să fim.

Cu mai multă plictiseală în glasuri, se strigă:

— Să se-nchidă discuţia!

Şi s-a închis.

Aşa se închidea, ori de cîte ori lucrurile ajungeau prea departe, discuţia în Senat, în Cameră şi presă de-a lungul multelor zeci de ani de viaţă aşa-zisă parlamentară. Nu trebuia să-şi facă străinătatea o părere proastă despre noi. Ca în comediile caragialeşti răsunau cu îngrijorare implorările: „Ne vede, ne-aude Europa! Nu e bine să-l supărăm pe capul statului şi — băgare de seamă, domnilor! — nu trebuie să-şi închipuie cumva poporul că pătura care îl cîrmuieşte e alcătuită din hoţi şi din tîlhari, cum ne aruncăm unii altora, la mînie, atari vorbe în faţă."

Cu atîta cît s-a furat au fost adunate averi peste averi, s-au ridicat, unul după altul, palate, a fost netezită calea spre dobîndirea tuturor demnităţilor şi a tuturor desfătărilor. A fost întărită „sfînta proprietate", pe care au apărut-o apoi jandarmii, poliţaii, judecătorii şi închisorile, tunurile, mitralierele, puştile, ciomegele şi frînghiile ude.

Cu atîta cît stăpînirea aceasta s-a chivernisit din exploatare şi prădăciune, ţara ar fi putut într-adevăr, după socoteala omului necăjit care-mi tăiase şi cărase cîndva nişte lemne, să îndestuleze traiul întregii lumi, nu numai al bogaţilor.

5

Luni şi luni de zile, prin 1934, au strigat unele ziare împotriva anumitor comenzi necurate de armament. Era vorba de uzinele „Skoda"

şi de un reprezentant al lor, cu numele Seletzki, care cointeresase miniştri, oameni politici din mai toate partidele, magistraţi, cea mai mare parte din presă întru obţinerea unui contract ale cărui clauze aveau caracter oneros. Din coloanele de gazete scandalul s-a mutat în parlament, determinînd dezbateri vijelioase, lungi, precum şi o aşa-zisă anchetă, iar de acolo a coborît în cabinetele justiţiei, unde, săptămîni după săptămîni, au continuat „audierile".

Ca într-un spectacol de revistă, au defilat personaje care de care mai simandicoase şi, ca într-un film poliţist, surprizele s-au precipitat, senzaţionale, uluitoare. Cînd ministrul de război, generalul Uică, a declarat că un personaj i-ar fi oferit 20 de milioane ca să-l pună pe Seletzki în libertate (acesta se afla în momentul acela arestat, pentru a fi pus în imposibilitate de-a mai face alte destăinuiri), respiraţiile au rămas, o clipă, suspendate. Se încurcă iţele, dar se apropie lămurirea misterelor. Însă generalul a comunicat că nu poate să divulge numele personajului, iar atunci tensiunea a devenit mai mare. Nu putea să-l divulge întrucît îl lega un jurămînt mai sacru decît acela pe care îl depusese — că va spune adevărul şi numai adevărul. Pe urmă, strîns cu uşa şi, probabil, dezlegat de popă, a destăinuit numele personajului — un colonel Şeinescu, tăinuit sub numele „Mănică". Dar, chemat, Mănică a tăgăduit că i-ar fi oferit ceva lui „Nicu" — Nicu era numele de alint şi de camuflaj al ministrului.

Răspunderile care trebuiau să urce, din cabinetul demnitarului, pe scările Palatului, unde stătea Carol II, şi pe acelea ale vilei Lupeascăi, au făcut deodată, cuprinse de panică, drum întors, oprindu-se în hrubele Tribunalului, unde mucegăiau doi grefieri, unul Ilie şi altul Albişor. Spre ei s-a îndreptat un braţ acuzator: iată vinovaţii care, pentru cinci sute de lei, au pus la dispoziţia unor ponegritori anumite dosare.

„Afacerea" a încetat, ca prin farmec, să mai fie „afacere"; „scandalul" să mai fie „scandal". Nu a mai fost vorba de o comandă prădalnică de armament, cu implicaţii care puteau să compromită societatea înaltă

și chiar firma, ci de „necredința în serviciu" și de indiscreția unor slujbași mărunți, care își vor căpăta pedeapsa cuvenită.

Și au căpătat-o într-adevăr.

6

Pe vremea aceea, cînd milioane, zeci și sute de milioane lunecau, sub formă de cadouri, la drept vorbind șperțuri și bacșișuri, în buzunare și în *safe*-uri onorabile, cineva cu funcție de răspundere în aparatul de stat răgușise declarînd cu glas tare că în Romînia n-a murit nimeni de foame. Cerea chiar să i se prezinte dovada că vreodată și undeva — la noi, bineînțeles — a fost găsit stins din viață, în stare de inaniție desăvîrșită, cu mațele complet lipite de coaste, ca primarul din Cork, vreun individ.

Știa că o astfel de dovadă ar fi fost greu să i se înfățișeze. Maidanele (erau multe maidane pretutindeni), în măsură să ofere cîinilor fără stăpîn un ciolan, puteau să dea și omului un colțișor de pîine. Cutreiera maidanele și răscolea gunoaiele, în căutare de hrană, multă omenire flămîndă. Cu acel colțișor, foamea cuiva putea fi amăgită un ceas, mizeria fiziologică putea fi prelungită încă o zi, astfel că, dacă omul era cules pe urmă și transferat la Morgă, autopsia descoperea încă urmările ospățului. Se chema, cu alte cuvinte, că n-a murit de foame.

Dar demagogul, a cărui afirmație, chipurile obiectivă, a fost luată din zbor și trîmbițată de alți fanfaroni în ziare și la întruniri, trecea cu vederea faptul că în anii de atunci tot mai numeroși erau inșii care nu mai așteptau să ajungă, din pricina mizeriei, în ultimul hal al decrepitudinii fizice și morale, ci îi retezau firul. Rubrica sinuciderilor devenise permanentă în ziare și se lungea de la o zi la alta, se tot lungea ca o alee de cimitir.

Pe vremea aceea, un student publicase un anunț la gazetă că-și oferă un ochi pentru a fi grefat altcuiva

în schimbul unei sume care să-i îngăduie continuarea studiilor. Altcineva anunţase, tot la Mica publicitate, că îşi vinde cadavrul pentru viitoare experienţe ştiinţifice, cu condiţia să i se plătească anticipat suma cuvenită, nemaiputînd îndura să-şi vadă familia în lipsuri.

S-a aflat că, pînă a lua macabra hotărîre, omul încercase să-şi vîndă braţele, adică să muncească. Neizbutind, vînduse bruma de stare ce avusese în casă. Pe urmă, şi-a adus aminte că mai poseda ceva: cadavrul pe care îl tîra cu sine. Haide, să-l vîndă unui savant, care disecîndu-l, va putea împinge mai departe cu doi centimetri acţiunea de cunoaştere a omului, „acest necunoscut", cum îl definise cam tot pe-atunci alt învăţat, Carrel.

Stilul nostru e cam sumbru, însă „fapte diverse" ca acestea pe care le-am amintit nu pot fi prezentate în termenii cu care povesteşti un subiect umoristic sau spui o anecdotă.

Se vorbea de marasm în afaceri. Se deplîngea eclipsarea eroismului, a adevăratului eroism, care implică simţămîntul de iubire pentru ai săi, spiritul de abnegaţie, rîvna de a urca pe treptele cunoaşterii. Cazurile pe care le-am desprins, la timpul lor, din ziare erau de natură să dezmintă aserţiunile pesimiste, ipocrite sau de bună-credinţă. Cineva îşi vindea cadavrul, iar altcineva ochiul, primul pentru a veni în ajutorul scumpelor făpturi din preajma sa, al doilea spre a putea fi mai tîrziu de folos adorabilei societăţi care, pînă una-alta, îl silea să renunţe la un ochi cum ar fi renunţat la un nasture.

Ceea ce însemna ceva.

Ceea ce înseamnă, din păcate, prea mult pentru ilustrarea unor situaţii din trecut, asupra cărora mereu şi mereu revin, neputîndu-le uita şi nevrînd să le iert.

Aş vrea ca, luînd cunoştinţă de ele în acest chip, cititorii mei tineri să gîndească şi să simtă la fel.

Tot pe atunci se constataseră cîteva cazuri de tifos exantematic, pe care autorităţile le înăbuşiseră la douăzeci şi patru de ore după apariţia lor, prin comunicate oficiale care, însă, n-au împiedicat boala să se întindă cînd într-o parte, cînd într-alta a ţării. Cu epidemiile

se întîmpla ca şi cu alte racile sociale, care, suprimate prin decrete, continuau să supravieţuiască, dînd dovadă de încăpăţînare şi proastă creştere. Aşa era, între altele, cu analfabetismul, sifilisul, oftica şi şomajul.

Tifosul exantematic fusese mai întîi semnalat la Văcăreşti şi la alte cîteva închisori din ţară. Emoţia nu a fost prea mare, exprimîndu-se, evident nu chiar în gura mare, părerea că, în definitiv, nu e cine ştie ce pagubă pentru societate dacă mai dă molima printre puşcăriaşi. Dar pînă în douăzeci şi patru de ore au fost descoperite focare ale lui în cîteva mahalale ale oraşului — cu deosebire în Colentina, unde era o anume aşezare omenească, ştiută sub denumirea de Groapa lui Gherase. După aceea, boala a fost anunţată într-un număr de localităţi din diverse judeţe.

Graba păduchelui n-ar fi putut să explice întinderea epidemiei în locuri atît de depărtate şi disparate. Justificarea ar fi putut să stea în condiţiile de viaţă ale oamenilor, agravate prin incuria sanitară.

Cunoşteam acea Groapă a lui Gherase. Cunoşteam întreaga regiune a Colentinei. Şi m-am mirat că boleşniţa se cuibărise abia atunci, acolo, într-o formă relativ redusă. Cu acel prilej (ţin minte) medicul-şef al serviciului sanitar publicase nişte declaraţii care, printre altele, cuprindeau o invitaţie şi un avertisment.

Invitaţia suna cam aşa: „Cine vrea să cunoască cuibul tifosului exantematic, să se ducă să vadă mizeria din cartierul Gherase".

Avertismentul: „Cine doreşte să nu fie boli în centru să se îngrijească mai întîi de starea în care trăiesc cei de la mahala".

Avertismente în legătură cu proasta stare a sănătăţii maselor, cu procentul alarmant al mortalităţii în general, al mortalităţii infantile în special, n-au lipsit. Existau medici, publicişti care-şi îngăduiau pînă la o limită să formuleze critici la adresa factorilor răspunzători; care făceau propuneri, ofereau soluţii. Osteneală zadarnică, vorbă de clacă. Oamenii de bun-simţ şi cu bune intenţii se lăsau în cele din urmă păgubaşi.

E drept, că la intervale, „factorii în drept", cum li se spunea, își suflau în palme, își gargariseau gîtul cu un pahar cu apă și porneau la acțiunea de combatere a vechilor racile — rostind un discurs și o făgăduială. Din păcate, accentul patetic al cuvîntării lor putea să aibă efecte asupra unui auditoriu stăpînit de respect și de admirație oficială, dar nu și asupra puzderiei de microbi din cocioabele fără aer și fără soare.

O singură dată s-a făcut un pas mai departe: cînd ministrul de resort a adresat un apel medicilor, să se ducă la sate. Precum este bine știut, categoria rurală stîrnise totdeauna solicitudinea scriitorului tradiționalist, care vedea numai partea *poetică* a vieții de la țară, și interesul politicianului care, în schimbul unui discurs cu miros de tămîie, cerea oamenilor un lucru neînsemnat: votul. Dar o așezare printre ei, preocuparea de a ridica în primul rînd nivelul sănătății lor, nu se înregistrase.

Urmărind cîtva timp „chestia" pentru a vedea rezultatul inițiativei ministeriale, am încercat, cum era și de așteptat, sentimentul dezamăgirii. Medicii nu se înghesuiau să răspundă chemării, nu aveau stofă de misionari. Au răspuns foarte puțini, iar aceia și-au mușcat apoi mîinile. Omletă fără ouă e exclus să se facă, și tot astfel e exclus să convingi pe cineva, oricît spirit de abnegație ar avea, să activeze fără a-i da și mijloacele necesare. Oferind o remunerație de mizerie, ministerul nu putea pretinde ca mii de medici să se prezinte cînd le-a cerut serviciile. Iar cei care, totuși, s-au dus la sate, au constatat că era fără sens să rămînă acolo, căci nu li se puseseră la dispoziție local, personal ajutător, medicamente. În aceste condiții, „doctorul de la țară" se găsea expus ironiei sătenilor. În aceste condiții, el nu putea să inspire nici încredere, nici respect. Singurul simțămînt pe care îl trezea era, pe alocuri, al compasiunii. Oamenii vedeau că „doftorul" trăgea mîța de coadă cu salariul care nu-i ajungea și care, cîteodată, întîrzia să vină. (Se întîmpla asta și cu învățătorii.) Atunci, ei strîngeau mînă de la mînă și-i veneau în ajutor cu o găină sau cîteva ouă. Cît

pentru beteşugurile lor, se adresau, ca şi mai înainte, babei, care descînta sau, dacă boala era mai gravă, preotului, care împărtăşea.

Am mai trecut, cam tot pe atunci, printr-o emoţie şi mi-am exprimat entuziasmul într-o formă pare-mi-se prea exuberantă, aplaudînd hotărîrea pe care o luase Ministerul internelor de a desfiinţa bordeiele la sate. Am fost chiar supărat constatînd că bucuria mea nu era împărtăşită şi de alţii.

M-a cuprins apoi un val de duioşie. Se trezeau în mine reminiscenţe. Toată literatura pe care o citisem în tinereţe, de la pastelurile lui Alecsandri pînă la schiţele lui Ciocîrlan, prozatorul *Semănătorului*, cu ţărăncuţele, flăcăii, plăvanii şi crîşmarii, cu luleaua lui moş cutare, cu poveştile de la foc şi, bineînţeles, cu bordeiele, se deştepta, învăluindu-mă în undele regretului. Dispărea „pitorescul". În cazul acesta, satul romînesc nu va mai prezenta nici un interes pentru tîrgoveţii care, cu dispoziţii romantice, plecau să dea mîna cu badea Ion, să-i mîngîie odraslele şi vitele, să-l invidieze că trăieşte în mijlocul naturii aplicînd, fără să ştie, preceptul lui Rousseau.

Ei nu observau că burţile copiilor erau umflate de ştir şi mămăligă, că leliţa Ioana era scuturată de friguri, că-n bordeie dormeau laolaltă douăsprezece suflete omeneşti, plus porcul, cîinele, raţele, găinile, uneori şi viţelul. Nu constatau că ţăranul cunoştea gustul laptelui numai cînd se îmbolnăvea — şi poate nici atunci; că omul consuma carne doar la sărbătorile mari; că zahărul îndulcea gura copiilor numai cînd căpătau un ban de la un tîrgoveţ şi se duceau la cîrciumă să-şi ia o acadea.

Începea, în sfîrşit, fapta de modernizare a vieţii rurale. Împotriva progresului nu te poţi pune, aşa că va trebui să te resemnezi. Făcînd toate socotelile, ajungeai chiar la încheierea că era mai bine aşa. Prin urmare — jos bordeiele, jos vatra pe care torcea motanul dimpreună cu bunica şi pe care copiii zăceau de brîncă!

Dar bordeiele au rămas atunci nevătămate, deoarece straşnica hotărîre fusese luată, şi rămăsese numai, ca şi atîtea altele, pe-o foaie de hîrtie.

7

Unul dintre argumentele folosite pentru înăbuşirea afacerii „Skoda" era că nu aveam dreptul să implicăm şi să compromitem o firmă de reputaţie internaţională; s-ar putea ca ea să dea statul nostru în judecată, să pretindă şi să dobîndească despăgubiri care vor zdruncina şi mai mult situaţia proastă, financiară, a ţării. Cu drept cuvînt, întreprinderea nu va mai vrea să ne furnizeze nici măcar o granată şi va interveni şi la celelalte firme străine să nu ne dea nimic. Se concurează ele, uneori în formele cele mai fără scrupul, dar cînd e vorba de interese comune, în special acelea de... onoare şi prestigiu, sînt solidare. Şi, în cazul acesta, vom rămîne de căruţă în această goană a înarmărilor, care s-a înăsprit de cînd Hitler a venit la putere. Domnilor, să nu se uite că facem parte din mica antantă, că deci nu trebuie să ne atragem supărarea domnului Beneş, iar prin el a statului cehoslovac. Bine-bine, se răspundea, însă firma asta e particulară, nu e a statului, şi deci Beneş ar trebui să fie mulţumit că scoatem la iveală procedeele incorecte de corupţie şi spionaj ale uzinei „Skoda".

Întîmplarea a făcut ca tocmai în anul acela să izbucnească un scandal în America, şi el să se întindă apoi în Anglia şi Franţa, determinat de o serie de indiscreţii care se produseseră privind cîrdăşia, nici un ceas întreruptă, dintre fabricanţii şi negustorii de armament ai ţărilor beligerante.

Patru ani, în încăierarea înverşunată de zi cu zi, turmentaţii de alcoolul urii administrat în forme şi doze iscusite, luptătorii nu bănuiseră că, pe deasupra învălmăşelii, anumite legături continuau să existe, cu atît mai cordiale cu cît exterminarea era mai atroce pe fronturi. Indiferent de culorile steagului care flutura pe meterezele întreprinderii lor, anumiţi indus-

triaşi şi mijlocitori erau interesaţi în a-şi da ajutor ca războiul să nu se sfîrşească prea devreme.

S-a întîmplat într-un timp ca întreprinderea Krupp să nu poată oferi patriei germane anumite muniţii, deoarece le lipsea materialul necesar fabricării lor, şi atunci ele au cerut, pe temeiul unui acord mai vechi, rămas în vigoare, casei engleze Vickers livrarea materialului graţie căruia armata Kaiserului a mai putut înfăţişa istoriei exemplul „glorioasei" împotriviri pe front şi a mai putut face goluri în tranşeele inamice, unde, fireşte, se aflau serioase unităţi englezeşti. S-a întîmplat, de asemenea, ca într-o pană oarecum asemănătoare să fie casa Schneider-Creuzot, care, la rîndu-i, a cerut firmei Krupp ajutor, astfel că soldaţii germani au primit şi ei în piept proiectilele fabricate în chiar patria lor.

Asta a fost povestea care n-a fost poveste, ci o realitate ieşită la iveală cu destul de mare întîrziere (douăzeci de ani!) Că sumbrele operaţii ale fabricanţilor de armamente n-au putut fi cunoscute în chiar ceasul săvîrşirii lor, nu este de mirare, cînd ştim că întregul aparat represiv era pus în serviciul înăbuşirii adevărului şi al suprimării veleităţilor de investigare în activitatea desfăşurată la statele-majore, în cabinetele ministeriale şi în birourile muniţionarilor.

Chiar dacă, prin 'absurd, o ureche şi un ochi ar fi putut să intre în posesia tainelor, în ce fel s-ar fi putut ajunge la denunţarea lor, cînd cenzura şi plutoanele de execuţie stăteau gata să pună căluşul în gura defetistului şi să-l ţintuiască la zid?

Cînd interesul de tarabă al fabricanţilor coincide cu acela al guvernanţilor de a ţine masele în postura de turmă şi cînd fondurile realizate din comerţul crimei permit industriaşilor cumpărarea celor mai... exigente conştiinţe, cînd ei, fabricanţii, dispun de un complex aparat de mistificare şi intimidare, pe care îl pun la dispoziţia cîrmuitorilor pentru ca aceştia să-şi păstreze şi să-şi consolideze poziţiile, nu mai e de mirare că tristele revelaţii în legătură cu schimbul de servicii

pe care industriaşii şi le făcuseră în anii întîiului război au rămas fără sancţiunile de rigoare.

Scandalul stîrnit în Statele Unite a dus la cercetarea operaţiilor unei case de armament, iar ancheta a ajuns la descoperiri aşa de grave şi a dat de firul unor complicităţi atît de vaste, încît s-au produs schimburi iritate de note diplomatice, al căror efect a fost, pînă la urmă, instituirea cenzurii şi admonestarea severă a comisiei indiscrete.

Ce-a constatat ancheta?

Că societatea „Electric Boat Company" desfăşurase o extrem de întinsă operă de corupţie printre oamenii politici ai Americii; că aceeaşi acţiune desfăşurase şi în alte ţări, pentru a-şi asigura debuşeuri; că plătise comisioane; că-şi asigurase concursul presei; că recursese la oficiul prostituatelor internaţionale, pentru ca ultimele rezistenţe ale inşilor de care depindea aprobarea unei comenzi să capituleze în braţele profesionistelor, care aveau totodată şi misiunea de a fura diverse documente; că, pe lîngă opera de corupţie şi spionaj, societatea făcuse şi operă de provocare, întreţinînd şi aţîţînd conflicte între diverse ţări, mai cu seamă în statele Americii de Sud; că, mai mult decît atît, se afla în strînse legături cu firma engleză Vickers, împrumutîndu-şi una alteia secretele apărării naţionale; că aceleaşi relaţii erau întreţinute şi cu celelalte fabrici de armament; că, pe scurt, toate aceste întreprinderi practicau provocarea şi spionajul, pentru a întreţine atmosfera de permanentă panică pe glob, pentru ca, astfel, goana după înarmări să urmeze febrilă, ameninţarea războiului să fie trează necontenit, şi, în consecinţă, industria morţii să-şi livreze produsele pe scară cît mai mare şi cu preţ cît mai bun.

Nu vi se pare că faptele scoase la iveală atunci capătă o tulburătoare notă de actualitate în lumina situaţiei de astăzi, cînd aceleaşi interese, şi altele, determină politica — în special a guvernanţilor Statelor Unite?

8

Prin 1946 a apărut în ziare o telegramă cu un conținut curios. Era vorba de moartea unui multimilionar englez care declarase cu mult încă înainte de a sucomba că îi este rușine de averea-i imensă, acumulată cu prilejul primului război. (Al doilea îl găsise retras „din afaceri", de mult.) Avea remușcări că a traficat cu armamentele — dezastruoasa calamitate care celor mai mulți le-a adus moartea, iar cîtorva, printre care și lui, averi considerabile.

Fusese, așadar, unul din corbii războiului. Pentru el conflagrația mondială însemnase un prilej de afaceri mănoase, și de aceea a stat în tabăra apologeților dezbinării, urii, încăierării. Ce anume a provocat apoi criza de conștiință care l-a determinat să facă strania mărturisire publică, nu se știe, căci telegrama era lapidară. Din cuprinsul ei am aflat numai că, după încheierea păcii din 1918, multimilionarul și-a lichidat întreprinderile, creînd în schimb o societate de asistență care, timp de 20 de ani, a împărțit nevoiașilor peste două milioane lire sterline.

Din păcate, cazul lui a fost unicul exprimat în forme așa de spectaculoase. Asemenea lui *sir* Talley Steward, omul îmbogățit pe mormanul imens al ruinelor, au fost, mai sînt și alții. Dar pe ei conștiința nu i-a tulburat și nu-i tulbură. La patul lor n-au venit și nu vin, noaptea, legiunile morților, mutilaților, văduvelor, orfanilor, să-i scuture din somn.

Cu aproape zece ani înainte murise cel mai mare cloncan, *sir* Bazil Zaharoff. Douăzeci de ani el își purtase, liniștit, bătrînețile putrede în compartimente de lux și în apartamente regale de hotel, razele soarelui îi mîngîiaseră pielea pergamentată, mai făcuse o vreme rău omenirii, încurcînd din umbră firele relațiilor internaționale, pentru ca, în atmosfera încărcată de ură, afacerile sale să prospereze, și a murit apoi de moarte, precum se spune, bună. Au rămas de pe urma lui averi de basm, din care n-a dat, în viață, nici o centimă ca să aline o suferință, să cicatrizeze una din

milioanele de răni pe care le provocase comerțu-i blestemat, și din care nu s-a gîndit să lase nici după moarte o părticică pentru un fond care să-i răscumpere cît de puțin păcatele.

9

Fasciștii de la noi, purtători de cămăși albastre, verzi și brune, cuziști, legionari, antonescieni, aveau nu numai un ochi ager cînd trăgeau cu pistolul, dar și mîini foarte lungi. Au făcut prăpăd din avutul public și din al cetățeanului care, dacă se împotrivea, primea un glonț sau o ghioagă în cap — în cazul cel mai fericit putînd să fie numai schingiuit la poliție.

Cred că, atunci cînd era anchetat și apoi cînd se afla pe banca acuzării, faimosul Radu Lecca încerca un simțămînt neplăcut, fiind obligat să se exprime cu modestul *eu*, ca orice muritor de rînd: „Eu am făcut sau n-am făcut lucrul cutare..." *Eu* și nu *Noi*, cum își spunea cînd adresa evreilor decrete arogante: „Noi, Radu Lecca, am hotărît... Noi, Radu Lecca, punem în vedere evreilor să subscrie în 30 de minute treizeci de milioane de lei... Noi, Radu Lecca, avertizăm populația evreiască să depună la centrele de colectare salteaua pe care se culcă, plapuma cu care se învelește, haina pe care o poartă în spinare... Noi, Radu Lecca, am constatat că la curățatul zăpezii nu se lucrează cu tragere de inimă, drept care vom recurge la măsuri, sancțiunile căzînd și asupra familiilor celor găsiți culpabili... Noi... Ghetou... Transnistria... Lagăr... Steaua lui David..." etc., etc.

În acest ton și cu acest conținut erau întocmite deciziile majestății sale Radu Lecca, starostele, suveranul, dictatorul unei populații care îl visa noaptea sub formă de făptură apocaliptică.

Se știa că, învestit cu puteri depline, liber să dispună de soarta unei categorii umane, individul era un traficant de carnete de muncă, un neostenit maestru al rap-

tului și al camuflărilor, căpetenie de misiți și de denunțători care îi vindeau, așa cum se spune în argou, „ponturi". Un carnet de muncă sau scutire de muncă era taxat la două sute de mii lei. Prin oamenii lui Lecca se putea obține un rabat de jumătate sau de trei sferturi, suma intrînd însă în buzunarul lui, minus comisionul cuvenit intermediarilor.

Știa și regimul care-l numise că e un incorect, dar nu-l deranja și nu-l înlocuia, fiindcă Lecca oferea cu promptitudine fonduri „Patronajului" și brațe gratuite de muncă lui Mihai Antonescu, să-și ridice casa, ori altei mărimi să-i plivească grădina.

În ascunzătorile lui au fost descoperite mii de napoleoni, o bară de aur cu care s-ar fi putut ucide un bou, blănuri, bijuterii. Deoarece și la domiciliul lui Mihai Antonescu au fost confiscate cîteva miliarde și deoarece autoritățile nu mai prididеau cu descoperirile altor zeci de rapturi, s-a avut explicația îndrăznelii și măsurii traficului practicat de el. Știau unii despre alții ce fac. Se tolerau, se ajutau, se temeau reciproc.

Devenisem pe vremea lor țara „inspectorilor". Din zece-doisprezece inși de pe stradă, doi sau trei purtau servietă, erau țanțoși, lăsau impresia ghiftuirii, a mulțumirii și a severității. Aceşti semeni ai noștri erau șefii națiunii, controlorii, inspectorii tuturor compartimentelor vieții de stat. Îi crease regimul fascist, și o dată cu ei crease o sumedenie de legi și instituții pentru ca, pe temeiul lor, inspectorii patriei să-și poată exercita vigilența aspră, neadormită, neînduplecată.

Erau inspectori la „romînizare" și, mai cu seamă, inspectori ai vieții economice. Înainte ca într-o prăvălie să intre un client, intra inspectorul să controleze prețurile, să vadă dacă negustorul e în regulă cu facturile și cu timbrele. Negustorul nu putea fi în regulă, deoarece inspectorul venea cu gîndul preconceput al încheierii procesului-verbal de contravenție pentru eticheta strîmbată puțintel, pentru timbrul dezlipit la un colț de factură, pentru un bec defect în prăvălie,

pentru oblonul ridicat numai pe jumătate. Dar negustorul înceta să fie un contravenient dacă, implorîndu-l pe inspector să anuleze procesul-verbal, mişca totodată din ureche. În cursul aceleiaşi zile îl mai vizitau şi alţi inspectori şi de fiecare dată trebuia să recurgă la acelaşi mijloc, al înduplecării omului cu servietă care putea să aplice amenda astronomică sau să opineze pentru internarea în lagăr.

Tîrgul se făcea şi în bani şi-n natură, şi într-un fel şi-n altul. Taie-mi trei metri din stofa aia. Pune la o parte şi trimite-mi acasă două kilograme de şuncă. Dacă n-au celofibră, dă-mi cîteva cravate.

Unui negustor i-au intrat într-o zi în dugheană cinci clienţi şi şapte inspectori. A făcut o vînzare de trei mii de lei şi l-a costat şperţul treizeci de mii.

XXIII

1

Cu ei se întîmpla cam așa... Îi cunoșteai pe unii de multă vreme, avînd relații de „bună ziua" și „ce mai faceți?", ba chiar de prietenie pusă uneori la probe destul de serioase.

Anume legături datau din anii școlii sau ai copilăriei. Pe alții îi știai din manifestările publice, exprimate prin scris și prin vorbire.

Ce ascunzișuri și întortocheri sufletești mai puteau să prezinte pentru tine oameni despre care știai și cîți dinți au în gură?

Cu privire la trăsăturile de caracter, ale lor și ale celor cunoscuți doar din vedere sau după nume, părerile puteau să difere; puteau să difere și aprecierile asupra inteligenței și talentului lor.

N-avea a face. Nu te îndreptățea nimic să pui la îndoială sinceritatea și statornicia convingerilor pe care le afirmau. Erau ele, ori nu, democratice? Își însușeau, ori repudiau ei sloganele intoleranței, urii? Aceasta era chestiunea.

Rămîneai într-o vreme cu impresia că, într-o discuție, careva o cam încurca: „Da, dar vezi, știi, lucrurile ar putea să fie privite și altfel. Se-nțelege că eu mă păstrez la ideile pe care le cunoști." Într-o nouă împrejurare, se eschiva de la abordarea problemelor prezentului, interesîndu-l mai mult unde ți-ai cumpărat galoșii sau ce-ți fac nevasta și copiii, ori începea să vadă lucrurile într-alt fel — adică strîmb. Dospeau în el niște resentimente pe care începea să le scoată la iveală, trăgînd concluzii nedrepte, generale. De regulă, pri-

mul cal în şeaua căruia se urca era antisemitismul. Încă nu-şi dădea acordul pentru acţiunile care se soldau cu incitări sălbatice, dar subscria la teoriile susţinute de Iorga şi de Cuza. Al doilea cal: noi, care sîntem generaţia tranşeelor, trebuie să promovăm ideea romînismului şi să ne lepădăm de curentele internaţionaliste pe care le dirijează din umbră francmasoneria şi Cahalul. Al treilea: antibolşevismul.

Din ceasul acela nu mai simţeai nici nevoia întîlnirilor şi nici a convorbirilor. Nu mai simţea nici el. Altul continua să-ţi zîmbească şi să-ţi adreseze bezele de pe marginea cealaltă a trotuarului, fără să se mai ostenească a trece drumul, ca altădată, pentru a-ţi strînge mîna şi a te întreba ce mai e nou, cum stai cu sănătatea, ce-ai mai citit, ce-ai mai văzut la teatru.

La cafenea sau la restaurant trecea printre şirurile de mese altcineva, în căutarea unui loc. Te observa, observa locul liber, nu-i scăpa din vedere că l-ai invitat. Cu un semn vag, arăta că se duce la cabina telefonică sau într-altă parte a localului şi că vine îndată. Mergea mai departe şi, ori se aşeza la altă masă în fund, ori se întorcea şi ieşea, părînd dintr-o dată foarte grăbit.

Cu un tînăr poet, căruia îi fusesem de oarecare sprijin şi care-mi dăruise mai apoi cartea lui de debut cu o închinăciune scrisă pe o pagină întreagă, mă întîlneam cam de două ori pe zi în vagonul de tramvai. Încă de pe scară şi, pe urmă, pe platformă, pe tot parcursul drumului, mă punea în dificultate, nescoţîndu-mă din „maistre" şi din „coane" (deprinsese limbajul cabotin). I-am citit într-o zi nişte poezii în *Gîndirea*. Mi-am zis: „Aha!" Colaborase pînă atunci la revistele democrate. Mi-am zis: „Aha!" şi cînd am băgat de seamă că schimbase platforma de dinapoi, unde ne întîlneam, cu aceea din faţă. Alte involuntare încrucişări pe stradă l-au obligat să-mi mai dăruiască un surîs şi-o mişcare a pălăriei, dar tot mai rezervate. Cînd a început să scrie în *Porunca vremii* a fost bucuros că, întorcîndu-mi capul, l-am scutit de vechi îndatoriri.

Cu trecerea timpului se constată că tot mai multora începea să le displacă democrația. Venise în vremea asta la putere, în Italia, Mussolini și se declarau partizani ai regimurilor *tari*. Alții, cu gusturi mai subțiri, aderau la ideile lui Maurras, Barres, Leon Daudet, defăimînd de pe malurile Dîmboviței instituțiile republicane ale Franței și sprijinind restaurarea monarhiei de pe malurile Senei.

Reveneau, în forme primitive, inculte, și într-altele cu ținută, chipurile, teoretică, filozofică, obsesiile: iudaism, francmasonerie, romînism. Pe urmă, printre ele, și-a mai făcut locul încă una: ortodoxismul. Bineînțeles, un cal de bătaie era și „bolșevismul".

Dacă ponegritorii cei mai înverșunați ai ideilor generoase, înaintate, ai idealurilor de progres ar fi aparținut clasei îndreptățite, de pe pozițiile ei, să le combată, să le respingă...

Dar nu!

Pamfil Șeicaru, escroc și șantajist, adulator și sprijinitor al lui Mussolini, Hitler și Franco, pledant dezmetic pentru un regim forte și-n țara romînească, era odrasla unui biet slujbaș de la Calea Ferată.

Un aghiotant al lui, Ion Dumitrescu, fiul unui negustor de stambă din gura pieței, se declara pentru readucerea pe tron a Bourbonilor în Franța, și la noi, pentru o guvernare, de asemenea tare, a elitelor.

Pe Nae Ionescu l-am cunoscut nu mult după 1920, într-o cămăruță întunecoasă, pe Calea Griviței, la o masă jupuită, care se sprijinea mai mult pe trei picioare decît pe patru. Odăița îi era „birou" — întîiul birou al editurii „Cultura Națională" care se încropea atunci, iar el avea slujba de secretar. Mai tîrziu, după cum se știe, editura s-a dezvoltat, fiind creația lui Aristide Blank, care voia să treacă drept nu numai cel mai mare bancher al Romîniei, dar și om de cultură, de artă — această din urmă calitate dobîndind-o prin protecția dăruită actrițelor pe care și le făcea amante.

Multă vreme Nae Ionescu n-a păstrat funcția modestă pe care o căpătase cînd l-am cunoscut eu. După numai cîțiva ani, era, mai întîi, copărtaș cu Șeicaru la *Cuvîntul*, ziar scos cu banii unui inginer incorect de

la Calea Ferată, om al lui Malaxa, apoi proprietar de tarabă proprie. Nu mai purta haine lustruite şi roase, nu mai lăsa impresia că e client de birt ieftin cu porţii mici.

Mie, în vremea despre care amintesc, îmi spunea că orientarea lui e de stînga. Nu este chiar marxist. Poziţia lui este mai radicală decît a socialiştilor, dar nu are a face; dacă nu merge împreună cu ei, e alături de ei; în orice caz, nu e împotriva lor. „Ideile mele sînt, mă înţelegi dumneata, mai apropiate de-ale lui Kropotkin şi Bakunin."

Fuseseră, pe atunci, reluate la clubul socialist, în serile de sîmbătă, conferinţele pe teme amestecate, la care erau invitaţi să vorbească intelectuali care afişau sentimente de simpatie pentru mişcarea muncitorilor. Cu ideile lor, muncitorii nu erau de acord totdeauna. Ei îşi cunoşteau drumul. Cîştigau pe planul cunoştinţelor generale.

Nae Ionescu mi-a împărtăşit că i-ar face plăcere să fie poftit să vorbească şi el, încredinţîndu-mă că va ocoli ceea ce îl desparte de socialism şi că va stărui asupra laturilor care îl apropie. Prin origină socială se considera legat de interesele clasei muncitoare.

A venit, a fost urmărit cu interes (era un conferenţiar înzestrat), a recoltat aplauze pentru declaraţiile de ataşament făcute ascultătorilor.

— M-am simţit bine, a ţinut să m-asigure. Voi mai veni.

N-a mai venit. Nu a mai fost chemat, căci a trecut la dreapta extremă legionară.

A făcut mult rău prin influenţa pe care a exercitat-o în primul rînd, de la catedră, asupra studenţimii. A făcut mult rău prin otrava prelinsă din condei în coloanele gazetei sale, întreţinută de rechinii băncilor, industriei şi pusă în serviciul „gărzii de fier".

Lui i-a mers bine. A avut maşină. Schimba cîte două costume elegante pe zi. N-a mai fost nevoit să facă anticameră nici la Blank, nici la Malaxa şi nici la Auschnitt. Veneau ei la el. Malaxa i-a oferit „cadou" o casă cu parc, aproape un castel, la Băneasa.

Am mai cunoscut un așa-zis teoretician al dreptei — dar acesta un păgubos. E drept, nu avea nici talentul, nici, mai ales, cutezanța cu care erau dăruiți Pamfil Șeicaru sau Nae Ionescu. Îl chema Radu Dragnea. Îl știam dinaintea războiului, de prin cafenele, de pe străzile din centru, din unele reviste naționaliste în care publica articole nesărate de critică și istorie literară. Dezbrăcat totdeauna. Cred că pe săturate nu mînca niciodată. Era un mărunt devotat al lui Iorga.

— Eu sînt cu tradiția, spunea. Eu sînt țăran. Am venit la oraș desculț, cu mămăliga în traistă. Ha-ha! Își întretăia uneori vorbirea cu un „Ha-ha!" prostesc, după care se oprea și părea a se întreba nedumerit pentru ce-a rîs.

— Sînt pentru așezările vechi, împotriva orașelor înstrăinate. Viața adevărată și curată este la țară.

— De ce nu ai rămas acolo?

Arăta speriat, ca și cînd i s-ar fi întins o capcană.

— Păi, ce să fac la țară? Să fiu argat? Văcar? Ha-ha! Am fost.

— Atunci, de ce ești împotriva schimbărilor, progresului?

— Pentru că...

După război s-a depărtat de Iorga și s-a apropiat de Cuza. După Cuza a trecut la Codreanu.

Era tot prăpădit. Se hrănea tot cu un ceai și un covrig pe zi, lor adăugîndu-le o porție tot mai mare de evrei și masoni.

Se procopsiseră toți urlătorii verzi, cafenii, albaștri. Fascismul, hitlerismul, antisemitismul, anticomunismul rentau.

El, tot golăneț, tot hămesit era. Continua să scrie articole mălăiețe, care nu-i erau cerute, ci tolerate în ziarele și revistele la al căror ton cu răsunet de revolver nu putea să ajungă. Nu-l ajuta condeiul. Nu-i era nici în fire. Se ruga să-i fie publicate, neprimind pentru ele decît plată de mîntuială.

Cerea, pentru salvarea națiunii, un guvern cu mitropoliți și episcopi. Dar soluția aceasta fusese propusă, mai înainte, de către altcineva, care l-a amenințat cu bătaia că îi fură ideile.

Bătuseră, ani şi ani în şir, scările anumitor ziare o serie de inşi cu mîncărime de condei, care veneau să-şi ofere, fără pretenţii de remunerare, produsul aşternut pe hîrtie al elaborării lor cerebrale. Articolele, un fel de zeamă lungă, îşi găseau locul de obicei în coloanele mărginaşe, purtînd dedesubtul titlurilor nu numai numele autorilor, dar şi, ca pe o carte de vizită, calităţile lor: preşedinte al Baroului, al Consiliului legislativ, deputat sau senator, membru în etc., etc. Nu erau citite, dar se considera că prezenţa unor personalităţi de marcă dădea ziarului prestigiu. Articolele vînturau lucruri generale care se încadrau în orientarea gazetei. Erau, adică, „democrate".

De la o zi la alta, îşi strămuta unul ori altul colaborarea în coloanele ziarelor de dreapta. Ceilalţi le urmau pilda. Aceeaşi proză lungă, însă înveninată. Descoperiseră şi ei, peste noapte, nişte metehne democraţiei. Se convinseseră că locul le era printre luptătorii pentru un naţionalism integral, pentru *numerus clausus* şi chiar pentru *numerus nullus* în şcoli, pentru adoptarea măsurilor luate de „Duce" în ţara lui.

Erau pentru multe şi împotriva multora — în compartimentul repulsiilor intrînd tot ce susţinuseră ieri. „Sîntem prezenţi!"

Ani şi ani, în „anumita presă" scrisese unul, Nicolae Batzaria, ziarist mediocru, primit şi îngăduit pentru că fusese cu decenii în urmă, timp de cîteva săptămîni, ministru... „june turc". Trăia din această reputaţie, iar cînd publica vreun articol în legătură cu probleme balcanice, adăuga, pentru mai multă autoritate, semnăturii, demnitatea de altădată. Era bine să fie un romîn macedonean în redacţie, pentru că, mereu-mereu, evenimentele de peste Dunăre ocupau luarea-aminte a opiniei publice. Aborda cu egală dezinvoltură toate subiectele — de la cele de politică externă la cele mai mărunte. I s-a încredinţat să conducă o revistă pentru copii şi a reuşit să facă din ea cea mai proastă publicaţie în acest gen. Era proastă, în primul rînd, deoarece umplea paginile ei aproape de unul singur cu traduceri, compilări şi istorisiri prezentate ca originale — însă tot compilări. Le umplea pentru ca, astfel,

să-şi atribuie sieşi fondul colaborărilor. Toată această producţie, scrisă într-o limbă nepotrivită înţelegerii copiilor, în orice caz neliterară, cu sensuri educative inexistente, sau dăunătoare, a fost apoi înghesuită într-o sumedenie de cărţi datorită cărora a încasat „drepturi de autor" enorme.

Într-o zi a scris un articol prin care combătea curentele de dreapta, ideologia şi manifestările lor. Se ridica împotriva naţionalismului îngust şi pătimaş, împotriva discriminărilor făcute în sînul naţiunii — şi aşa mai departe. I se încălzise plaivazul. Citindu-l într-un grup al redacţiei, colegii l-au felicitat după ce schimbaseră între ei priviri mirate, cu înţelesul că s-a aprins bătrînul, că i-a sărit muştarul. Bravo lui!

Spre seară a cerut din tipografie „şpaltul" şi a plecat cu el, iar de acasă a comunicat că deocamdată îşi retrage articolul, urmînd să-l mai revadă, şi că a doua zi va lipsi, nesimţindu-se bine.

A doua zi a apărut în foaia care, dimpreună cu altele, mai mult şi mai abject poate decît altele, îndemna la ură, un articol cu titlul pe trei-patru coloane, iscălit de Batzaria şi intitulat: *Sînt prezent, domnule Stelian Popescu*!

După el şi în stilul lui, cei care, scriitori, ziarişti, oameni politici, au trecut în tabăra cealaltă, ajungînd pînă la a-şi schimba cămaşa cu alta colorată, a-şi pune o svastică la butonieră şi a-şi trece de-a curmezişul corpului o diagonală de piele, începeau prin a declara:

— Sîntem prezenţi!

2

„Prezent!" strigase în acele vremuri şi bătrînul I.Al. Brătescu-Voineşti, consternîndu-şi cititorii care nu-l cunoşteau decît din scris şi, poate, personajele creionate de el în paginile pe care le înseilase cu zeci de ani în urmă. Sînt, în opera lui, tîrgoveţi cu tabieturi, cu destinul tihnit, care îşi

petrec viața la taclale, între cafenea și cerdacul cu mușcate în glastre, înduioșîndu-se de un amurg sau de drama unei privighetori, făpturi pe care vremea le-a depășit, neputînd și nevrînd să-și potrivească pașii în rînd cu ea. Îi dor — caută să se încredințeze dinaintea ceștilor aburinde și aromate — nu numai reumatismele, dar și nedreptățile societății, fără ca, pentru înlăturarea sau veștejirea acestora din urmă, să schițeze un gest. Le e mai comod și mai plăcut să se definească: învinși, inadaptabili.

Oameni cumsecade, cu toate acestea, incapabili de fapte bune, dar nici rele, în jurul lor, îmi închipui că aveau o părere destul de proastă despre cel care îi zămislise, deoarece îl socoteau un fățarnic și un lacom nepotolit.

Mă rog, cîți erau ei la număr? Nu mai mult de-o duzină. Și în cîte cărți încăpuseră? Cînd îi adusese pe lume autorul steril și leneș? În urmă cu patruzeci de ani. De patruzeci de ani — se minunau personajele lui — el are parte de toate ghiftuirile, e la toate cinstirile. Uite-l, a mai căpătat o slujbă gras plătită, o decorație și-un premiu. E la Cameră, unde nu face altă treabă decît, cînd vine Vodă spre a citi mesajul, să se prezinte în fața deputaților și-a senatorilor vestind cu-o ploconire de-ai zice că-i lipsește șira spinării, sau că o are din gumilastic, ori cauciuc: „Majestatea-sa regele!" E la vreo trei bănci și la vreo patru societăți membru în consiliul de administrație, prezentîndu-se numai la sfîrșitul de lună să-și ridice plicul cu tantieme atunci cînd ele nu-i sînt trimise, printr-un valet, acasă. E la Teatrul Național, uneori în comitet, alteori în jilțul de director. E la Academie. E sfetnic la vreo două edituri, unde nu se ostenește să frunzărească măcar un manuscris. Cînd a împlinit patruzeci de ani de viață a fost sărbătorit o lună încheiată. La jumătatea veacului, bairamul a ținut de trei ori pe atît. La șaizeci de ani, împrejurarea a luat caracter de eveniment național pe întinderea unui an, cu tămîieri în reviste, în presă, la Academie, în școli, cu maldăre de flori și telegrame și — nu se putea altfel — răsplătire în bani.

Oare — se întrebau de bună seamă personajele lui, desprinzîndu-se din paginile cărţilor subţirele (două la număr!) pe care le pritocise — numai el e scriitor şi, vorba aceea, figură culturală, în ţara romînească? Întrebarea şi-o puneau la masa cafenelei sau în pridvorul cu muşcate din urbea unde autorul le priponise, dîndu-le trăsături de „învinşi".

Poate că „eroii" mai cunoscuseră şi alte laturi ale blîndului şi duiosului prozator de natură să-i întristeze şi să-i îndreptăţească a-l repudia. Le ajunsese poate la ştiinţă că el deposedase de drepturi morale şi materiale un colaborator, A. de Herz, cu care scrisese o lucrare dramatică, folosind împrejurarea cînd îşi închipuia că, hăituit, acesta nu va ridica glasul. Aflaseră, poate, dintr-o divulgare şi stigmatizare a lui Tudor Arghezi, că alt chip de a veni în ajutorul lui I.C. Vissarion nu găsise, cînd scriitorul-ţăran a apelat la el, decît să-l treacă, fără ştiinţa omului strîmtorat, în registrele Siguranţei.

...Ei da, în cei patruzeci de ani de atît de mănoasă carieră literară ai lui Brătescu-Voineşti mai trăiseră şi alţii scriitori, care-l întreceau prin hărnicie şi meritul talentului. Contemporanii lui fuseseră Caragiale, Coşbuc, Vlahuţă, Anghel şi Iosif, Em. Gîrleanu şi alţii. Vicisitudinile traiului lor alcătuiesc pagini sumbre în istoria literaturii şi totodată acte de acuzare împotriva protipendadei. Se ridicaseră în acei patruzeci de ani cîteva zeci de scriitori care, prin ce s-au străduit şi, în mare măsură, au reuşit să facă, aveau drept la o soartă mai bună. Peste mulţi dintre ei şi peste unele dintre înfăptuirile lor s-au aşternut uitarea şi pămîntul. Au murit înainte de vreme, unii în spitale sau sanatorii, alţii în ospiciu, alţii în patul lor tare, obosiţi, descurajaţi, dezgustaţi.

Se spunea uneori cu întemeiată revoltă: „Oficialitate înapoiată, care nu ştie şi nu vrea să descopere mărgăritarul creaţiei şi să-l preţuiască la dreapta lui valoare. Oficialitate care-şi lasă artiştii şi scriitorii să tragă pe dracu de coadă!"

Iată, însă, că această oficialitate dădea acuzatorilor ei riposta invocînd răsplătirile dăruite omului

despre care se spusese că, în patru decenii, a semnat cu patru nume doar patru schițe bune.

Veninos, incitator la ură a fost în acei ani scrisul legionarilor, al unui Pamfil Şeicaru, unui Nae Ionescu, unui Stelian Popescu şi al altora de o teapă cu ei. Articolele lui I. Al. Brătescu-Voineşti au egalat prin abjecțiune, atacurile lor. Valul de vrăjmăşie împotriva lui Mihail Sadoveanu şi a operei lui, el l-a stîrnit şi l-a alimentat, ţinînd să fie crezut pe cuvînt cînd îl decreta înstrăinat şi-l denunţa vindictei publice că nu dormea trei nopţi în şir, muncindu-l remuşcările. Cu accese de regrete, de mistică îndurerare, de fierbinte iubire pentru oameni, denunţa procurorului pe oricine îşi îngăduia să-l prezinte în lumină de renegat. „Sînt de dreapta — se apăra — deoarece cu mîna dreaptă mîncăm, scriem, ne închinăm, ridicăm pălăria."

„Dar ce facem cu inima? — l-a întrebat un publicist, F. Dima, punîndu-l în încurcătură — căci ea este la stînga".

3

Mă împrietenisem prin 1927, într-o vacanţă, cu un poet, mai bine zis cu un fost poet, căci nu mai scria de multă vreme — colaborator cîndva la revista *Viaţa nouă* a lui Densuşianu. Se numărase printre simboliştii înzestraţi cu talent. Citisem în tinereţea mea o poezie a lui, pe care n-o uitasem, fiindcă îmi plăcuse. Cînd i-am spus două versuri dintr-însa, a clipit din ochi, şi-a încreţit fruntea şi m-a întrebat ale cui sînt, căci nu i se păreau rele. După ce s-a afumat bine la masă (făcea treaba asta în fiecare zi), şi-a reamintit întreaga poezie, s-a înduioşat pînă la lacrimi, m-a sărutat pe frunte, apoi a declamat-o cu patos, cu voce răguşită, în faţa tuturora. „De mîine mă apuc iar să scriu — a făcut legămînt. Cît mai stau aici, am să scriu toată ziua şi toată noaptea. Mă-ntorc la Bucureşti c-un volum."

S-a întors cu mîna goală, deoarece cît a mai rămas la Sîmbăta-de-Sus a făcut ceea ce făcuse şi pînă atunci: a băut.

Era slujbaş la Asigurările Sociale.

Îmi purta recunoştinţă pentru clipa de tresărire şi emoţie pe care i-o prilejuisem cîndva şi se simţea obligat să mă încredinţeze, ori de cîte ori ne întîlneam, că se-apucă din nou de scris şi că pînă în şase luni va avea un volum. Atîta numai — îşi lăsa o portiţă — că serviciul îi răpea timpul pe care ar fi putut să-l consacre literaturii. Îşi va lua însă anul ăsta un concediu de două luni şi se va retrage undeva, unde să nu-l tulbure nimeni şi nimic.

Îl chema Şerban Bascovici.

Altădată îşi acorda pentru înfăptuirea planurilor sale un termen mai depărtat, mai lung.

— Ce să mă încurc cu o lună, două de concediu? îmi spunea, căutînd să mă convingă că avea dreptate. Poezia nu se face aşa, bătînd din palme. Trebuie timp. Numai poeţii de azi pot să scrie la repezeală. Eu, nu! Eu, de la Densuşianu altfel am învăţat.

— Sînt de părerea ta.

— Mai am vreo trei ani pînă cînd ies la pensie. Atunci să stăm de vorbă.

Peste vreo trei ani nu am mai stat de vorbă. Pînă atunci, da, în multe rînduri, pe apucate, discutînd despre una-alta. Ştiam că nu-l interesează politica şi observasem că începea să-l plictisească revenirea la subiectul nostru comun. Cam nervos — mi-am dat seama pe urmă că zăbovise la un aperitiv — m-a pus într-un rînd în gardă să nu-i mai pomenesc de cărţi, de poezie şi cu deosebire de proiectele-i vechi. „Dă-le-n..." (M-am convins că halta la bodegă fusese de mai lungă durată.)

...Se desfăşura în primăvara anului 1940 o manifestaţie sub conducerea legionarilor, a căror activitate, deşi formal oprită, continua în ştiinţa şi văzul tuturora. Atîta numai, că renunţaseră la cămăşile verzi, dar nu şi la curelele în diagonală, la sumanele cenuşii, la plete, la ciomegile şi cizmele pe care le purtau şi cuziştii — aceştia neatinşi de nici o interdicţie.

Coloana, lungă și înțesată, cobora dinspre Cotroceni, gălăgioasă, în josul Bulevardului. Vagoanele se opriseră pe loc, se goliseră grabnic, pasagerii, vatmanii și încasatorii retrăgîndu-se pe trotuare, lipindu-se de ziduri, unii dintre ei, mai prudenți, furișîndu-se prin ganguri sau pe străzile lăturalnice. Birjarii cîrmiseră, și ei, dînd bice cailor, fie îndărăt, fie la dreapta sau la stînga. Se așternea, cu un huruit lugubru, peste vitrine pleoapa grea a obloanelor.

Era știut că în astfel de împrejurări, cînd fasciștii dădeau frîu liber entuziasmului sau indignării lor, geamurile prăvăliilor și tramvaielor deveneau zob, că uneori vagoanele erau răsturnate și tot astfel trăsurile, ai căror mușterii se alegeau bătuți. Dacă din iureșul cortegiului ochea vreunul, pe marginea trotuarului, un cetățean care i se năzărea a fi evreu sau francmason, se năpustea, îl potopea în pumni, îl călca în picioare, apoi, ștergîndu-se de nădușeală, își relua locul în rînduri.

Tocmai atunci mă ținea, lîngă Ministerul Domeniilor, de-un nasture al hainei, Bascovici și, bălăbănindu-se pe picioare, îmi dădea asigurări de recunoștință și prietenie. Cu amintirea înduioșată a celor cîteva versuri ale lui, pe care i le recitasem cîndva, își lipise buzele, care duhneau strașnic a băutură, de fruntea mea, spre uimirea amuzată a trecătorilor.

— M-monșer, te iubesc și-ți rămîn devotat, spunea cu limba încleiată. M-am hotărît: nu mai aștept pînă cînd ies la p-pensie; m-ap-puc numaidecît de scris. P-pe onoarea mea că p-pînă în șase luni p-primești cartea mea cu dedicație.

Hărmălaia manifestației începuse să se audă; în juru-mi începuse frămîntarea neliniștită a mulțimii. Răsunau, asurzitoare și fără noimă, țignalele sergenților de stradă, care apoi, cînd îi năpădea valul, se așezau supuși, în poziție de drepți, la bordura trotuarelor și dădeau „onorul".

— Să ne depărtăm, Banule.

— D-de ce, monșer?

N-auzea, nu vedea nimic din ce se petrecea.

— E o manifestație.

— Dă-o-n...P-pardon, mă scuzi? A cui?
— Ce mai întrebi? A huliganilor, a legionarilor.
— Dă-i în...de haimanale! Ce, mi-e frică de ei? Bandiţi!
Se proptea pe picioare, cu aroganţă şi ţîfnă de cocoş.
— M-mie, care nu fac politică, mi-e scîrbă de ei. Da, scîrbă şi îi scuip.
A scuipat, dar saliva s-a prelins de pe bărbie pe pieptul hainei lui, boţită şi pătată de vin.
I se aruncau, propriu-zis ni se aruncau priviri, unele înveselite, altele nedumerite sau înciudate.
— M-m-am hotărît, iub-bitule, să fac şi eu politică. Şi-am s-o fac contra lor.
— Bine, bine, deocamdată să mergem, am căutat să-l conving apucîndu-l de braţ.
Coloana, îngroşată, era prin dreptul Universităţii. I se auzeau răcnetele:
— Jos! Jos! Moarte! Huideo! Trăiască!
El s-a smucit.
— Aha, ţi-e frică? M-mie nu! P-pleacă! Eu rămîn aici şi-am să le-arunc în faţă n-nişte vorbe c-ca să mă p-pomenească!
De la vreo douăzeci de paşi, din pragul unei prăvălii unde mă retrăsesem, l-am văzut clătinîndu-se, gesticulînd pe marginea trotuarului. Îl puteam observa, deoarece lumea, constatînd halul în care era, făcuse în jurul lui un gol.
Din pricina hărmălaiei, nu ştiu ce anume a bolborosit el, mişcînd braţele ca un orator la tribună, dar după cîteva clipe, cînd s-a produs învălmăşeala care era de aşteptat, l-am pierdut din vedere.
...În toamna aceluiaşi an, Antonescu şi gardiştii se cocoţaseră la putere. M-a prins, fără veste, fără să mă mai pot retrage, pe Calea Victoriei, în dreptul Teatrului Naţional, prima lor demonstraţie, prin care îşi sărbătoreau, mărşăluind în pas de gîscă, în cîntece şi strigăte fioroase, triumful.
Luată de asemenea prin surprindere, iar căile de refugiu fiind barate de poliţişti în uniformă de paradă, lumea se retrăsese cît mai pe de lături, privind cu sem-

nele consternării pe figuri vicleimul. Îşi dădea seama că ţara va avea de îndurat suferinţe; că o pîndeau dezastre. Erau şi secăturile de totdeauna care aplaudau — dar puţine. Urla unul, în apropierea mea, uscăţiv, cu-o privire crucişă, săltîndu-se pe vîrful picioarelor, cu un braţ întins în semnul salutului fascist: Ura! Ura! L-a fript altcineva cu două palme, care l-au amuţit.

Rrapp! Rrrapp!

Izbeau tălpile în asfalt. Se încălecau, de la un pîlc la altul, imnurile morţii.

Rrapp! Rrrapp!

— Aha, atrase luarea-aminte un cetăţean asupra întîilor rînduri ale coloanei, alcătuite din indivizi vîrstnici, unii chiar bătrîni, ăsta-i *senatul* lor.

Erau într-adevăr membrii senatului legionar, care, cu excepţia cîtorva fanatici, număra numai căzături ale celorlalte partide, ale armatei şi catedrei, scoase la pensie. Strînşi în uniformă şi în chingi ca nişte cai de circ, băteau la rîndu-le talpa în pavaj, umflîndu-şi, unii dintre ei, pîntecele şi săltîndu-şi bărbile spre a-şi da un aer voinicesc.

— Uite-l pe generalul Cantacuzino, uite-l pe colonelui Zăvoianu, glăsuiau cu voci scăzute oamenii de pe margine în măsură să-i identifice. Uite-l pe profesorul...

— Cine o fi ăla de lîngă general, mai tînăr şi mai ţanţoş? Ăla cu păr cărunt, cam roşcovan la faţă, cu pieptul mai bombat...

M-am uitat şi eu în direcţia arătată. Nu-l cunoştea, într-adevăr, nimeni, în afară de mine, care am tresărit. Era prietenul meu de demult, poetul ratat şi beţiv, Bascovici.

4

Cam aşa se întîmpla cu ei...

Cam aşa s-a întîmplat cu altul, tot poet, autor de poezii încuiate, împiedicate, oferind la lectură senzaţia de împleticire a limbii.

Îl luase, fiind şi profesor de engleză, în primire pe Shakespeare, comentîndu-i răsucit opera şi tot astfel traducîndu-i-o. Luase în antrepriză şi civilizaţia engleză, ale cărei cele mai retrograde instituţii le oferea drept model înapoiatei ţări romîneşti. Model de viaţă oferea concetăţenilor săi distincţia manierelor şi moravurilor societăţii britanice. Ai fi zis că se născuse pe malurile Tamisei şi trăise numai printre *ladies* şi lorzi. Întrucît îl privea, adoptase un aer distant, plictisit, un monoclu şi o pipă de care, probabil, nu se despărţea nici în somn.

Îl chema Dragoş Protopopescu.

Ce derbedeu tăinuia în alcătuirea-i contrafăcută s-a văzut cînd, apele vieţii publice tulburîndu-se bine, a gîndit că e profitabil să se bălăcească şi să pescuiască în ele. Ce canalie aţîţătoare prin scrisul său, care acum nu mai era alambicat, la crimă! Simbriaş cînd al lui Şeicaru, cînd al lui Nae Ionescu sau al lui Ilie Rădulescu, se străduia să le-o ia înainte prin violenţă şi prin oferirea devotamentului său „gărzii de fier", lui Hitler, lui Franco, lui Mussolini.

Da, dar atîrnau ca două ghiulele de picioarele lui admiraţiile, devotamentele din trecut pentru imperiul britanic, pentru modul de trai al societăţii engleze, în sfîrşit, pentru Shakespeare. S-a lepădat de toate şi de toţi. De la o zi la alta, sub condeiul lui, a fost strivit ca un gîndac „perfidul Albion" cu zarafii lui, care aveau sînge amestecat, iar genialului Will i-a descoperit, în viaţă şi în operă, înrîuriri masonice. Cînd, mai tîrziu, a fost nevoit să dea socoteală, s-a apărat trimiţînd în dreapta şi în stînga memorii prin care se prevala de faptul că în realitate ar fi denunţat şi atacat politica de rapt a imperiului britanic, risipa şi corupţia aristocraţiei engleze. Pe Shakespeare n-avusese intenţia să-l calomnieze, întrucît el însuşi, admiratorul, tălmăcitorul lui, a fost mai demult francmason (alătura în copie cartea de membru).

Pînă în ceasul Eliberării şi-a continuat cu zel isteric, cruzime şi cinism oribila activitate de asmuţire. Pricinuind, pe vremea lui Carol II, într-o oarecare măsură, supărarea autorităţilor, a fost trimis pentru cîteva

luni la Jilava, de unde a ieşit cu o carte care voia să fie un document al martirajului său.

Ea a fost şi rămîne, un document dintr-alt punct de vedere, şi anume din acela al învederării mentalităţii asasine a fasciştilor romîni şi a complicităţii aparatului de stat.

Trecînd peste divagaţiile de ordin personal ale autorului, care consacră jumătate din lucrare fiinţei sale (exemplarul cel mai inteligent, mai elegant şi mai cu trecere la femei din cîte a creat omenirea — chestiune de natură strict intimă şi, poate, psihiatrică), rămîne partea de reportaj propriu-zisă, adică descrierea popasului făcut în tovărăşia legionarilor.

Jilava era o cunoştinţă veche a muncitorilor, cărora nu li se îngăduia să lupte pentru o viaţă care să nu fie de cîine. O cocardă roşie la cheotoare era, în concepţia guvernelor, infinit mai primejdioasă decît o uniformă cu svastică, iar *Internaţionala*, imn de înfrăţire, era socotită un cîntec subversiv, spre deosebire de ale „gărzii de fier", care îndemnau la învrăjbire şi exterminare. Pentru o acţiune la lumina zilei, pentru un simplu manifest, sute şi sute de muncitori au trecut prin temniţa aceasta, au zăcut pe ciment, şi-au scuipat plămînii, au fost schingiuiţi. În cutele sufletului multora şi-n încheieturile oaselor lor, amintirea Jilavei e şi acum prezentă.

Dar iată că acolo au început a fi internaţi şi trădători, spioni, escroci — ei avînd drept la regim cu valet, cu bucătărie de la restaurant de lux, radio, joc de cărţi. Pe urmă, au fost aduşi gardiştii asasini. Pe ei — destăinuia Dragoş Protopopescu — comandantul închisorii îi primea cu bunăvoinţă de părinte. Viaţa a fost acolo, pentru ei, o idilă ca în puşcăriile de operetă. Cam aşa s-a întîmplat cu ei...

5

Cînd, pentru a fi mai convingător, un slujbaş nedreptăţit adresase „mareşalului" un memoriu, scriind între altele: „Sînt sigur că voi

găsi ascultare la dumneavoastră, care sînteți un om ca toți oamenii", el s-a mîniat și a trîntit pe memoriul nefericitului o rezoluție cum că „Mareșalul Antonescu nu e om ca toți oamenii; e mai presus de ei".

Cetățeanul a primit înapoi hîrtia cu, pe colțul ei, detunătoarea admonestare, fericit pînă la urmă că n-a fost divulgat națiunii printr-un ordin de zi și expediat, prin alt ordin, în lagăr.

Decretările „conducătorului" circulau la vremea aceea din gură în gură, ca modele de grandomanie, aroganță, nepricepere și sminteală. Fusese o chestie cu *malagambiști*, un incident comic, binevenit în ceasurile de totală încruntare și deznădejde pe care le trăiau oamenii. Măcar că angajase țara în sinistra aventură a războiului, „mareșalul", căruia i s-a vorbit despre cunoscutul conducător de jaz care lansase atunci o anume ținută vestimentară, n-a scăpat prilejul de a-și impune autoritatea redactînd hotărîrea: „Nu știu ce sînt malagambiștii, dar să-i bage în lagăr"

Mînios și, apoi, de o intimitate trivială, semeț, pentru ca în clipa următoare să se bată pe burtă cu oricine, uitînd că în Crimeea mureau ostașii trimiși de el acolo pentru Hitler, dar fotografiindu-se la președenție cu vînzătorii de ziare, al căror protector se declara, descinzînd în mahalaua copilăriei la casa natală, pe care o ridicase la rang de monument istoric, și depănînd amintiri comune cu birtașul Boșculescu, reputat pentru patricienii lui, Antonescu s-a străduit să-și confecționeze, prin mijloacele cele mai deșucheate, o popularitate care să-i dea iluzia că este întruchiparea cîrmaciului respectat și iubit.

Uzurpase puterea și se ținea încleștat de ea, și transformase țara într-o pușcărie, dar se credea un osîndit al Providenței, care, fără a-l întreba, îi pusese pe umeri piatra de moară a destinelor „neamului". Mihai Antonescu și el declarau la scurte intervale că sînt cei mai chinuiți oameni de pe fața pămîntului, că se frămîntă și nu dorm, nu mănîncă, nu respiră, într-atît de grele erau problemele pentru rezolvarea cărora se străduiau permanent.

Nu s-a consumat niciodată mai multă hîrtie şi cerneală, nu s-au cheltuit mai multe fonduri, n-au fost angajaţi mai mulţi urlători decît sub regimul de atunci, pentru a convinge naţiunea că „dezrobitorul" este părintele poporului şi pentru a-i băga în acelaşi timp în cap „dezrobitorului" spirochetul popularităţii.

Aghiotantul, mîna sa dreaptă cum s-ar zice, Mihai Antonescu, a întrupat, ca şi el, în figura lui, plămădită cu economie, ca un costum de cetăţean nevoiaş care îşi procură „cupoane" totdeauna insuficiente pentru măsura corpului, o infinită şi feroce ambiţie. A ajuns acolo unde a stat pînă la 23 August, ajutat de împrejurări, dar şi pentru că, timp de vreo cincisprezece ani, înotase frenetic în apele tulburi ale vieţii politice. A fost ultimul din galeria panglicarilor demagogi, strănepot al lui Caţavencu, nepot al lui Iancu Brătescu şi văr al lui D.R. Ioaniţescu, însă cu circumstanţa agravantă de-a fi putut înscrie în istorie o pagină tristă şi infamantă, angajînd destinele ţării într-o acţiune pe care ea a plătit-o cu dureri şi cu sînge.

A fost omul care n-a crezut în nimic, exceptînd făptura-i mică, pe care a susţinut-o corectîndu-i norocul ca trişorul la pocher. Ca student afirma convingeri de stînga, iar mai tîrziu era nelipsit în anticamera ziarelor democrate. Scria, pledînd pentru Societatea Naţiunilor şi pentru aşezămintele progresiste, dar făcea cu ochiul huliganilor. Cînd a început să urce, cîte patru deodată, treptele ascensiunii, a continuat să facă cu ochiul democraţilor, căutînd să-i încredinţeze prin clipiri şi strîngeri de mînă semnificative, prin cuvinte cu dublu sau cu împătrit înţeles, că face un joc anumit, că nu crede în fascism, că, trecînd cu arme şi bagaje la duşmani, şi-a lăsat sufletul la prieteni. Căuta să cultive impresia că nu este de acord cu „mareşalul", că-i contracarează politica şi că, dacă personal spune şi face una, apoi gîndeşte alta. În realitate, urmărind subminarea „conducătorului", Mihai Antonescu rîvnea să pună mîna pe locul lui.

Cei care pe vremea aceea au invidiat cariera extraordinară a insului căruia viaţa nu mai putea să-i refuze nimic şi nici să-i mai ofere ceva, fiindcă îi dăruise

totul, socotindu-l un exemplar fericit, se-nşelau. El a vrut totdeauna mai mult, şi-a vrut să fie altfel. Din Piteşti ca şi Armand Călinescu, urmîndu-i acestuia în cariera politică, i-a imitat gesturile şi timbrul oratoric, însă cu regretul că nu era totodată posesorul unei infirmităţi pentru a-i purta şi monoclul cu sticlă neagră.

L-a imitat pe Goebbels, „dirijînd" presa şi propaganda, cu părerea de rău că nu poate călca strîmb în baston, ca acesta. Avea o mare admiraţie pentru contele Ciano, ginerele lui Mussolini, şi l-a pizmuit pentru calităţile-i de bărbat, cum se zice, frumos, cu statură înaltă, cu pieptul umflat ca de curcan. Era pipernicit, iar pentru a-şi da prestanţă fizică purta guler scrobit şi pantofi cu tocuri înalte. A vrut să poarte uniformă, să stea pe cal, ca Armand Călinescu la 10 Mai sub Carol al II-lea, să participe la războiul pe care îl dezlănţuise cu „mareşalul", altfel decît prin proclamaţii la radio. Dar nu avea în rîndurile armatei decît gradul de...cercetaş, astfel că a confecţionat urgent o lege care îl făcea căpitan. În momentul acela, imboldurile eroice s-au evaporat în sufletu-i de iepure, aşa că, în loc să comande pe front, o unitate, a comandat la o cazarmă, din capitală, un festival.

Voia să rămînă în posteritate, în toate sectoarele ei. Voia să rămînă „pe viaţă", şi atunci a creat instituţii, comitete, comiţii, ca în comediile caragialeşti, impunînd pretutindeni să fie ales preşedinte, nu pe un an, pe doi, pe zece, sau mai mulţi, ci pentru toată durata existenţei sale fenomenale.

Gîndea: „Într-o zi regimul se va duce pe apa gîrlei. Mie nu mi se va întîmpla nimic, fiindcă am lăsat să se acrediteze, în diverse cercuri, prin mijlocirea gazetarilor mei, că nu am crezut în fascism. Poate că am să întorc şurubul în aşa fel încît să rămîn tot în picioare. Oricum, şi pentru împrejurări bune, şi pentru vremuri grele, e bine să-mi asigur recunoştinţa presei. Îi dăruiesc o lege, un colegiu — e mai măgulitor aşa, pentru băieţi — şi în felul acesta numele meu va rămîne legat de ei, căci vor sta sub imperiul *legii* Antonescu.

N-a avut norocul să-şi vadă această din urmă ambiţie împlinită. N-a avut norocul să întoarcă şurubul

în aşa fel încît să cadă tot în picioare sau măcar să poată prinde avionul la vreme şi să-şi ia tălpăşiţa. Acest Mihai, care ar fi vrut să fie Viteazul sau Providenţialul, n-a izbutit, nici chiar cînd îşi exercita toate prerogativele, să scape de blestemul unui diminutiv — Ică — ticluit pe măsura fiinţei lui fizice şi morale.

Aşa s-a întîmplat cu ei...

6

Aşa s-a întîmplat şi cu alţii...

Cu Pétain, de exemplu, în Franţa, căruia un tribunal care exprima sentimentul de dezgust şi revoltă al patriei trădate i-a pecetluit pe fruntea pleşuvită **sentinţa infamantă.**

În 1940 el era una dintre figurile decorative ale vieţii, cu perspectiva de-a intra în istorie ca un militar glorios, pentru ca la sfîrşitul războiului să împărtăşească discreditul proiectat asupra unui Quisling, Laval, Hacha sau Antonescu.

Scuza senilităţii pentru mizerabila comportare a aproape nonagenarului nu putea fi invocată în descărcarea lui, căci Pétain reprezenta un cu totul excepţional caz de vitalitate, conştient de toate acţiunile sale, care, unele, i-au putut fi sugerate, însă nici una dintre ele impusă.

Geniul său rău a fost Laval, şi a reieşit din dezbaterile procesului cîtă abjecţiune a colorat faptele trădătorului, care, smuls de sub pulpana protectoare a lui Franco, a fost judecat pe urmă de popor. Dar tot din proces a reieşit că tristul merit al dezonorării Franţei prin îngenuncherea ei la picioarele lui Hitler; că armistiţiul degradant şi îngroparea Republicii şi rolul de marionetă a ţării care, în istoria ei, a cunoscut înfrîngeri fără să cadă vreodată pe ultimele trepte ale nedemnităţii revenea mareşalului.

Bătrînul acesta, căruia Republica îi dăruise galoane late, şi titluri academice, şi posturi înalte, şi recom-

pense materiale, a fost un consecvent vrăjmaş al Republicii şi al democraţiei. Afecţiunea cu care poporul democrat îl înconjurase n-a restituit-o poporului. Îl dispreţuia şi visa pentru el constrîngeri. Ţara, cu tradiţiile ei, care au servit de multe ori lumii exemplu şi îndemn, nu-i plăcea şi-ar fi vrut s-o transforme în cazarmă sau lagăr.

De aceea a sprijinit forţele reacţionare ale patriei, a patronat mişcările fasciste, a fost Cagoulardul nr 1. Şi de aceea, cînd ţara a fost silită să lupte pentru libertatea ei împotriva duşmanului, Pétain a primit comanda — nu cu voinţa fermă să oprească puhoiul, ci cu gîndul predării ei în braţele vrăjmaşului, fiindcă o Franţă învingătoare ar fi însemnat o Franţă a libertăţilor şi a drepturilor nestînjenite pentru popor. (Cel puţin aşa se credea pe atunci.)

Graba cu care el a procedat la schimbarea structurii statului, zelul cu care a adoptat legiuirile naziste învederaseră afinitatea lui cu puterile întunericului.

Era, prin urmare, natural să trădeze. Era, ca atare, natural să-şi încheie cariera ca trădător. Dar a rămas pentru conducătorii din 1939 ai Franţei răspunderea neprevederii de a fi încredinţat destinele ţării în mîinile unui om ale cărui antecedente impuneau păstrarea lui sub atentă supraveghere.

Spre deosebire de Quislingul norvegian, care, la ceasul socotelilor, a încercat să scape de răspundere făcînd, cum se spune într-o formă brutală, pe nebunul şi care, neizbutind, a venit în sprijinul apărării sale cu apostolul Pavel, Quislingul francez, Pierre Laval, se încredinţa istoriei. El nu se tînguia cum s-a tînguit copărtaşul de fapte rele din Norvegia, ci era agresiv, rămînînd astfel pe linia atitudinii sale dintotdeauna, caracterizată prin rea-credinţă şi prin cinism.

Stătea încruntat pe banca acuzării, apoi zvîcnea în sus, polemizînd cu procurorul, căutînd să-i intimideze pe juraţi, afirmînd fără să clipească din ochi că a adus servicii Franţei, că a fost cel mai aprig inamic al nazismului şi cerînd ca „pur şi simplu“ procesul să fie stins.

Eliminat, pentru necuviințe, din sală, trădătorul trimitea juraților o scrisoare, al cărei cuprins era un monument de impertinență, fiindcă Laval se transforma de-a dreptul în acuzator.

Inconștiență? Explicația, dacă ar fi fost valabilă, ar fi conținut în ea, desigur, elementul circumstanței atenuante. În realitate, omul funest al Franței era perfect conștient de gravitatea covîrșitoare a culpabilității sale. Știa că nu mai are ce pierde și că în orice caz era exclus să cîștige ceva. De aceea era obraznic. De aceea păstra o conduită insultătoare. Și de aceea teroriza.

S-ar părea totuși că, adoptînd atitudinea aceasta, Laval conta să creeze încurcături istoriei; de aceea pretindea ca declarațiile să-i fie publicate în Monitorul Oficial. Își spunea desigur că omenirea n-are memorie, că actele lui de trădare vor fi înfățișate într-o formă controversată și că istoricii se vor găsi în față numai cu relatarea dezbaterilor unui proces în care el, vinovatul, s-a comportat cu o vehemență care ar fi putut să lase, mai tîrziu, impresia că s-a făcut cu el o grea eroare judiciară.

Au fost într-adevăr cazuri cînd judecata contemporanilor n-a căpătat ratificarea posterității. Din pietrele zvîrlite asupra unor oameni ai epocii, urmașii au ridicat piedestale pentru monumente care le cinsteau memoria și fapta. Ostracizat ieri, insul neînțeles în intențiile și-n acțiunea lui a fost venerat mai tîrziu.

Calculul lui Laval consta în putința de a trage posterității o cacialma, nădăjduind că acesteia îi vor lipsi amănuntele crimei. Nu vor afla judecătorii de mîine că el și-a dat țara în mîna dușmanului, că și-a persecutat națiunea, că dușmanul nu era numai al patriei lui, ci al omenirii întregi. Sau vor afla și nu le vor acorda crezămînt, tocmai pentru că faptele acestea sînt atît de infame. Un om cu atîtea nevrednicii la activ nu putea să aibă comportarea dezlănțuită pe care a avut-o Laval cînd a fost judecat. Un om care și-a brutalizat judecătorii în forma rar întîlnită pe care au consemnat-o procesele-verbale nu putea să fie atît de vinovat cum a vrut să-l prezinte magis-

tratura. Se va strecura dubiul în sufletul istoricilor de mîine sau poimîine — şi unde este dubiu nu poate fi pronunţată osîndirea definitivă.

Atîta doar că, în cazul lui Laval, judecata contemporanilor va fi validată şi de judecata istoriei, pentru că el va rămîne ceea ce a fost cu-adevărat: adică trădătorul care, mînat de ambiţii josnice, şi-a înşelat şi şi-a înjosit ţara.

7

Am fost cîndva de părere (sînt şi acum) că, pe noi, urmaşii ne vor invidia, deoarece am trăit ceasuri grandioase ale istoriei — iar ei vor afla din cărţi şi din documentele atunci îngălbenite, ale Academiilor, cîte prefaceri s-au produs în timpurile pe care le-am trăit pînă la descătuşare, cum s-au ridicat şi s-au prăbuşit glorii, cum încercări de întoarcere a omenirii în negura mileniilor au dat un faliment năprasnic, puterile dreptăţii şi ale luminii dovedindu-se mai tari pînă la urmă.

A fost un cîrmuitor, Mussolini, şi un altul cu numele de Hitler, care pretindeau să întoarcă apele vremurilor din matca lor firească şi să tăgăduiască popoarelor pămîntului dreptul de-a ocupa un loc sub soare, de-a gîndi, de-a trăi după pofta voinţei lor de făpturi libere.

Dar s-a ales praful de ambiţia lor de mărire, şi-au pierit amîndoi, unul spînzurat cu capul în jos, dimpreună cu tîrfa lui, într-o piaţă publică, altul prefăcut în scrum ca un cartof, într-un adăpost subteran, însoţiţi deopotrivă, în nefiinţa neagră în care s-au dus, de scîrba şi blestemul popoarelor. Pe urmă, privirile au putut să se îndrepte iarăşi spre cerul pe care nu se mai proiectau păsările morţii, şi inimile au făcut din nou loc bucuriei de a trăi şi, cel puţin într-o parte a lumii, întocmirile sociale s-au clădit pe fundamentele dreptăţii, libertăţii, buneistări generale.

Frumoase vremuri! — vor medita cercetătorii de mai tîrziu, cu părerea de rău că n-au avut norocul să se împărtășească din ele.

Într-un fel ne-am fi gîndit să-i invidiem noi pe urmașii noștri care nu vor fi cunoscut furtuna acestor nemaipomenite împrejurări. Fericiţi beneficiari ai suferinţelor și-ncleștărilor noastre, ai imensului efort de reconstrucţie, din ruine, a lumii, ai legilor mai bune pe care le-ntocmim pentru ca fiecare să aibă dreptul la muncă, pîine și fericire, ei n-au trăit sub teroarea dementă a fascismului, demnitatea lor umană n-a fost ultragiată, nu s-au culcat cu temerea că zbirii îi vor smulge noaptea din așternut și-i vor suprima tîlhărește sau îi vor zvîrli în lagăr ori în temniţă, n-au cunoscut grozăviile fără precedent în istorie ale unui război cum nu mai fusese pînă atunci, n-au trăit spaima bombardamentelor și încrîncenarea taberelor morţii.

Dar, cu răni încă nevindecate în suflet și cu priviri peste care, din cînd în cînd, trece unda tristeţii, din care imaginile dramei desfășurate pînă mai ieri pe dinaintea lor nu s-au destrămat încă, ne spunem totuși că urmașii vor avea temeiuri să ne invidieze. Pentru că noi am avut tăria de a rezista și norocul de a supravieţui. Pentru că am fost o permanentă protestare împotriva răufăcătorilor. Pentru că am pregătit ceasul cînd să putem lovi — și-am lovit.

XXIV

1

S-ar părea că nu sînt puţini anii care au trecut de atunci — dovadă că într-un ziar a putut să apară o fotografie arătînd un grup de tineri, fete şi băieţi, frumoşi toţi, voioşi toţi. Îi „prinsese" aparatul reporterului undeva pe litoral, într-o zi însorită din preajma Sărbătorii noastre celei mai mari. Cîntau, rîdeau. Se răsfrîngea, în ochii şi pe obrazul lor, lumina fericirii.

„Generaţia lui 23 August 1944" — explica fotograful.

Aveau nu numai îndreptăţirea, dar şi îndatorirea să arate acestei încîntătoare zile, şi cerului albastru şi valurilor mării care se spărgeau la picioarele lor, că sînt recunoscători vieţii de a-i fi adus pe lume în acel ceas al istoriei care a însemnat sfărîmare de lanţuri, descătuşare din exploatare, asuprire şi sărăcie. S-au născut liberi; au crescut liberi. N-au cunoscut, asemenea părinţilor, frigul, foamea, teama de ziua următoare. Copilăria le-a fost copilărie într-adevăr — iar tinereţea le e sănătate, bucurie, cîntec, încredere în viaţă.

S-ar părea, după cîte schimbări s-au făptuit în ţară din acel ceas, că nici mulţi nu sînt anii care-au trecut. Eu şi alţii deopotrivă cu mine, care ne aflam atunci în pragul a ceea ce îndeobşte se spune că ar reprezenta jumătate din existenţă, n-am avut răgazul să ne dăm seama că i s-a adăugat aproape încă un pătrar.

...Am imaginea patriei şi măsura transformărilor ei ori de cîte ori urc panta care duce spre palatul Marii Adunări Naţionale, unde, pe timpuri, se afla

și vechiul parlament, cu deosebirea că acum pe laturile drumului e mai multă verdeață și sînt mai multe flori, iar de pe culmea lui panorama orașului înfățișează artere drepte, largi, clădiri simetrice, înalte, coșuri de fabrici numeroase.

Înăuntru — același coridor circular și aceeași incintă ca în vremurile peste care a fost pusă o piatră grea.

Vorba veche, romînească „Omul sfințește locul" își află o cum nu se poate mai dreaptă aplicare în legătură cu instituția sub a cărei cupolă se adunau cîndva reprezentanții celeilalte orînduiri: erau moșieri, fabricanți și bancheri; erau oameni cu profesiuni așa-zise libere, pe care nu le exercitau, îndeletnicirea lor de bază, cum s-ar spune, fiind politica, și erau unii fără nici o altă meserie decît de agenți de cluburi și de afaceriști. Trăiau pe picior larg, trîndăveau prin cafenele, se îmbuibau prin restaurante scumpe, se destrăbălau prin localuri de noapte.

Calitatea de elemente devotate ale unui șef de partid sau ale altuia le conferea mandatul de deputat sau senator într-o circumscripție, despre care deseori nu știau în ce parte a țării se găsește, iar situația de parlamentar le deschidea, largi, ușile ministerelor, băncilor, societăților anonime care le aprobau intervenții de pe urma cărora se chiverniseau și mai mult.

Colecțiile ziarelor epocii sînt mărturia farsei sinistre pe care o reprezentau alegerile, caracterizate prin corupție și teroare. Deopotrivă, din paginile lor poate fi desprinsă atmosfera în care se desfășurau „lucrările" parlamentului, comparat de ironia mulțimilor c-un circ. Așa i se spunea: circul din Dealul Mitropoliei; și Vicleimul; și fabrica de legi; și morișca de vorbe. E drept că înșiși politicienii, avînd foarte proaste păreri unii despre ceilalți, cu deosebire cînd nu se înțelegeau asupra puterii, își aruncau în obraz cuvinte pe care stenografii nu le puteau reproduce pentru inserarea în „Monitorul Oficial". Unul mai cinic, mai zdrențăros la gură, Argetoianu, fost de mai multe ori ministru și, de fiecare dată, călău al munci-

torilor, s-a pronunţat cîndva, jignind auzul fin al doamnelor voalate din tribune, că — iertaţi de vorbă urîtă, ciocoiască — parlamentul e un bordel.

Omul sfinţeşte locul...

Locul în care, timp de trei pătrimi dintr-un veac, se lăfăise cruzimea, trufia, lăcomia, necinstea e sfinţit astăzi de oamenii pe care poporul i-a trimis aci din rîndurile lui, vrednici prin faptele lor de încrederea sa.

— Ne aducem aminte că era o vreme cînd...

Întîlnirile deputatului cu oamenii care l-au ales au loc îndeobşte într-o hală sau într-un club de uzină, de fabrică, la o şcoală sau la un cămin cultural, ori în aula unui institut de învăţămînt superior. Este vorba de adunările mai mari. Însă îndatorirea lui e să păstreze cît mai strînse legăturile cu mulţimile, vizitînd cît mai des circumscripţia, pentru ca, astfel, să poată sta mai pe-ndelete, deschis, de vorbă cu oamenii şi să se deslușească mai îndeaproape asupra stărilor de lucruri din locurile acelea. Cum merge treaba? Ce s-a mai făptuit? Ce greutăţi sînt, ce lipsuri stau încă în calea unui trai mai bun?

Este, din ce în ce mai mult, alta faţa comunei, a tîrgului, a cartierelor de la marginea oraşelor mari. Se schimbă faţa întregii ţări. Se schimbă şi sufletul oamenilor patriei.

Deputatul pune cuvîntul său (la nevoie, pune şi umărul) pentru ca neajunsurile să fie înlăturate cu un ceas mai devreme.

— Tovarăşe deputat, ne aducem aminte că era o vreme cînd...

Se întîmplă ca deputatul să fie tînăr, foarte tînăr, la limita minimă prevăzută de lege, iar în adunarea la care se găseşte cu cetăţenii — ei să fie, cei mai mulţi, vîrstnici, şi foarte vîrstnici. Amintirile lor merg în urmă către o vreme despre care cel pe care l-au votat ştie numai din citite şi auzite.

Dar e cu putinţă ca deputatul să fie mai vîrstnic, şi chiar cu mult mai vîrstnic decît cei în mijlocul cărora se găseşte.

În cazul acesta, omul cu păr cărunt sau alb evocă împrejurările vieții de altădată pentru ca ascultătorii săi să poată prețui și mai mult prezentul, să aducă o contribuție și mai plină de avînt viitorului, să urască fără înduplecare trecutul de împilare și înjosire care a întunecat traiul celor de dinaintea lor.

— Mai sînt unii, tovarășe deputat, care ar vrea să ne întoarcă la robia de altădată.

— Mai sînt. Îi știu. Îi știți cu toții.

— Acum, după ce vorbirăm despre ce-a fost odată, să ne sfătuim și cu privire la ale noastre. Stăm bine dinspre partea semănăturilor. Am reparat podul. Credem că vom mîntui în primăvara asta căminul cultural, pentru care am mai avea nevoie de niște țiglă. Te rugăm să ne dai o mînă de ajutor să ne programeze cu ea. Și să ne ajuți să tragem lumina electrică și în comuna noastră. Nu e aprovizionată cu tot ce trebuie cooperativa. Treci pe-acolo și vezi ce spune gestionarul.

2

Mai sînt unii, din afară și dinăuntru, care ar vrea să ne întoarcă la robia de altădată...

Dar și unii care, aflîndu-se încă dincolo de hotare, încep, în confruntare cu sufletul lor, să aibă frămîntări. Îi încearcă tot mai mult părerile de rău că nu s-au alăturat drumului pe care au pornit ai lor — ori că l-au părăsit.

Despre un anume creator tînăr și înzestrat, de exemplu, se știa că stătuse în trecut pe-o poziție progresistă. Ceasul lui 23 August l-a găsit undeva departe. Ar fi avut datoria să se întoarcă spre a se alătura sforțării celor cu care militase cîndva. E și astăzi la mii de kilometri, dar nu i-a fost în nici o împrejurare auzit glasul făcînd cor cu defăimătorii, deși, este drept, nici împotriva lor nu s-a aflat să fi luat atitudine. Se găsea, se găsește într-o țară a cărei rînduire i-ar pune desigur notă bună dacă și-ar acoperi patria cu

insulte, însă care nu i-ar tolera s-o slujească. Este un tolerat.

În legătură cu el se creaseră într-un timp cîteva legende, amplificate de creduli şi, se înţelege, de elemente neîncorporate interesului general. Se spunea de către unii: a primit premiul Nobel. Se spunea: are atîtea comenzi, mai cu seamă din partea străinilor care vizitează încîntătoarele locuri ale ţării unde trăieşte el, încît nu mai poate prididi cu lucrul şi nu mai ştie cum să cheltuiască sumele încasate. Se adăuga: are un palat propriu, e servit de valeţi în fireturi, nevasta lui face parte din aristocraţia cea mai înaltă.

Nici vorbă că, aflîndu-se printre noi, el ar fi avut parte de condiţiile de creaţie şi de recunoaşterile pe care le-au dobîndit toţi artiştii cu merite asemănătoare lui. Ar fi fost, oricum, pus, aşa cum sînt puşi toţi artiştii, scriitorii, oamenii de cultură şi ştiinţă, valoroşi, la adăpostul grijii materiale.

Da — răspundeau cu tulburare unii, şi cu anume răutate alţii — dar nu se poate compara situaţia pe care ar fi avut-o aici cu aceea pe care a căpătat-o în altă parte. N-ar fi dobîndit premiul Nobel... N-ar fi avut palat, valeţi în uniformă, tacîmuri de argint şi de aur.

Cîţiva mînuitori ai aceloraşi unelte au fost în urmă cu cîţiva ani acolo unde trăieşte el. Au repurtat succese. Prezenţa şi lucrările lor au arătat încă o dată, celor de bună-credinţă, că punem preţ pe cultură şi artă, că ele sînt orientate în sensul ideilor noastre înaintate.

Gîndul lor s-a îndreptat către el. Unii îl cunoscuseră de mai-nainte pe fericitul biruitor al vieţii, alţii îl ştiau numai din auzite. Vor fi, îşi închipuiau, invitaţii lui, în locuinţa somptuoasă, la festinul arhiîmbelşugat.

Cineva s-a apropiat într-o zi de grupul aşezat în jurul unei mese mici pe terasa unei cafenele modeste. Arăta exteriorul lui o condiţie materială destul de strîmtorată; mărturiseau trăsăturile lui o dispoziţie sufletească întru totul străină de aceea a unui norocos al soartei.

— Eu sînt...

L-au poftit între ei, l-au privit, s-au privit.

— Bine, dar noi aflasem că... La noi se vorbea că...

Vorbe pornite din rîndurile unor simbriaşi mincinoşi. Trăieşte greu. Ar putea să trăiască mai puţin greu dacă ar face compromisuri cu arta sa, adaptîndu-se gusturilor unei clientele cu mofturi şi avere. Ar fi putut să trăiască mai bine punîndu-se în serviciul vrăjmaşilor. Sufletul nu-i e de vînzător de ţară. Pîinea trădării are miezul muced, amar.

— De ce nu te întorci?

S-ar întoarce, dar şi-a creat în răstimp o familie. Are nevastă, are copii. Nevasta are, la rîndul ei, familie. Gluma că ea ar aparţine aristocraţiei cu blazon i-o va împărtăşi acasă şi vor face haz împreună. I-ar trebui o putere, un curaj de care deocamdată nu se simte în stare, pentru a lichida un fel de viaţă şi a începe altul. Nu ştie nici cum va fi întîmpinat la înapoierea în ţară. Va fi întîmpinat frăţeşte? Îi crede pe colegi pe cuvînt. Se va mai gîndi. Se va mai sfătui cu tovarăşa sa de viaţă. Îl încearcă şi un simţămînt de sfială să vină la de-a gata, cum se zice pe romîneşte, după ce alţii, după ce aceia cu care s-a întîlnit au dus greul. Mai sînt greutăţi şi mai este nevoie de umeri care să le împingă din loc? Îl bucură sinceritatea cu care i se vorbeşte şi i se înfăţişează stările de la noi. Da-da, într-o zi va intra, mai bine zis, va reintra în rînduri.

Oamenii noştri de artă şi cultură poposesc în ţări străine ducînd mesajul unui popor iubitor de pace şi prietenie. La congrese ştiinţifice, la reuniuni care ţintesc să creeze un climat de bună convieţuire obştească, ei sînt întîmpinaţi cu interes.

Interesul care îi înconjoară îmbracă forme felurite. Întrebările care li se pun dovedesc deseori necunoaşterea stărilor de la noi şi, în genere, din întreaga lume socialistă. Sau o cunoaştere denaturată — rezultat al unei propagande infame, dusă prin presă şi pe calea undelor, cu ajutorul unor instrumente nevrednice, rupte, ca vreascuri putrede, din tulpină.

— Sînteţi liberi? Patrulează toată ziua tancuri în oraşele voastre? E adevărat că, de la ceasurile şapte

seara, pînă a doua zi, nu mai are nimeni voie să circule pe străzi? E adevărat că femeile n-au voie să-şi pună ruj pe buze şi pudră pe obraji? Că muncitorii sînt aduşi cu de-a sila, în coloane străjuite de politruci, la teatru? Aveţi voie să staţi cu noi de vorbă?

Oamenii noştri se arată nedumeriţi şi-apoi se înveselesc. Îşi dau seama că trăsăturile figurilor lor, şi culoarea cravatelor, şi calitatea hainelor, împreună cu croiala acestora, sînt ţinta unor priviri iscoditoare. Altă imagine îşi formaseră despre făpturile din Romînia şi din ţările Răsăritului ascultătorii emisiunilor de radio ale Europei Libere şi ale altor posturi înveninate, precum şi cititorii baliverneloр presei de instigaţie la ură.

Pe actorii care au jucat — nu este atît de mult de atunci — la Paris şi în oraşul italian care şi-l revendică pe Goldoni i-au mişcat manifestările de simpatie ale publicului. Cu deosebire i-a mişcat prezenţa în rîndurile publicului a unui mare număr de romîni care trăiesc de multă vreme în Franţa şi Italia.

Dar în afara lor — aceasta s-a întîmplat mai ales la Paris — au venit să-i vadă, să-i asculte, să-i aplaude compatrioţi stabiliţi la Bruxelles, la Londra, la Madrid.

Au fost scene emoţionante în timpul reprezentaţiilor şi după căderea cortinei.

Comedia lui Caragiale, a lui Sebastian, a lui Goldoni stîrnesc în mod firesc hohotirile rîsului. Publicul străin observa însă cu mirare, în preajma sa, spectatori cu batista la ochi. Erau romînii care de ani de zile, unii de zeci de ani, nu mai auziseră pe scenă cuvîntul de acasă, nu-i mai văzuseră pe artiştii romîni, printre care fruntaşii vechi le erau cunoscuţi din anii tinereţii.

Despărţirea, într-una din gările Parisului, a fost cu flori şi lacrimi, cu urări de revedere în ţară, cu vorbe de salut adresate poporului şi ţării.

Sînt romîni şi romîni. Şi-au închegat unii, cu ani şi ani în urmă, un rost prin alte locuri. Însă ţara nu şi-au uitat-o şi îi duc dorul. Despre viaţa nouă a

patriei au idei care încep să fie tot mai conforme realităţilor. Sînt alţii care au plecat, într-un fel sau altul, dintr-un motiv sau altul, după Eliberare. Erau poate potrivnici cursului nou al istoriei. Unii dintre ei nu au nici acum înţelegerea completă a prefacerilor care s-au produs şi continuă să se producă în ţara noastră. În intimitate şi chiar fără fereală, îşi recunosc greşeala. Va veni o zi cînd vor lua hotărîri dictate de inima pe care tot mai des o încearcă remuşcările.

Sînt desigur şi „romîni" pe care îi punem între ghilimele, ca între două spăngi, căci şi-au pierdut de mult calitatea morală de a aparţine patriei. Au izbutit să se strecoare dincolo de graniţe, spre a scăpa de socoteala pe care ar fi fost îndatoraţi s-o dea. Au pe conştiinţă pete şi au avut pe mîini sînge. Sînt şi acum simbriaşii duşmanului. Ei sînt ponegritorii. Din rîndurile lor se recrutează spionii. Unii primesc plată mai bună pentru serviciile pe care sînt puşi să le îndeplinească, altora li se aruncă firimituri. În obligaţiile lor intră sarcina ca, atunci cînd sosesc romîni din ţara liberă, să se strecoare în preajma lor şi să încerce a-i ademeni: „Nu vreţi să alegeţi libertatea? Nu vreţi să rămîneţi aci? Vă oferim angajamente mari, perspective de îmbogăţire, de glorie. Uite, noi..."

Toţi cei cărora li se adresează i-alungă cu dezgust.

Cestălalt s-a întors după o lipsă de zece ani. A îmbătrînit. Arăta obosit. Este la sfîrşitul carierei prin vîrstă şi mai ales din pricina greutăţilor prin care a trecut. A pierdut exact anii cînd talentul şi experienţa puteau să-l ancoreze definitiv în preţuirea celor ce-l admiraseră. În răstimp, cei apropiaţi lui prin meserie şi însuşiri au avut parte de toate izbîndirile. Au mai cu seamă parte de satisfacţia îndeplinirii datoriei către poporul lor. Cu mijloacele proprii artei pe care o servesc au servit însăşi cauza patriei.

Dă expresie părerilor de rău. Ele sînt cu atît mai mari cu cît primirea care i s-a făcut a fost lipsită de dojeniri. L-au înconjurat bunăvoinţa tuturora şi pre-

ocuparea de a i se veni în ajutor pentru a reintra în circuitul activităţii.

— Regret din suflet, vă rog să mă credeţi. A fost o rătăcire pe care nu mi-o iert, cu atît mai mult că nu mai eram tînăr cînd m-am lăsat pornit pe calea aventurii.

XXV

1

Rugasem să fiu tras de mînecă atunci cînd se va băga de seamă că unele întîmplări şi figuri din carte ar părea cunoscute: că, adică, despre unele dintre ele am mai vorbit şi-am scris. Într-adevăr, dar revenirea asupra lor a pornit din nevoia de completare a cărţii celeilalte[1]. Alte pagini din cărţi pe care nu le voi mai tipări şi-au găsit — uitînd să cer prealabilă învoire — locul aci, părîndu-mi-se că ele ajută la cunoaşterea unei spinoase formaţii sufleteşti.

Neîndeajuns controlat mi-a fost deseori, în tinereţe, scrisul — de unde multe pagini din foarte multele pe care mi-a alergat condeiul, nemulţumitoare. Am revenit asupra lor, îndreptînd unele, dăruind pentru totdeauna coşului — altele. Am desfiinţat trei romane construite grăbit, păstrînd doar cîteva fragmente care mi s-au părut de sine stătătoare, incluse mai tîrziu în cîteva cărţi, sub forma unor schiţe şi povestiri. Am tipărit cărţi pe care apoi le-am retopit în altele.

De la o ediţie la alta, lucrările pe care le-am păstrat au devenit nu mai voluminoase, ci mai reduse. Din *Zilele vieţii tale* şi *Lanţuri* a căzut, fără pagubă, aproape o treime. Mereu—mereu, meşteşugul la care m-am oprit mi-a arătat că, pentru a-l deprinde cît mai bine, trebuia să mă socotesc, permanent, ucenic. Mă socotesc şi-acum.

---

[1] Zilele vieţii tale

Sînt pagini pe care le-am repudiat de mult. A intrat în ele multă ușurătate. O total nedreaptă judecată am formulat, la moartea lui Vlahuță, despre el ca om și scriitor, pornind de la polemicile iscate spre sfîrșitul veacului pe tema artei cu tendință sau fără.

În numeroase rînduri am arătat cît datorez democratului Costa-Foru, care mi-a netezit drumul în viață.

Cîndva, un sfat și o dojană blîndă, venite din partea lui, au fost respinse de mine cu violența și intoleranța vîrstei aflate sub douăzeci de ani. Condeiul în mînuirea căruia își avusese partea lui de îndrumător s-a întors împotrivă-i. Am regretat în clipa următoare săvîrșirii greșelii, fără să merg pînă la capăt în a o recunoaște deschis.

Apoi viața m-a tîrît în război. Eram, către sfîrșitul lui, într-un pat de spital, cu un braț frînt. Rămăseseră în urmă ceasurile suferințelor și primejdiilor din cantonamente, bivuacuri și de pe fronturi. Mijeau, sumbre, cu multe semne de întrebare, zilele de după încheierea lui.

S-a deschis, într-un moment de mai fumurie tristeță și descurajare, ușa salonului. În prag, un bătrînel. O lămurire cerută infirmierei, un semn cu mîna al acesteia în direcția mea. Pașii bătrînului s-au îndreptat, mărunți, spre locul arătat. Chipul lui era luminat, pe măsura apropierii, de un zîmbet blajin.

L-am recunoscut numai cînd ajunsese la căpătîiul patului.

Era omul care îmi plătea în felul acesta ingratitudinea. Aflase abia atunci care-mi fusese soarta și unde mă găseam.

— Vă rog...

O mișcare domoală a mîinii, o clătinare a capului, un cuvînt pe care nu l-am auzit au curmat încercarea de disculpare. Îmi dădea de înțeles că nu știe despre ce aș vrea să-i vorbesc și că, oricum, nu-și mai amintește nimic. Am înțeles că știa, că nu uitase, dar că iertase.

Cînd, după ani de zile, era lovit pentru convingerile lui şi am fost alături de el, m-am simţit fericit că răscumpăram cît de cît vechi, grele datorii.

Era de subînţeles dreptul celor care s-au aplecat asupra evocărilor mele să-mi atragă luarea-aminte şi dacă voi zăbovi prea mult.

Cred că am zăbovit. Să-mi fie cu iertare, dar, precum am mai spus, aceasta este o meteahnă a oamenilor cu un mai îndelung număr de ani în urma lor. Într-un fel, o îndreptăţire ar avea-o faptul că nu multora le-a fost dat să se nască în veacul celălalt, al apăsării şi întunericului, trecînd apoi în cestălalt, care, pînă aproape de jumătatea lui, a fost tot al robiei. Din aceasta nu se poate trage trufie şi cîştig. Din aceasta se poate desprinde însă îndatorirea de-a depune ca martori ai unor vremuri care, spre a fi osîndite pentru toate lipsurile şi înjosirile căşunate de către ele celor mulţi, drepţi şi harnici, trebuiesc cunoscute.

Sînt un martor al acestor vremuri — în acuzare.

Nu îmi pare rău că le-am trăit şi că nu mi-au cruţat, ca şi altora, încercările. Vitregia lor n-a izbutit să-mi clatine încrederea în oameni şi într-un destin mai bun pentru lumea întreagă. Dimpotrivă, au întărit-o.

De ani şi ani, poema aceasta mică, gingaşă a lui Goethe stăruieşte în amintirea mea şi mi-a fost îndreptar:

„Pe cînd eram copil, sădisem un cireş pe care îl priveam cu-ncîntare cum creşte. Îngheţul primăverii nimici mugurii, astfel că a trebuit să mai aştept un an pînă să văd pe copacul meu cireşi coapte. Atunci ele au fost mîncate de păsări, apoi de-un vecin lacom. Şi, cu toate acestea, de-aş găsi vreodată o grădină, aş sădi alt cireş..."

Cu un voios „bună dimineaţa!" m-a întîmpinat părintele părintelui meu cînd am venit pe lume.

El, cei de dinaintea lui şi cei de după el, au respectat şi iubit viaţa, căutînd să-i descifreze înţelesurile aşa cum i-a ajutat mintea şi cum i-a sfătuit inima. I-a ajutat mintea destul de bine. Oricum, povaţa inimii niciodată nu a fost rea.

Aidoma lor am întîmpinat fiecare început de zi cu aceeaşi urare făcută ei şi mie.

Dar, pentru că zilele vieţii, ca, de altminteri, şi filele cărţii, s-au adunat cam multe, mi se pare că ar fi timpul să ne spunem un prietenesc rămas bun.

Să auzim de bine!

1961—1962

Sfîrşit

Redactor responsabil : Liviu Călin
Tehnoredactor : Ida Marcus.

Dat la cules 09.01.1963. Bun de tipar 13.03.1963. Apărut 1963. Tiraj 18.215 ex. Broşate **16.100 ex.** *1/1 legate 2.115 ex. Hîrtie tipar înalt tip A de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 19,07. Coli tipar 23,5. Planşe tipo 1. A. nr. 4970/1962. C.Z. pentru bibliotecile mari 8R. C.Z. pentru bibliotecile mici 8R—94.*

Tiparul executat sub comanda nr. 30.084 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1. Bucureşti — R.P.R.

De același autor:

ZILELE VIEȚII TALE, roman, E.S.P.L.A., ed. a III-a, 2 vol., 1955 ed. a IV-a, 2 vol., 1957.

★

LANȚURI, roman, E. S. P. L. A., ed. I-a, 3 vol., 1950 – 1952, ed. a II-a, 4 vol., 1951 – 1954, ed. a III-a, 2 vol., 1956, ed. a IV-a, 2 vol., 1961.

★

TRECUT ÎNTUNECAT, schițe și povestiri, E.S.P.L.A., 1954.

★

VA VENI O ZI, nuvelă, Editura Tineretului, 1954.

★

AȘA A FOST ODATĂ, povestiri, Editura Tineretului, 1955, ed. a II-a, 1961.

★

CARTE DESPRE OAMENI, LOCURI, ÎNTÎMPLĂRI, note de călătorie, Editura pentru Literatură, 1962.

★

ÎNTÎMPLĂRI CU BĂLCESCU, Editura Tineretului, ed. a III-a.

Lei 9,25

AC